

Tahsin Yücel'in *Yalan* Adlı Romanında Yazınsal Bir İzlek Olarak Aşırımacının Portresi

Kubilay Aktulum*

Öz

Tahsin Yücel *Yalan* adlı romanında kültürel alanda yaşanan küreselleşmenin yadsınmaz bir göstergesi olarak yalan izleğini sorgular; bu sorgulama sırasında dünyanın sahte yüzünü, üniversite yaşamında olduğu kadar günümüz medyasında karşımıza çıkan yalancı kimliğini ortaya koyar. Yazar böyle bir sorgulamada uğraş alanı olan göstergebilimin verilerinden oldukça fazla yararlanarak, romanın yapısını bu alanda tanımlanan temel bir karşıtlık olan *olmak/görünmek* terimleri üzerinde konumlandırır. Bu çalışmada aşırma eylemine başvuran kişinin portresi psikolojinin kimi kuramsal tanımlamalarından yararlanılarak oluşturulacak, roman bağlamında yazınsal bir izlek olarak başköşeye yerleştirilen aşırmanın kökenlerinde hangi temel etkenlerin bulunduğu belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler

Metinlerarasılık, aşırma, gizli alıntı, Tahsin Yücel, *Yalan*, göstergebilim

Giriş

Metinlerarası ilişkiler bağlamında alıntı, ayrıçlar ya da italik yazı kullanılarak, bir söylem biriminin başka bir söylemde yinelenmesi olarak tanımlanır; bilinçli, istemli bir anımsama olduğundan metinlerarasılığın en açık ve en sık başvurulan biçimidir. Alıntının karşısına ise, kapalı metinlerarası diye anılabilecek “gizli alıntı”yı (aşırma, çalıntı, intihal) yerleştirebiliriz. Kapalı bir metinlerarasılık olgusu olarak görülen gizli alıntı ayrıçlar ya da italik yazı kullanılmadan, bir sözcenin, bir söylem parçasının, bir kesitin

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi – Ankara / Türkiye
aktulum@hacettepe.edu.tr

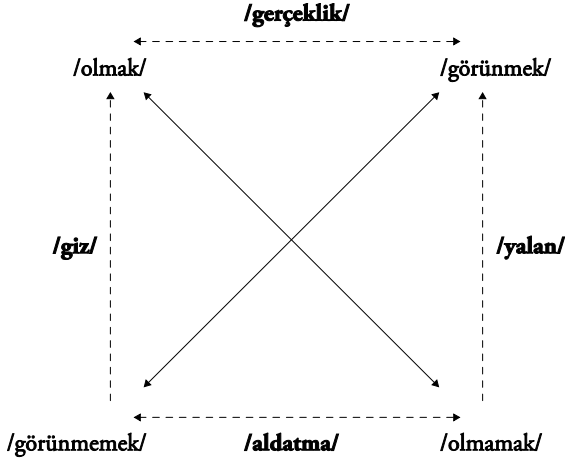
geldiği yapıtı ya da yazarın adı belirtilmeden yapılan alıntı biçimi olarak bilinir. Bir yazarın kendi düşünsel çabasının sonucu olmayan bir yapıttan, kimi bölümleri ya da bütünü ayraçlarla belirtmeden, aşırıya varacak derecede, olduğu gibi kopyalaması, yazarın adının yerine kendi adını yazması, böylelikle bir başkasının metnini kendi metniymiş gibi göstermesi, onu sahiplenmesi olarak da tanımlanabilir. Gizli alıntı, başkalarının düşüncelerini, uğraş vererek ulaştıkları düşünsel sonuçları kendisininmiş gibi gösterme çabasıdır. Ya da başkalarının yapıtlarına ait tümceleri değiştirerek benzerini yazmak, başka bir yazarın yapıtının özünü, ortaya attığı yeni düşüncüyü kendisininmiş gibi göstermektir. Başkasının düşüncesini kendine mal etmek, gizli alıntının en bilinen tanımıdır. Gizli alıntı, bir yazarın tümcelerini kopyalamak, anlatım biçimlerini kullanmak, bir yapıtı her tür yazımsal belirteçten arındırarak sözcüğü sözcüğüne yeniden yazmaktır. Kısacası, Antoine Compagnon'un alıntı konusundaki bir benzetmesini dönüştürerek tanımlarsak, gizli alıntı makası eline alıp başka bir metinden kesilen bir parçayı, nereden kesilip alındığını belirtmeden, yapıştırıcı ile yeni bir metne yapıştırmaktır. Bir yapıtı gizlice alıntılanmak, yazarını belirtmeden onun bir bölümünü yeni bir yapıta, yeni bir bağlama olduğu gibi ve olabildiğince uzun sokmak her zaman kınanan bir tutum olmuştur. Bu nedenle genellikle aşırma yöntemine başvuran yazarlar eleştirilir, hukuksal yola başvurulur cezalandırılırlar.

Burada yazın olduğu kadar yazınsal alan dışında sıklıkla rastlanan gizli alıntı ya da aşırma olgularına değinmeyeceğiz. Şimdiye kadar yapıldığı gibi, konunun etik sorgulamasını yapmak, anlatıbilimsel olarak değişmezlerinin neler olduğunu belirlemek uğraşında da olmayacağız; gizli alıntıyı, aşırma yazınsal bir izlek çerçevesinde, gizlice alıntılananın, bir başka deyişle aşırımacının daha çok psikolojik portresi, aşırma edimi karşısındaki tutumu üzerinden ele alacağız. Aşırımacının kimliğine ilişkin kimi psikolojik belirlemeler yapmamızın nedeni gizli alıntıda gizlice alıntılanan, aşırılan unsurdan çok gizlice alıntılanan, aşırılan kişinin başvurduğu eylemin yarattığı psikolojik sıkıntının ağırlıklı olarak öne çıkarılmasıdır. Gönderme metnimiz ise Tahsin Yücel'in *Yalan* adlı romanı olacak. Romanın baştan sona psikolojik/psikanalitik bir okumasını yapmaya girişmek yerine, bu alanın aşırımacının kimliğine, portresine en uygun kimi kavramlarından yararlanmakla yetineceğiz: "Aşırma psikanalizin kendisidir" (1985: 220) diyen Schneider'in tanımlaması konuyu izleksel açıdan ele almamızı yeterince haklı çıkarmaktadır. Bu yaklaşım aşırmanın nasıl tanımlandığının ötesinde (konumuz çerçevesinde kimi tanımlarını anımsatacağız) aşırımacının portresine ilişkin temel özelliklerin, aşırma edimine başvuran kişinin kimi tepkilerinin, duruşunun ve durumunun ne olduğunu anlamamıza

olanak sağlayacaktır. Yeri geldiğinde aynı ya da benzer konuyu yazınsal bir izlek durumuna getiren kimi yazarların yapıtlarıyla kimi karşılaştırmalar yapmaktan geri durmayacağız. Tahsin Yücel de romanında aşırma/aşırmacı izleğini yalın bir estetik sorun olarak değil, bu yola başvuran da psikolojik anlamda *travma* yaratan bir durum olarak ele almıştır. Aşırmacı edimini simgeselleştirerek kendi toplumsal gerçeğimize ayna tutmak istemiştir. Kuşkusuz aşırma izlekleştirirken yazarlık uğraşı dışında bilim adamı kimliğini bir kez daha ele veren göstergebilimsel duruşunu da satır aralarına serpiştirmekten geri durmamıştır. Gerçekten de romanın yapısına bakıldığında göstergebilimin (romanın bu yanını bir çalışmada ayrıntılı olarak ele alacağız) verilerinden fazlasıyla yararlandığı açıklıkla görülmektedir. Dolayısıyla aşırmacının psikolojik anlamda portresini aynı zamanda kimi göstergebilimsel verileri yan yana getirerek, hatta iç içe sokarak belirlemek gerekmektedir.

Tahsin Yücel bilindiği gibi göstergebilimci kimliğiyle tanınan bir denemecidir; aynı zamanda çok sayıda öykü ve romanın yazarıdır. Yapıtlarında ister istemez göstergebilimci tutumuna bağlı kalarak bilimsel alanda tartışılan, kuramsal anlamda sınırları belirlenen kimi kavramları kurgusalın alanına aktarmaktan çekinmez. Örneğin göstergebilimsel bir bakış açısıyla anlatıların genel yapılarını açıklamaya yönelik olarak doktora tez danışmanlığını yapmış olan Algirdas Julien Greimas'ın ve onu izleyen diğer anlatı kuramcılarının anlatı izlencesi, eyleyenler örnekçesi ve kiplikler gibi (Günay: 2002) gündelik yaşamı anlamlandırmak için önerdikleri kavramlar arasında yer alan, özne ile gönderge arasındaki etkileşimleri belirtmek için kullanılan 'olmak' ve 'görünmek' kiplikleri (bu sonuncular öznenin kendini belli ettiği ya da gizlediği durumlar olarak tanımlanabilir) romanda temel yapının üzerine oturtulduğu iki karşıt terimdir. Olmak gerçek anlamda var olan şey yanında, birisinin belli bir zamanda ve belli bir uzamda olduğu şeyi de belirtir; görünmek ise eylemde bir dönüşüm/dönüştürüm işlemiyle yeni, düşsel, gerçek dışı bir duruma geçiştir; psikanalitik bir benzetmeyi yinelersek, yüzüne maske takmaktır, "persona (maske) kişinin gerçekte olmadığı halde kendisinin ve diğerlerinin o zannettiği şeydir." (Gariper-Küçükcoşkun 2009: 161). Aşırmacının kimliğine ilişkin temel bir özellik kişilerin ağzından bu biçimde bir çırpıda özetlenir: "Benimki yalnızca görünmek. Peki, hocaninki? Hocaninki olmak. Gerçekten, être ve paraître, diye mırıldandı Prof. Dr. Osman Nuri Balcı. Yani? Yani gerçekten öyle olmak ve gerçekten öyleymiş gibi görünmek. Bu karşıtlık kimilerince çok önemli bir karşıtlıktır" (Yücel 2002: 555). Bir durumdan (olmak) bir başka duruma (görünmek) geçiş aşırmacının (romanda Yusuf Aksu) tutumunu tümüyle özetlemektedir. Aşırmacı görünmek

düzleminde konumlanan, kimliğini gizleyerek bir başka ben durumuna gelen (Yusuf Aksu, Yunus Aksu olur), ancak bu düzlemde geçici bir varlık kazanan kişidir. Olmak ve görünmek düzlemi sürekli bir çelişki, bir çatışma yeridir: “Bir ara, ‘Hocam böyle derin derin ne düşünüyorsunuz?’ diye sordu. Yanıtını da saniyesinde aldı: Prof. Dr. Osman Nuri Balcı’nın söz ettiği karşıtlığı, yani gerçekle yalanı düşünmekteydi. (...) Olmamak ve görünmemek. Bu da karşıtlığın bir başka yüzü” (2002: 557). T. Yücel’in romanı temel olarak bu çatışma üzerine konumlanır, dolayısıyla gizli alıntı ve aşırımacının kimliği yapıtta temel bir izlek durumuna gelir: tüm söylemlerin ve anlatının çevresinde ya da üzerinde odaklandığı bir izlek. Romanın oluşumu kadar sonucu da bu karşıt terimlerce belirlenir. Bir başka anlamıyla, Tahsin Yücel göstergebilimsel bir tutumla olmak ve görünmek terimlerini karşıtlarıyla (olmak/olmamak, görünmek/görünmemek) buluşturarak anlatının yapısını oluşturur. Bu şemada gerçeklik düzleminde olmak ve görünmek terimleri bir karşıtlık ilişkisiyle yan yana gelirler; her terim ise bir çelişkinlik ilişkisiyle kendi karşıtını çağırır: olmamak/görünmemek. Bu terimler göstergebilimsel dörtgen üzerinde şu biçimde yerleşirler:

Terimler birbirleriyle ilişkilendirilerek okunduğunda, yapıtın anlatısal yapısına ilişkin ipuçları hemen baştan elde edilebilmektedir. Bu şemaya göre gerçeklik düzleminde iki karşıt terim romanda hemen göze çarpan, bir karşıtlık ilişkisinin somutluk kazandığı yapıya ilişkindir. Bu ilişkiler diğer terimlerle de kurulabilmektedir. Buna göre olmak/görünmek karşıtlığı yanında, olmak/olmamak; özellikle de bir çelişkinlik ilişkisini somutlaştıran görünmek/olmamak karşıtlığı romandaki anlatısal yapıya oldukça uygun düşmektedir. Aşırımacının kimliği ‘yalan’ izleğini içeren görünmek/olmamak düzleminde somutlaşır, öteki karşıt terimler ise bu temel

karşıtlığın birer değişkeleri olarak karşımızda dururlar. Romandaki diğer kişilerin sözünü ettikleri olmamak/görünmemek karşıtlığı ise yalan izleğiyle örtüşen aldatma izleğine ilişkindir.

T. Yücel'in romanındaki anlatısal yapıyı kısaca özetlediğimiz, kendisinin de dünyada bilinen uygulayıcılarından birisi olduğu göstergebilimsel dörtgen üzerine oturduğu yeterince görülmektedir. Ancak T. Yücel'in bir söylemin (göstergebilim ve dilbilim) verilerini kuru bir bilimsel tutumla yinelenmekten öte, bir yapıt bağlamında kurgusallaştırılarak yeniden yazdığını söylememize gerek yok sanıyoruz. Dolayısıyla bizim de Greimas'ın anlatuların genel yapılarını belirlemek adına önerdiği bir yaklaşımı romanın anlatısal şemasına ilişkin saptamalar yapmak adına kullanmakla yetinmemiz eksik bir yaklaşım olacaktır. Romanda *kimliğin parçalanması, sanrı, özdeşleşme*, özellikle de *çıldırı* (foli) gibi son derece belirleyici diğer izlekler bizi aşırma izleğini sorgularken psikolojik/psikanalitik bakış açısının verilerinden yararlanmaya zorlamaktadır. Gerçekten de *aşırma* ya da *aşırımacı* bir izlek olarak öne çıkarıldığında, aşırmanın anlatıbilimsel tanımlarıyla yetinmeyerek çoğunlukla ruhçözümsel bakış açısının verilerinden yararlanıldığı bilinmektedir. Bu amaçla aşırma olgusunun ve aşırımacının kimliğine, motivasyonlarına ilişkin belirlemeler yaparken, örneğin bir Michel Schneider psikanalizin verilerini *Voleurs de Mots* (Sözcük Hırsızları) adlı çalışmasında haklı olarak bolca kullanır (bu nedenle, biz de onun çalışmasını sürekli olarak göz önünde bulunduracağız).

Batı edebiyatları içerisinde anılan yapıtlarda da aşırma bir izlek olarak ele alan yazar sayısının oldukça fazla olduğunu anımsatmalıyız. Aşırma izleğini yapıtlarında odak yapan, bir aşırımacının içinde bulunduğu ruhsal durumu betimleyen, hem aşırma yapanın hem de etki, etkilenme kaygısıyla yazma güclüğü çeken yazarların, yazar adaylarının ruhsal durumlarını konu edinen çok sayıda roman bulunmaktadır. Örneğin Henri Troyat'ın *Le Mort saisit le vif*'i, Pascal Bruckner'in *Güzellik Hırsızları*, Jean-Jacques Fiecher'in *Tiré à Part*'i, Stephen King'in *'Vue imprenable sur Jardin Secret*' si (Minuit 2), Jacques Chessex'in *l'Imitation*'u, Jean-Paul Richter'in *la Vie de Fibel*'i, Borges'in *Pierre Ménard* adlı öyküsü gizli alıntıyı yazınsal bir izlek durumuna getiren yapıtlardan birkaçıdır. Tahsin Yücel'in *Yalan*'ı bu dizi içerisinde yer alan, başlığıyla birlikte *olmak* (gerçeklik düzlemine ilişkindir) ve *görünmek* (düşsel, yalan düzlemine ilişkindir) düzlemlerini karşı karşıya getiren, çalıntıyı sorunsallaştıran, çalıntı edimine bulaşan kişinin ruhsal tutumunu iyi özetleyen temel bir yapıttır.

Giriş bölümünde anımsattığımız gibi, aşırımacıyı gerçek bir yazardan ayıran şey, birincisinin edinilmiş düşünceleri kendi adıyla aktarması, diğeri-

nin yeni düşünceler üretmesidir. “Kopyacı yazar” biçiminde tanımlanan aşırımacı, durmadan başka modellere, usta yazarlara yaslanandır. Aşırımacı okuyan, ancak okuduğunu anlamayan, acelesi olan, bir an önce ün kazanma düşü kuran kişidir: “Aşırımacı bir okuma güçlüğü çekendir. Çok okur ama kötü okur. Tuhaf bir hastalığa tutulmuştur: (...) her şeyi öğrenmiş hiçbir şeyi unutmamıştır. Belleği aşırı güçlüdür ancak yeterince düşüncesi yoktur. Çok kitap karıştırır, ancak kendi içindeki kitaba bir türlü giriş yoktur” (Schneider 1985: 120). Schneider’in aşırımacının kimliği konusundaki bu saptamaları T. Yücel’in yarattığı Yusuf Aksu karakterine oldukça uygun düşmektedir: Yusuf’un belleği güçlüdür, öğrendiklerini unutmaz, kitaplara, özellikle ansiklopedilere düşkündür, en sıradan bilgileri edinmek için bile ansiklopedilere başvurur, ancak kendisi düşünce üretmez, üretilmiş düşünceleri yineler, *önceden-söylenmiş*i aktarır. Okuma güçlüğü çekmez ancak yazma güçlüğü çeker. Ötekinin düşüncelerine bağımlılık onda en uç düzeyde gerçekleşir. Ötekine bağımlılık onda hastalıklı bir duruma gelir.

Özgün bir yapıt ortaya çıkarma yolu olarak başkalarının yapıtlarını kullanmak kimi zaman normal gibi görülebilse de böyle bir seçeneğin olası tek düşünme biçimi olduğu düşüncesinin benimsenmesi, yalnızca daha önce söylenmiş olana yaslanması Schneider’in söylediğine bakılırsa *patolojik* bir durum sunar (1985: 119). Yücel’in romanında bu patolojik durumun ortaya çıkmasına neden olan temel unsur “kişinin bir başka insanı model alarak kendini şekillendirdiği bilinçsiz işleyen bir savunma mekanizması” (Budak 2005: 572) biçiminde tanımlanan *özdeşleşme* sürecine sıkı sıkıya bağlıdır. Özdeşleşme “genellikle başarılarıyla dikkati çeken kişilerle” kurulur (Budak 2005: 576). Başarılı kişiyi Yunus Aksu temsil etmektedir.

Romanın hemen başlarında yazar sözbilimdeki karşılığına uygun olarak sessel olarak birbirine benzer olmakla beraber, anlam olarak birbirinden ayrı sözcüklerin yan yanılığı olarak tanımlanan bir *ses benzeşimi* (paronomase) kullanımıyla *olmak* ve *görünmek* arasındaki çatışmayı bildirir. Romanın başkahramanlarından birisinin adı *Yusuf Aksu*’dur; romanda baştan sona fiziksel varlığıyla yer tutar; diğeri ise ağırlıklı olarak Yusuf’un bir *alter-ego*’su olarak karşımıza çıkan *Yunus Aksu*’dur, romandaki fiziksel varlığı oldukça sınırlıdır: yalnızca ‘Önöykü’de karşımıza çıkar, ardından gelen romanın ilk bölümünde düşselin alanına geçer: “Yunus Aksu, sisler arasından çıkmış, yarı saydam bir hayalet (...) birden bire silinip gidebilecek bir düş yaratığı gibi (...) kendisine doğru gelerek kırk yıllık bir dost gibi elini uzattı” (Yücel 2002: 22-23). Yusuf Aksu ve Yunus Aksu, adlarındaki sessel benzerliklerle önce bir yan yanılık, ardından bir iç içelik, ardından da tam

bir özdeşlik sürecine sokulurlar: “Tıpkı iki kardeş gibi, diye geçirdi içinden” (2002: 502). Yusuf’la ilk karşılaşma anında kekeleyerek “Ben Yu... Ben Yu... Ben Yu...” diye yinelemeleri Yusuf’un da “*Ben de Yu... Yusuf*” diye yanıtlayışı (2002: 23) bu ses oyununa bağlı olarak daha sonra gerçekleşecek özdeşliği hemen başından haber vermektedir. Pétrarque’ın *Canzoniere*’de adını açıkça bildirmediği Laura adını dizelerinde örtük olarak yinelemesine benzer bir tutumla (*L’aura, che’l verde lauro e l’aureo crine/Soavemente sospirando move*) Yunus’un adı bundan böyle Yusuf’un adına karıştırılarak bildirilir. Yapıtın sonuna değin Yusuf’un içinde durmadan Yunus’un varlığını duyması hastalıklı bir duruma bürünür, bir saplantı olur, öyle ki Yusuf’un gördüğü sanrılar kendi içindeki Yunus’la doğrudan bağlantılıdır. Ses benzeşimine bağlı olarak yaratılan biçimsel ayrılık da kısa bir süre sonra ortadan kalkar: “Yusuf Aksu’nun kimliği büyük ölçüde, unutulmaz arkadaşının kimliğiyle karıştırıldı” (2002: 64) Benveniste’in *Genel Dilbilim Sorunları*’nda kişi adları konusundaki tanımlamalarını dönüştürerek söylersek, *sen* bir *ben* durumuna gelir. Bir başka deyişle Yunus, Yusuf’un kimliğinin öteki ben’ine dönüşür. Ben, öteki olur; daha doğrusu ben, öteki gibi yaşamaya başlar. Sessel karışıma adılar karıştırılarak, öteki bir ben durumuna getirilerek (bu durum Yusuf Aksu tarafından önce rahatsızlık yaratsa bile sonradan benimsendiğinde) aşırma, *olmak* düzleminden *görünmek* düzlemine geçiş süreci işlemeye başlar. Bu özdeşleşme romanda bir başka düzlemde sürdürülür. Yunus’un beklenmedik ölümünün ardından Enis Bey’in onu “yasal oğlu olarak kendi nüfusuna geçirtmesi” oldukça anlamlıdır: Yusuf böylelikle neredeyse tümüyle Yunus’un yerine geçerek onun özdeşi olur. “Bu fotoğraf Yunus’a benzediği kadar kendisine de benziyordu” (2002: 503). Yusuf bununla da kalmaz, onun gibi kekeleyemeye başlamak korkusu bile duyar. Üniversitede Yunus’un ölümüne neden olan Canan’a son derece benzeyen genç öğretim üyesinin verdiği dilbilim derslerinde özdeşleşme süreci yeterince tamamlanır. Dilbilim dersinde dersin hocasına verdiği tepkiler bütünüyle Yunus’un ortaya attığı görüşlere yaslanır. Yunus’un yerini alan Yusuf Canan’ın yerini alan genç öğretim üyesinin karşısında ve arkadaşlarıyla dil konusunda konuşmaları sırasında her fırsatta Yunus’tan öğrendiklerini yineler: “Yusuf Aksu sol elini yüreğinin üstüne bastırarak Yunus’un hocalar ve öğrenciler karşısında kim bilir kaç kez yaptığı tanımı bir de kendisi yineledi. (...) Yunus’un bir başka sözü geldi usuna” (2002: 66).

Anılan bu ve benzer özdeşleşme figürleriyle aşırı macıyı aşırı macıya sürükleyen sürece ilişkin başlıca koşullar hazırlanır; Yusuf, Yunus olduktan sonra onun ürettiği düşünceleri de doğal olarak kendi iyisi yapmıştır: “(...) Yusuf Aksu’nun kimliği büyük ölçüde unutulmaz arkadaşının kimliğiyle

karıştırıldı” (2002: 64). Yusuf için *görünmek* düzlemine geçiş süreci tamamlandıktan sonra, onun “dil konusunda ürettiği sanılan kuram kırıntılarını yalan yanlış demeden fakültede” yaymaya başlamasına benzer edimler sıklıkla yinelenir. Alıntılanan kesitte vurgu yapıldığı gibi, *görünmek* düzleminde geçerlilik kazanan ‘*sanmak*’ aşırımacıya ilişkin temel eylemdir. Bu eylem, bilinçdışı bir yanılısamayı değil, bilinçli bir yanılısamayı bildirir. *Görünmek/olmamak* karşıtlığında somutlaşan ‘yalan’ anlambilimi bilinçli bir edim olarak tanımlanır. Yusuf Aksu’nun aşırma girişimi bu düzleme oldukça uygun düşmektedir: Kendisinin sanılan bir kuramı, arkadaşının sözlerini, düşüncelerini kendisininmiş gibi aktarması *sanmak* eyleminin kavramsal alanına ilişkindir. Ayna aşamasında yazan ben, ustanın ya da modelin *alter-egosuna* bağlanır. Öteki durmadan kendisiymiş gibi davranır. Ötekine (Yunus) bağlılık travmatik bir özellik sunar. Bu nedenle aşırımacının yaratıcılığı travmatik bir ‘*sanki*’ yaratıcılık görünümüne bürünür (Schneider 1985: 293). Aşırımacı bir ‘*sanki*’ yazardır. Oysa ‘*sanki*’ yazarları derinlikten yoksundur, bir maske takarak yaşarlar. Çünkü onsuz var olmazlar. Üstelik aşırı derecede edilgen, çevrelerine yabancıdırlar. Yusuf Aksu’nun yaşadığı kente, çevresine alabildiğine yabancılaşması, alabildiğine yalnızlık içerisinde bir yaşam sürmesi bu tanıma oldukça uygun düşmektedir.

T. Yücel, aşırımacının aşırma sürecine ilişkin aşamaları bu biçimde hazırlar. *Görünmek* eyleminin kavramsal alanında toplanan terimlerin kullanımı doğal olarak romandaki kurguya bağlı uygun bir biçimde öne çıkar. Özellikle *sanmak* dışında *yinelemek* bu alana ilişkin bir diğer temel terimdir. *Olmak* düzleminde *görünmek* düzlemine geçişi belirleyen söz konusu terimler, yeni durumundan hoşnut olmasa da, bundan böyle bir aşırımacı kimliğiyle Yusuf’un sanal bir yaşamı başlatan sürecini özetlerler. Romanda aşırma terimiyle eşanlamda kullanılan yinelemek eylemini somutlaştıran çok sayıda örnek bulmak olasıdır. Yusuf’un üniversitede ya da, örneğin Maçka toplantılarında yinelediği bilgiler tümüyle *ikinci el* (Compagnon’un önerdiği bu terim alıntı işlemi için kullanılır (Aktulum 1999: 94); burada alıntıyı bildiren imlerin kaldırılması olarak tanımlanan gizli bir alıntılama işlemi: aşırma belirtmek için kullanılmaktadır), ansiklopedi bilgileridir; Yusuf’un dil konusunda her şeyi kökene, ilk kaynağa giderek açıklamaya uğraşması bütünüyle Yunus’un bir düşüncesidir (Yücel 2002: 65). *Evensel Dilbilim*’in yazılması tasarısı yine Yunus’a aittir. Yineleme, sözünü tümüyle *önceden-söylenmişe* dayandırma kişiliğinde o denli belirleyicidir ki özdeşleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan tüm bu eylemlerin gerisinde hastalıklı bir tutum belirir: “Ben hasta bir adamım... Kötü bir adamım. Hiçbir çekici yanıam yok” (2002: 523). Dostoyevski’den alıntıla-

dığı bu cümle yine bir özdeşleşme sürecine ilişkindir, kendi durumunu özetleyen simgesel bir değere sahiptir. Ötekinin sözlerini saptırma, bir *dolaylamaya* (paraphrase) başvurarak yineleme, ya da bu örnekteki gibi, olduğu gibi alıntılama kendisiyle öteki arasındaki özdeşleşmeyi bildirirler. Anılan durum “öteki benim yerime konuşuyor” formülüne indirgenir. M. Schneider, ötekiyle eşzamanlı ve sayısız özdeşleşmeyi, nesnesiyle gerçek bir ilişki yokluğunu, “*sanki*”nin yarattığı gerilimi, ötekinden gelen söze bağımlılığı aşırımacının hastalıkları olarak sıralar. Ötekinin kendi yerini alması ise rahatsızlık yaratır: “Bununla birlikte Yusuf Aksu yeni durumundan hiç de hoşnut değildi” (2002: 64). “Schnitzler’de belki de olmak istediği yazarla yüz yüze gelen Freud kendisini ikizinin kapladığını, kendinden daha başka olan bir kendinin, bir başkası gibi görünen son derece yakın birinin kapladığını hissetmektedir. Unheimlich kategorisinde sarmaladığı şu sahip olmama durumunu hissetmektedir.” (Schneider 1985: 184). Yusuf, en yakın dostu, ikizi durumuna gelmiş Yunus karşısında Freud’la benzer çatışmayı yaşar.

Ansiklopedilerden edindiği hazır bilgiler yanında Yunus’tan öğrendiklerini yinelemesi hastalık derecesinde bir *saplantı* özelliğine bürünür. Saplantı kişinin “bastırmaya, unutmaya yönelik çabalara rağmen istemsizce ve tekrar tekrar bilinç düzeyine sızarak kendini gösteren inatçı bir düşünce, dürtü ve imaj” olarak tanımlanır (Budak 2005: 651). Aşırımacı öteki(ler) kendi yerine konuşur. Yunus’un görüntüsü Yusuf’un hep karşısındadır, bu kadarla kalmaz içine tümüyle yerleşir, ikizi olur. Unutma çabası şu sözlerde kendini gösterir: “*Ben o defteri çoktan kapattım.*” (2002: 110). Ancak Yusuf’un Yunus’la olan geçmişi Bayram Beyaz tarafından yeniden bilince gelir. Yusuf’un bir aşırımacı kimliğiyle gerçek kimliğini gizlemesi, ayrıca bir aşırımacı olarak kendisini sorgulaması evresi böylelikle başlar. Yusuf’un Bayram Beyaz’la geçmişe dönük konuşmaları bir tür sağaltım (psikoterapi) seansları biçiminde geçer: “*Kocaman koltuklarında, karşı karşıya, ikisi de daha bir küçülmüş, birer küçük çocuğa dönüşmüş gibi*” (2002: 152) otururlar. Bu oturuş biçimi Freud’un hastalarını divana yatırarak sağaltıma başlaması aşamasını anımsatır. Yunus dışında Bayram Beyaz, Yusuf Aksu’nun öteki ben’i konumuna yerleşen ikinci kişi olur: “Kendisini Yunus Aksu’yla özdeşleştirdikten sonra, karşısına bir başka kendisi gibi yerleşen bu adamı yitirmek istemiyordu” (2002: 172). Bayram Beyaz, Yusuf’un geçmişine ilişkin bilimsel anlamda yaşadıklarını yeniden anımsatmak adına, durmadan sorular sorar, o da sorulara yanıtlar verir. Psikoterapide yapıldığı gibi Yusuf Aksu derin iç sıkıntısından konuşma sırasında kurtulmaya çalışır, aşırımacı kimliğinden sıyrılmaya istekli görünmektedir: “Konuşuna büyük dostu Yunus’u anlatmayı, tüm düşüncelerinin ondan geldiğini, kendisinin bu

yaşında bile, ondan öğrendiklerini yinelemekle kaldığını açıklamayı düşündü" (2002: 151). Maçka toplantıları yanında özellikle Bayram Beyaz'la konuşmaları bir tür *serbest çağrışım* işlemine uygun olarak gerçekleştiğinden ayrışik sözler (ayrışiklık aşırımacının dil kullanımında dikkat çeken en bilinen özelliktir) durmadan bu konuşmalar sırasında belleğine üşüşür; sözlerin kaynağı yine ya ansiklopedilerdir ya da Yunus'tan işittikleri.

Ayrıca söz konusu bu dış etkenler yanında Yusuf Aksu kimi zaman içinde Yunus'un kendi yerine düşündüğünü duyumsar. Kendi kişiliğinin biçimlenmesinde öteki oldukça belirleyicidir. Ötekinin bakışı, sözü, görüntüsüyle özdeşleşerek kendi bedensel bütünlüğünü kurmaya olanak sağlar. Bu aşama Freud yanında Lacan'ın sözünü ettiği *ayna* (-görüntü: "insanın kendini ona bir başkası tarafından yansıtılan imge sayesinde kurgulayabilmesi" (Budak 2005: 100) süreciyle örtüşür. "Freud aynada kendisine bakar ve küçük zavallı bir yaşlı adam görür (Unheimlich)". Ancak aşırımacı için ötekinin görüntüsüyle karşılaşmak kaygı verici bir durum olur. *Unheimlich* "ölümün kaygı veren habercisidir" (Schneider 1985: 184). Yusuf'un Yunus'la özdeşleşmesi ileri aşamalarda ürküntü verici bir düzeye varır. Freud, *kaygı verici tuhaflığın* (Unheimlich) kökeninin benzerin (Yunus) geri dönüşüne karşılık olduğunu söyler. Yunus'un gölgesi, görüntüsü duygu aktarımını serbest bırakarak temel bir kaygıya dönüştür, onun hep bastırmak zorunda kaldığı görüntüsü söz konusu derin iç sıkıntısını yaratır, bu sıkıntıdan kurtulmak son aşamada tek arzusudur, öyle ki ötekiyle tam bir özdeşleşme sürecine girmesi Yusuf'u çıldırının (kişinin içinde duyduğu bir eksiklik, örneğin bilgi ya da düşünce eksikliği olarak tanımlanır) eşiğine getirmiştir: "Yoksa deliriyor muyum?" (Yücel 2002: 78). Romanın sonunda Yusuf'un çıldırması bu kaygının somutlaştığı son aşamadır. "Unheimlich (ötekinin) düşünce(si)nin salt-egemenliğinden doğar." Her aşamada sözcüğün psikanalitik anlamıyla Yusuf negatif anlamda bir düşünce *aktarımına* (transfer) benzer bir süreci yaşar. Önce Refika hanımın ansiklopedi tutkusu onun aşırımacı kimliğinde belirleyici olmuştur; ardında bu kez bir baba durumuna getirdiği Yunus Aksu. Bu aktarımı derin bir etkilenme üzerinden yaşar: "O Yunus'un kuramının doğruluğundan bir an bile kuşku duymamıştı. Yunus yüzde yüz doğru söylüyor." "Aşırımacı (...) aktarım tutkusunun kurbanıdır: sanır ki asıl dili ve gerçeğin dilini elinde bulunduran odur." "Ötekinin dilinin egemenliğine boyun eğer" (2002: 46, 125 307). Ayna süreci bağlamında Yunus'un Yusuf üzerinde kurduğu *otorite* alıntılıdığımız tümceler aracılığıyla yeterince özetlenmektedir. Ötekinin kendi kimliğini belirlemesi o denli güçlüdür ki Yusuf Aksu'ya sonunda kimliğini yitirme, bir hiç kimse olma; ötekinin sözlerini yineleyen yalın bir isme indirgenmekten başka seçenek kalmamıştır (aslında Yunus'un derisi-

ne girerken gerçek adını da yitirmiştir, adı halen Yusuf tur ancak Yunus'un düşünceleri, tavırları, görüntüsüyle yaşar). Bu durumu Schneider aşırma hastalığının semptomlarından birisi olarak değerlendirir (1985: 185, 187). Yusuf'un kendisi düşünce üretmez, ötekinin düşüncelerini olduğu gibi yineler. *Olduğu gibi yineleme* aşırımacının bilinen temel bir edimidir. Jacques Lacan bu edimin nedenini, aşırma kaygısını çocuğun yaşadığı güç Oidipus karmaşasıyla ilişkilendirir; ona göre gerçek, yaratıcı, güçlü bir baba arayışı bu kaygıya neden olur (Schneider 1985: 282). *Baba arayışı* aşırımacının psikolojisinin temel görünümünden birisidir. Baba yokluğu yaşayan aşırımacı yazarların babayla sorunlu bir ilişkileri vardır. Kimi zaman bu yola başvuranlar babasız çocuklardır. Küçük yaşlarda babalarını yitirenlerdir: "Babam nasıl bir adamdı? (...) Bıyıkları var mıydı? (...) Doluştıkça, kapıldığı bulanık umudun etkisiyle olacak, anlatılmaz bir mutluluk, nereden geldiğini bilemediği bir egemenlik duygusuyla doluyordu içi" (Yücel 2002: 15-17). Çocuklar yitirilen köken sorununu derinden yaşarlar. Aşırımacı babayla tam bir özdeşlik gerçekleştirmediğinden onun kimi özelliklerini içselleştirir. Nevrozlu dıştan bir özelliği alır ve kendi iyisi yapar. Aşırma, simgesel olarak babadan (ayrıca anneden) bağın kopuk olmasıdır: "(...) her şeyini, babasını bile ondan (Yunus'tan) almıştı (...) annesi de, hep annesi gibi görünmüş olmasına karşın, kendi annesi olmayabilirdi. (...) Şimdi her şey kuşkuluydu" (2002: 505). Görünmek düzleminde yaşadığı gerilim bu türden tümcelerde bir kez daha açıklıkla görülmektedir.

Gerçeklik ya da doğruluk düzlemine ilişkin olan *olmak* ve *görünmek* gibi iki karşıt durum üzerinden bakılarak Yusuf'un gerçekte göze çarpan birkaç özelliğini aşırımacı kimliğinden ayırabilmekteyiz. Bu düzlem Yusuf'un bir durumdan (kendi asıl gerçekliği) başka bir duruma geçişini (aşırımacı) özetlemektedir. Söz konusu iki durum arasındaki geçiş bir dönüşüm işlemiyle gerçekleşmektedir. Aşırımacı kimliğine dönüşüm, değindiğimiz gibi, önce adsal, ardından bir adil dönüşümü ve eğretisel olarak bedensel bir dönüşüm biçiminde gerçekleşmektedir. *Olmak* düzleminde, Yusuf Aksu'nun hemen göze çarpan birkaç özelliği onu vasatın ötesinde birisi olarak görmemize engel olmaktadır: çevresine kapalıdır, en ünlü şairlerin, yazarların adlarından haberi yoktur, dikkat çeken tek özelliği güçlü bir belleğe sahip olmasıdır, bu yetisini de oldukça iyi kullanır; konuşurken ya bir televizyon programında aklında kalan tümceleri, kitaplardan ya da ansiklopedilerden edindiği bilgileri olduğu gibi yineler: aşırımacı "ben kitaplardan yapılmışım" diyendir (Schneider 1985: 121). Yusuf Aksu neden kitaplara düşkündür? Çünkü okuma bir tür *aktarımdır*. Ötekini değil kendini keşfetmek, kendi olmak, kendi asıl benini, kendi içsel kitabını ortaya çı-

karmak adına gerçekleştirilen bir edimdir. Proust için kitap bir tür ruhsal tedavi rolü oynar. Okumanın da benzer bir işlevi vardır. Unutulan sözcükleri, anıları, bir ismi yeniden bulmaya olanak sağlar, her şeyden önemlisi düşünme ve yaratma gücü verir: “Okur ha okur, sonra tutar, gâvurlardan gâvur denizlerinin durumunu dinler” (Yücel 2002: 109). Ancak aşırımacı konumunda dürtü ona dışarıdan, ötekinden gelir, gelmelidir. O olmadan aşırımacının yaratıcı yetisi (?) harekete geçmez. Okurken ötekini değil kendini keşfeder (Proust’a göre edebiyat kendi içindeki kitabı yazmaktır). Okumak yazmakla ilişkilidir. Yazma ediminin altında üç unsur bulunur: iç kitap (kişinin kendi içindeki kitap ya da iç dünyası), okunan kitaplar, yazılmış kitap. Yazar bunları iç içe sokmaktan geri durmaz. Ancak, aşırımacı okunmuş kitapla yazılmış kitabı birbirine karıştırır. İç kitaptan ise bu yola başvurduğu için uzaklaşır. Aşırımacı için kitap dışarıdır, önceden yazılmış olandır. Aşırma, *sapkın* bir edimdir: önceden var olan, önceden yazılmış olan simgesel unsurları düşsel bir doyum amacıyla kullandığı için sapkındır. Aşırma öyleyse değişik konfigürasyonlar ve yapılarda ortaya çıkan bir semptom, sendromdur: *sapkınlık* yanında (perversion) ve nevroz ya da psikoz. Perversion’da iç kitap yadsınır. Ötekinin sözcükleri ve yazılmış kitaplar birer *fetiş* durumuna getirilirler. Ötekilerin kitabı ezicidir. Okuma bu durumda aşırı bir kütüphane düşkünlüğüyle yan yana konumlanır. Yusuf, Dostoyevski’nin bu kadar kitabı nasıl yazdığını düşünerek hayranlığını gizleyemez. Kitapları, ansiklopedileri fetişleştirir. Aşırımacı kimi zaman bir put düşkünlüğü kimliğindedir. Aşırıldığı metne dokunmaz, üzerinde en küçük bir oynama bile yapmaz, olduğu gibi aktarır; yanlış yapmaktan, metne zarar vermekten kaçınır. Yusuf Aksu’nun Yunus’un hayranlık uyandıran cümlelerini değiştirmeden yinelemeye özen gösterme çabası böylelikle açıklanır: “Yusuf Aksu birdenbire Yunus’un eski bir sözünü anımsadı, gülümsemeye başladı. (...) “Gerçek, çoğu zaman, yalanın son dönüşümü, yani kuruyup donmuş biçimidir.” Ortak bir hayranlık çığılığı koptu o zaman (...)” (2002: 269).

Nevrozda içindeki kitaba girilmez. Aşırımacı şu ya da bu sözdizimsel biçimi alır, yazarın ayırıcı özelliklerini özetleyerek aktarır. Transferde olduğu gibi, okuma bir özdeşleşmeden yola çıkarak işler. Bir şey ancak başkasınca dile getirildiğinde güzeldir (bunun farkına varmamıştı tarzı kullanımlar böyledir...), bunu da çoğu zaman bir *gönderme* işlemiyle gerçekleştirir. Aşırımacı aşırı bir yazma arzusu duyar, bu nedenle bir metinden ötekine geçer. Hiçbirisini tam olarak okuyup bitirmez, göz gezdirir: “(...) yaşamında okuduğu bu ikinci roman bayağı sarmaya başlıyordu onu” (Yücel 2002: 530). Schneider’in bir benzetmesini yinelersek; aşırımacı bir kitap yiyicisi; bir tür yamyamdır; eline aldığı kitabı parçalar, yutar: “Önce Britannica’dan Dos-

toyevski maddesini okudu (...) Dostoyevski'nin yaşam öyküsünü ıçer gibi okudu, bitirince, doymamış gibi, istemeye istemeye başını kaldırdı" (Yücel 2002: 529).

Özdeşleşmede başkasının dilinde, kaleminde bize derin, doğru görünen düşüncelerin, tümcelerin aslında kendimizin formülleştirmedeği düşünceler olduğu, dışarıdan, başka birisinden yapılan alıntıyla yeniden gündeme geldikleri bildirilir. Özdeşleşme süreciyle ilintili olarak model alınan, usta olarak görülen ötekinin düşünceleri yağmalanır. Kitaplar, ansiklopediler yanında Yunus, Yusuf için tek olası 'usta', vazgeçilmez bir 'model' konumundadır. Öyle ki Yusuf'un kullandığı dilin sözcükleri Yunus'un sözcükleriyle sınırlıdır; çoğu zaman da önceden var olan, başka yerde yazılmış ve kullanılmış olan sözcükler, tümceler onun için tek dayanak olurlar: "Aşırımacı ve etkilenen kişi dilin sonsuz alanını birkaç isme (birkaç usta ve modele) ve özellikle önceden var olan sözcüklere, tümcelere, paragraflara indirger" (Schneider 1985: 119). Yusuf, tüm bu süreçlerin sonunda ülkenin en önemli dilbilimcisi olarak ün salar, oysa aşırımacı ününü ötekine, ikizine borçludur (bu nedenle tüm yaşamı görünmek/olmamak (yalan) düzleminde tanımlanır): "Yusuf Aksu'nun bir açıdan olağandışı, bir açıdan fazlasıyla durağan serüvenini yakından izlemiş olanlar arasında, ününü hak ettiğini söyleyenler çoğunluktadır, hiç hak etmediğini söyleyenler üç beş kişiyi geçmez" (2002: 11). Her aşırımacının olduğu gibi Yusuf Aksu'nun da yeni kimliğiyle (aşırımacı) elde ettiği ün sahte ve geçicidir, daha çok bir rastlantıya bağlıdır: "Yusuf Aksu gibi bir düşünce adamının ününün rastlantıdan başka bir açıklaması" bulunmamaktadır. Yusuf Aksu'nun kendi düşünsel çabasının sonucu olabilecek bir yapıt üretmekte zorlanması, bu girişiminde başarısız olması rastlantının düşünsel anlamda üretkenlikle pek örtüşmediğini, elde edilen ünün geçici, "umulmadık" olduğunu yeterince kanıtlamaktadır: "Yusuf Aksu adını ilk kez Uluslararası Dilbilim Günleri'ndeki umulmadık çıkışıyla duyurdu." (2002: 11). "Köşe yazılarında uzun süre boy gösteren" Yusuf Aksu'ya Bayram Beyaz şunları söyler: "Tüm bilim dünyası biliyor ki siz büyük bir dilcisiniz" (2002: 110).

Bununla birlikte her aşırımacı için olduğu gibi Yusuf Aksu için de *görünmek/olmamak* düzlemi acılı, kaygı verici bir süreç olmuştur. Çünkü söze başlayamama kaygısından kurtulmak için hep yeniden başlaması, yapıtlar üretmesi varlığının zorunlu bir koşuludur. Aşırımacının amacı "başlamama kaygısından kaçıp kurtulmaktır" (Schneider 1985: 119). Bu kaygıyı derinden duyan Yusuf Aksu *Evensel Dilbilim*'i yazmayı kendine bir görev edinir. Akılda kalmasının, edindiği sahte ünü sürdürmenin tek yolu budur. Kendisinden beklenen çalışmayı gerçekleştiremez, böyle bir tasarı Yunus'a

ait olduğundan *Evrensel Dilbilimi* bir türlü yazamaz. Ünlü bir dilbilimci kimliğiyle *Uluslararası Dilbilim Günleri*'ndeki konuşmasında söyledikleri Yunus'tan ezberlediği birkaç cümleden öteye geçmez. Konuşma metninde ise hiçbir şey yazılı değildir. Aşırmanın aslında utanç verici olduğunun ayırımına varır: "Yunus'un düşüncelerine her zaman gönülden katılmıştı, ama onun görüşlerini kendi görüşleriymiş gibi anlattığı her seferde bile bile yalan söylediğini düşünüyör, genellikle bundan utanç duyuyordu" (2002: 168). Bir *suçluluk duygusu* itkisiyle, aşırmanın korkunç bir hastalık olduğunu kabullenir: "(...) yalanın kökenine gitmiyor, insanların bu korkunç hastalığının şöyle doyurucu bir çözümlemesine girişmiyordu" (2002: 304). Aşırmanın, yalanın, bu korkunç hastalığın nedeni ötekinin yetilerine, becerilerine sahip olmamaktır. Yusuf Aksu'nun, kendisini Yunus Aksu zanneden eski bir sınıf arkadaşı ona şunları söyler: "*Bir de salak arkadaşın vardı (...) sen ne dersen onu yinelerdi. Çok da benzerdi sana.*" Yusuf Aksu titremeye başladı. "*Sen her şeyi birbirine karıştırıyorsun, diye kekeledi. "Yunus daha okulu bitirmeden öldü, bilmiyor musun?" "Gene numaraya başlama dostum, ölen sen değildin, o salak arkadaşındı"* (2002: 496). Bir aşırımacı kimliğiyle Yusuf'un yeteneksizliğini eski bir sınıf arkadaşı argo bir anlatımla (*salak*) bu biçimde özetler. Aşırımacının bilinen bir diğer özelliğini bu kez onun ağzından duyarız (*yinelemek*). Özdeşleşme sürecine ilişkin bir saptamayı (*benzemek*) anımsatan da odur. Yazar bu aşamada *ölmek* sözcüğünü asıl anlamı dışında, ötekinden aşırma yapanın düşünsel olarak ölü bir kişi olduğu anlamında kullanır: "Belki de aşırmanın temelinde ölüm vardır, aşırılan, ölüme gönderilen yazar yanında aşırımacı da ölür; aynı zamanda, daha gizli bir biçimde, aşırımacı için ölüm, kendi özel psikik uzamında yok eder" (Schneider 1985: 302). Aşırmanın kaygı verici bir yol olduğu bu noktada bir kez daha anlaşılır (*titremek*). Alıntılanan tümcede bir aşırımacının *görünmek/olmamak* (yalan) düzleminde oldukça kaygan, sıkıntı verici bir durumda olduğu bir çırpıda böylelikle özetlenir.

Aşırımacının asıl kimliğine ilişkin bilgilere gerçek bilimsel, kültürel tartışma ortamlarında ulaşılır. Yusuf Aksu'nun ötekinin sözlerini yineleyici, bir başka deyişle aşırımacı özelliği, yetersizliği önce Bayram Beyaz'la konuşması sırasında ortaya çıkar: "Çift eklemlemişim! Beş eklemlemim, on eklemlemim olsa ne yazar ki! Evet, ne yazar? Yunus olsaydı..." Birden durdu, "Evet, ne yazar? diye yineledi. "Hangi Yunus, hocam?" (2002: 173-174). Alaycı bir tutumla, bilinçaltındaki gizli *arzusunu* bu yolla dışlaştırır. Aşırımacı, bilgiyi içselleştiremediğinden bildiklerini aklın süzgecinden geçirecek, sağlam bir yapıya oturtamaz; çünkü tüm bildikleri dışarıya, ötekine bağlıdır. Yusuf Aksu'nun söylediklerinin anlaşılmasında, Bayram Beyaz'ın onun değişik zamanlarda söyledikleri arasında bağ kuramaması bir düşün-

ce eksikliğiyle (şizofrenler konusunda bir düşünce yoksulluğundan/yoksunluğundan söz edilir) ilintilidir. Bu nedenle aşırımacı için dilin sonsuz alanı birkaç isme, birkaç modele indirgenir. Önceden söylenmiş sözcükleri, tümceleri, paragrafları ezberden yineleyen aşırımacının amacı başlayamama, başlayınca da sözü tamamlayamama kaygısından kendisini kurtarmaktır. Bu yönüyle aşırımacının devinisi çocuğun devinisine benzer; çocuk nesnelere ya da sözcükleri hangi ucundan yakalayacağını bilemediğinden bir anneye gereksinim duyar, çocuğun algısına ve düşüncelerine yön veren odur; o olmadan düşüncelerini belli bir yapıya oturtamaz. Her sorunun yanıtını ansiklopedilerde bulabileceğini oğluna öğütleyen annenin romandaki temel işlevi budur.

Aşırımacı, acelesi olandır. Zamanla ilişkisi sorunludur. Okuma güçlüğü yaşar. Okumaları yüzeyseldir. Çok okur, ancak, kötü okur. Yüzeysel de olsa çok şey bilir ve bildiklerini unutmaz. Güçlü bir belleği vardır ancak yeterli bir düşünme yetisine sahip değildir. Okur gibi görünmesine karşın içindeki kitabı bir türlü dışarı çıkarıp ona somutluk kazandıramaz. Aşırımacı kararsızdır, belleği kararsızlıkla işler: Aşırımacı “tüm yaşamının alıntılarıyla örülü olduğu sanısına kapılır.”: “kendi kendinize yaşamınızın bir başkasınca söylenen uzun bir tümce, (...) yazarını ve biçimini, söyleyenini bilmediğiniz bir metne sokulan bir alıntı olup olmadığını sorarak iç sıkıntısı duyduğunuz olmadı mı?” diye sorar M. Schneider (1985: 120). Aşırımacı, söyleyecek bir şeyi olmayan kişidir. Ötekinin görüntüsünün baskı altına aldığı ve yok ettiği kişidir. Yazmayı denediği anlarda eliyle sayfa arasına hep başkasının kitabı girer, ötekinin *gölgesinin* (istenilmeyen, kabul görmeyen tüm kişisel özellikler gölge kompleksine dâhil olmaktadır) baskın çıkması düşüncenin ölümüne tanıklık eder. Bayram Beyaz'ın Yusuf'un en sıradan konularda bile “Ansiklopediye bir bakalım” sözlerini şaşkınlıkla karşılamasının nedeni budur. Aşırımacının sessizliği (Yusuf Aksu genellikle yalnız ve sessiz bir ortamda yaşar) yaptığı okumanın gürültüsüyle karışır, böylelikle hem varlığını belli etme isteğini ele verir hem de ötekinin sözünü duyurur: “kapı çalındığında ansiklopedi karıştırmakta olduğunu, izin verilirse başladığı satırları bitirmek istediğini söyledi, yanıt bile beklemeden, kocaman bir ansiklopedi cildinin karşısına oturup okumaya başladı. Bir yandan dudaklarını kıpırdatarak okuyor, bir yandan da elinde bir kurşunkalem bir kâğıda bir şeyler çiziktiriyor ya da çiziktirir gibi yapıyordu.” “Satır aralarına bir şeyler yazıyormuş gibi okur.” (2002: 119, 122). Aşırımacının yaşamının özeti son tümcede belirginlik kazanır: “çiziktirir gibi yapmak”.

Sözcükler ve kitaplar aşırımacının saplantısıdır, bu saplantı o denli güçlüdür ki onu tüketirler. “Ne okuyorsunuz hocam? diye sordu. Yusuf Aksu aynı soru karşısında Hamlet’in Polonius’a verdiği yanıtla yanıtladı onu: “Sözcükler, sözcükler, sözcükler...” (2002: 119). Yusuf Aksu bu kez kaynağını bilmediği bir alıntı üzerinden konuşur. Öteki gibi, öteki üzerine, öteki ile yazar, ancak tüm yazabildiklerini, kendi yüzeysel bilgilerini durmadan, her fırsatta ötekinin bilgilerine karıştırır. Aşırımacı, yetişkin bir yazarın bir kenara attığı eski bir imgeyi, bir görüşü, düşünceyi, kuramı, gözden düşmüş nesneyi alıp onu değerli bir nesne gibi benimseyen, bu nesnenin parçalarının çok önemli bir kitabın parçaları olduğunu sanan, böylelikle onları sözcüğü sözcüğüne, satır satır yeniden kendi iyesine geçirir. Aşırımacı işi olmayan, çalışması olmayan, ‘aylak’ kişidir. “Aşırımacıda bir şeyler eksiktir. İşsiz bir yazardır, yapıtı olmayan bir yazardır, aylak bir yazardır” (Schneider: 123). Yusuf Aksu’nun bilinen bir işi yoktur. Enis Bey’den kalan mirası tüketir, sahip olduğu gayrimenkullerin kiralalarıyla yaşar. Oturduğu kenti bile tanımaz.

Aşırımacının portresinde en fazla göze çarpan yan yeteneksizliktir; bununla birlikte bir başka açıdan aşırımacı çevresinde geçici olarak etki yaratabilendir. Yusuf Aksu, Bayram Beyaz ve Maçka toplantılarına katılanlar üzerinde bu etkiyi zaman zaman yaratabilmektedir. “Bayram Beyaz, dinlediklerinden fazla bir şey anlamamış olmasına karşın, coşku verici bir olayla karşılaşmış gibi yüreği hızlı hızlı çarpıyordu: Parmenides’in, Herakleitos’un adını anımsar gibiydi, ama Zenon’u da, Leukippos’u da ilk kez işitiyordu, “Bu uçsuz bucaksız bilgi, bu kıvrak düşünce! Olur şey değil, diye geçirdi içinden. (...) en sonunda gerçek ustasını bulduğundan (...) kuşku kalmamıştı” (2002: 122). Aşırımacı yazarken metnine, konuşurken sözlerine hep aşırılan kişinin metninden kesitleri ya da onun sözlerini karıştırır; görülür metnin içerisinde ötekinden kaynağını alan gizli bir metnin ya da sözün izlerine her zaman rastlanır. Bu romanda en sıklıkla rastladığımız bir durumdur: “Bir okuduğunu bir daha okumamak istiyorsan, çizeceksin; ama kafana da yazacaksın!” deyişi bugünmüş gibi gözlerinin önündeydi.” (2002: 151). Aşırımacı, sözlerine alışılmışın ötesinde çok fazla imge, sözcük, isim; bir tür “kısır ama etken mani düzeyinde aşırı-yaratıcılık katar” (Schneider 1985: 123). Bayram Beyaz’ın Yusuf Aksu’nun sözleri karşısında büyülenmesinin nedeni böylelikle açıklanır. Algılama, yargılama, düşünme güçlüğü çeken psikotik vakalarda rastlandığı gibi aşırımacı üretme, yazma, düşünme güçlüğü çeken, ancak bu durumdan rahatsızlık duyardır: “Evrensel dilbilim’in parçaları, içeriklerine göre değil de ilk harflerine göre dağılmış ansiklopedi maddeleri gibi, bir türlü birbirine bağlanmıyordu.” “O gittikten sonra, oturup görüşlerini kâğıda dökmeyi denedi, bu amaçla

bir sürü ansiklopedi karıştırdı (...) tek satır yazamadı” (2002: 225, 80). Aşırımacıda eksik olan olmayanı yeniden kurgulama beceriksizliğidir. Düşünce üretme sıkıntısı yaşadığından, var olabilmek için kendisine kalan tek yol ötekinin yapıtıdır. Aşırımacı kendi adını ötekinin yerine koyarak “ötekinin metnini kendi metniymiş gibi” formülüne indirger. Ötekinin adının yerine kendi adını koyarken ötekinin metnine de kendi adını yazmış olur, her iki durumda da kendini yok eder: “kendisi de boş gömlekler ve eldivenler gibi eğreti ve süreksizdi” (2002: 548). Romanda anlatıcının bir aşırımacı olarak Yusuf Aksu konusundaki bu benzetme, *olmak/görünmemek* karşıtlığını iyi özetler.

Bayram Beyaz'ın da katıldığı Maçka akşamları toplantıları, Yusuf Aksu'nun gizlediği öteki yüzün kısa sürede açığa çıktığı anlar olur. Başlangıçta aşırımacı bildik yöntemlere başvurur, sorulan sorulara yanıt aradığı ve oldukça sıkıntı yaşadığı anlarda Yunus'tan aklında kalan cümleleri yineler: “Yusuf Aksu birdenbire Yunus'un eski bir sözünü anımsadı (...). Gerçek, çoğu zaman, yalanın son dönüşümü, yani kuruyup donmuş biçimidir” (2002: 269). Sözlerindeki anlaşılma, düşüncelerini (?) açıklıkla anlatamamak aşırımacının bilinen bir özelliğidir. Toplantıya katılanlar bu son cümledeki gibi Yusuf'un ne söylemek istediğini pek kavrayamazlar. “Kendisine bir şey sorulunca, dünyanın en doğal sözünü söyler gibi, “Bilmiyorum”, “Hiç duymadım”, “Okumadım” türünden yanıtlar” verir, “Bakmak gerek” deyip ansiklopedi karıştırmaya” girişir (Yücel, 2002: 169). Aşırımacının konuşmalarında *tutarsızlık* belirgin olarak göze çarpar: Bayram Beyaz, Yusuf Aksu'dan dil konusunda dinledikleriyle daha önce deftere geçirdikleri arasında bir bağıntı kuramamaktadır; “Bu işte bir terslik var” demekten kendisini alamaz. Kimi zaman Yusuf Aksu yalanına bilimsel bir gerekçe aramaktan da geri durmaz. Rousseau'nun bir yapıtından (Rêveries) yalan izleğine ilişkin bir bölümünü bu amaçla gözden geçirir: Jean-Jacques Rousseau', bir felsefe kitabında, “yalanın ortaya çıkarmak zorunda bulunduğumuz bir gerçeği gizlemek olduğunu okumuştum” (2002: 308); (bu yapıtında Rousseau yalanın yararlı olduğunu savunmaktadır). Gerçek bilimsel bir söylemin parodik bir simgesi konumunda olan Maçka Akşamları toplantılarında her aşırımacı gibi Yusuf Aksu da sürekli bir *kayıp* durumu, bir *kimlik bunalımı* yaşar. Bir aşırımacı kimliğiyle duyduğu iç sıkıntısı son aşamada kimliğini yitimine, kimliksizleşmeye varır: “Kimim ben?” diye sorar. “Benim sonum geldi” (2002: 523-524). Aşırma kişiliksizleşmek, kimliksizleşmektir. Ben, ötekinin seninde eridiğinde *kişiliksizleşme* sürecine girer. İnsanların şu korkunç hastalığı dediği şeyden kendini kurtarmak usuna gelir: “Yaptığının bir başka yönü daha geldi usuna: Bu işin içinde bir yalan, başkasının sözünü kendi sözü gibi göstererek başkalarını aldat-

maya yönelik bir yalan bulunduğu.” Yalanını açığa vurur: “Bunca zaman, istemeden, kendimi de, sizleri de aldattım” (2002: 493). Yunus sadece dilbilim konusundaki kuramının değil, tüm yaşamının bir yalan olduğunu düşünmeye başlar. Sonunda Beşinci Murat’a artık çekinmeden gizini söyler: “Benimki bir çocukluk düşüydü yalnızca, bir arkadaşımın birlikte kurduğum bir düş, daha doğrusu benim değil, arkadaşımın çocukluk düşüydü.”; “Gerçek adını bile bilmediği bu genç adama yıllar yılı hiç kimseye vermediği bir gizi verdiğini ayımsayarak şaşırıldı” (2002: 516). Yusuf Aksu’nun kuramı yanında kimliği de kuşkuludur. O, kimliğinin de bir çalıntı olduğunu düşünür: “Benim yalnız kuramım değil, kimliğim de kuşkululu, daha doğrusu, çalıntı.”; “Evet, böyle, çalıntı...” (2002: 520).

Gerçek bir yazar olabilmek için kendi içine yerleşerek bir ben durumuna gelen seni öldürmek gerekir, kişi ancak o zaman ancak kendi gerçek kimliğine dönebilecek, içerisine düştüğü *şizofrenik* (kimliğin parçalanmasından başka *düşünce çalma* şizofreninin bir semptomu olarak görülür) durumdan ve sürdürdüğü *çift-kişilikli* yaşantısından kurtulabilecek, alıntıları gizlilik değerini yitirebilecek, benliğini saran özdeşleşmelerden arınabilecektir. Yusuf Aksu’nun aşırımcı kimliğiyle yaşadığı suçluluk duygusu, öteki benden kurtulma isteği, kimliksizleşerek ben olamama vd. etkenlere bağlı olarak çıldırma aşamasına gelerek intihar etmesi ötekinden kurtulma isteğini açıklıkla ortaya koyar.

Görünmek/olmamak arasındaki ikilemi en acı bir biçimde duyumsayan Yusuf’un romanın sonunda çıldırması bu çelişkili, yalan üzerine kurulu yaşamının vardığı son ve dramatik aşamayı açıkça belli eder. Aynı çatışmaya Stephan King’in öyküsünde de rastlarız. King’in öyküsünde Morton (adında ölüm düşüncesi gizlidir, yazar aşırımcıyı baştan mahkûm eder) Yusuf’unkiyle aynı çelişkiyi yaşar. Bu öyküyle King, bir yazarın kendisini aşırma yapmakla suçlamanın, kendi yeteneği konusunda kafasında yarattığı kuşkunun onu yıkıma götürdüğünü anlatır. T. Yücel’in romanında Yusuf Aksu’yu çıldırma süreci King’in öyküsündeki sürece oldukça benzer. Ötekine yaslanmanın tek düşünme biçimi olması kişiyi her iki öyküde de yıkıma sürükler. Ötekine yaslanmak onulmaz bir hastalık durumuna geldiğinde ise düşünsel ve fiziksel yok oluş kaçınılmazdır. Schneider’in ileri sürdüğü gibi, aşırımcı sözcükleri uç uca ekleyemediğinde bir anneye gereksinim duyan kişidir: “sözcükleri ya da nesnelere hangi uçtan tutacağını bilemeyen çocuk algısına ve düşüncesine bir çerçeve çizecek olan bir anneye gereksinim duyar” (Schneider 1985: 120). Yusuf Aksu’nun tekdüze yaşamında en belirgin tutkusunun ansiklopediler olduğunu biliyoruz. Ona ansiklopedi sevgisini aşılayan annesi Refika öğretmen-

dir. Oğlunun sorularının tüm yanıtlarını ansiklopedilerde bulabileceğini söyleyen yine odur. Bu bağlamda, romanın hemen başında, La Bruyère'in "her şey söylenmiştir" görüşünü T. Yücel kapalı bir dille yineler: "Her şey şu ya da bu ansiklopedide yazılıken, yazılmışı yinelemeyi bir savurganlık olarak görmekteydi. (...)" "Dünyadaki kitapları okumakla bitiremezsin, hiç kimse bitiremez! (...) dünyanın tüm bilgilerini ansiklopedilerde bulabilirsin!" (2002: 14). Bu bakımdan Yusuf Aksu, Pascal Bruckner'in *Güzellik Hırsızları* adlı romanının kahramanı, yine bir aşırımacı kimliğiyle karşımıza çıkan Benjamin Tholon ile benzer bir konuma gelir. B. Tholon'un kitaplara olan düşkünlüğü Yusuf Aksu'nun ansiklopedilere olan düşkünlüğüne benzer: hepsi de hazır bilgiler sunan kaynaklardır. B. Tholon bununla da kalmaz, kitapları insanlara yeğlediğini açıkça dile getirir. Yusuf'un da ansiklopedilere ilgisi bir tutku düzeyindedir. B. Tholon, kuramsal düzlemde kitaplar konusunda yapılan klasik ve modern tanımlamalara bağlı kalır. "Kitaplar önceden yazılmıştır." (Bruckner 1999: 37). Bu tümce La Bruyère'in "Her şey önceden söylenmiştir" tümcesine örtük bir göndermedir. Yusuf Aksu için sorulabilecek tüm soruların yanıtları ansiklopedilerde bulunduğu göre "her şey söylenmiştir" (Aktulum 1999: 18) görüşü onun için de geçerlilik kazanır. B. Tholon'un Yusuf Aksu'yla örtüşen bir başka özelliği daha bulunmaktadır: yetenekli yazarların yapıtları karşısında kendini küçülmüş hisseder. O da ün peşindedir, ancak "ne söyleyecek bir şeyi ne yeteneği vardır." (Bruckner 1999: 38). Yusuf Aksu aynı yeteneksizliğin sıkıntısını derinden yaşar, olağanüstü bir belleğe, ezber yeteneğine sahip olsa da bu özellikleri onun dilbilim tasarısını kâğıda dökmesine yeterli gelmemektedir. Belleğinin güçlü olmasına karşın düşünceden yoksun olması aşırımacının bilinen tanımına uygun düşmektedir: "Aşırımacı her şeyi öğrenmiş ve hiçbir şey unutmamıştır. Oldukça güçlü bir belleği vardır ama yeterince düşüncesi yoktur" diye yazar M. Schneider. B. Tholon "yalanlarına" bir yazardan bir başkasından aldığı bir "iltifat"ı, bir "özlü söz"ü; Baudelaire'den bir dizeyi ya da Proust'un bir tümcesini karıştırmakta bir sakınca görmez. O da çevresinde o denli ünlenir ki bir yayınevi sahibi ona "*Victor Hugo'nun sahtesini yazmayı*" bile önerir. Yusuf Aksu, Yunus Aksu'dan işittiği cümleleri hemen her fırsatta, çağrıldığı bilimsel toplantılarda ya da ortamlarda olduğu gibi yineleyerek elde ettiği ülkenin en ünlü dilbilimcisi unvanıyla iltifat görür. Benjamin gibi Yusuf Aksu da *görünmek/olmamak* düzlemine benzer güdülerle geçmişlerdir, aşırımacının bildik durumu Yücel'in romanında olduğu kadar diğer romanlarda da benzer durumlar içerisinde gerçekleşir.

Dostoyevski'nin *Budala*'sı Yusuf Aksu'nun hayatında okuduğu ikinci kitaptır. Aşırımacı kimliğine aykırı olarak, ilk kez bu kitabın kimi bölümleri

konusunda *düşünür, merak eder*. Dostoyevski'nin söyleminin uzantılarını "algılar". Bu kitapta bulunduğu bir cümleden bu nedenle etkilenir: "Ona öyle geliyordu ki bu beş dakikada öyle çok yaşam yaşayacaktı ki..." (Yücel 2002: 533). Aşırımacı kimliğinden ilk kez bu anlarda kurtulur, tümüyle kendisine ait zaman (akıl yürütme zamanı) bu beş dakikaya sığdırılır: "Bu cümle onu büyüler, ilk kez ben olma, ben'e dönüşmenin coşkusunu duyar. Ve asıl gerçeğe dönülmesini salık verir: "İnsanlar yalansız yaşamalıydı, ama benim bu konuda konuşmaya hakkım yok." Bununla birlikte *olmak* ve *görünmek* arasındaki çelişkiyi, çatışmayı her koşulda duyumsar. Aşırımacı melankolik bir oyuncudur: "(...) Binlerce kitabın ortasında, bir suçlu gibi, öylece dikilip durdu bir süre: "ne kadar da yazmışlar." (...) "Ben hasta bir adamım... Kötü bir adamım. Hiçbir çekici yanımda yok." (2002: 523). "Aşırma bir hastalıktır." diye yazar Schneider (1985: 124). Belleğin yitirilmesi, benliğin parçalanmasıdır. Ayrıca istemli bir seçim olduğu için bir ahlak hastalığıdır, suçluluk duygusunun derinden yaşandığı bir edimdir, sonu önce kimliğin yitimine, parçalanmasına, en son aşamada da çıldırma varır. "Yusuf Aksu suçlanan doğrudan doğruya kendisiymiş gibi kızardı" (2002: 315). Romanda aşırımacı bu özellikleriyle bir sorgulama nesnesi durumuna gelir.

Sonuç olarak; aşırma izleği üzerinden gidildiğinde aşırımacılık, ya da onunla eşanlamda bulunan yalan izleği yalnızca özel bir duruma gönderme yapmaz, günümüzün genel bir sorununa gönderir. Şu tümcede romanın bu çerçevede anlamı belirir: "İnsan ekonomik hayvandır" (2002: 519). Her şeyin alınıp satıldığı günümüz koşullarında hızlı üretmek, ürettiğini 'satmak' zorunlu bir toplumsal koşul durumuna gelmiştir. Aşırımacının bu nedenle acelesi vardır. "Aşırımacı ayrıca zamanla ilişkisinden sıkıntı duyar" diye yazar Schneider (1985: 120). Akılda kalmak için yeni şeyler üretmek, ürettiklerini piyasaya sürmek zorundadır. Aceleci aşırımacı için olası kaynaklar hazır bilgiler sunan başvuru kitapları (romanda ansiklopediler), gerçek yazarların (Schneider aşırımacıdan taklitçi yazar olarak da söz eder (1985: 119) çalışmaları ya da, günümüzde, artık WEB ortamıdır. Aşırımacı gibi onun karşı karşıya geldiği insanların da acelesi vardır. "Saussure'ün kuramını bilmek ya da bilmemek umurlarında olmadığı gibi sizin kuramınızı bilmek ya da bilmemek de umurlarında değildi" (2002: 518). Bu saptamanın hemen ardından şunu okuruz: "Dünya bilgisizlik üzerine kurulmuş." WEB üzerinde her türden hazır bilgi (WEB de bir tür sınırsız ansiklopedi imgesi sunar) bulunduğu göre, çabalayarak yenisini edinmek zaman kaybı olarak algılanmaktadır. WEB ortamı aşırmanın önünü alabildiğine aralamış hatta aşırma hakkı konuma bile getirmiştir.

İnternetin sunduğu olanaklar yaşamımızı bir “alıntılar ağı” üzerine oturtmaktadır. Yaşamımız artık bir tür metinlerarası yaşam biçimine bürünmüştür. Her türden bilgiye çok kısa bir sürede ulaşılabildiğine göre özgün yapıtlardan, yetke sahibi yazarlardan, ‘yenilikten’ söz etmek güçleşmektedir. Başta internet aracılığıyla olmak üzere bilginin hızla aktığı, bilginin sınır tanımadığı günümüzde, postmodern olarak adlandırılan kuramcılarının, düşünürlerin, yazarların kaleminde ‘özgünlük’ kavramı bu nedenle tartışmalı bir kavram durumuna gelmiştir. *Olmak* düzleminden *görünmek* düzlemine geçiş internet çağında yalnızca Yusuf Aksu’nun sorunu değil hepimizin ortak sorunudur. Araştırmak yerine hazır bilgi peşinde koşan, okumayan, kes yapıştır mantığıyla eğitilen insanlarımız da yeni koşullarda birer aşırımacı konumuna getirilmiştir. Tahsin Yücel, önce aşırımacılık izleği üzerinden aşırımacının bilinen, gerçek kimliğine ilişkin tanımlamalar yapıp onun psikolojik anlamda durumunu irdelerken, aynı zamanda bir göstergebilimci ve dilbilimci kimliğine uygun olarak romanındaki yapıyı Greimas’ın göstergebilimsel dörtgen modeline uygun bir biçimde tasarlar. Gerçek yaşamda sıklıkla karşılaştığımız kavram çiftlerini günümüz insanının yeni yaşam koşullarını simgesel bir dille kendince yorumlamak adına kullanır.

Kaynaklar

- Aktulum, Kubilay (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yay.
- _____, (2011). *Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yay.
- Bayard, Pierre (2009). *le Plagiat par anticipation*. Paris: les Editions de Minuit.
- Fiechter, Jean-Jacques (1993). *Tiré à Part*. Paris: Denoël.
- Benveniste, Emile (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. Çev. Erdim Öztokat. İstanbul: YKY.
- Borges, Jorge Luis (2010). *Ficciones, Hayaller ve Hikâyeler*. Çev. Fatih Özgüven-Tomris Uyar. İstanbul: İletişim Yay.
- Bruckner, Pascal (1999). *les Voleurs de la Beauté*. Paris: Poche. (Türkçesi, *Güzellik Hırsızları*. 2004. Çev. Mustafa Balel. İstanbul: Ayrıntı Yay.)
- Budak, Selçuk (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yay.
- Chessex, Jacques (1998). *l'Imitation*. Paris: Grasset et Fasquelle.
- Compagnon, Antoine (1979). *la Seconde Main, ou le travail de la citation*. Paris: Seuil.

- Gariper, Cafer ve Yasemin Küçükçoşkun (2009). *Yakup Kadri'nin Nur Baba Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Akademi Kitaplar.
- Günay, Doğan (2002). *Göstergebilim Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yay.
- King, Stephen (1991). *Minuit 2*. Paris: Ablin Michel.
- Maurel-Indart, Hélène (2007). *Plagiats, les coulisses de l'écriture*. Paris: Editions de la Différence.
- Richter, Jean-Paul (1967). *la Vie de Fibel*. Paris: Union Générale d'éditions.
- Pétrarque (1983). *Canzoniere*. Paris: Gallimard.
- Schneider, Michel (1985). *Voleurs de Mots*. Paris: Gallimard.
- Troyat, Henri (1989). *le Mort saisit le vif*. Paris: Pocket.
- Yücel, Tahsin (2002). *Yalan*. İstanbul: Can Yay.

A Portrait of the Plagiarist as a Literary Theme in Tahsin Yücel's *Yalan*

Kubilay Aktulum*

Abstract

In his *Yalan* (*The Lie*) Tahsin Yücel interrogates the theme of the lie as an undeniable sign of cultural globalization. As he does so, he exposes the falseness of the world and the identity of the liar that appears in not only university life but also modern media. During this interrogation, the author largely uses data from semiotics, which is also his field of research. He thus establishes the structure of his novel on the binary opposition, *to belto appear*. This article aims to study the portrait of the plagiarist by employing certain theoretical definitions provided by psychology and to identify the main causes underlying plagiarism, which is a major theme within the context of the novel.

Keywords

Intertextuality, plagiarism, Tahsin Yücel, *The Lie*, semiotics

* Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters – Ankara / Turkey
aktulum@hacettepe.edu.tr

« »

Аннотация

« »

Ключевые слова

Çocuklara Kıraat Dergisi

Ahmet Balcı*

Öz

Çocuk dergileri, bireyde erken yaşlarda okuma alışkanlığının kazandırılması ve edebî zevk oluşturulmasında önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye’de çocuk dergilerinin geçmişini Tanzimat yıllarına kadar götürmek mümkündür. Yayınlanan ilk çocuk dergisi *Mümeyyiz*’den sonra pek çok derginin yayın hayatına başladığı görülür. Bu dergilerden biri de *Çocuklara Kıraat*’tir. *Çocuklara Kıraat*, 18 sayılık yayın ömrü ile uzun ömürlü olamayan çocuk dergilerinden biridir. Dergi, 1881 yılında Mehmet Ziya tarafından çıkarılmıştır. Bu çalışma *Çocuklara Kıraat* dergisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda dergi koleksiyonunun tamamını oluşturan 18 sayı incelenmiş ve yazılar içeriklerine göre gruplandırılarak tasnif edilmiştir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda dergi sayfalarında çıkan yazılar ahlâki öğütler, tabiat, eğitim, mekân tanıtımları, eşya, dil, tercüme, hikâye, şiir, bilmece, atasözü ve okur mektupları başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar altında değerlendirilebileceğimiz yazıların büyük oranda hitap ettiği yaş grubunda olumlu davranışlar oluşturmayı amaçladığını görmek mümkündür. Derginin temel niteliği öğreticiliktir.

Anahtar Kelimeler

Çocuklara Kıraat, Mehmet Ziya, dergi, çocuk dergisi, Osmanlı çocuk dergileri, çocuk edebiyatı

Giriş

Çocuk dergileri, erken yaşlardan itibaren çocuklarda genel kültürün zenginleştirilmesi, edebî zevkin yerleştirilmesi, okuma ve süreli yayın takip etme alışkanlığı kazandırılmasında önemli etkilere sahiptir. Çocuk dergilerinde bulunması gereken nitelikler hususunda anlaşılır bir dil, farklı edebî

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü – Hatay / Türkiye
abalci@mku.edu.tr

türler arasında dengeli bir dağılım, güncel olayları takip, ilgi çekici konular, doğru resimleme teknikleri ve uygun boyut öncelikler arasındadır. Bu yayınlarda öğreticilik tek hedef olmamalı, eğlendirme ve okuma alışkanlığı kazandırma da göz önünde tutulmalıdır (Gökşen 1985: 47-48, Oğuzkan 2000: 343-345, Gürel vd. 2007: 38). Çocuk dergileri sahip oldukları içerikle çocukta dil gelişimini desteklediği gibi, öğretim hedeflerinin ötesinde eğitim hedeflerine ulaşmayı da kolaylaştırmaktadır. Bu yayınlar, öğrencilere metin yardımıyla kimlik ve kişilik kazandırmada önemli etkilere sahiptirler (Özbay 2006: 182).

Türkiye’de çocuk dergiciliğinin geçmişi Tanzimat’tan sonraki dönemle birlikte başlamaktadır. Bilinen ilk çocuk dergisi *Mümeyyiz*’in yayın hayatına başlangıç tarihi 1869’dur. 1928 yılında Harf İnkılabı öncesinde yayınlanan eski harfli çocuk dergilerinin sayısını Okay (1999) 50 olarak tespit eder. Genel anlamıyla Cumhuriyet öncesi çocuk dergileri alanında yapılan çalışmalar son dönemde yoğunluk kazanmıştır. Bu dergilerden *Mümeyyiz* (Yaşar 2001, Bayram 2005: 484-500), *Bizim Mecmua* (Yanar 2001), *Çocuk Bahçesi* (Azim 2000), *Çocuklara Rehber* (Balcı 2008), *Çocuk Dünyası* (Bayat 2002), *Çocuklara Mahsus Gazete* (Yaman 2004) ve *Mektepli* (Taşdemir 2007) hakkında incelemelerin yapıldığı görülmektedir. Yine eski harfli çocuk dergilerindeki çeviri metinler (Durmuş 2007) ve bu dergilerin eğitim nitelikleri (Şimşek 2002, Gurbetoğlu 2007) hakkında da araştırmalar yapılmıştır.

1881 yılında yayımlanmaya başlanan *Çocuklara Kıraat*, toplam 18 sayı süren yayın hayatı ile Cumhuriyet öncesinde kısa süreli yayın hayatına sahip dergiler arasında yer almaktadır. *Çocuklara Kıraat* hakkında farklı kaynaklarda yayın süresi ve yılı, ebat, resimli olduğu, okuma becerisini geliştirmeyi ve imla kurallarını öğretmeyi amaçladığı şeklinde bilgiler verildiği görülmektedir (Gökşen 1985: 52, Emiroğlu 1992:67-80, Ciravoğlu 1998: 183, Kıbrıs 2000: 261, Oğuzkan 2000: 339, Yalçın ve Aytaş 2002: 212, Çıkla 2005: 97). Ayrıca derginin genel yayın politikası ve içeriği hakkında da bilgi verildiğini görmek mümkündür.

Çocuklara Kıraat dergisi üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunan Kür (1991: 99; 1994: 113) öncelikle derginin ikinci sayısında artık yayınlamayacağını duyurduğu insan ve hayvan resimlerine dikkati çekmektedir. Ancak derginin ilerleyen sayılarında resim kullanılmadığına ilişkin verilen bilgi yanlıştır.

Çocuklara Kıraat’i “çıkış amacını en iyi anlatan ve hitap edeceği kitleyi en açık bir biçimde ifade eden dergilerden biri” olarak gören Okay (1999: 61),

derginin genel tanıtımından sonra üçüncü sayıda görülen resim yayınlama kararının ancak birkaç sayı sürdüğünü belirtir. Burada yapılan değerlendirmede özellikle derginin eğitici niteliği ve hedeflerine vurgu yapılmıştır. Bu eğitici niteliğe değinen Fortna (2001: 38), derginin, öğrencilerin öğretmenlerinden biri olma iddiasında olduğunu ve müfredata uygun soru ve bilmecelere yer verdiğini söyler.

Dergi hakkında ayrıntılı değerlendirmelerden birini yapan Şimşek (2002: 253-287), *Çocuklara Kıraat*'in 23 Aralık 1881 tarihinde yayın hayatına başladığını belirttiikten sonra özellikle derginin resim yayımlamasına dikkati çekmiştir. Bu incelemede genel okuyucu kitlesi ve içerik hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. İnceleme “Genel Tanıtım; Eğitim, İnsan, Çocukluk ve Değer Anlayışı; Öğretim Konuları ve Diğer Konular” başlıkları altında yapılmıştır. Derginin eğitimle ilgili niteliklerinde ise eğitim anlayışı, eğitimin yaygınlaştırılması, öğrencilik, bilimsel gelişme, öğretmenlerin yetiştirilmesi, geleneksel öğretim yöntemlerine eleştiri gibi eğitim sorunlarına değinilmiştir.

Çocuklara Kıraat dergisinde bulunan çeviri metinleri değerlendiren Barutcu (2010) bu metinleri “bilim ve teknoloji, vatanseverlik, sanat, ideal çocuk tipi, macera ve kahramanlık, tabiat ve şehir mimarisi, dostluk” başlıkları altında incelemiştir. Ayrıca bu metinlerin dil ve anlatım özellikleri ile derginin görsel tasarımı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çocuklara Kıraat Dergisi ve Yayın İçeriği

Mehmet Ziya¹ tarafından çıkarılan *Çocuklara Kıraat* dergisi, 1 Safer 1299/23 Aralık 1881-15 Zilhicce 1299/28 Ekim 1882 tarihleri arasında toplam 18 sayı yayımlanmıştır.² Derginin bu süre içinde Ramazan ve Şevval aylarında yayımlanmadığını çıkan bir özür yazısından öğrenmekteyiz (Nr.18/s.137). Okuyucu kitlesini künyede yer alan; “mekâtib-i iptidaiye ve sıbyaniye şâkirdânı için on beş günde bir kere neşrolunur” (Nr.1/s.1) ibaresiyle iptidai ve sıbyan okulları öğrencileri olarak belirleyen derginin, ismiyle de çocuklara hitap ettiği açıktır.

Dergideki yazıların önemli bir kısmı imzasız çıksa da A[yın]. Nuri, Reşad Bey, Tarsuslu Halil Kemal Efendi, M. Aziz, Mehmed Cevdet, Mehmed Ziya, Lî-Hâce Hasan Efendi, A[yın]. Ragıp imzasıyla çıkan yazılar da az değildir.

Derginin yayın politikasının açıklandığı “Mukaddime”de temel amacın çocukları Türkçe okumaya alıştırmak ve okul müfredatlarında bulunmayan yazıları da okumalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Çocuklara hitabın “efendiler, hanım kızlar” şeklinde yapıldığı dergide eğlenceye dair

yazılar ve resimli hikâyeler yayımlanacağı; tatil günleri ve boş zamanlar için oyunlar öğretileceği; doğru cevaplayanların ödül alacağı bilmeceler ve derslerle ilgili sorulara yer verileceği duyurulmaktadır (Nr.1/s.1-2). “Mukadime”nin sonunda: “(...)Kıraat yalnız erkek çocuklar için yazılmayıp hanım kızlara dahi nakış, örgü, biçkiye dair resimle beraber güzel bendler (...) yazacağız.” denilerek, derginin hem kız hem de erkek çocuklara hitap ettiği vurgulanmaktadır. Yine bu kısımda, Avrupa’dan getirtilen el işlerine dair kitapların tercüme edilerek yayımlanacağı belirtilir. Bunun yanı sıra; “(...)pederleriniz ve sizden büyük olanlarınızı yani büyük adamlar mesleklerine muvâfik risâleleri okuyup bilmedikleri şeyleri öğrenirler ve her cihetle istifade ederler. Siz de bu risâleyi okuyup bilmediklerinizi göreceksiniz.” cümleleriyle derginin eğitici bir nitelikte olacağı açıklanır.

Çocuklara Kıraat’te yukarıda belirtmeye çalıştığımız amaçlar doğrultusunda birçok yazı yayımlanmıştır. Bu yazıları, ahlak ile ilgili öğütler, tabiata ait unsurlar, eğitim, mekân tanıtımı, eşya, dil, tercüme, hikâye, şiir, bilmeceler, atasözleri, diğer konular, okur mektupları, derginin mektuplara verdiği cevaplar, ilan ve açıklamalar olarak gruplandırmak mümkündür:

Ahlak ile İlgili Öğütler: *Çocuklara Kıraat*’te çıkan yazılar arasında ahlak ile ilgili öğütler veren çeşitli yazılar bulunmaktadır. Bunların bir bölümü düz yazı olarak kaleme alınmış, çocuklara verilmek istenen mesajlar sıralanmıştır. Bu yazılarda; anne baba sözü dinlememenin zararları (Nr.1/s.5-6), hırsızlığın kötü bir davranış olduğu (Nr.1/s.6), yalancılığın kötülüğü (Nr.3/s.24), kıskançlığın çirkinliği (Nr.12/s.90-92); faziletli ve doğru yaşamının insanlara mutluluk getirdiği, terbiyelerine dikkat edilmeyenlerin ve eğitim almayanların hayatta mutsuz oldukları, çalışkanlığın önemi (Nr.13/s.99-100); güzel ahlakın bir erdem olduğu ve affetmenin yüceliği (Nr.14-16/s.105-105, 113-115, 121-123); insanın terbiyesini bozacak kumar niteliğindeki oyunlardan uzak durulması gerektiği (Nr.14/s.111), zamanı boşa harcamayıp eğitime önem verilmesi (Nr.6/s.47-48, Nr.15/s.117); ana baba sevgisi, hoca hakkı, kibirlenmemek, sağlığı korumanın önemi, insanlara tatlı söz söylenmesi ve dedikodu yapılmaması (Nr.15/s.117-118); faydasız işlerle uğraşılmaması, aile huzurunun korunmasının önemi, kimseye eziyet edilmemesi, her söylenilene inanmama, dünya malına fazla yönelmeme (Nr.16/s.126) ve hasedin kötü bir huy olduğu (Nr.17/s.129-133, Nr.18/s.137-138) gibi konular işlenerek çocuklara iyi ve güzel olan davranışları benimsemeleri yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.

Ahlakî öğütlerin verilmesinde kullanılan bir diğer yöntem de belirli bir olay etrafında oluşturulan küçük hikâyeler yazılmasıdır. Sonuçta ders

alınması gereken bir “çözüm” bölümünün bulunduğu bu hikâyelerde hastaların ziyaret edilmesi gerektiği (Nr.3/s.21), düzen ve temizliğin önemi, çalışkanlık (Nr.1/s.7, Nr.9/s.70-71); bir iş yaparken aceleci olunmaması (Nr.8/s.63-64), herkese iyilik yapılması (Nr.13/s.102-103), çevremizdeki-leri dış görünüşleriyle değerlendirmememiz gerektiği (Nr.18/s.143-144), adalet (Nr.12/s.94) gibi konular işlenmiştir. Ayrıca, Lî-Hâce Hasan Efendi'nin, “Ahlâk-ı Hasene (İyi ve Güzel Huylar), Ahlâk-ı Seyyie (Kötü ve Fena Huylar)” isimli yazısında güzel ahlak övülmüştür.

Bu yazılarda öğüt vermek için kullanılan bir başka yol, özdeyişlerden faydalanmaktır. Seçilen özdeyişlerde, muhtaç olanlara yardım etme, çalışkanlık, kötü davranışlarda bulunmama, bilmediklerini öğrenme, alçak gönüllülük, hataları affetme, zamanı boşa harcamama, yaptığımız hatalar konusunda bizleri uyaranlara güvenmeme, başkalarının haklarına saygılı olma gibi davranışlar övülmüştür. Dördüncü sayıda verilen yirmi özdeyişin kimlere ait olduğu belirtilmezken (Nr.4/s.29-30) Lî-Hâce Hasan Efendi'nin yazılarında kullandığı sözlerin kimlere ait olduğu yazılmıştır.

Düzyazı ve hikâyelerin yanı sıra, on dördüncü sayıda bir öğrencinin yaptığı konuşma yayımlanarak, akli ve bilgiyi kullanma, olgunluk, terbiye, okuma-yazma ve öğrenme gayreti övülmüştür (Nr.14/s.112).

Öğretici bir anlatımın ağırlıkta olduğu bu gruptaki yazılarda amaç, “vatanın gelecekteki ümidi ve saadeti” (Nr.1/s.1-2) olan çocukların güzel vasıflarla yetişmelerine zemin hazırlamaktır.

Tabiata Ait Unsurlar: Dergi sayfalarında tabiata ait unsurlardan bahseden yazılara da rastlanmaktadır. Temel amacını okuyucularını bilgilendirmek üzerine kuran dergi, burada da ağırlığı bu yöne vermiştir. Dergide hayvanları tanıtan toplam üç yazıda, zürafa, yaban atı ve fülle ilgili tanıtıcı bilgiler verilmiştir (Nr.1/s.8, Nr.15/s.115-117). Bunlardan zürafa ve yaban atının (zebra) tanıtımı sırasında resim kullanılmasına karşın, fili gösteren herhangi bir resim kullanılmamıştır.

Bitkileri tanıtan yazılarda ise genel anlamda fidanların yetişmesi işlenmiş; ele alınan bitki türleri okuyuculara tanıtılmıştır. Kahve ve çay işlenirken bu bitkilerden elde edilen içeceklerin de fayda ve zararları üzerinde durulmuştur (Nr.7/s.51-52, Nr.7/s.52-53, Nr.10/s.80, Nr.11/s.86-87, Nr.12/s.95). Bütün yazılarda resim kullanılarak bitkilerin görünüşleri de dergi sayfalarına taşınmıştır.

Tabiat olayları ile ilgili olarak dört yazı bulunmaktadır. Bu yazılardan ikisinde kar, kar tanesinin şekilleri, kasırganın oluşumu gibi konulardan

bahsedilmiş ve anlatılanlar resimlerle desteklenmiştir (Nr.5/s.36-37, Nr.9/s.71-72). Diğer yazılarda ise tabiatta doğal olarak görülen parıltılar işlenmiştir. Yapılan açıklamalarla bunların korkulacak şeyler değil doğal olaylar olduğu vurgusu özellikle yapılmıştır (Nr.14/s.107-108).

Eğitim: Dergide işlenen ana konulardan bir diğeri de eğitim ve eğitim camiası ile ilgili olarak verilen haberlerdir. Toplam on bir sayıda “Mektelere Malûmat” başlığı adı altında düzenli bilgilerin verildiği bir bölüm de bulunmaktadır.

Dergide değinilen ilk konulardan birisi kız çocuklarının eğitilmesi meselesidir. Daha derginin ilk sayısında bu sorun ele alınmıştır (Nr.1/s.3). Kızların ilerlemesinin önündeki en büyük engel olarak, ailelerin kız çocuklarının, biraz okuma-yazma öğrenir öğrenmez “Hafız mı olacak? Büyücü olur, birilerine mektup yazar” gibi “kocakarı safataları”na inanmaları görülür. Bu yazıda evde verilecek olan terbiyenin bile ancak eğitim sayesinde mükemmel hâle gelebileceği savunulmaktadır.

Yazılarda, kız çocuklarının iptidaiye, rüşdiye, dârülmualimât gibi bütün kademelerde eğitim almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Kız çocuklarının özellikle “terbiye-i etfâl” (“çocuk yetiştirme” anlamında “pedagoji” kelimesi ile birlikte kullanılmıştır) eğitimi almadan, tahsillerini yarım bırakmalarını gerektiği önerilen bir diğer husustur. Bu paralelde şikâyet edilen bir diğer konu da ailelerin kız çocuklarını okutmamaları sebebiyle, bayan öğretmenlerin az oluşudur (Nr.7/s.51).

Çocuklara Kıraat dergisinde öğrencileri teşvik etmek amacıyla başarılı öğrencilerin isimlerinin yayımlanacağı duyurulur (Nr.1/s.8). Bu duyuru doğrultusunda farklı nüshalarda bazı okulların başarılı öğrencilerinin isimlerine, iptidai okulların sınavlarında dereceye giren öğrencilerin listesine ve başarı listesinde bulunan öğrencilerin isimlerine yer verildiği görülmektedir (Nr.2/s.14-15, Nr.10/s.75-76, Nr.13/s.98-99, Nr.17/s.133-134, Nr.18/s.143).

Eğitim konusunda vurgu yapılan bir diğer unsur “usûl-ı cedide”nin yani yeni yöntemle yapılan eğitimin üstünlüğüdür. Bu konuda, eskilerin bir gazeteyi ancak on senede okuyabilecek düzeye gelirken yeni yöntemlerle eğitim alanların altı ay, en çok bir senede bu seviyeye gelebildikleri örneği verilmiştir (Nr.4/s.26-27). Ayrıca bu kısa sürenin ertesinde bir iptidaiye öğrencisinin kalan üç senesinde hesap, coğrafya, tarih gibi birçok konuda bilgi sahibi olduğu vurgulanmıştır. İstanbul’da birçok öğretmenin Maarif Nezaretine başvurarak okullarının “usûl-ı cedide” ile eğitim veren kurumlara dönüştürülmesini istediği; fark derslerini veren öğrencilerin bu okulla-

ra kabul edilebileceği okuyuculara duyurulmaktadır (Nr.5/s.34-35, Nr.6/43-44). Bu yazılarla Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitimde yapılan yenileştirmelerin desteklenmeye çalışıldığını görmek mümkündür.

Sık rastlanılan yazılardan bir diğer grubu da okulları tanıtan ve okullar hakkında bilgi verenler oluşturmaktadır. Bu kümede değerlendirilebilecek yazılarda İstanbul'da özellikle yeni yöntemlerle eğitim veren okulların açılışı, eğitimdeki başarıları anlatılmakta ve tanıtıcı bilgiler verilmektedir (Nr.5/s.34-35, Nr.8/s.59, Nr.9/s.68, Nr.10/s.75-76, Nr.13/s.98-99, Nr.14/s.107, Nr.16/s.123-125). Eğitim camiasından sadece okul tanıtımı yapılmakla kalınmamış; okullarda "usûl-i cedide" ile eğitim verecek olan öğretmenlerin tayin haberleri, illere atanan Maarif Müdürlerinin de isimleri dergi sayfalarına taşınmıştır (Nr.5/s.34-35, Nr.6/s.43-44, Nr.9/s.68, Nr.10/s.75-76, Nr.14/s.107, Nr.16/s.123-125). Öğrencilerin derslerine yardımcı olmak üzere; Ahmet Hamdi Efendi'nin *Kavaid-i Selimiye*, Sarf u Nahv-i Fârisi; Aziz Bey'in *Tarifeli Münşeat*; Sami Bey'in *Tuhfetü's-Sâmi Li-Tahsilü'l-Mübtedi* gibi yayınlanan eserler de tanıtılmış ve okuyuculara tavsiye edilmiştir (Nr.8/s.59, Nr.9/s.68, Nr.10/s.75-76, Nr.13/s.98-99, Nr.14/s.107, Nr.15/s.115, Nr.16/s.123-125).

Öğrencilerin zihinden pratik yollarla matematik işlemlerini yapabilmeleri için bilgiler aktarılırken (Nr.2/s.13-14) velilere de çeşitli öğütler verilmektedir (Nr.11/s.83-84, Nr.12/s.89-90). Burada özellikle çocukların çok küçük yaşlarda okula gönderilmemesi gerektiği vurgulanmış, öğretmenlerin de konuları çocukların anlayabileceği açıklıkta anlatmaları istenmiştir. Ayrıca yine öğretmenlere, çocuklara öncelikle alfabedeki harflerin öğretilmesi ve yazı yazdırılması hususunda tavsiyelerde bulunulurken hangi derslerin hangi zaman dilimlerinde okutulması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir. Çocuklara arada gazete okutulması gibi önerilerin yanı sıra, okuma sırasında öğretmenlerin çocuklarla beraber okumak yerine, dinleyip hatalarını düzeltmesi gibi ders işleme tekniklerine ilişkin önerilere de yer verildiği görülmektedir. Çocuk dergilerinde eğitime önem verilmesi ve bu doğrultuda yayın yapılması beklenen bir sonuçtur. Ancak *Çocuklara Kıraat* dergisinde öğretmen tayinlerine varıncaya kadar eğitim camiasının yakından takip edilmesini dönemin eğitimdeki yenileşme çabalarının bir yansıması olarak kabul etmek gerekir. Şüphesiz bunda dergiyi çıkaran Mehmet Ziya'nın da eğitim camiasından oluşunun etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Mekân Tanıtımları: Eğitici vasfını daha "Mukaddime"sinde belirten *Çocuklara Kıraat* dergisi okuyucuları coğrafi mekânlar konusunda da bilgilendirmektedir. Tanıtılan yerler tarihi, nüfusu, ihraç malları, ticaret genişliği, yaşayan halkları, yetiştirilen ürünler, bulunduğu coğrafi konum, doğal

güzellikleri, görünümü gibi birçok açıdan okuyuculara sunulmuştur. Anlatılanların çizimlerle de desteklendiği bu mekânlar en belirgin özellikleriyle tanıtılmıştır.

Şehir olarak İzmit, İzmir, Tarsus, Erzurum, Van, Napoli, İstanbul ve Sayda'nın tanıtıldığı (Nr.1/s.5, Nr.3/s.20-21, Nr.4/s.28-29, Nr.5/s.37, Nr.7/s.53, Nr.8/s.59-61, Nr.10/s.77-78, Nr.11/s.87-88) dergide; İzlanda adası da tanıtılmaktadır (Nr.7/s.55-56). Şehirlerin yanı sıra mekân tanıtımı olarak saray, Çin Seddi (Nr.13/s.100-101, Nr.16/s.125), köprü (Nr.13/s.101-102), okul (Nr.18/s.142-143) gibi yerler de anlatılmaktadır. Tam mekân ismi verilmeden Antartika ve buzullar, doğal liman görevi gören adalar da çocukları bilgilendirmek amacıyla dergi sayfalarına taşınmıştır (Nr.4/s.30-31, Nr.5/s.37-38, Nr.5/s.40).

Eşya: Birbirinden oldukça farklı eşyaların tanıtıldığı dergide ilk rastladığımız başlık şimendiferdir (Nr.4/s.31-32). Dipnotla adına "lokomotif" de denildiği belirtilmektedir. Eşyalar; keşfedilme süreçleri, kullanıma yerleri, ülkemize gelişi gibi pek çok ayrıntıya yer verilerek işlenmiştir. Tanıtılan bir diğer ulaşım aracı ise balondur (Nr.9/s.69-70). Nasıl kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgilerin verildiği her iki ulaşım aracı resimleri de kullanılarak okuyuculara sunulmuştur.

Okulda kullanılan mikroskop, kâğıt, kalem, mürekkep, sünger, kalemtırış gibi birçok eşya da dergi sayfalarında anlatılan eşyalar arasındadır (Nr.11/s.84-86, Nr.18/s.138-142). Bu bölümlerde özellikle mikroskobun kullanım sahası ve kâğıdın kullanıma aşamasına kadar geçirdiği süreç ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Günlük hayatta yer bulan mühür mumu, zambak, bir ağaçtan elde edilen yağ, kına, çivit, la'l gibi birçok nesne de kimya biliminin ürünleri olarak okuyuculara tanıtılmaktadır (Nr.15/s.119-120). Bir ders havası sıkıcılığında olmasa da farklı eşyalar hakkında oldukça fazla sayılabilecek ayrıntıda bilgi verilmesi dönemin keşiflerle zenginleşen dünyasını tanıtmanın yanında Osmanlı eğitim sistemiyle de yakından ilgilidir. Okullarda verilen "Eşya" derslerinin yansımalarını dergide bu şekilde görmek mümkündür.

Dil: Derginin dil konusundaki hassasiyetinin ilk göstergesi toplam yedi sayıda görülen ve "İmla Bahsi" başlığı altında çıkan bölümdür. Öncelikle okuma yazmanın önemi belirtildikten sonra ayrıntılı olarak yan başlıklarla imlada dikkat edilecek şu hususlar açıklanmıştır: "Harflerin beyanı (harf kavramı), harflerin şekilce birbirine benzemeleri ile birbirine bitişen ve bitişmeyen harfler, harflerin kaçır türlü şekilleri olduğu, harflerin seslerinin beyanı, harflerin seslerinin kaç türlü olduğu, harflerin okunuşunun kaç

türlü olduğu, hareketlerin beyanı, tenvîn yani çifte hareketin beyanı, harf-i meddlerin beyanı (uzatmalar), hurûf-ı imlanın beyanı (sesli harfler), hurûf-ı imlanın okumaya olan tesiri, harflerin yazılıp da okunmayanları, harf-i tarifi uğradığı bazı lakırdıların evvel harfleri gibi okunduğu” (Nr.2/s.11-12, Nr.3/s.18-19, Nr.4/s.27-28, Nr.6/s.48, Nr.7/s.53-54, Nr.8/s.61, Nr.10/s.78-79) bu dizide görülen alt başlıklardır.

Bu bahsin son üç yazısı Mehmet Cevdet imzasını taşımaktadır. Muhtemelen daha önceki bölümler de bu isim tarafından hazırlansa da bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. İmla konusunda verilen bilgilerin ağırlıklı harf bitişmeleri, harflerin ses karşılıkları ve imlanın okumaya etkisi üzerinedir. Ayrıca yazmaya da gereken önemin verildiği anlaşılmaktadır. Buradaki hassasiyet çocuklarda doğru okuma yazma becerisini yerleştirmeye çalışmakla açıklanabilir. Ayrıca Arap harflerinden kaynaklanan okuma ve yazma sorunlarının giderilmeye çalışıldığını da bu başlıklardan anlamak mümkündür.

19. yüzyılda başlayan milliyetçilik cereyanlarının doğal bir sonucu olarak Türkçe konusunda gösterilen hassasiyete ve dilde sadeleşme hareketine *Çocuklara Kıraat* sayfalarında da rastlanılmaktadır (Nr.7/s.56). Dergide bilmecelere mektupla cevap verecek olan öğrencilerden, “kaba Türkçe” ile yani “konuştukları gibi yazmaları”nın istenmesi, yazar ve yönetim kadrosunun dilde sadeleşme konusundaki tavırlarını ortaya koymaktadır. İlerleyen sayılarda, “kaba Türkçe” ile Türkçenin kaba kelimelerini anlayan öğrencilere, bu ifadelerle herkesin anlayabileceği bir lisan kullanılması yani “açık ve sade” olunması gerektiğini ifade etmeye çalıştıkları söylenmiştir. Burada çocuklardan, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları varsa öncelikle bunları kullanmaları istenmiş, aynı Türkçe kelimenin bir metin içerisinde kullanılmasının kurallara aykırı olmadığı; sonrakilerin Arapça Farsça olacağı şeklinde bir kaidenin bulunmadığı belirtilmiştir. Türkçe kullanmanın önemini savunulduğu dergide Türkçeleşmemiş Arapça ve Farsça kelimelerin atılması gerektiği söylenerek de sade ve açık bir Türkçe özlemi dile getirilmiştir (Nr.8/s.57-59).

Bizzat dergiyi çıkaran isim olarak Mehmet Ziya tarafından kaleme alınan bir yazıda da Lî-Hâce Hasan Efendi'den çocukların yaşlarını da dikkate alarak “biraz daha Türkçe yazması” istenmiştir (Nr.14/s.106-107).

Tercüme: Yayın serüveni on sekiz sayı devam eden *Çocuklara Kıraat* dergisi sayfalarını çeviri yazılara da açmıştır. Toplam sekiz çeviri yazının yayımlandığı dergide, ilk rastlanılan çeviri yazı bir eşya tanıtımı hüviyetinde olup iğneden bahsetmektedir (Nr.2/s.12-13). İğnenin insan hayatındaki önemi,

kızların iğne kullanmakta erkeklere göre daha başarılı oldukları, zamanın boş işlerle harcanması yerine bu tip faydalı alışkanlıkların kazanılıp etrafa faydalı olunması gerektiği gibi fikirler bu yazıda savunulmaktadır.

Çeviri yazılardan iki tanesi yol üzerindedir (Nr.3/s.19-20, Nr.6/s.45-47). Bu yazılarda özellikle insanoğlunun dağ deniz dinlemeden yollar açması övülmektedir. Nehirlerin, dağların içine yapılan tüneller, yollar, köprüler biraz da insanlığın doğa karşısında bir zaferi gibi sunulmaktadır. Yazılarda İngiltere'de Times nehri içine yapılan yollardan, Manş denizinde yeni açılacak bir yolun projesinden, Alp dağlarında bin bir güçlkle yapılan yollardan bahsedilmektedir.

Bitki tanıtlarına yer verilen çeviri yazılarda ise arpa, buğday, yulaf ve Amerika'da bulunan süt ağacı okuyuculara tanıtılmıştır (Nr.3/s.22, Nr.12/s.94-95). Özellikle tahılların öneminin ve hayatımızdaki yerinin vurgulandığı bu yazılarda bitkilerin özelliklerinden de bahsedilmiştir. Amerika'daki insanların ürünlerini beğenerek tükettiği süt ağacı da okuyuculara nakledilmektedir.

Dergide biri isimsiz iki çeviri hikâye de bulunmaktadır. Bu iki hikâyede bir vantriloğun insanları şaşırtması ve sır taşıyamamanın insanlara verdiği zararlar işlenmiştir (Nr.4/s.32, Nr.7/s.54-55, Nr.13/s.103-104). Bu yazılara ek olarak Pekin şehri de çeviri bir yazıyla okurlara sunulmuştur. Yazıda şehrin konumu, nüfusu, yaşayan halkları, genel görünümü, imparator sarayı, meşhur yerleri gibi birçok ayrıntı işlenmiştir (Nr.12/s.92-94).

Dikkat edildiğinde çeviri yazılarda derginin diğer yazı konularıyla bir paralellik kurulduğu görülmektedir. Dergi sayfalarında sıkça rastladığımız eşya, bitki, şehir tanıtlarına ve hikâyelere bu yazılarda da rastlanmaktadır. Yazılarda çeviren ismi olarak sadece Nadir Efendi ve Aziz isimleri görülmektedir. Yine birçok yazı imzasız olarak çıkmıştır. Derginin genel olarak kullandığı bir yöntem olan yazıları resimlerle destekleme burada da karşımıza çıkmaktadır. İki hikâye hariç diğer altı yazıda resim kullanılmıştır.

Fransızcadan tercüme edilen isimsiz hikâyenin dışındaki diğer yazıların nereden ve kimden çevrildiğinin belirtilmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra bazı yazılara "aynen tercümedir" notu düşülse de araya yorumların ve eklemelerin girdiği hissedilmektedir. Bu yazılarda okurdan dergiyi arkadaşlarına tanıtmalarını isteyen eklemelere, İstanbul ile anlatılan yerlerin benzerliklerine, okuduklarına şaşırmamalarını bildiren öğütlere rastlamak mümkündür. Çeviri yazılar tam bir düzenlilik içinde de dergi sayfalarına taşınmamıştır. 2-7. sayılarda arka arkaya çeviri yazılar yayınlanırken belirli

bir ara verilmiş ve ancak 12. ve 13. sayılarda tekrar çeviri yazıları görmek mümkün olmuştur. Sonraki sayılarda ise çeviri yazılara yine yer verilmemiştir.

Hikâye: Toplam altı adet olan hikâyelerden dört tanesi “hikâye” üst başlığıyla çıkmıştır (Nr.1/s.6-7, Nr.2/s.14, Nr.15/s.118-119, Nr.16/s.127-128). Hikâye üst başlığı kullanılmamasına rağmen yazarı belirtilmemiş bir yazı da hikâye özellikleri taşımaktadır (Nr.17/s.135-136). Yazar ismi olarak sadece Tarsuslu Halil Kemal Efendi ve İsmail Efendi isimlerine yer verilmiş, geriye kalan dört hikâyede her hangi bir isim kaydı düşülmemiştir. Diğer yazılarda olduğu gibi burada da ağırlık eğiticilik vasfına verilmiş ve hikâyelerin konuları bu çerçevede şekillendirilmiştir. Bu hikâyelerde baba sevgisi, hırsızlığın kötü bir davranış oluşu, gücün yetmeyeceği işlere kalkışılmaması gerektiği, cömertlik, çalışkanlık, darda olanlara yardım etme ve sadakat gibi konular işlenmiştir.

Şiir: Dergide çıkan tek manzume, “Selanik’ten” ibaresiyle bir mektup eşliğinde yayımlanmıştır (Nr.11/s.82-83). Mektupta, söz konusu manzumenin Selanik’teki okulların yeni yöntemlerle eğitime geçmesi üzerine öğrenciler için yazıldığı belirtilmektedir. Metinde okulun ve eğitimin kutsallığı vurgulanmaktadır.

Bilmeceler: Çocukların ilgisini her dönemde çeken bilmeceler, *Çocuklara Kıraat* dergisinde de okuyucuların ilgisini çeken ve mektuplar alan bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilmeceleri hazırlayanlar olarak Mekteb-i Halile-i Mahmudiye öğrencileri, Münire Hanım, Şükriye Hanım, Ahmet Cemal, A[yın]. Ragıp, Hazım Bey, Besime Hanım, Fakihe Hanım isimleri kullanılmıştır. Ancak imzasız olarak yayınlanan bilmeceler de bulunmaktadır (Nr.2/s.16, Nr.4/s.32, Nr.7/s.56, Nr.11/s.87, Nr.13/s.104, Nr.15/120, Nr.16/s.128). Sorulan bilmecelerin cevapları genellikle bir sonraki nüshada çıkmıştır. Bu sürenin uzadığı sayılar da görülmektedir (Nr.3/s.22-24, Nr.5/s.38-39, Nr.8/s.64, Nr.12/s.95, Nr.14/s.112, Nr.16/s.128, Nr.17/s.36). Bilmeceleri doğru cevaplayanların kitapla ödüllendirildiği dergide kızlar için ödül olarak kanaviçe kitapları da verilmektedir. Ayrıca doğru cevapları veren bu öğrencilerin isimleri 4, 5, 7, 10, 12, 14 ve 15. sayılarda yayımlanmıştır.

Atasözleri: Yedi ayrı sayıda, aynı başlık altında, hazırlayanın ismi zikredilmeden yayımlanan bu bölümde birçok atasözü yer almıştır. Atasözleri için her hangi bir açıklama ve kümeleme yöntemine başvurulmadan sırayla atasözlerine yer verilmiştir (Nr.5/s.40, Nr.7/s.56, Nr.8/s.64, Nr.11/s.88, Nr.13/s.104, Nr.16/s.128, Nr.17/136).

Diğer Konular: Belirli bir küme oluşturmasa da derginin farklı sayılarında, sağlığın kıymetinin bilinmesi gerektiği, vatan sevgisi, çalışmak, akıl,

öğrenme gücü, mürekkep lekesinin çıkartılması, ekonomi, politika gibi birçok konulara değinildiği görülmektedir (Nr.6/s.44-45, Nr.8/s.61-63, Nr.9/s.70, Nr.9/s.72, Nr.10/s.79, Nr.14/s.108-110).

Okuyucu Mektupları: *Çocuklara Kıraat* dergisinin önem verdiği bölümlerden birisi olan okuyucu mektupları, aynı zamanda, derginin belirli bir okuyucu kitlesine seslendiğinin ve beğenildiğinin de göstergesidir. Yazar olarak aralarında, öğretmen, öğrenci, müdür ve velilerin bulunduğu bu mektuplarda, Nevres, Hayreddin, Dürnev, Zehra, Abdi Kemal, Adile, Ahmed Erib, Osman Nuri, Latife, Ali Cemal, Binbaşı C. K., Melek gibi isimlere rastlamak mümkündür. Gönderilen mektupların ağırlığını, dergiye beğendiklerini belirten yazılar oluşturmaktadır (Nr.2/s.9-10, Nr.3/s.17-18, Nr.4/s.25, Nr.5/s.33-34, Nr.7/s.49, Nr.8/s.57, Nr.9/s.65-66, Nr.9/s.66-68). Bu mektuplarda okullarının isimlerini görmekten memnun olanlara, dış dünyadan haberdar olacağı için sevinenlere, derginin kız çocuklarına da yönelik olmasından dolayı memnuniyetini ifade edenlere rastlanır. Mektupların fazlaştığı dönemde dergiye tebrik gönderenlerin isimlerinin de yayımlandığı görülmektedir (Nr.6/s.41). Ayrıca, abone olmak isteyenlerin isim listesi de dergi sayfalarına taşınmıştır (Nr.4/s.31, Nr.7/s.56, Nr.16/s.128).

Okurlardan gelen mektuplar İstanbul ağırlıklı olsa da Manisa, Selanik, Hanya gibi şehirlerden de mektup gönderildiği anlaşılmaktadır (Nr.6/s.42). Mektuplarda kullanılan ifadelerden, derginin en azından bu şehirlere ulaştığını anlamak mümkündür.

İlerleyen sayılarda, okurlar tarafından gönderilen soruların çözümleri için de birçok mektup gelmiş ve bunlar yayımlanmıştır (Nr.9/s.66-68, Nr.10/s.73-75).

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız içeriklere ek olarak bu mektuplarda çocukların “ayıp ve muzır sözlerden” korunması gerektiğini vurgulayanlara (Nr.7/s.50), okulların yeni usûllerle eğitim veren kurumlara dönüştürülmesi konusunda memnuniyetini ifade edenlere (Nr.9/s.65-66, Nr.11/s.81-82), başarılı öğrencilerinin isimlerini gönderenlere (Nr.9/s.65) rastlamak mümkündür. Ayrıca, derginin ilk sayısının dışında, nakış ile ilgili yazılar yayımlanmamasını eleştiren ve babalarının eğitimlerine yeterince para ayırmadığından yakınan öğrencilerin de mektuplarına yer verilmiştir (Nr.8/s.57, Nr.9/s.65-66).

Okuyucu Mektuplarına Verilen Cevaplar: Okuyucuların mektuplarıyla gösterdikleri ilgiye, dergi yöneticileri de cevap yazılarıyla karşılık vermişlerdir. Yazılan bu cevap yazılarının ağırlığını, kendilerine övgü dolu mek-

tuplar yazan okuyucuların ilgilerine teşekkür etmek üzere kaleme alınanlar oluşturmaktadır (Nr.2/s.10, Nr.3/s.18, Nr.4/s.25-26, Nr.6/s.43, Nr.7/s.56). Ayrıca, bazı mektuplarda karşılaşılan olumsuz ifadeler ve görüşlere verilen cevaplarda uyarılarda da bulunmaktadır (Nr.9/s.66, Nr.10/s.75, Nr.18/s.144). Bu uyarı yazılarında, babalarını “para canlı, böyle ahlaklı” diye niteleyen öğrencilerin görüşlerinin doğru olmadığı ifade edilmiştir. Yine, dergi okuyucularının gönderdikleri soruları doğru cevaplayanlara ödül olarak kitap verileceği de bu cevap niteliğindeki yazılarda açıklanmıştır.

Mektuplarda görülen güzellikler de verilen cevaplarla övülmektedir. Örneğin, sekiz yaşındaki bir kız çocuğunun okumaya olan ilgisi takdirle karşılanmış ve övülmüştür (Nr.5/s.35). Yine “Binbaşı C.K.” imzasıyla gelen bir mektupta, çocukların kötü sözlerden korunması gerektiği konusundaki fikirlerin doğruluğu belirtilmiştir (Nr.7/s.50).

Şikâyetleri dile getiren mektuplara da açıklayıcı cevaplar yazılmıştır. Nakış ile ilgili yazıların neden yayımlanmadığı yönündeki bir soruya, insan ve canlı resimlerini yayımlamama kararı aldıklarını ve çevirecekleri kitaplarda bu tür resimlerin çok bulunduğundan dolayı bu tür yazıları yayımlayamadıklarını belirten dergi yöneticileri; kendilerinin “kaba Türkçe” diye adlandırdığı günlük konuşma dilini, “Türkçe’nin kaba kelimeleri” olarak algılayan okuyucuları da açıklamalarıyla aydınlatmışlardır (Nr.8/s.57-59). Özellikle resim yayımlama konusunda bir karar alınmış olması bu konudaki çekincelerin o dönemde kuvvetini koruduğunu göstermektedir.

İlan: Günümüz gazete ve dergi sayfalarının önemli bir bölümünü kaplayan ilanlara *Çocuklara Kıraat* dergisinde fazlaca rastlanmamaktadır. Dergi sayfalarında tanıtım amaçlı toplam iki adet reklâm ilanı yayımlanmıştır (Nr.3/s.24, Nr.11/s.83). Bu ilanlardan ilki bir kitapçı dükkânına diğeri Abdi Kâmil’in yeni yayınlanan “Tecvid” kitabına aittir. Ayrıca bir diğer yazıda da iptidai mektepler sınavlarının başlangıç tarihi okuyuculara duyurulmuştur (Nr.12/s.94).

Açıklamalar: *Çocuklara Kıraat* dergisinde farklı konularda çeşitli açıklamalara yer verilmiştir. Bu tür açıklamaların en yoğunu okuyuculardan gelen mektuplarla ilgili olmaktadır. Gelen mektupları sayfa yetersizliği sebebiyle yayımlayamadıkları için özörlere; mektupların fazlalığı sebebiyle, taşradan gelenler hariç diğer mektup sahiplerinin sadece isimlerinin liste halinde yayımlanacağını bildiren yazılara rastlamak mümkündür (Nr.2/s.10, Nr.5/s.35, Nr.6/s.41, Nr.18/s.137).

Bu açıklamalar içerisinde bizde biçki, dikiş, nakış ile ilgili kitaplar olmadığı için çeviri yapılmasının gerekliliğinden (Nr.2/s.12), bundan sonra insan ve canlı resimlerinin yayımlanmayacağını bildiren yazılara (Nr.3/s.22); çocukların kızak kaymaları neticesinde kazalar olduğu için velileri uyarın yazılardan, başarılı öğrencileri tebrik eden yazılara kadar birçok konuya rastlamak mümkündür (Nr.5/s.35). Ayrıca, öğretmenlerden, dergide gördükleri hataları bildirmelerini isteyen (Nr.4/s.32); yapılan hataları düzelten (Nr.7/s.50, Nr.10/s.73, Nr.17/s.129); yayımlanamayan sayılar için özür dileyen yazılar (Nr.15/s.113) da görülmektedir.

Mehmet Ziya'nın derginin 12. sayısının çıkması üzerine kaleme aldığı yazıda, gayretlerin devam edeceği belirtilmiş (Nr.13/s.97-98) ve sonraki nüshalarda Hasan Efendi'nin yazısıyla ilgili bazı açıklamalarda bulunulmuştur (Nr.14/s.106-107).

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde 18 sayı süren kısa ömürlü bir dergi olarak değerlendirebileceğimiz *Çocuklara Kıraat*, çocuk dergiciliğimizin ilk örnekleri arasında yer almasıyla önem arz etmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere çocuklar için bir "okuma materyali" olmayı amaçlayan dergi, bu amaç doğrultusunda ilgi çekici yazılara yer vermeye çalışır. Çocuklar için hazırlanan bu yazıların yanında, dönemin diğer çocuk dergilerinde de görülen eğitim dünyasına ait haber ve bilgilerin de dergi sayfalarına taşındığını görülür. Burada, dergiyi çıkaran Mehmet Ziya'nın Maarif Nezareti personeli içinde yer almasının etkisi düşünülmektedir.

Son dönem bazı Osmanlı aydınlarının kurtuluşu "eğitim"de, dolayısıyla gelecek nesillerin yetiştirilmesinde arayan anlayışını *Çocuklara Kıraat* dergisinin genel yayın çizgisinde de hissetmek mümkündür. Bir çocuk dergisi olarak çocukları eğlendirmeyi de amaçlayan derginin yazı ağırlığı genel olarak incelendiğinde, "öğretme" kaygısının "eğlendirmek"ten daha önde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca seçilen konu başlıkları da hep okulda verilen eğitimi tamamlamayı amaçlayan bir içeriğe sahiptir.

Daha ilk sayısında, okuyucu kitlesini iptidaiye ve sıbyan mektepleri öğrencileri olarak belirleyen ve amacını "çocuklara bilgi vermek" üzerine kuran dergi, bunu son sayısına kadar devam ettirmeye çalışmıştır. Terbiyeye, eğlenceye dair yazılar ve resimli hikâyelerle bilmeceler, oyunlar yayımlayacağını söyleyen *Çocuklara Kıraat* dergisi, bu çerçeve içerisinde yazılarını düzenlemiştir. Söylenenler içerisinde, sadece, "oyun" ile ilgili olarak herhangi bir yazının çıkmadığı görülür. Ayrıca, yayımlanacağı söylenen, biçki, dikiş, nakış ile ilgili olarak da sadece bir yazı çıkmıştır.

Çevreden gelen tepkilere duyarlı olduğunu, insan ve canlı resimlerini yayımlamayacağını söyleyerek tutumunu gösteren dergi, daha sonra bu kararını uygulamaz. Ayrıca, erkek çocuklarla birlikte, kız çocuklarının da eğitim alması gerektiğinin savunulması, Osmanlı toplum yapısına yönelik anlayış değişikliğini gösterir. Amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bir dergi olarak *Çocuklara Kıraat*'in, okuyucularını bilgilendirmede amacına ulaşmış olduğunu söylemek mümkündür.

Açıklamalar

- ¹ “Maarif Nezaret-i Celilesinde Mekâtib-i İbtidaiye İdaresi Üçüncü Kâtibi” (Nr.1/s.9)
- ² Derginin künyesine ait bilgiler 1. sayıda şu cümlelerle verilir: “Bir seneliği bir adet sim mecidiye olup taşralar için posta ücreti zam olunur. Beher nüshası kırk paradır. Mahall-i tevzii ve abone olunacak mahalli Bâb-ı Ali caddesinde kitapçı Arakel Efendi'nin dükkanındır. Mesleğimize muvafık muharrerât Aramiyan Matbaası müdürü Karakin Efendi namına gönderilmelidir. Matbaahânesi Çakmakçılar yokuşunda Agopyan Hanındadır.” (Nr.1/s.1)

Kaynaklar

- Azim, Mehmet (2000). *Çocuk Bahçesi Dergilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Balcı, Ahmet (2008). *Çocuklara Rehber Dergisi*. Ankara: MEB Yay.
- Barutcu, Tuğba (2010). *Çocuklara Kıraat (1881) ve Sevimli Mecmua (1925) Dergilerindeki Çeviri Metinler ve Dış Dünya Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Bayat, Nihat (2002). *Eski Harfli Çocuk Dergilerinin (Çocuk Bahçesi, Çocuk Dünyası) Çocuk Eğitimindeki İşlevleri*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bayram, Yavuz (2005). “Türk Edebiyatının İlk Çocuk Dergisi: Mümeyyiz (1869-1870)”. *Hece-Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı* 9(104-105): 484-500.
- Ciravoğlu, Öner (1998). *Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Esin Yay.
- Çıkla, Selçuk (2005). “Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler”. *Hece - Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı* 9(104-105): 89-107.
- Durmuş, Abdülkadir (2007). *1897-1910 Yılları Arasında Çıkan Eski Harfli Çocuk Dergilerinin Çeviri Metinleri Üzerine*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Erdoğan, Arife (2009). *Çocuklara Arkadaş Dergisi (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Emiroğlu, Öztürk (1992). *Tanzimat'tan 1928'e Kadar Yayımlanan Çocuk Gazete ve Dergileri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

- Fortna, Benjamin C. (2001). "Learning to Read in the Late Otoman Empire and Early Turkish Republic". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* XXI(1&2): 33-41.
- Gökşen, Enver Naci (1985). *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gurbetoğlu, Ali (2007). *II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi (1908-1918)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gürel, Zeki, Fahri Temizyürek ve Namık Kemal Şahbaz (2007). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kıbrıs, İbrahim (2000). *Uygulamalı Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Eylül Kitap ve Yay.
- Kür, İsmet (1994). "Sürelî Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış". *Toplumsal Tarih-te Çocuk Sempozyumu 23-24 Nisan 1993*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- _____, (1991). *Türkiye'de Sürelî Çocuk Yayınları*. Ankara: AKM Yay.
- Oğuzkan, Ferhan (2000). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yay.
- Okay, Cüneyd (1999). *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Özbay, Murat (2006). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I*. Ankara: Öncü Kitap.
- Şimşek, Hüseyin (2002). *Tanzimat ve Mutlakiyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Taşdemir, Ahmet Durmuş (2007). "Mektebli" Çocuk Dergisi (İndeks – Seçme Metin ve Değerlendirme). Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Yalçın, Alemdar ve Gıyasettin Aytas (2002). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Yaman, Havva Sena (2004). *Eski Harfli Dergilerden "Çocuklara Mahsus Gazete", Tablîli Fibrîst – İnceleme – Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Yanar, Halit (2001). *Bizim Mecmua Dergilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Yaşar, Şeyma (2001). *İlk Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

The Magazine *Çocuklara Kıraat*

Ahmet Balcı*

Abstract

Children's magazines have an important impact on enabling individuals to gain the habit of reading and experience literary pleasure from early ages onwards. It is possible to date children's magazines in Turkey to the Tanzimat Reform Era. Many magazines began their publishing life following the appearance of *MümeYYiz*, which was the first children's magazine published in our country. One of these early magazines was *Çocuklara Kıraat* (*Readings for Children*). *Çocuklara Kıraat* was one of the short-lived children's magazines with a publication duration of 18 issues. It was published by Mehmet Ziya in 1881. This study aims at examining this magazine. To this end, the 18 issues making up the whole magazine collection were examined, and the essays in each were grouped and classified according to their contents.

At the end of these evaluations, the essays published in the magazine were classified under the titles of moral advice, nature, education, place descriptions, goods, language, translations, stories, poems, riddles, proverbs, and readers' letters. It is possible to say that the essays we will analyze under these titles mostly aim at creating positive behaviors in the age group they address. The basic characteristic of the magazine is instructiveness.

Keywords

Çocuklara Kıraat, Mehmet Ziya, magazine, children's magazine, Ottoman children's magazines, children's literature

* Mustafa Kemal University, Faculty of Education, Department of Turkish Education – Hatay / Turkey
abalci@mku.edu.tr

Детский журнал *Çocuklara Kiraat*

Ахмет Балжы*

Аннотация

Детские журналы имеют важное значение с точки зрения привития навыков чтения с ранних лет и формирования литературного вкуса личности. Историческое развитие детских журналов в Турции начинается во времена Танзимата. Вслед за первым детским журналом *Mümeçyüz* (что такое хорошо и что такое плохо) стало издаваться множество детских журналов. Одним из этих журналов является журнал *Çocuklara Kiraat* (*чтение для детей*). Вышло в свет всего лишь 18 номеров этого журнала, тем самым он стал одним из непродолжительных детских журналов. Впервые журнал был издан Мехметом Зия в 1881 году. Данная работа призвана изучить журнал *Çocuklara Kiraat*. Согласно поставленной цели были изучены все 18 номеров журнала, статьи журнала были сгруппированы в соответствии с их содержанием. В результате анализа все опубликованные в журнале статьи были сгруппированы по следующим темам: нравственные наставления, природа, образование, ознакомление с местностью, вещь, язык, переводы, рассказы, стихи, загадки, пословицы и письма читателей. При анализе содержания по данным темам можно обнаружить, что большинство статей направлено на формирование позитивного поведения у детей различных возрастных групп, к которым обращаются авторы статьи. Основным направлением журнала является обучение.

Ключевые слова

Çocuklara Kiraat, Мехмет Зия, журнал, детский журнал, османские детские журналы, детская литература

* Университет имени Мустафа Кемал, Педагогический факультет, Отделение Турецкой педагогики – Хатай / Турция
abalci@mku.edu.tr

Pamir Yaylası'ndan Ulupamir Köyü'ne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekânın Dili

Mine Baran*

Öz

Kırgızlar, Türk tarihinin bilinen en eski boylarından biridir. Bir bölümü, Pamir yaylasından Pakistan'a göç ederek Malatya ve Van illerine geçici olarak yerleştirilen ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Van'ın Erciş ilçesine bir köy inşa edilerek kalıcı yerleşimleri sağlanan Kırgız Türkleri, 29 yıldır bir arada yaşadıkları bölge halkıyla kaynaşmakta ve Kırgız kültürünü değişen yaşam koşullarına rağmen devam ettirmektedir. Ancak, Pamir'den Ulupamir'e uzanan göçün etkileri ve değişen yaşam koşulları, bu serüvende büyük acılar çekmiş bu topluluğun geçmişe ait izlerini silmeye başlamıştır. Kırgız Türkleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmakla beraber, bunların çoğu tarih, sanat, edebiyat gibi konuları içermekte, yaşam mekânları derinliğine araştırılmamaktadır. Oysa yaşanan mekânlar, içindeki kullanıcıların yaşam kültürünü ve o topluluğun geçmişine ait izleri taşır.

Çalışmanın amacı, Türk tarihinde özel bir yeri olan Kırgızların, Pamir yaylası ve Ulupamir köyü arasındaki sosyo kültürel özelliklerini, yaşadıkları mekânsal çevreler aracılığıyla belirlemek, kaybolan/kaybolmakta olan /devam eden, kültürün izlerini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler

Kırgızlar, Pamir yaylası, Ulupamir köyü, çadır, boz-üy, mekân

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi – Diyarbakır / Türkiye
mbaran40@gmail.com

1. Giriş

Kırgızlar, en az karışmış grup olarak Türklerin önemli halklarından. Bu halk, Kuzey Sibirya ve Orta Asya'da yerleşmiş çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Kırgız etnoniminin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Liget'in ifadesine göre bu ad, "kır" ile "gez" kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır (1925: 235-249). Pulleyblank, makalesinde Kırgız ismi için kırk kabileler topluluğuna atıfta bulunarak, eski bir çoğul eki olan -iz- ile birlikte, Kırgız adını kullanmıştır (1990: 98-108).

Kırgızların bir bölümü, 1955-1982 yılları arasında Afganistan'dan Pakistan üzeri göç ederek Anadolu topraklarına yerleşmiştir. Türkiye'li Kırgız Türkleri'nin çoğunlukla yaşadıkları yer Ulupamir köyüdür. Buradaki Kırgız Türkleri Van'ın Erciş ilçesine bağlı olarak yaşamakta, hiç yılmadan öz kültürlerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Dor 1988: 348, Pekacar 1997: 1299).

Bu çalışmada yöntem olarak, Pamir'den Ulupamir köyü'ne uzanan kültürel mirasın etkisi belirlenmeye, bir başka deyişle yaşanan mekânlar aracılığıyla geleneksel göçebe Türk kültürünün etkisi, yakalanan ipuçlarından hareketle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada, öncelikle konu ile ilgili literatürden faydalanılmıştır. Ulupamir köyü ile ilgili bölüm, Haziran 2011 tarihinde yerinde gözlem yapılarak araştırılmış, Pamir yerleşimi için sözlü tarih ve anket çalışması yapılarak (Ulupamir'deki yaşlılar ile) yöresel yaşam ve mekânlar (geleneksel çadırlar) incelenmiştir.

2. Küresel Rüzgârlarla Değişen Sosyo-Kültürel Yaşam ve Kırgızlar

Kırgızların en önemli zenginliklerinden biri halk kültürüdür. Yüzyıllardır kendi topraklarında yaşamakta olan farklı milletlerin kültürlerini algılayarak gelişen Kırgız kültürü, bulunduğu coğrafyadan da etkilenerek, değişikliği ve derinliği ile ayırt edilmektedir. Pamir'den Ulupamir'e uzanan göçün etkileri ve değişen yaşam koşulları, bu serüvende büyük acılar çekmiş bu topluluğun geçmişe ait izlerini silmeye başlamıştır.

2.1. Pamir Yaylası

Pamir, yüksek tepelerde, yeşil yamaçlarda yaz, kış eksik olmayan karlı zirvelerin adıdır. Bu coğrafya, ismiyle bütünleşen, Kırgız Türklerinin ata yurdudur. Pamir, 7 bin metrelik yüksekliğe sahip birden fazla dağı içeren bir bölgenin adıdır. Pamir Yaylası, Asya'daki yüksek dağların bir arada toplandığı "Asya'nın Damı" ve "Dağların Atası" olarak adlandırılan bir yerleşim bölgesindedir. Doğu Türkistan, Afganistan ve Pakistan'a sınırı olan Pamir, hala bu üç ülkenin sınırları içinde bulunmaktadır. Pamir yaylası oldukça soğuk bir iklimin hüküm sürdüğü ve hayvancılığın en önemli

geçim kaynağı olduğu yerdir. Tarihte bir kısmı Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiş, kalan kısım ise Afganistan toprakları arasında yer almaktadır. Yaşadıkları coğrafyalarının küçüklüğü ve nüfusunun azlığı şaşırtıcı olmalıdır (Erdem 2000). Afganistan Pamiri'ndeki Kırgız Türklerinin nüfusu hakkında çok farklı rakamlar (2000'den 100.000'e kadar değişen) verilmektedir. Son siyasî sınırlar çizilmeden önce bütün Pamir bölgesinde halk, hür göçebe hayatı yaşamaktaydı. Pamir bölgesi, Sovyetler Birliği-Afganistan-Çin arasında stratejik bir bölgede yer almaktadır. Kırgız halkı, çeşitli savaşlar ve karışıklıklar etkisiyle sürekli olarak yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Kırgız kafilesinin ilk göçü 1930'da başlar. İlk olarak Doğu Türkistan'a göç eden Kırgızlar, 1932, 1933 yıllarında Ruslar'ın Türkistan'a girmesiyle Pamir'e geri dönmek zorunda kalırlar. Bunu 1950'lerde tekrar Doğu Türkistan, bir süre sonra da Pamir göçü izler. 1977-1978 yıllarında Pamir'den 1500 civarında Kırgız Türk'ü komşu ülke Pakistan'a doğru yola çıkarlar. Ancak iklimsel ve kültürel adaptasyon sürecinde yaşanan sıkıntılardan dolayı, dört yıl sonra Türkiye'ye gelme kararı alırlar (Keskin 2003: 32-38). Bir bölümü halen Pamir'de zorlu yaşam koşullarına direnmeye çalışsa da büyük bölümü dünyanın birçok yerine göç etmişlerdir. Yapılan araştırmalar, Afganistan'dan 1300 Kırgız'ın çıktığını, bunlardan 100 kişinin Pamir'e geri döndüğünü, Türkiye'ye ise 1138 kişinin geldiğini (1982) bildirmektedir (Dor 1988: 20-24). Türkiye'ye göç edenlerin büyük bölümü önce Van'ın Karagündüz köyü'ne yerleştirilmiş, ancak köy yeterince büyük olmadığından, daha sonra göç ettikleri coğrafyaya uygun olan ve yeniden inşa edilen Erçiş ilçesine bağlı Ulupamir köyü'ne yerleştirilmişlerdir (Dor ve Zhenhua 1995).

2.2. Kırgız Kültürü

Kırgız kültürü “Göçebe Yaşamı”ndan büyük oranda etkilenmiş ve kültürün oluşmasında büyük rol oynamıştır. Göçebe Kırgızlar, yazları ırmak kenarlarındaki ovalarda yaşar, kışları ise dağ yamaçlarına taşınırlar. Göçebe yaşamın etkilerini yaşamın her kesiminde (ev, aile, yerleşme, örf ve adetler) görmek mümkündür (Barthold 2002: 99). Aile bütün olarak çadırlarda göçebe hayatına uygun olarak yaşamıştır. Ailenin erkek çocuğu büyüyüp evlilik çağına geldiğinde babası tarafından yeni bir çadır yapılmış ve yaşam bu şekilde devam etmiştir (Seyfioğlu 2001: 28).

Geleneksel Kırgız kültürünün oluşmasında “Manas Destanı'nın” da büyük etkisi olmuştur (Gömeç 1999). Kırgızlar, tarih boyunca, destanları aracılığıyla, örf ve âdetlerine ayrı bir önem verir ve nesilden nesile aktarırlar. Bu halk, bir yerden bir yere ister at, ister deve sırtında kolayca taşınabilen, kurulan ve toplanabilen “Boz-Üy” (Boz ev) ismini verdikleri kıl çadırın

gerçek sahipleridir. Göçebe Kırgız toplumunda kadının önemli bir yeri vardır. Çocukların eğitiminden, Kırgız çadırının kurulup sökülmesine kadar, yaşanan mekân ve ihtiyaçlar kadından sorulmuştur. Birçok gelenek, dinsel ve doğüstü güçlere olan inanışlarla ilgilidir (evlenme, isim verme, saç kesme vb.). 'Terme teer' denilen güzel renkli elbise parçalarını kullanmaları geleneklerinin başlangıcını teşkil eder. Kırgızların önemli özelliklerinden biri de misafirperverlikleridir. Misafir şerefine elde kalan son koyun dahi kurban edilir. Aile gelenekleri birçok kuşağın bilgeliğini kendinde toplamıştır. Yüksek ahlaki değerler, ister yaşlı insanlara karşı saygıda olsun, ister iyi ve kötü günlerde verilmeye hazır bulunan destekle olsun açıkça görülmektedir. Bir evlilik töreninde ip çekme oyununu, şarkı yarışmaları ve at yarışlarını görmek mümkündür (Gülbeyaz 2008). Kırgızlarda evlenecek çiftler, perilerinin, evlilik öncesi etkilenmemesi için üç gün boyunca herkesten uzak, ayrı çadırlarda önlerine bir perde çekilerek bekletilirdi. Daha sonra gelin, damat evine gelince bir ateş yakılır, ateşin etrafında gelin ve damat üç defa dönerek eski hayatlarındaki kötülüklerden arınırlardı. Çünkü Türklerde ateş, temizleyici ve kutsaldır. Bu nedenle yeri, çadırın hem içi hem de dışında merkezi bir konumdadır (Kabirov 1991: 44). Kırgız düğünlerinde gelin ve damat için hemen bir çadır kurulur ve buna "örgöö" denir. Burada misafirler için yerler ayrılır, herkes yaşına ve konumuna göre oturur. Kırgızlarda evlilik kadar ölüm de farklı bir kültürel olgu olarak yaşanır. Ölen kişinin yakınları çadırın etrafında ağtılar söyleyerek acılarını dile getirirlerdi. Çinliler bu törene *Kubbeli otağ altındaki tabut* adını verirler. Kırgız töresine göre, kubbeli otağ altına konan ölü için akrabaları at, koyun ve sığır keserler. Bu töre eski Türk kavimlerinin hepsinde vardır. Buna "Yuğ Töreni" de denmektedir (Erdem 2000, Ögel 1971: 143). Kişi öldükten sonra, hemen bir boz-üy kurulur ve cenaze oraya yerleştirilirdi. Cenazenin bulunduğu kısım ile insanlar arasında bir perde çekilerek fiziksel ayırım sağlanırdı. Bu perde çekme fenomeni, düğün günü gelinin bulunduğu yere perde çekilmesine benzerliği ile dikkati çeker. Pamir yaylasındaki bu sosyal faaliyetlerin büyük bölümü kışın büyük çadırlarda yazın çadır dışındaki ortak alanda yapılmaktadır (Polat 2008).

Kırgızlar, Pamir yaylasındaki sosyo-kültürel konumlarını göçebe hayatını sürdürerek devam ettirmiş, dış dünyaya fazla açılmadan, kendileri olarak kalabilmeyi başarmışlardır. Türk kavimlerini, "Büyük devlet kurmuş Türkler ile "Dağ ve vadiler arasında kalmış Türkler" şeklinde ikiye ayıran Bahaeddin Ögel (2001: 13) şöyle der: "Dağ ve vadiler arasında sıkışmış, dış dünya ile ilgileri az olan Türkler, Türk geleneklerinin en eski ve öz olanları ile yaşamışlardır".

2.2. Ulupamir Köyü

Ulupamir, Van'ın Erciş ilçesine 32 km uzaklıkta kurulmuş bir Kırgız köyü'dür. Pamir Yaylası'ndan göç etmek zorunda kalan bir bölüm Kırgız'ın yaşadığı bir yerleşim alanıdır. Pamir ve Tanrı Dağları'nın havasını Türkiye'de hissettiren Ulupamir Kırgız köyü'nde yaklaşık 3000 Kırgız yaşamaktadır. Köylerinin adı da geldikleri yer olan Pamir'den esinlenerek Ulupamir konulmuştur.

Köy, geleneksel yaşamda meydana gelen değişimlere rağmen, zaman ve mekâna direnmeye çalışan bir yerleşim profili oluşturmaktadır. Aileler, devlet tarafından 1982 yılında yaptırılan konutlarda oturmaktadır. Pamir kadar olmasa da kışları oldukça soğuk geçen bu köyde yaşam, iklim ve sosyo-ekonomik çizgilerin belirlediği bir görüntü çizer. Çoğunlukla küçükbaş hayvancılığın yapıldığı köyde, hayvanların kullanım alanı genişler. Hayvanlardan elde ettikleri sütlerin bir bölümü köylerinin sınırları içerisinde bulunan, mandıralara verilmekte, geri kalanı kendi kullarılarına ayrılmaktadır. Köyde yaşayan kadınlar kendine özgü renkli kıyafetlerini yaşamlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Mesela evli kadınlar, başlarına beyaz eşarp, evlenmemiş kızlar ise kırmızı eşarp takarlar. Köyde kadınlar için popüler ve göz alıcı bir meslek el işlemeciliğidir. Günlük hayatlarında kullandıkları malzemeleri bu işte oldukça başarılı şekilde birer kültürel öge hâline getirmişlerdir. Hemen her evde genç kız ve kadınların yaptıkları el işleri, istek üzerine değerlendirilmekte, bir bölümü de ev döşemelerinde ve çeyizlerde kullanılmaktadır.

Günlük yaşamın detayları Kırgızların geleneksel kültüründen izler taşımaktadır. Kırgız kültüründe statü yaşla belirlenen bir olgudur (Bates 1971: 181). Bu kültür, köy yerinde de geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Genellikle kararlar geçmişte olduğu gibi yaşlılar tarafından alınır ve gençler olabildiğince buna uymaya gayret ederler.

Kırgız kültüründe kapı çalma adeti yoktur. Göçebe bir toplum oldukları için çadır kültüründe kapı çalınmaz; örtü vardır, "örtme" işlemi, kapamak işleminden farklılık gösterir. Yabancılar kapı çalar, fakat yerel halk için böyle bir durum söz konusu değildir. Misafirperverlik Pamir'den gelen geleneklerden biridir. Gelen kişiye yöresel yemekler yapılarak, evin en iyi odasında ağırlanır.

Kırgız kültüründe törenlerin etli ziyafetle yapılması oldukça sık görülen bir durumdur. Neredeyse her aktivite koyun kesiminden sonra verilen ziyafetle süslenir. Herhangi mutlu bir olaydan sonra koyun kesilir ve komşular ziyafete çağrılır.

Kırgızlarda düğünler, geleneksel özelliğini koruyan önemli sosyal olaylardan biridir. Düğünler, nişan töreniyle başlar ve oldukça ritüel görüntülere sahne olur. Nişan iki gün sürer. İlk gün yakın akraba ve komşuların yardım ettiği “Boursok” adı verilen ekmeğin pişirilmesiyle başlar. Kadınlar kalabalık hâlinde yazın bahçelere, kışın, çadır (varsa) veya evin giriş bölümünde oturur ve yufka hâlinde açtıkları hamuru ince ince keserek küçük dilimler hâlinde kazana dökerler. Erkekler ise ateşin alevlenmesi ve ekmeğin karıştırılıp kızartılmasıyla görevlendirilir. Her gelen erkek büyük süzgeci diğerinden alır belli bir süre ateşle uğraşır ve bu işlem sürekli ekmeğin pişirilip bitimine kadar devam eder. Pişirilen ekmeğin, evde kurulan bir sofranın ortasına gelişi güzel serilir. Gelen komşular ve akrabalar sırayla eve geçerek ekmeğin yerleri ve beraberinde hazırlanan sütlü çayı içerler. Kırgız düğünleri hareketli ve eğlenceli sahnelerle çevrilidir. Düğünlerdeki geleneksel yemek düzenleri de farklı değildir. Erkekler için bahçede sofralar hazırlanır, kadınlar çocuklarıyla birlikte çadırı kullanır. Kalabalık ailelerden oluşan köy de yemekler hep yer sofralarında yenir. Bunun hem sofranın bereketini arttırdığına hem de sohbet etmenin en iyi imkânını sağladığına inanılmaktadır. Düğün hazırlıklarında kadınlar önce toplu olarak gelin için yorgan yünü arttırırlar. Mevsimine göre yöresel çadır ve evin önü bu alanlar için kullanılır. Yünler arttırılıp kumaşlar kesinince yorganlar dikilmeye başlanır. Evde yapılan bu hazırlıklarda gelin, evin bir başka odasında tüm olup bitenlerden habersiz bekler, dışarıya çıkması yasaktır. Aynı uygulama nikâh sonrası erkek içinde uygulanır. Evlenecek erkek, gelinin baba evine geldikten sonra gelin ve damat bir odaya bırakılır, oda içinde onların bulunduğu bölüme bir örtü çekilerek 3 gün herkesten ayrı tutulur. Düğün günü, kalabalık kız evine varınca, cümbüş de başlar. Evin önünde yeni evlilerin saçları ağarana kadar birlikte olmaları dileğiyle, herkes birbirine un atar. Erkekler düğünün şerefine *buzkaşiye* başlar. *Buzkaşi*, onlara atalarından yadigâr kalan bir atlı oyundur. Kafası kesilmiş bir oğlağı yakalayarak en ileriye sürmek için dörtmala herkes yarışır. Savaşçılığıyla ünlü Orta Asya erkeklerinin *buzkaşi* oynayarak, at sürme yeteneklerini geliştirdikleri ve savaş için alıştırma yaptıkları söylenir. Ulupamir Köyü'nden Abdulzahir Koşar (2011), bunların eski bir gelenek olduğunu ve hâlen devam ettirildiğini vurgulamaktadır.¹

Ulupamir halkı her ne kadar kendi kültür örüntülerini yaşatmaya çalışsa da, geçen zaman diliminde birçok değişim yaşanmıştır. Bu halk, günümüzde mevcut toplumsal düzeniyle kendi yağında kavrulmakta, bir de görülmeyen ya da önüne geçilemeyen bir kültürel deformasyonla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle kültürel çatışma, düşündürücü bir noktaya ulaşmaya başlamıştır. Köyde yetişmiş, belli bir yaşa gelmiş erkek çocukları büyük oranda aile

denetiminden sıyrılmaktadırlar. Yüksek öğrenime devam edemeyen gençler, büyük şehirlere iş amacıyla gitmekte ve büyük şehirlerin yaşam biçimine olan hayranlıklarını, köye gelince yansıtmaktadır. Dinsel hayatta katı kurallar zamanla yerini daha ılımlı bir anlayışa bırakmıştır. Özellikle eğitim seviyesinin yükselmesi ve yaşlıların toplumsal hayattaki etkisinin azalması bu yönde değişimi oldukça farklı bir yöne çekmiştir.

Ulupamir Kırgızları, yaşanan değişimlere rağmen kültürlerini yaşatmada kararlı görülmektedir. Bu amaçla, her yıl Haziran ayında “Ayran Şölenleri” adı altında bir organizasyon düzenlemekte, kültürlerini yaşamaya ve yaşatmaya çalışmaktadır. Özellikle, bu şenliklerde kurulan çadırlar, geçmişten günümüze mekânın geçirdiği aşamayı anlatır niteliktedir.

3. Çadırdan Konuta Mekânın Dili

Eski Türkler gök kubbesini bir çadır gibi düşünmektedir. Bahaeddin Ögel, Türklerin iki âlemlerinin olduğunu, bunlardan birinin kendi aileleri ile birlikte geçirdikleri dünyaları olan çadırları, ikincisi de büyük Tanrı âlemi. Bu ise, gök kubbenin altında ve üstünde düzenlenmişti. *Türk devleti ise, yerle Gök kubbesi arasında, Dünyanın yönlerine göre yerleştirilmiş ve kurulmuş, üçüncü bir varlık idi.* Uygurca yazılmış olan Oğuz destanında Oğuz-Han şöyle diyordu: *Kün tuğ bolgıl, kök kurıkan!* Yani: “Güneş, tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız!” Türkler bunları söylerken, kendi dünya imparatorluğu ideallerini de ifade ediyorlardı. Sembolik olarak güneşi Türk devletinin bayrağı ve gök kubbesini de, bir çadır olarak düşünüyorlardı (Ögel 1971: 141-142).

Tarihte göçebe bir medeniyete sahip olan Türk kavimlerinin birçoğu milatla beraber yerleşik düzene geçerken, Kırgız Türklerinde göçebelik geleneği günümüze kadar gelmiştir. Göçebe medeniyetin ayrılmaz parçası olan çadır kültürü, Kırgızların sosyo-kültürel hayatına damgasını vurmuştur. Tarihi belgelerde ilk olarak kimler tarafından yapıldığına dair bilgilere pek rastlanmamakla birlikte, Çin kaynaklarında Boz Ev'in, milattan önce III. yüzyıllarda yaşamış en eski uygarlıklar tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Özellikle Sak, Hun, Gyan-Gyun (Kırgızların, Gyan Gun ismi ile adlandırıldığını Çin tarihçisi Ban Gu belirtmiştir) ve Usun Türkleri tarafından kullanılan bir ev olduğu kaydedilmiştir (Bartold 2002: 6). Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular arasında, Boz Ev'in önemli kısımları da bulunmuştur. Bunlar, Altay'ların *Pazırık* denen bölgesinden keşfedilmiş ve bulgular milattan önce V. ve III. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Çinli tarihçi (Sima Tsyau) yazdığı bir eserinde: “Göçmenler, kapısı Doğuya yönelen ve yuvarlak şekilde yapılan evlerde yaşarlar” der (Cusupov 1996: 191-493).

Gök kubbeye benzeyen “Boz Üy”(Gri Ev) adını verdikleri çadırlarının en tepesinde güneş ışığının girdiği bir açıklık (tündük) yer alır. Bu açıklığın şekli bir güneş içindeki üy'ü ifade eder. Türk kültüründe ve dolayısıyla Kırgız kültüründe ev (çadır, üy) yani ocağın büyük önemi olduğu için Kırgızlar bayraklarına, çadırın tepesindeki bu şekli sembol olarak yerleştirmişlerdir (Koç 2002: 79-88). Kırgız Türklerinde sadece barınma yeri olarak görülmeyen çadır, gece barınak, gündüz de işlerin görüldüğü mekândır. Türkler, öldükten sonra da çadırdaki kalacaklarını düşünerek, kümbet ve türbelerini çadır şeklinde yapmışlardır.² Eski dönemlerden itibaren yazları serin, kışları sıcak olan *boz-üy*'lerde yaşamlarını geçiren Kırgızlar, çadırın iç dekorasyonlarını da basit, sade ve pratik olarak oluşturmuşlardır. Göçebe Türk kültüründe akrabalığa dayanan güçlü bir bağlılıktan dolayı bağımsız yaşama birimleri olan çadırlar (oda/hane), *çadır önü* olarak adlandırılan açık bir alan etrafında sıralanmışlardır. Çadır, ailenin *özel alanı*, ortadaki açık mekân ise akraba olan ailelerin *ortak/genel alanı*dır. Çadırlarda iç mekân kadar dış mekânda çok önemlidir. Sıcak günlerde, yemek çadırların yanındaki ocakta pişer, halı, kilim ve örtüler bu bölgede dokunur, koyunların yünleri kırılarak çadırın dışında dövülür. Bütün bu işler kadınlar tarafından ortaklaşa yapılır. Gündelik hayat içinde gerçekleşen eylemlerde kollektif bir çalışma ve iş bölümü bulunmaktadır (Kutlu vd. 1993). Göçebe bir millet için en uygun vasıta olan çadır, binlerce yıldır değişmeden bugüne kadar ulaşmıştır. Çadırın yapısı ile düzeni, inanılmaz kolay ve elverişlidir. Bu yuvarlak ev, uzun ince sırıklardan, halatlardan, kapı ve evi tamamlayan yuvarlak *tündük*'ten oluşmaktadır. *Tündük* hem ışık geçiren pencere, hem de havalandırma bacası yerine kullanılır. Geceleri ve yağmurlu havalarda bu delik keçe ile örtülür. Evin üst kaplaması “çiy” olarak adlandırılan hasır ve keçeden yapılmış olup, kış soğuşundan ve yaz sıcağından korumaktadır. Çadırın tam merkezinde ocak, onun arkasında da evin refahını gösteren yüklükler bulunmaktadır. Maharetli usta çadır parçalarını 25 gün içinde yaparken, bunlar ortalama olarak 25 yıl kullanılır. Çadırın esas iç süs donatımını millî desenlerin ihtişamı ve çeşitliliği ile büyülendiren duvar ve yer halıları temsil etmektedir. At takımları, mezar taşları ve binalarda kullanılan Kırgız resimleri ve oymalarında hayvan boynuzu motifi ön plandadır. Kırgızlar parlak kırmızı, beyaz ve mavi renklerini severler. Bu yüzden dekoratif sanatları da her zaman parlak renkler, göz zevkine hitap eden ferahlık ve canlılık içerir (Uzun 2008).

Zamanla çadırdaki bulunan birçok eşya eski işlevi ve önemini kaybetmiş ve oda süslerine dönüşmüştür.³ Bu tip yapılarda, yan duvarlar ve tavanın oluşumu önemlidir. Yan duvarlarına “kerege”, “derim”, “kanat”, adı verilir. Kerege birbirlerini uygun yerlerinden ince kayışlarla bağlanmıştır. Toplandığı zaman birbiri üzerine gelerek bir demet oluşturan *kerege* kucakta

kolaylıkla taşınabilir. Kurulacak yer belirlendiğinde, bu keregeler açılarak bir yuvarlak teşkil edecek şekilde bağlanır ve 2- 2,5 metre yüksekliğinde bir kafes meydana getirilir. Kanatların bir yerinde güneşin doğduğu yöne gelmek üzere bir kapı çerçevesi"eşik" konulur. Çadırın iskeleti genellikle söğüt ya da çam ağacından ıslak veya ısıtılarak bükülen çıtalardan yapılır. Çadır kurulduktan sonra her tarafı saran geniş kuşaklar ile çadırın her yeri sarılarak rüzgâra karşı direnci artırılır. Bundan sonra duvarları dışarıdan sarılır. Zengin insanların çadırlarında duvarlara halılar asılır (İnan 1973). Çadırın kapısından girilince sağ tarafta at derisinden yapılan kımız tulumu (*saba*) ve onun yanında yemek kapları yer alır. Kiler olarak kullanılan kısmın yanında yatak ve yatağın hemen yanında ev sahibinin giyim kuşamı ve silahlarına asıldığı bir demir kazık bulunur. Bu donatılar, fakir ya da zengin genellikle bütün çadırlarda olan ortak özelliklerden biri olup yöresel mirası simgelemektedir.⁴

Geçmişten günümüze bu yöresel miras zaman içerisinde değişmeye başlamıştır. Pamir Yaylası'ndan Ulupamir köyü'ne uzanan yaşamda, Kırgızlar için mekân, farklı bir anlam içerir. Bu köyü diğer köylerden ayıran en temel özellik, konut biçimi ve yerleşimindeki farklılıktır. Çevre köylerde gelişmiş güzel bir yerleşim ve mimari tarz görülürken; burada planlı ve sınırları belirlenmiş bir yerleşim dikkati çekmektedir. Devlet tarafından yapılmış evler, yöresel köy evlerinden çok farklı tasarlanmıştır. İki katlı, bitişik iki daireli yapılan bu betonarme yapılarda alt kat, hayvanlar için ayrılmış, üst kat ise iki oda, bir salon, banyo, mutfak ve tuvaletten oluşmaktadır. Göçebe bir toplum oldukları için mimari anlamda bir değişim düşünülmemiştir. Köyde sonradan yapılan yeni bir yapı yoktur. Evlenme nedeniyle ortaya çıkan konut açığı, hayvanlar için yapılan alt katın değiştirilerek eve dönüştürülmesi sonucu giderilmiştir. Zamanla, köyden, gerek Erciş merkeze gerekse de İstanbul başta olmak üzere diğer şehirlere göçler nedeniyle boşalan evlere başkaları yerleşmiş, böylece konut açığı kapatılmıştır (Tunç 2010).

Evlerin tasarımında, kullanıcı kimliği ve ihtiyaçları tam olarak dikkate alınmadığından kullanım aşamasında bazı sorunlar yaşanabilmektedir. Ahırların küçüklüğü, odunluk ihtiyacı, mekân kullanım özellikleri, sayı ve boyut olarak yetersiz kaldığından, köy insanı bu ihtiyaçlar için evinin önünde ek birimler oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu birimler yerel malzeme olan topraktan yapılarak geleneksel çizgiler oluşturulmuş, iki tarafı dış bahçe duvarıyla kapalı bir alan, ön tarafa dikilen birkaç ağaç direk sayesinde üzeri branda ile kapatılarak kullanım alanı arttırılmıştır. İçinde ocağın yer aldığı küçük bahçeler, ekim yapmaktan ziyade hayvan otlatmaya,

sosyal olaylarda kazanlarla yemek pişirmeye yarayan yöresel işlemlere dönüşür. Dış mekân kullanımında geçmişten gelen yaşam kültürünün izleri, düğün, ölüm kış hazırlığı vb. eylemlere hizmet edecek şekilde yansıtılır.

Dışarıdan oldukça sade görünen köy evleri içeride farklı bir dünyaya açılır. Küçük odalar, geçmişten gelen yüklük detaylarıyla yeniden oluşturulmuş, büyük oda, çadır düzeninde olduğu gibi yer yaşamına uygun, yer minderleri ve yastıklarıyla donatılmıştır. Duvarların büyük bölümü yöresel motiflerin yer aldığı halı ve kilimlerle çevrilidir. Bu sayede mekânın tek düzeligi ve sadeliği büyük bir görsel zenginliğe ulaşmıştır. Çadır iç mekânının merkezinde yer alan ocak, yerleşik düzende önemini ve kutsallığını kaybetmemiş, sadece kültürel adaptasyon sürecinde odanın kenarına çekilmiştir. Oda kullanımı, çadırdaki olduğu gibi fonksiyonel olup, gündüz oturma, gece yatma eylemlerine cevap verir. Gece yere serilen yataklar gündüz kaldırılarak oturma amaçlı kullanılır. Kullanılan yatak, döşek ve yorganlar yerel doğal malzemelerden (yün, keçe vb.) yapılmış olup, geçmiş alışkanlıklar devam ettirilmektedir. Bazı evlerde kilim için tezgâhlar kurulmuş, kilim ve hediyelik eşya yapımı gerçekleştirilmiştir.

Değerlendirme

Pamir ve Ulupamir arasında yerleşim ve mekânın anlamı, benzerlikler yanında farklılıkları da anlatan özellikler taşır. Pamir yerleşimi, zorlu bir coğrafyada farklı bölgelere dağılmış kümeler halindedir. Göçebe yaşam tarzının ve geçim kaynaklarının getirdiği sınırlılıklar içinde yapılan çadırlar (üy), yöresel iklim ve malzemenin gerektirdiği bir yapım tarzı ortaya çıkarmıştır. Mekân içi ve dışı fonksiyonel olup esnek bir planlama sunar. Çadırın içi ve dışı sosyo-kültürel faaliyetlere hizmet edecek şekilde planlanmıştır. İç mekân donatısı, hareketli, kullanılan malzeme ve motifler doğal ve yöreseldir. Çadır iç mekânı, doğal aydınlatma ve havalandırma özelliklerine sahip olup, ısısal konfor ve iklimsel özelliklere uygun olarak, ocak ve ısı yalıtımı sağlayan çadır örtü ve dokumaları ile çevrelenmiştir.

Ulupamir köyünde mekân, buraya göç eden Kırgızlar için farklı bir dili yansıtır. Geldiklerinde hazır yapı buldukları bu konutlar, Pamir'in (geleneksel Kırgız üy'lerinden) üy'lerinden çok farklıdır. İklim ve yerleşim benzerlik göstermekle birlikte yapısal ve mekânsal kurgu farklıdır. Köyün yaşlılarının geçmişe ve Pamir'e özlemleri hala devam etmektedir. Köy halkı, değişen yaşam koşullarına uyum göstermeye çalışsa da öz benliklerini ve kimliklerini, mekân iç kullanımı, donatı ve yöresel motiflerde yaşatmaya çalışmaktadır. Geçmişten günümüze uzanan hayvancılık, hal-kin ana geçim kaynağı olduğundan mekân içi ve dışı bu kriterlere göre düzenlenmiştir. Ancak gerek boyut gerekse sayı açısından bu mekânlar

yetersiz kalmış ek mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Sosyal olaylar, çadır yaşamının gerektirdiği kültürel süreklilik içinde kaç-göç olgusu(mahremiyetin yoğun yaşandığı yerlerde kadın ve erkeğin ayrı bulunması) olmadan serbestçe yaşanmaktadır.

Tablo 1. Pamir ve Ulupamir Köyü Yerleşiminde Mekânsal Özellikler

PAMİR YAYLASI		
Mekân Adı	Fiziksel Tanım	Sosyo-Ekonomik Tanım
Yerleşim Alanı	<ul style="list-style-type: none"> • Dağ ve vadi yerleşimi • Kümesel dağılım • Karasal iklim özellikleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Hayvancılığa dayalı yaşam • Göçebe kültürü • Boy'lardan oluşan topluluk
Bina (Göçebe Çadır)	<ul style="list-style-type: none"> • Geleneksel yapım tarzı • Esnek tasarım • Söküp, kurulabilir çadır • Kolay kurulum • İklimsel koşullara uygunluk • Yerel malzeme kullanımı 	<ul style="list-style-type: none"> • Her aileye bir çadır düzeni • Ekonomik yapım • İhtiyaca göre kullanım • Aileler arası yakın iletişim • Dini inançlara bağlılık
İç Mekân	<ul style="list-style-type: none"> • Hareketli donatı • Esnek kullanım • Göçebe yaşama uygun donatı • Görsel zenginlik 	<ul style="list-style-type: none"> • Mevsimlik sosyal kullanım • İhtiyaca göre kullanım • Yöresel motifler
Dış Mekân	<ul style="list-style-type: none"> • Çadır önü ortak alan • Hayvancılığa uygun dış mekân • Hayvan barınağı • Ocak 	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal faaliyetler (Düğün, ölüm, oyun vb.) • Yemek pişirme • Halı, kilim dokuma • Yün çırpma • Hayvansal ürünleri değerlendirme

ULUPAMİR KÖYÜ

Mekân Adı	Fiziksel Tanım	Sosyo-Ekonomik Tanım
Yerleşim Alanı	<ul style="list-style-type: none"> · Dağ ve vadi yerleşimi · Bitişik yerleşim düzeni · Karasal iklim özellikleri 	<ul style="list-style-type: none"> · Hayvancılığa dayalı yaşam · Yerleşik Kültür · Çekirdek aile yapısı
Bina	<ul style="list-style-type: none"> · Güncel yapım tarzı · Sabit tasarım · Yerleşik Konut · Betonarme yapı malzemesi · İklimsel koşullara uyumsuzluk · Ahır boyut ve sayısında yetersizlik 	<ul style="list-style-type: none"> · Her aileye bir konut düzeni · Ekonomik olmayan yapım · Dini inançlara bağlılık
İç Mekân	<ul style="list-style-type: none"> · Hareketli donatı · Esnek kullanım · Ana mekânda sürdürülen · Görsel zenginlik 	<ul style="list-style-type: none"> · Geleneksel iç mekân kullanımı · Ekonomik donatı kullanım · Yöresel motifler
Dış Mekân	<ul style="list-style-type: none"> · Konut önü ortak alan · Hayvancılığa uygun dış mekân · Ek hayvan bannağı · Ocak 	<ul style="list-style-type: none"> · Sosyal faaliyetler (mevsime uygun) · Yemek pişirme · Halı, kilim dokuma · Yün çırpma · Hayvansal ürünleri değerlendirme

Sonuç

Pamir dağlarından Ulupamir köyüne göç eden Kırgız Türkleri için yaşam ve mekân farklı bir anlam içerir. Göçebelikte kan bağına dayanan ve oba biçiminde organize olan geniş aile yapısı yerleşik düzende nüfus artışı, kalabalıklaşma, kan bağıının zayıflaması ve yabancılaşma sonucu değişime uğramış, küçülmüş ve içe kapanmıştır. Yerleşik hayata geçişte, yaşanan tüm zorluklara rağmen öz kültürlerine sahip çıkmaya kararlı görünen bu halk, günümüzde yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlamaya çalışmaktadır. Köyde yaşayanlar, kültürel sürekliliğe katkı sağlamakla beraber, başka şehirlere göç edenler, modern apartmanlarda ev süsleri ve eşyalarında, geçmişi yaşamaktadırlar.

Devletin onlara vermiş olduğu Ulupamir Köyü'nde, huzurlu ve güvenli bir hayat kurmaya çalışan Kırgızlar için çadır, sadece elverişli ve konforlu bir yaşama aracı olarak kalmayıp, zengin kültür mirasını taşıyan derin, kapsamlı ve estetik bir çerçeve hâline dönüşmüştür. Kentsel yaşam tarzının gelişmesi ile çadır mukaddes bir hava ile çevrilmiştir.

Kırgızlar, onlara ana kucağını açmış bu topraklarda benliklerini koruyabilmek için uğraş vermekte, her ne kadar Türkiye'deki şartlardan etkilenmiş olsalar da renkli hayatlarını geleceğe taşımaya kararlı görünmektedir.

23 Ekim 2011 tarihinde Van-Erciş'te 7,2 şiddetindeki büyük can ve mal kayıplarının yaşandığı depremde, köyde evleri yıkılmamakla birlikte zarar gören Kırgızların bir bölümü, deprem ve soğuk iklime uygun özellikler gösteren üy'lerini yeniden kurarak olumsuz koşullara direnmeye çalışmış, tekniğine uygun yapılan geleneksel yapıların önemine dikkat çekmişlerdir.

Geleneksel kültürümüzün önemli bir parçasını oluşturan çadırlar, yaşam kültürünün yanında, çevresel koşullara gösterdiği uyum ve dayanımın özgün örneklerinden biridir. Oysa günümüz konutlarının mekânsal dili yaşam kültürümüzden gittikçe uzaklaşmakta, birbirine benzer kalıplara dönüşmektedir.

Geçmiş yaşamak mümkün olmasa bile geçmişten dersler çıkarmak mümkündür. Bunun en iyi örneklerinden biri, Kırgız yaşam kültüründe mekânın dilini anlayabilmektir. Böylece geleceğe taşınabilecek veriler elde edilebilir.

Açıklamalar

- ¹ Abdulzahir Koşar, Söyleşi, Ulupamir Köyü, 2011.
- ² Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam (2008). "Anadolu'ya Selçuklu Mührü". *Konya Haber*, Konya'nın Gündemi.
- ³ *Kırgızistan Ülke Raporu* Ankara: (2005), Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- ⁴ Alim Vatan, Söyleşi, Ulupamir Köyü, 2011.

Kaynaklar

- Barthold, Vilhelm (2002). *Kırgızlar*. Çev. Ufuk Deniz Aşçı. Konya: Komen Yay.
- Bates, Daniel G. (1971). *Güneydoğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü Yay.
- Cusupov, Kenges (1996). *Kırgızdar*. Bişkek: Kırgızistan Soros Fondu Yay.
- Dor, Remy (1988). "Türkiye Kırgızları". Çev. Levent Yüksel. *Tarih ve Toplum* 9: 348-353.
- Dor, Remy ve Zhenhua, M.H. (1995). *Kırgız Ruhu-Manas*. Bişkek: Ala To.
- Erdem, Mustafa (2000). *Kırgız Türkler*. Ankara: Asam Yay.
- Gülbeyaz, Kürşat (2008). "Milli Kırgız Düğünü". *Akademik Bakış* 15: 1-12.

- Gömeç, Saadettin (1999). *Tarihte ve Günümüzde Kırgızlar*. Ankara: Akçağ Yay.
- İnan, Abdülkadir (1973). "Orta Asya Türklerinde Çadır ve Kımız". *Türk Folklor Araştırmaları* 3: 288.
- Kabirov, Azim (1991). "Pamirdik Ata-İnileribizdin Salt-Sanaları". *Kırgız Ayılı* 8: 44-49.
- Keskin, Abdülmetin (2003). "Pamir'den Van Erciş'e Bir Göç Hikayesi". *Diyalog Avrasya* Güz 10: 32- 38.
- Koç, Saadettin (2002). "Ay ve Güneş Motiflerinin Kırgız Kültüründeki Yeri". *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi* (Yaz): 79-88.
- Kutlu, Malik ve Bernard Repond (1993). *Afghanistans, The Kirghiz of Pamir, The Road To Exile*. Published by Association Suisse des Amis de l'Afghanistan, Lausanne.
- Ligeti, Lajos (1925). "Kırgız Kavim İsminin Menşei". *Türkiyat Mecmuası* 1: 235-249.
- Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: MEB Yay.
- _____, (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Pekacar, Çetin (1997). "Pamir Kırgız Türkleri". *Yeni Türkiye* 16: 1299-1303.
- Polat, Kemal (2008). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: TDV Yay.
- Pulleyblank, Edwin G. (1990). "The Name of Kirgiz". *Central Asiatic Journal* 34: 98-108.
- Seyfioğlu, Ali Rıza (2001). "Orta Asya'dan Levhalar: Kırgızlar ve Memleketler". *Türk Yurdu* 9-10: 28.
- Tunç, İsmet (2010). "Ulupamir'de Sosyo-Kültürel Yaşam ve Toplumsal Değişme". <http://gezegenismet.blogspot.com> [Erişim tarihi: 24.01.2014]
- Uzun, Gülsine (2008). "Doğu Turkistan Kırgız Türkleri". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3: 7.

From the Pamir Plateau to Ulupamir Village: Kirghiz Socio-Cultural Life and the Rhetoric of Space

Mine Baran*

Abstract

Kirghiz people are among the oldest communities of Turkish society. The Turkish Kirghizes, who migrated from Pamir Plateau to Pakistan and were temporarily settled in Malatya and Van and who were afterwards settled permanently by the Turkish government in a newly constructed village in Ercis, Van, have been getting along with the locals of the area for 29 years while still retaining their own culture despite variations in their lifestyle. However, the effects of this migration from Pamir to Ulupamir and the changes in their living conditions have begun to erase the historical traces of this people, who have suffered great pains during this adventure.

There are existing studies on Kirghiz Turks, but these are mostly on their history, art, and literature. Their living spaces, on the other hand, have not been adequately researched, yet it is these spaces that reflect the living culture and retain the historical traces of communities.

The aim of this paper is to identify the socio-cultural characteristics of the Kirghizes between the Pamir Plateau and Ulupamir Village by analyzing their spatial environment and to reveal the remains of this culture, which is gradually disappearing / continuing.

Keywords

Kirghiz people, Pamir Plateau, Ulupamir Village, Tent, boz-üy, space

* Assist. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Architecture – Diyarbakır / Turkey
mbaran40@gmail.com

Аннотация

29

Ключевые слова

* .o. . . .
mbaran40@gmail.com

Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı*

Günseli Bayraktutan**

Mutlu Binark***

Tuğrul Çomu****

Burak Doğu*****

Gözde İslamoğlu*****

Aslı Telli Aydemir*****

Öz

Yeni medya uygulamalarından olan sosyal medya ortamlarının gerek Türkiye’de gerek dünyada çok sayıda kullanıcısı bulunmaktadır. İnternet üzerinden kullanıcılarla doğrudan etkileşime girme olanağı tanıyan bu uygulamalar, seçim dönemlerinde de adaylar ve/veya partili kullanıcılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Daha geniş yönetim yeteneğine sahip oldukları kişisel veya kurumsal resmi web sitelerinden farklı olarak, kendilerinin de birer kullanıcı olduğu sosyal medya ortamlarında, aday ve/veya partili kullanıcıların seçmenlerle kurdukları ilişkiler ve Twitter örneğinde sosyal medya kullanım pratikleri bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla, Twitter ortamında yer alan partili kullanıcılar ve parti liderlerinin hesapları Türkiye’deki 2011 Genel Seçimi döneminde incelenmiş, aday ve/veya partili kullanıcıların Twitter hesapları ve Twitter’deki tweetleri (gönderileri) ile ilgili olarak içerik çözümlemesi bulguları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Siyasal iletişim, sosyal medya, mikroblog, Twitter, siyasi partiler, siyasi liderler

* Yazarlar proje ekibini oluşturmaktadır ve tüm yazarların katkısı eşittir.

** Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi – Ankara / Türkiye

*** Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi – Ankara / Türkiye

**** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi – Ankara / Türkiye
tugrul.comu@gmail.com

***** Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, İletişim Fakültesi – İzmir / Türkiye

***** Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü – İzmit / Türkiye

***** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi – İstanbul / Türkiye

Giriş

Dijital kamusal alanda yurttaşın söz-edim eylemliliğinin tezahürü nedeniyle yurttaş kültürünün gelişmesinde önemli rol oynayan sosyal medya, günümüzde siyasal gelişmelerin değerlendirilmesinde giderek daha fazla dikkat edilen bir uzam haline gelmiştir. Özellikle sosyal medya ortamları siyasal tercihlerin ifade edilmesinde, pekiştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında siyasi parti ve liderler tarafından kullanılan temel araçlardan biri hâline gelmiştir. Çok katmanlı yapısı nedeniyle, sosyal medyanın siyasal iletişim sürecinde kullanımı birbirinden farklılaşan deneyimler ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medya ortamlarının bir siyasal iletişim aracı olarak “başarılı” ve “etkili” bir şekilde kullanımını tanımlayabilmek için, sosyal medya kullanım deneyimlerinin hangi özgül koşullar altında şekillendiğini anlamak ve yeni medya ortamlarının özelliklerinin hesap sahipleri tarafından nasıl kullanıldığını incelemek gerekmektedir.

TÜBİTAK SOBAG tarafından desteklenen bu çalışma¹ Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde siyasi partilerin ve siyasi parti liderlerinin siyasal iletişim uzamı olarak sosyal medya ortamlarını kullanım pratiklerinin nicel ve nitel yöntemlerle incelenmesi üzerinedir. Bu çalışmanın amacı, sosyal medya ortamların bir siyasal iletişim kampanyasında etkin kullanımını ile bağlantılı olarak yurttaşlık kültürünün gelişmesi temelinde siyasi partilerinin söylemsel pratiklerinin nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktır. Araştırmada, Twitter ve Facebook’taki AKP, CHP, MHP ve BDP’nin siyasi parti olarak resmi hesapları ile parti liderlerinin ve Merkez Yürütme Kurulu (MYK) üyelerinin resmi hesapları 2011 Genel Seçimleri örnek olayı üzerinden demokrasiyi, demokratik katılımı nasıl anlamlandırdıkları, kendilerinin ideolojik konumları ve değerlerini hangi söylemsel pratikler ile üreterek yaydıkları, yurttaşlarla nasıl etkileşime geçtikleri somutlanacaktır. Çalışmanın burada tartışmaya açılacak kısmındaysa, aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır: Siyasi partilerin liderleri 2011 Genel Seçimlerinde Twitter’ı nasıl ve ne yoğunlukta kullanmıştır? Twitter kullanım pratikleri arasında ne gibi farklar ve benzerlikler vardır? Bu soruların yanıtları içerik çözümlemesi yönteminden elde edilen bulgular temelinde tartışılacaktır. Ancak, bu tartışmaya geçmeden önce ilk olarak, siyasal iletişim çalışmalarında sosyal medya ortamlarının yeri kısaca sunulacak, ardından da Türkiye’de siyasi partilerin ve liderlerin web 1.0’dan² web 2.0’a³ sosyal medya kullanımı pratikleri tarihsel bir izlekte değerlendirilecektir.

Siyasal İletişim ve Sosyal Medya

Siyasal iletişim, “belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim” olarak tanımlanabilir (Aziz 2003: 3). Aziz, siyasal iletişim sürecinde, siyasal iletişimin hangi tür, yöntem ve teknikler kullanılarak hedef kitleye aktarılacağı hususuna dikkat çekerek, hedef kitlenin özelliklerinin göz önüne alınarak yeni iletişim teknolojilerinden yararlanılması gerektiğinin altını çizmektedir (2011: 6). Siyasal iletişim kampanyalarında sosyal medya kullanımına iki farklı konumdan yaklaşılabılır: Bunlardan ilki, belli bir siyasi parti ve/veya parti lideri ekseninde merkezden organize edilen siyasal kampanyalar iken; ikincisiyse tabandan gelen çeşitli siyasi örgütlenmelerdir (Diarmid 2011). Sosyal medya olgusunu bir bütün olarak ele alırsak, ikinci konumun birincinin önemini arttırdığı varsayılabilir. Çünkü, siyasi ve tarihi bağlamda sosyal medyaya gücünü, yurttaşın dijital kamusal alandan sokağa, meydanlara ve sandığa taşınan eylemliliği şeklinde tezahür eden sosyopolitik etkilerinden alır. Barack Obama’nın 2008 Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık seçimlerinde galip gelmesi, 2009 İran Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve ardından gerçekleşen toplumsal protestolar, Wikileaks olayı ve Arap Baharı adı altında tanımlanan Tunus, Mısır, Libya ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu’nun otoriter rejimlerinde rejim karşıtı toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin ortaya çıkışı gibi örneklerden anlaşılacağı üzere, sosyal medya dijital kamusal alan olma özelliğinin ötesine geçerek, bizatihi siyasal mekanizmanın bir parçası olmuş, siber uzamdaki siyasi ve toplumsal örgütlenmeler sokaklar, meydanlar ve sandıklarla buluşmuş, bu karşılıklı beslemenin sonucunda ise somut toplumsal ve siyasal değişimler gerçekleşmiştir.

Sosyal medyayı siyasal iletişim sürecinin bir bileşeni olarak konumlandırırken, öncelikle İnternet’in siyasal amaçlı kullanımını irdelemek gerekir. Davis ve arkadaşları, İnternet’in ABD seçim kampanyalarındaki yerini üç tarihsel dönem temelinde incelemiştir (2009). Bunlardan ilki siyasal iletişim kampanyasında İnternet’in kullanımın keşfi dönemi, ikincisi kullanımın olgunlaşması dönemi, üçüncüsü ise olgunlaşma sonrası dönemdir. Keşif dönemindeki İnternet kullanımı, George H. W. Bush ve Bill Clinton’un 1992 Başkanlık seçimi kampanyası sırasında yürüttüğü çalışmalar ile başlamıştır. İlk yıllarda İnternet kullanımının başlıca amaçları arasında e-posta göndermek ve bilgisayarlı bilgi sistemlerinde görünür bir varlık göstermek yer alırken, 1998’e gelindiğinde ise artık birçok adayın web sitesine sahip olduğu gözlenmiştir. Web sitesi denen ortam temelde İnter-

net’in web 1.0 döneminin bir uzamıdır. İnternet, 2000 yılına kadar süregelen keşif dönemi boyunca, sık sık güncellenmeyen enformasyon ve simgesel içeriğin sergilenmesi amacıyla kullanılmıştır. Etkileşim özelliğiyle⁴ birlikte başlayan olgunlaşma dönemi, siyasal kampanya sitelerinin kullanıcının katılımını temin eden özellikler ile donanmasını olanaklı kılmıştır. Günümüzde siyasal amaçlar ve hedefler doğrultusunda kullanılan sosyal medya uygulamalarının temelinde, olgunlaşma döneminin web sitelerinde yaşama geçirilen fikirlerin yattığı ileri sürülebilir. Olgunlaşma döneminde İnternet’in seçim kampanyalarına olan desteği kampanya faaliyetleri, iletişim, harekete geçirme ve kaynak yaratma olarak sıralanabilir. Kampanya faaliyetleri, seçim için bilgi toplama ve seçim malzemelerinin dağıtımıyla; iletişim işlevi, reklam verme, belli topluluklara ulaşma ve e-posta adreslerinin toplanmasıyla; harekete geçirme işlevi, seçmenlerin seçim sürecine daha fazla katılımını sağlama amacıyla yürütülen etkinliklerle; kaynak yaratma işlevi ise, çok sayıdaki kaynaktan az miktarda gelir sağlamayı öngören stratejiler ile ilişkilendirilebilir. Olgunlaşma sonrası dönem, seçim kampanyalarının kurumsal sitelerin dışına taşarak İnternet geneline yayıldığı döneme tekabül etmektedir. Kampanya sitelerinin seçmene ulaşmada yetersiz kalmasıyla tetiklenen süreçte iki tür siyasal iletişim aracı devreye girmiştir: Medya kontrollü çevrimiçi iletişim araçları ve kullanıcı kontrollü çevrimiçi iletişim araçları. Üçüncü şahısların insiyatifinde bulunan medya kontrollü çevrimiçi iletişim araçları, haber sitesi ya da blog gibi kampanya sitelerine kıyasla daha fazla seçmene ulaşan simgesel içerik ve enformasyon aktarım kanallarıdır. Kullanıcı kontrollü çevrimiçi iletişim araçları ise, Facebook ve Twitter’ı da içine alan çeşitli sosyal ağ uygulamalarını kapsar. Dolayısıyla, sosyal medya aslen, kullanıcı kontrollü çevrimiçi iletişim araçlarıdır.

Sosyal medyayı siyasi partiler açısından değerlendirirken, İnternet’te yer alan diğer siyasal platformlardan ayrı tutmak gerekir. Çünkü, web 2.0’in özelliklerinden beslenen sosyal mecralar, potansiyel seçmenin halihazırda yerleşik bulunduğu platformlar olarak partilerin stratejik kararlarına doğrudan tabi değildir. Diğer bir deyişle, siyasi partiler de tıpkı seçmenler gibi bu sosyal ağların birer üyesidir ve de bu mecraların yönetiminde sınırlı etkiye sahiptir. Bu noktada, kurumsal sosyal medya hesapları ile parti siteleri arasındaki ayrıma dikkat çekmek gerekir. Çünkü, sosyal medyanın siyasal iletişim aracı olarak deneyimlenmesi, her ne kadar yukarıdan aşağıya bir ilişkiyi temsil ediyor gibi görünse dahi, içinde farklı türden dinamikleri barındırmaktadır. Söz konusu dinamiklerin temel belirleyicisi ise, siyasi aktörlerin seçmene, yani yurttaşla yakınlaşmasını sağlayan etkileşim unsurudur.

Kluver ve arkadaşlarının 2007 tarihli çalışmasında İnternet ile gelen olanakların yanısıra siyasal kampanyaları etkileyen sosyopolitik faktörler de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma, İnternet kampanyalarını anlamlandırabilmek ve web pratiklerinde ortaya çıkan değişkenleri tanımlayabilmek üzere ikna etme sürecinde geliştirilen yöntemden yararlanmıştı (Foot ve Schnider 2006: 22). Bu yönteme göre, ikna etme sürecinin İnternet kampanyalarındaki işleyişi, yürütülen kampanya ve siyasal aktörler arasında farklı ilişkiler sunan dört temel pratik çerçevesinde işlemektedir: Bilgilendirme, katılım, bir araya getirme ve harekete geçirme. Bu pratikler, çalışmaya konu olan çeşitli kampanya örneklerinde *ekonomik gelişme* ve *teknolojik gelişme* bağımsız değişkenleri temelinde karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur. Öte yandan, İnternet kampanyalarında farklı uluslararası modellerin anlaşılabilmesi için de, ülkelerin *siyasal gelişim* ve *siyasal kültür* bağlamında sahip olduğu bir takım özellikler de dikkate alınmıştır. Buradan hareketle, İnternet kampanyalarının etkilendiği bir takım dinamiklerin sosyal medya ortamları için de geçerli olduğu ileri sürülebilir.

Burada, İnternet’in siyaset ile olan ilişkisindeki iki farklı bakış açısına değinmekte fayda var. Bunlardan ilki, siyasal arenadaki farklı eğilimlerin daha dengeli biçimde temsil edilmesinde İnternet’in olumlu rol oynayacağından hareketle bastırılmış grupların ve/veya muhalif grupların siber uzamda örgütlenme becerilerinin arttığına iddia eder (Bennett 2003). İnternet, küçük ölçekteki partilerin ve bağımsız adayların sesini duyurmada önemli bir araçtır (Davis vd. 2009: 13). Bu sayede İnternet gerçek demokrasinin inşa edilmesi sürecinde önemli rol oynar ve gerek geri besleme kanalları, gerekse toplulukları bir araya getirme potansiyeliyle siyasal iletişimin güçlü bir ayağını oluşturur. İkinci yaklaşımın savunusunda ise, İnternet’in siyasal kurumların etkisi altında kalarak geleneksel medyanın akıbetini paylaşacağı öngörüsü yer almaktadır (Resnick 1998). Burada iki yönlü bir ilişkiden söz edilebilir: İnternet’in siyasal güçlerin baskısıyla yapılandırılması, aynı zamanda bu medyanın egemen siyasal yapıyı güçlendirmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu yöndeki bir bakış açısının İnternet’in seçmen tarafındaki potansiyelini göz ardı ettiği ifade edilebilir.

Tsagarousianou’ya (1999: 189) göre, e-demokrasi projeleri seçmenin karar verme mekanizmalarına katılmasına üç yoldan katkıda bulunmaktadır: Enformasyon temini, tartışma ve katılım. Bu olanaklar arasında tartışma ve katılım, sosyal medyada gerçekleştirilen siyasal kampanyalarda daha fazla ön plana çıkarılırken, kurumsal web sitelerinin çoğunlukla enformasyon teminine hizmet ettiği gözlenmiştir. Kluver ve arkadaşlarının (2007) farklı sosyopolitik özellikler gösteren ülkelerdeki çevrimiçi seçim kampanyalarını

karşılaştırmalı analize tabi tutmak suretiyle yürüttükleri çalışmada ortaya çıkan eğilim de bu yöndedir. Araştırmadan edinilen diğer bulgular, siyasi aktörlerin siyaset üretim süreçlerine dair bazı noktaları aydınlatmaktadır. Analizler, herhangi bir ulusal seçim ortamında siyasi aktörlere ait üretim pratiklerinin, farklı ulusal seçim ortamlarında temsil edilen aynı türden aktörlerin üretim pratikleri ile benzeştiğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan, farklı niteliklerdeki siyasi aktörlere ait üretim pratikleri, aynı ulusal seçim ortamında dahi farklılaşmaktadır (Kluver vd. 2007: 258). Yine aynı araştırmaya göre, web üzerinden siyaset üretim pratiklerinin ulusal çaptaki uygulama biçimleri üzerinde mevcut siyasi kültürün önemli derecede etkisi bulunmaktadır. Yurttaşlar arasında siyasi katılım ve bağlılık düzeylerinde görülen farklılıklar, siyasi aktörlerin web üzerindeki siyaset üretim pratiklerinde çeşitlenmeyi beraberinde getirmektedir (259). Hedef seçmen kitlesi özelinde tasarlanan kampanyaları şekillendirmek, siyasi üretim pratiklerinde uzmanlaşmayı da gerektirmektedir.

Geçmişte siber uzam üzerinde kontrol sahibi olamadıkları gibi, belli grup ve seçmenleri nasıl hedef almaları gerektiğini de bilemeyen siyasi aktörler (Stromer-Galley 2000), bugün bilhassa sosyal medya üzerinde yürütülen kampanyalar ile ortaya çıkan olumlu sonuçlardan oldukça memnundurlar. Şüphesiz, bunların başında sosyal medyayı etkin biçimde kullanan Obama gelmektedir. Obama, sosyal medyayı seçim stratejisine entegre etmesindeki başarısından dolayı, “Sosyal Ağların Kralı” (*The Washington Post* 2007) olarak nitelendirilmiştir. Bu noktada, ABD nüfusunun %78.3 (*Internet World Stats*) oranındaki İnternet erişimi ile Obama’nın başarısını göz önünde bulundurarak, siyasi iletişim sürecinde sosyal medyanın kullanımını, Obama’nın 2008 Amerikan Başkanlık seçimlerindeki deneyimi özelinde irdelemek yerinde olacaktır. Diarmaid’e göre (2011), Obama’nın sosyal medya kullanımında öngördüğü stratejiler şu şekilde sıralanabilir:

- *Siyasi kimliğin inşası*: Rakipleriyle kıyaslandığında Obama’nın genel seçmen portföyündeki bilinirliği oldukça düşüktü. Bu yüzden, kimliğinin farkındalığını düşük maliyetle artırma tercihi sosyal medyadan yana kullanılmıştır.
- *MyBarackObama.com (MyBO)*: <http://my.barackobama.com> Kişiselleştirme yoluyla profil oluşturulabilen sitede, arkadaş listesi kurma ve blog yazma olanaklarının yanı sıra gruplara dahil olma, kaynak yaratma (örneğin, para toplama) etkinliklerine katılma ve etkinlik organize etme gibi opsiyonlar da bulunmaktaydı. Sosyal ağlardaki kullanıcıların bir araya geldiği MyBO, Obama’nın seçim stratejisindeki temel araçlardan biri olmuştur.

- *Birden fazla platformda bulunmak:* Obama, tek bir platforma bağlı kalmak yerine, belli gruplara hitap eden daha küçük çaplı siteler de olmak üzere çok sayıda sosyal ağda kendini göstermiştir.
- *Bağış:* Obama, kendini gösterdiği her bir platformda bağış için ayrı bir *widget*⁵ buldurmak suretiyle yaklaşık 500 milyon dolar toplamıştır. Çevrimiçi yapılan bağışların sayısı 6.5 milyondur (*The Washington Post*, 2008).
- *Katılım:* Farklılık yaratmak ve katılımı arttırmak üzerine kurulu olan seçim stratejisiyle 13 milyon e-posta adresine 1 milyar e-posta gönderilerek geniş kitlelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yöntem, sosyal medyanın sınırları dışında yer almakla beraber, onu destekler niteliktedir.

Oy topladığı kesimin demografik özellikleri göz önüne alındığında, Obama’nın ABD’deki 30 yaş altı nüfusun %66’sı tarafından desteklendiği görülmektedir. İnternet’in bu yaş aralığında yer alan nüfus tarafından daha yüksek oranda kullanıldığını düşünürsek, seçim öncesinde uygulanan sosyal medya stratejisinin önemi ortaya çıkar. Elbette, seçimlerin sonucu sadece ve sadece sosyal medya stratejilerine bağlı değildir. Oy verme ediminde belirleyici olan etkenlerin sayısı çok fazladır. Sosyal medya, bu etkenler içinde – belli bir öneme sahip olmakla beraber – sadece bir değişkeni temsil eder. Ancak günümüzde bu ortamların yaygınlığı düştüğünde, siyasi kampanya tasarımında gitgide önemlerinin arttığı söylenebilir.

Siyasi partilerin ve liderlerinin İnternet’te varlık göstermelerinin temeli, her şeyden önce seçmen tabanını genişletme çabasına dayanır. İnternet’in bir çekme teknolojisi (*pull technology*) olduğu göz önüne alındığında, geleneksel web sitelerinin bu amaca hizmet etmekte yetersiz kaldığı rahatlıkla anlaşılabilmektedir (Ward ve Gibson 2009: 29). Potansiyel seçmenin halihazırda toplandığı sosyal medyaysa, siyaset üretimin temel araçlarından biri olarak her geçen gün giderek daha fazla önem kazanacaktır.

Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde siyasi parti ve liderlerin sosyal medya kullanımı üzerine genel bir değerlendirme Ertuğrul Acar tarafından betimleyici bir düzeyde yapılmış, AKP, CHP ve MHP liderlerinin Twitter hesap bilgilerinin tanıtımı üzerine yoğunlaşmıştır (2012: 259-74). Bu noktada Türkiye’de siyasi partilerin ve liderlerin web 2.0 ortamlarının sağladığı olanaklar nedeniyle sosyal medya ortamlarını giderek daha yoğun kullanacağını öngörmek hiç de yanlış olmayacaktır. Özellikle İnternet ve cep telefonunu yoğun ve yaygın bir şekilde kullanan Türkiye’deki genç nüfusun potansiyel seçmen olarak varlığı siyasi partilerin gençlik kolları tarafından göz ardı edilmeyecek bir olgudur.

Bu noktada Dahlgren’in “yurttaşlık teknolojileri” kavramını açıklayalım. Ona göre, hükümet, eğitim, medya gibi “yurttaşlık teknolojileri” (kavram Cruikshank’e (1999) aittir) aracılığıyla yurttaşları ve yurttaş kültürünü güçlendirir veya güçsüzleştirir (2000: 335). Yine Dahlgren’e göre yurttaşlık kültürünün dört boyutu vardır ve modern demokrasilerde medya etkisini araştıran görgül araştırmalar için bu dört boyut oldukça önemlidir. Bunlar,

- *uygun bilgi ve yeterliliklerdir, örneğin demokratik yurttaşlık için gereken iletişim becerileridir;*
- *demokratik değer ve ilkelere bağlılık, ilgili pratikler, rutinlerdir;*
- *tüm bunların gündelik yaşama sinmiş olmasıdır;*
- *yurttaş olarak kimliklerin varolmasıdır.*

Dahlgren bu dört boyutun birbirinden ayrılmaz olduğunu belirtmektedir (2000: 339). Yeni medya ortamlarının yurttaş kültürüne katkısı, siyasi partiler ve liderlerin sosyal medya kullanım pratikleri üzerinden izlenebilir. Bu çalışmada da Türkiye özelinde sosyal medyanın siyasi partiler tarafından seçim sürecinde kullanılması durumu nicel-nitel içerik çözümlemesi temelinde incelenecektir.

Türkiye’de Siyasi Parti ve Liderlerin Web 1.0’dan Web 2.0’a Siber Uzam Deneyimleri ve 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımının İçerik Çözümlemesi

2007 genel seçimlerinde siyasi partiler tarafından parti etkinliklerinin ve özellikle lider mitinglerinin duyurulması, basın açıklamalarının yüklenmesi ve sürekli-düzenli güncellemelerle web 1.0 ortamının etkin bir şekilde kullanılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. 2007 genel seçimlerinde AKP’nin siyasi iletişim stratejisi içerisinde web 1.0 ortamının yer aldığı bilinmektedir. Aziz “İnternet ortamında hem bilgilendirme, hem de seçmen tutum ve davranışını etkileme amacıyla doğrudan reklam yapılmıştır: Genç Parti’nin uygulamasın Yahoo gibi yabancı haber portallarına partinin reklamı verilmiş, ayrıca mobil telefonlara kısa mesajlar geçilerek partilerin reklamları yapılmıştır” saptamasında bulunmaktadır (2011: 175).

Bayraktutan-Sütçü “İktidarın Müzelerinin Sanal Uzamdaki Varlığı Üzerinden Siyasal İletişimi Yeniden Düşünmek” başlıklı çalışmasında yurttaş için katılımcı bir demokrasi temelinde çeşitli olanaklara sahip İnternet’in, siyasi partiler tarafından giderek bir kitle iletişim aracı olarak kullanılmakta olduğunu belirtir (2007: 71-96). Araştırmacı, AKP ve CHP başta olmak üzere siyasi partilerin web 1.0 ortamlarını nasıl kullandıklarını incelemiş, çalışmasında web sitelerinin etkileşimsellik özelliğini altyapı etnografisi tekniği ile saptamanın yanı sıra, web site yöneticileri ile de yüz yüze görüşme yapmıştır. Araştırmacı özellikle AKP’nin

yeni medya ortamlarını siyasal iletişim uygulamalarında kullanmaya önem verdiğini belirtmekte, “İnternet kullanımı tek başına değerlendirildiğinde ise, ortamın çoğunlukla örgüt içi iletişimde kolaylaştırıcı olarak kullandığı dikkat çekmektedir. Dışa dönük iletişimde ise çoğunlukla liderin varlığında bedenleşmiş parti ve görüş politikaları aktarılmaktadır” (2007: 91) saptamasında bulunmaktadır. YouTube’da propaganda ve siyasi kampanya başlığı altında Türkiye’den de gitgide daha fazla videonun dolaşıma sokulduğu görülmektedir. Örneğin, 2007 genel seçiminde Engin’e göre, YouTube’da CHP ve adaylarına ilişkin 4 bine yakın, AKP’yi konu alan 3 bine yakın (anti-propaganda nitelikteki videolar da dâhil olmak üzere), Milliyetçi Hareket Partisi ve Saadet Partisi’nin bine yakın video paylaşımı bulunulmuştur (2007: 5). Bu tür viral üretimlerin giderecek yaygılaşacağı hiç kuşkusuzdur.

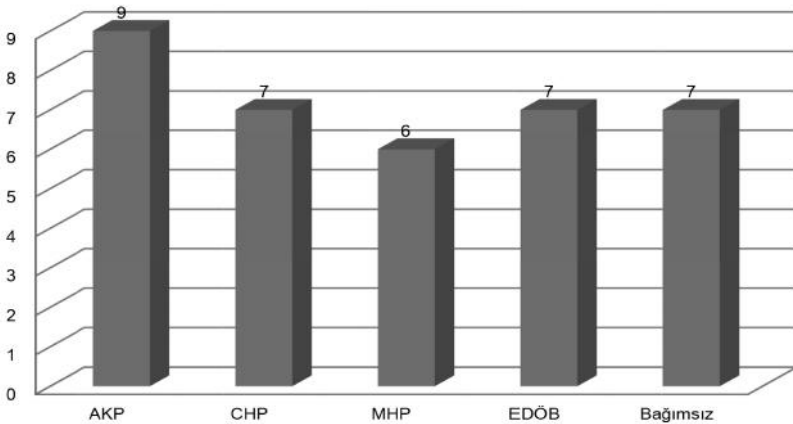
2009 yerel seçimlerinde siyasi partilerin gençlik kollarının özellikle Facebook gibi toplumsal paylaşım ağını parti politikasını anlatmak ve etkinliklerini duyurmak için yoğun olarak kullandığı, bazı belediye başkan adaylarının da Facebook duvarından seçmenine seslenmeyi seçtiği görülmüştür. *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook- Görülüyorum Öyleyse Varım!* adlı çalışmada (Toprak vd., 2009) 2009 yılında yerel seçimler öncesi ve sonrasında Facebook ortamındaki siyasi örgütlenmeler listelenmiş, üye sayıları saptanmıştır. Bu çalışmada siyasi partilerin yeni medya ortamını giderek artan ilgi ve yoğunlukta kullanacağı belirtilmiştir. 2011 Genel seçimlerinde siyasi partilerin ve liderlerin web 2.0’ın olanaklarını daha yoğun kullandığını söyleyebiliriz. Bu çalışma öncesinde verili saydığımız durum, siyasal iletişim kampanyalarında Facebook ve Twitter’ın sahip olduğu önemdir. Türkiye’nin 2008 yılı itibariyle Facebook’u en çok kullanan 4. ülke olması⁶, TBMM’deki partilerin bu arayüzde yüzlerce sayfa ve grup açmasına neden olmuştur. Facebook ve Twitter siyasal örgütlenmeler açısından örgütlenme pratiğinin yayılması ve seçmenin/yurttaşın siyasal iletişim sürecine, artık pasif alıcı olarak değil aktif eyleyen ve talep eden olarak dahil olabilmesi anlamında verimli bir alandır. Örneğin, Facebook ortamı siyasi partiler için siyasal söylemlerinin tanıtımını yapabildikleri; seçmenlerinden geri bildirim alarak, ağ üzerinden yeni politikalar üretebildikleri; kullanıcılar içinse siyasi partiye ve o siyasal söyleme dair talep ve beklentilerini en kolay yoldan ifade edebilecekleri alternatif bir kamusal alan olarak işlev görmektedir. İnternet’le birlikte gelişen “ağ yurttaşlığı”, eskinin edilgen, hürmetkâr ve biat eden yurttaşına göre, daha katılımcı, haklarına ve özgürlüklerine daha çok sahip çıkan bir yurttaşlık anlayışını içermektedir (Telli Aydemir 2008: 57-70).

2009-2010 itibariyle Türkiye’de Twitter kullanımı yaygınlık kazanmış ve özellikle dijital okuryazarlık düzeyi yüksek görece genç milletvekilleri

Twitter hesapları üzerinden binlerce takipçi edinmişlerdir. Özellikle genel seçimlerin yaklaştığı dönemlerde siyasi parti liderlerinin de Twitter’ı aktif olarak kullanmaya başladıkları görülmüştür. Bir sosyal medya uygulaması olan Twitter, aslında bir mikroblog’dur. Twitter 2006 yılında hizmete giren, 140 harfli bir sözedimi olanağı tanıyan, bu söz edimlerinin “tweet” olarak tanımlandığı bir yazılımdır. Presley Ifukor’a göre mikroblog, e-postanın, SMS’in, blog’un ve anında mesajlaşmanın en iyi özelliklerini alan bir kombinasyondur (2010: 400).

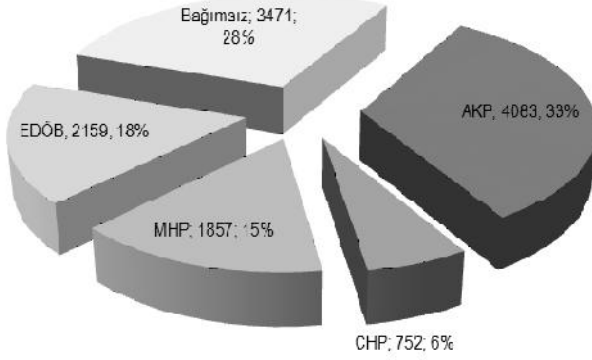
Çalışmada ilk olarak 2011 Genel Seçimlerine katılan ve 12 Haziran 2011 Genel Seçim sonucuna göre TBMM’nde grup oluşturma hakkı edinen Facebook ve Twitter’da hesabı bulunan siyasi partiler, liderleri ile MYK üyelerinin resmi hesapları 1 Nisan - 30 Haziran 2011 tarihleri arasında araştırma örnekleme olarak web arayüzü kullanılarak (İnternet tarayıcı ile sayfalara ulaşarak), pdf formatına yazdırılarak kayıtlanmıştır. Bu hesaplara erişim geriye dönük olarak yapılmıştır. Twitter’da örnekleme siyasi partilerin genel ve/veya eş başkanları, genel başkan yardımcıları, MYK üyeleri, bağımsız adayların tamamı ve gazeteci milletvekili adayları dahil edilmiştir. Bu kişilerden 250+ tweet sahibi olan veya 2500+ takipçisi olanların hesapları ikinci aşamada içerik analizi için seçilmiştir. İkinci aşamada, Adalet ve Kalkınma Parti’li (AKP) kullanıcılardan 9, Cumhuriyet Halk Parti’li (CHP) kullanıcılardan 7, Milliyetçi Hareket Parti’li (MHP) kullanıcılardan 6, Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu (EDÖB) adaylarından 7 ve bağımsız milletvekili adaylarından 7 Twitter hesabı⁷ içerik analizine⁸ tabi tutulmuştur.

Şekil 1. İncelenen Hesap Sayıları

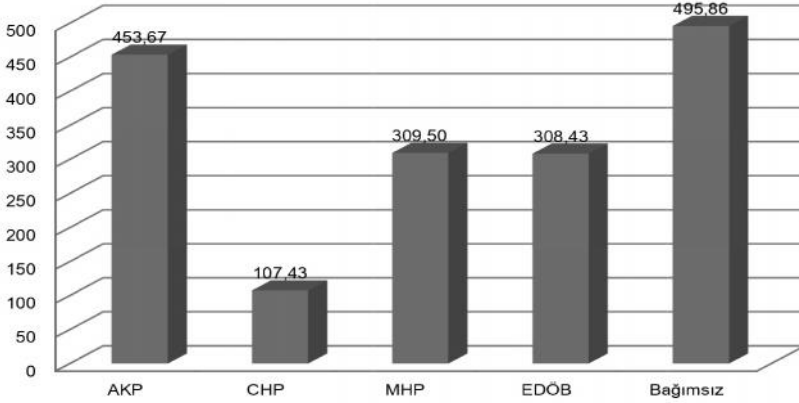
Bu hesaplardan örneklem döneminde (1 Nisan-30 Haziran 2011) gönderilen tweetlerin sayısı ve dağılımı aşağıdaki gibidir:

Şekil 2. Toplam Örneklem Tweet Sayıları

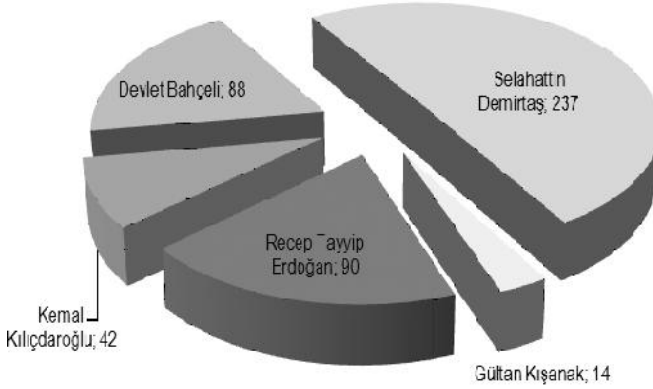
Örnekleme yer alan hesaplar arasında Twitter’ı en yoğun kullanan grup, hesap başına ortalama 496 tweet ile Bağımsız adaylar olmuştur. Aynı sayı AKP için 454, MHP için 310, CHP için 107, EDÖB adayları için ise 308’dir.⁹

Şekil 3. Hesaplardaki Ortalama Tweet Sayısı

Bağımsız adaylardan sonra en yoğun kullanım AKP’li kullanıcılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bağımsız adaylar ve AKP’li kullanıcılar ile diğer partilere ait hesapların kullanım yoğunluğu arasında belirgin bir fark görülmektedir. Liderlerin hesaplarından gönderilmiş, örneklem döneminde yer alan tweetlerin sayıları ise aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Şekil 4. Liderlerin Tweet Sayıları

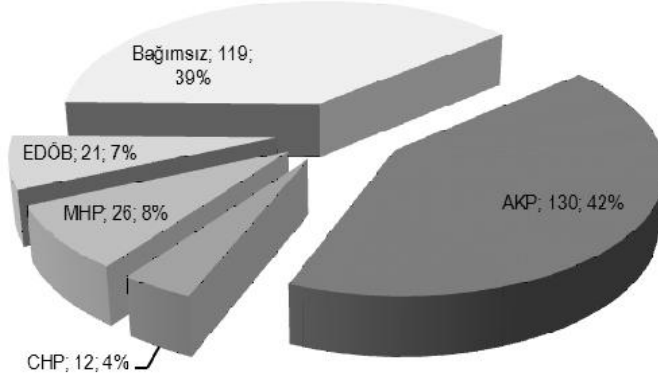

Parti liderlerinin tweet sayılarına bakıldığında, en çok tweeti Selahattin Demirtaş’ın gönderdiği görülmektedir. Gültan Kışanak ise yalnızca 14 tweetle örneklemde yer almıştır.

Bir gün içinde 100’ün üzerinde tweet gönderen gruplar, MHP, AKP ve bağımsız adaylar olmuştur. EDÖB ve CHP’nin ise 100’ün üzerinde tweet gönderdiği herhangi bir gün olmamıştır. Bu noktada, örneklemdeki CHP hesaplarından toplam 752 tweet gönderilmiş olduğu yeniden belirtilmelidir.

Tüm grupların kendi tweet gönderim yoğunluklarına göre günler incelendiğinde, AKP’nin 27 Nisan ve 8 Haziran 2011, CHP’nin 19 Nisan ve 25 Mayıs 2011, MHP’nin 25 Nisan, 2, 3, 16, 28 Mayıs ve 10 Haziran 2011, EDÖB adaylarının 10 ve 15 Nisan 2011 ile 24 Mayıs 2011, bağımsız adayların ise en çok 19 ve 23 Nisan 2011 ile 11 ve 12 Haziran 2011 tarihinde tweet göndermiş oldukları görülmektedir. Partilerin hangi gün yoğun tweet attıkları siyasi gündemdeki konularla yakından ilişkilidir. Bu çalışmada da bu ilişki, en çok tıklanan bir haber sitesinde gündem takibi ile doğrulanmıştır.

Şekil 5. 12 Haziran 2011 Tweet Sayıları

Genel seçimin yapıldığı gün olan 12 Haziran 2011’de Twitter’ı en yoğun kullanan parti, 130 tweet ile AKP olmuştur. Bu sonuçta, AKP’nin seçimleri kazanan parti olmasının da etkisi bulunmaktadır. AKP’yi 119 tweet ile bağımsız adaylar izlemiştir. AKP’lilerin tweetlerinde dikkat çeken “#birlikteturkiyeyiz” Hashtag’i altında, partinin muhafazakâr demokrasi ideolojisiyle tutarlı bir söylem üretmesidir. Bağımsız adaylar içinse sosyal medya ortamlarının tüm seçim süreci boyunca seslerini ve politikalarını duyurabilecekleri yegâne *kitlevi öz iletişim aracı* (Castells 2013) olduğunu bu noktada belirtmeliyiz.¹⁰

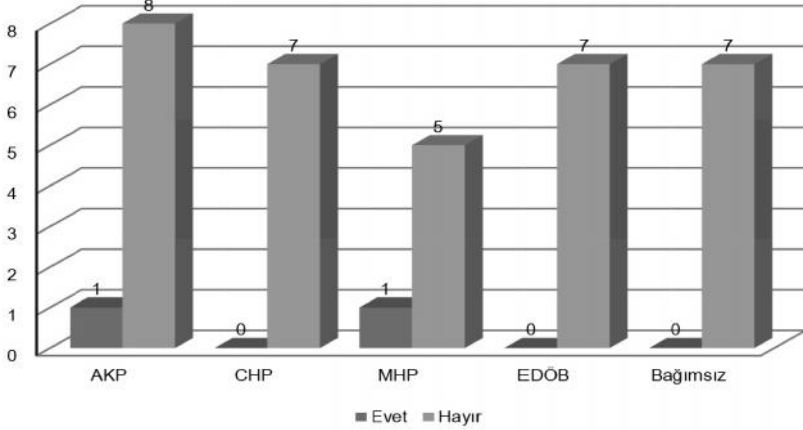
İncelenen kullanıcıların Twitter arayüzünü kullanımı ile ilgili ayrıntılar, ilk olarak hesap sahibiyle ilgili olarak paylaşılan bilgiler düzeyinde incelenmiştir. Bu bilgiler, yer ya da şehir bilgisi, unvan, kişisel bilgiler, meslek, parti içi görev bilgileri ve kendisine ait Twitter dışındaki web bağlantıları ile Türkçe dışında herhangi bir dilde içerik barındırıp barındırmadığıdır.

Parti farkı olmaksızın, seçim sürecinde Twitter kullanıcılarının, medeni hali, çocuk sayısı ya da eşi ile ilgili kişisel bilgileri ve meslek bilgisini, doğrudan hesaplarındaki tanımlayıcı bölümde paylaşımına açmadıkları görülmüştür. Kişisel bilgilerini paylaşımına açan AKP adayı Hüseyin Çelik, doğum tarihini ve yerini hesabında paylaşırken, MHP adayı Zuhal Topçu, iki çocuk annesi olduğunu belirtmiştir. Mesleklerinin ne olduğunu paylaşan kullanıcılar ve kullandıkları ifadeler şu şekildedir: CHP’den Mustafa Balbay, “Gazeteci, Yazar”; MHP’den Ömer Kanburoğlu, “Journalist, author, columnist” (Türkçe: Gazeteci, yazar, köşe yazarı), yine MHP’den Zuhal Topçu “Akademisyen” ve EDÖB adayı Hasip Kaplan ise “hukukçu-

yazar” ifadesini kullanmıştır. Ömer Kanburoğlu’nun mesleğiyle ilgi bilgiyi İngilizce olarak paylaşması ilgi çekicidir. Meslek bilgisini paylaşan bağımsız adaylara bakıldığında, Özgür Akın’ın “Bilgisayar Yüksek Mühendisi” Hülki Cevizoğlu’nun ise “Gazeteci, televizyoncu, yazar” ifadelerini kullandıkları görülmektedir. Mesleklerini, Twitter hesaplarındaki genel bilgiler arasında bulduran kullanıcıların çoğunlukla basınla bağlantılı mesleklerle sahip olduğu fark edilmektedir. Bir diğer fark edilebilir nokta, parti liderlerinin herhangi bir kişisel bilgiyi paylaşmadığıdır.

Twitter hesabında, hesap sahibiyle ilgili tanımlayıcı bilgiler arasında Türkçe dışında herhangi bir dilde içeriğe yer veren aday sayısı yalnızca ikidir.

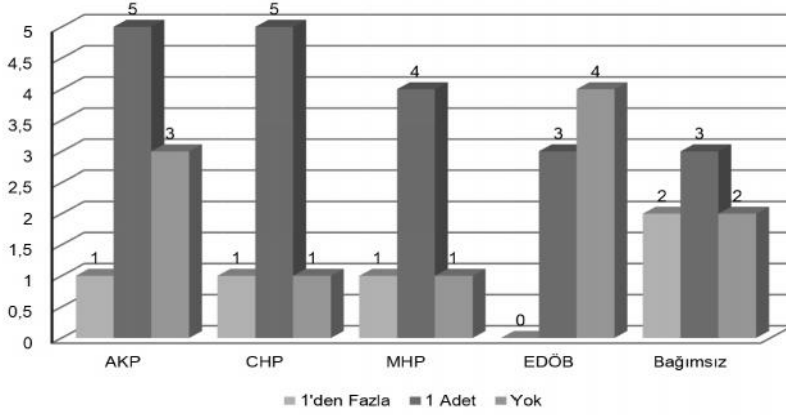
Şekil 6. İncelenen Hesaplarda Hesap Bilgileri Arasında Türkçe Dışında İçeriğe Yer Verilme Sayısı

Hesap bilgileri arasında Türkçe dışında bir içeriğe yer veren AKP’li kullanıcı, Recep Tayyip Erdoğan; MHP’li kullanıcı ise Ömer Kanburoğlu’dur. Her iki kullanıcının da Türkçe dışında kullandığı dil İngilizce olmuştur. Diğer taraftan seçimlere EDÖB adayları olarak katılan BDP adaylarının, hesaplarındaki tanımlayıcı bilgiler arasında Kürtçe kullanmamış olduğu da saptanmıştır.

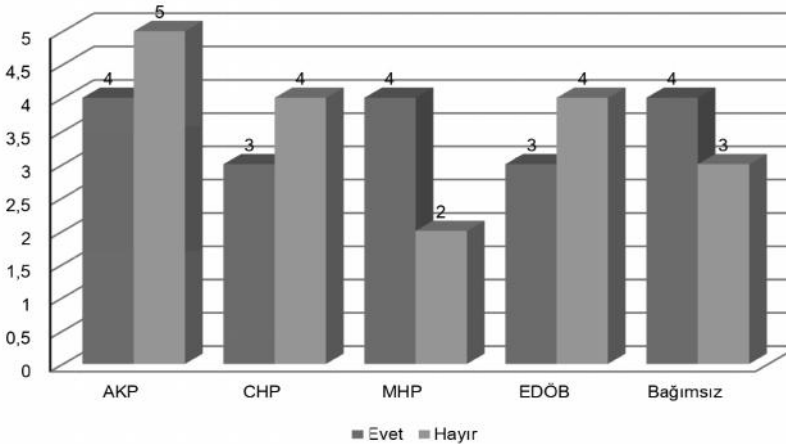
Kullanıcıların, Twitter dışındaki çevrimiçi varlıklarıyla ilgili olarak bağlantı adresi paylaşımı oldukça yaygındır. Bu bağlantı adresleri, Facebook gibi bir diğer uygulamaya ait olabildiği gibi, adayın kişisel web sitesine de ait olabilmektedir.

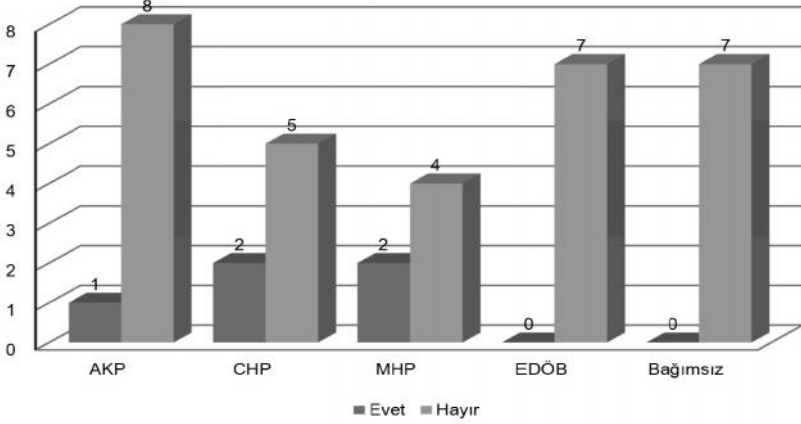
Şekil 7. İncelenen Hesaplarda Web Bağlantılarına Yer Verilme Sayısı

Pek çok kullanıcının, başka İnternet ortamlarıyla ilgili bağlantı adresi paylaştığı görülmektedir. Hatta bazı kullanıcılar, birden çok bağlantı adresini, Twitter hesaplarındaki tanımlayıcı bilgiler arasında bulundurmaktadır. Böylelikle hem Twitter hesaplarının, gerçekten o kişiye ait olduğunu ifade etmekte, hem de bağlantı adresi paylaşılan diğer uygulamanın da, söz konusu kullanıcıya ait resmi bir kanal olduğunu belirtmektedir. Liderlerin paylaştığı web bağlantıları incelendiğinde, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli, Selahattin Demirtaş ve Gültan Kışanak'ın, bağlı oldukları partinin web sitelerine bağlantı verdikleri görülmüştür. Recep Tayyip Erdoğan ise kişisel web sitesi olan www.rte.gen.tr adresine ve Facebook sayfasına bağlantı vermiştir.

Şekil 8. İncelenen Hesaplarda Zemin Özelleştirme Sayısı

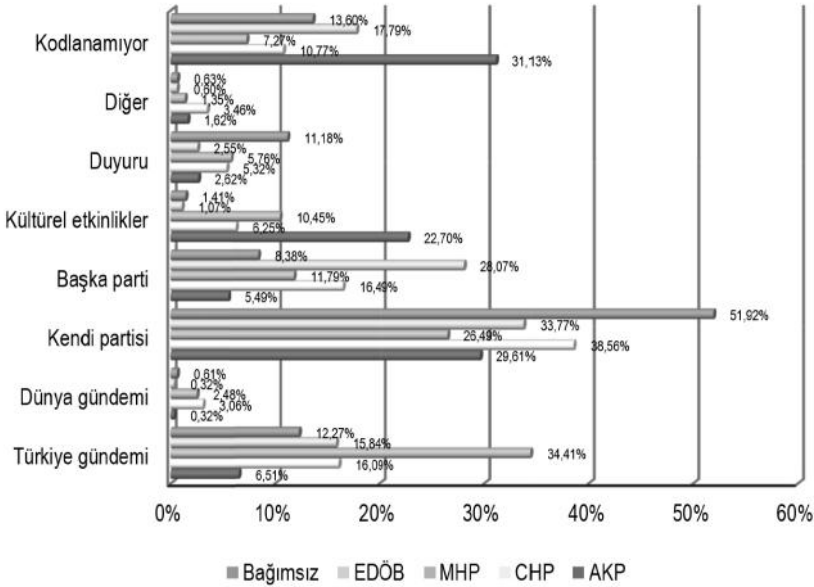
Şekil 9. İncelenen Hesaplarda Zeminde Parti Logosu Kullanılma Sayısı

Twitter sayfasında görüntülenen zemin deseni, varsayılan desenden değiştirilebilmekte, hesap sahibi tarafından özelleştirilebilmektedir. Hesap zeminlerini özelleştiren kullanıcılar ile özelleştirmeyen kullanıcıların sayılarının hemen hemen aynı olduğu söylenebilmektedir. Liderlerin hesapları incelendiğinde, incelenen tüm parti liderlerinin Twitter hesaplarındaki zeminleri özelleştirdiği görülmüştür. Özellikle seçim kampanyası döneminde, görsel olarak akılda kalacak bir zemin kullanmak, kampanya çalışmaları kapsamında çeşitli avantajlar yaratmaktadır. Diğer taraftan, Twitter'daki hesaplarının zeminini özelleştiren kullanıcıların da ciddi bir kısmının, özelleştirerek kullandıkları zeminde partilerine ait logo ve/veya amblemi çoğunlukla kullanmadıkları görülmektedir. BDP Eş Başkanları Selahattin Demirtaş ve Gültan Kışanak ile AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, özelleştirdikleri Twitter zemininde parti logolarına yer vermemiş olduğu, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin ise hesaplarında partilerinin logosunu buldurmamayı tercih ettiği görülmüştür. Seçime EDÖB adayları olarak katılan adaylar için bu durum olağan görülebilmektedir. Ancak, bir parti ile seçime katılacak adaylardan, özellikle Twitter zeminini özelleştirenlerin, özelleştirdikleri fonda parti logo ve/veya amblemine yer vermemiş olması, ciddi bir tanıtım/propaganda aracını görmezden geldiklerini ortaya koymaktadır.

Twitter hesabına ait sayfada parti logosu veya amblemi kullanımının düşüklüğü, profil görselinde de ortaya çıkmaktadır. İncelenen tüm kullanıcılar, Twitter'da varsayılan (yumurta şeklindeki) görseli değiştirmiş olmalarına karşın, bu kullanıcıların çok büyük bir kısmı, profil görselinde ilişkili

oldukları partinin logo veya amblemine yer vermemiştir. Ayrıca kullanıcıların çok büyük bir kısmı profil fotoğraflarında, herhangi bir fotoğraf kullanmak yerine kendilerini çeşitli fonların önünde temsil etmeyi tercih etmektedir. Burada “fon”, adayın katıldığı bir toplantı veya yaptığı bir konuşma sırasında çekilmiş bir fotoğrafta, arkaplanda olan ve adayın bulunduğu ortamla ilgili fikir veren bir zemin olarak tanımlanabilir. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu dışındaki tüm liderler, profil görsellerinde fon kullanmayı tercih etmişlerdir. Profil görselinde parti logosuna yer veren liderler ise CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve BDP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş’tır.

Şekil 10. *İncelenen Hesaplarda Tweetlerin Tema Bakımından Dağılımı*

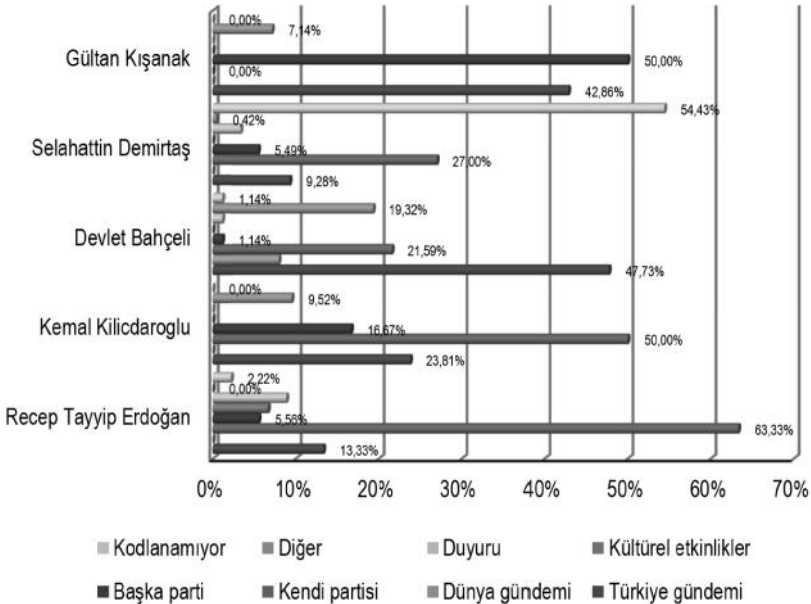

Grafikte de görüldüğü gibi, neredeyse partili tüm kullanıcıların tweetlerinde en çok tercih ettikleri tema “Kendi partisi”dir. AKP tweetlerinin %6,51’i (1209), CHP tweetlerinin %38,56’sı (290), MHP tweetlerinin %26,49’u (492), EDÖB tweetlerinin %33,77’si (729) ve bağımsız adayların tweetlerinin %51,92’si (1802), kullanıcıların kendi partileriyle ilgili tweetlerden oluşmaktadır. Bu da aslında Türkiye’de siyasi partilerin kendileri odaklı bir söylem oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Dünya gündemiyle ilgili tweetler, tüm gruplarda çok azdır. Dünya gündemini değerlendiren tweetler, AKP için %0,32 (13), CHP için %3,06 (23), MHP için

%2,48 (46), EDÖB için %0,32 (7) ve bağımsız adaylar için %0,61 (21) oranındadır. Türkiye gündemiyle ilgili değerlendirmelerde MHP’nin tweetlerinde belirgin biçimde çoktur. MHP tweetlerinin %34,41’i (639) Türkiye gündemiyle ilgilidir. Diğer parti veya siyasi rakipleri konu alan tweetler ise AKP’de %5,49 (224), CHP’de %16,49 (124), MHP’de %11,79 (219), EDÖB’de %28,07 (606) ve bağımsız adaylarda %8,38 (291) şeklindedir. Kültürel etkinliklere bakıldığında Twitter hesaplarını, bu temayla ilgili olarak en yoğun kullanan parti AKP olmuştur. AKP’nin tweetlerinin %22,70’i (927) kültürel etkinliklerle ilgilidir. Diğer partilerde ise kültürel etkinliklerle ilgili tweet oranı, CHP’de %6,25 (47), MHP’de %10,45 (194), EDÖB’de %1,07 (23) ve bağımsız adaylarda %1,41 (49) şeklindedir. Twitter’ın kampanya süresince duyuru amacıyla kullanımı ise tüm parti ve gruplarda oldukça düşüktür. AKP’nin duyuru amaçlı tweetlerinin oranı %2,62 (107), CHP’nin %5,32 (40), MHP’nin %5,76 (107), EDÖB’ün %2,55 (55) ve bağımsız adayların %11,18’idir (388). “Kodlanamıyor” seçeneği, noktalama işaretleriyle oluşturulan ifadeleri ve bağlantı linklerini kapsamaktadır.

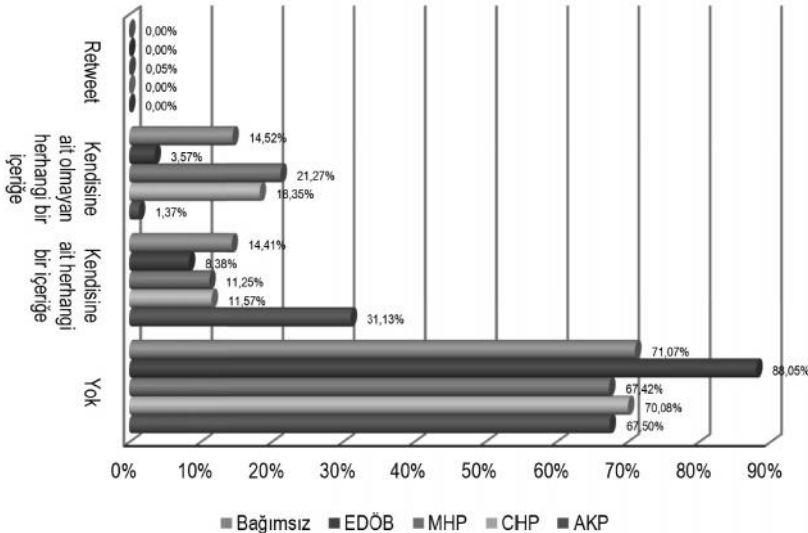
Parti liderlerinin tweetlerindeki tema dağılımına bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır:

Şekil 11. Liderlerin Hesaplarındaki Tweetlerin Tema Dağılım Oranları

Recep Tayyip Erdoğan ve Kemal Kılıçdaroğlu’nun tweetlerinde en çok kullanılan tema, “kendi partisi” olmuştur. “Kendi partisi” temasına sahip tweetlerin oranı Recep Tayyip Erdoğan’da %63,33 (57), Kemal Kılıçdaroğlu’nda %50 (21), Selahattin Demirtaş’ta %27 (64) ve Devlet Bahçeli’de %21,59 (19)’dur. Devlet Bahçeli’nin en çok kullandığı tema ise %47,73 (42) “Türkiye gündemi” olmuştur. Türkiye gündemi, farklı oranlarda olmakla birlikte tüm liderlerin tweetlerinde kullandığı bir temadır. Kemal Kılıçdaroğlu’nun tweetlerinin %23,81’i (10), Recep Tayyip Erdoğan’ın tweetlerinin %13,33’ü (12), Selahattin Demirtaş’ın tweetlerinin %9,28’i (22) ve Gülten Kışanak’ın tweetlerinin %42,86’sı (6) Türkiye gündemi temalıdır. Dünya gündemine tweetlerinde yer vermiş tek lider ise %7,95 (7) ile Devlet Bahçeli olmuştur. Başka parti temalı tweetlere bakıldığında, Recep Tayyip Erdoğan’ın tweetlerinin %5,56’sı (5), Kemal Kılıçdaroğlu’nun tweetlerinin %16,67’si (7), Devlet Bahçeli’nin tweetlerinin %1,14’ü (1), Selahattin Demirtaş’ın tweetlerinin %5,49’u (13) ve Gülten Kışanak’ın tweetlerinin %50’si (7) “başka parti” temasına sahiptir. “Kültürel etkinlikler” temasına sahip tweeti bulunan tek lider Recep Tayyip Erdoğan’dır. Erdoğan’ın tweetlerinin %6,67’si (6) bu temaya sahiptir. Twitter’ın duyuru amacıyla kullanılmasına yönelik tweetler incelendiğindeyse, Recep Tayyip Erdoğan’ın tweetlerinin %8,89’unun (8), Selahattin Demirtaş’ın tweetlerinin %3,38’inin (8) ve Devlet Bahçeli’nin tweetlerinin %1,14’ünün (1) duyuru temalı olduğu görülmüştür.

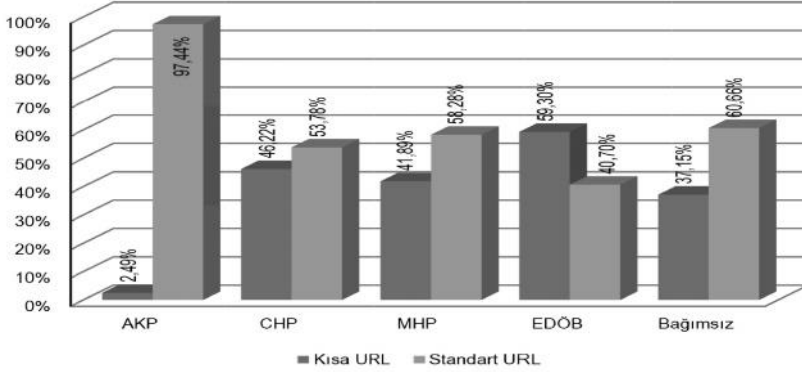
Şekil 12. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Bağlantı Kullanım Oranları

Bir yeni medya ortamı olan Twitter’ı kullanıcılar, tüm partilerde çoğunlukla herhangi bir bağlantı paylaşmaksızın yalnızca kendi sözlerini metin olarak iletme amacıyla kullanmışlardır. AKP’li kullanıcıların tweetlerinin %67,50’sinde (2756), CHP’li kullanıcıların tweetlerinin %70,08’inde (527), MHP’li kullanıcıların tweetlerinin %67,42’sinde (1252), EDÖB adaylarının %88,05’inde (1901) ve bağımsız adayların tweetlerinin %71,07’sinde (2467) herhangi bir bağlantı adresi bulunmamaktadır. Diğer taraftan, kendilerine ait herhangi bir içeriğe yönlendiren bağlantı paylaşımı oranı %31,13 (1271) ile AKP’li kullanıcılarda en yüksek seviyededir. Bu oran CHP, MHP, EDÖB ve bağımsız adaylar için sırasıyla %11,57 (87), %11,25 (209), %8,38 (181) ve %14,41 (500) şeklindedir. Kullanıcıların kendilerine ait içerikleri, kişisel web sayfaları veya Facebook gibi diğer sosyal ağ uygulamalarındaki içerikleri tanımlamaktadır. Haber sitelerinde yer alan haberler gibi, içeriğin yaratıcısının söz konusu Twitter hesabını kullanan kullanıcıdan farklı olduğu içeriklere yönlendiren bağlantılar, “kendisine ait olmayan içerik” olarak tanımlanmıştır. Bu içeriklere yönelik bağlantı paylaşımı oranı, AKP, CHP, MHP, EDÖB ve bağımsız adaylar için sırasıyla %1,37 (56), %18,35 (138), %21,27 (395), %3,57 (77) ve %14,52 (504) şeklindedir. İçeriğin kime ait olduğuna bakılmaksızın bağlantı paylaşımı incelendiğinde, AKP tweetlerinin %32,50’si, CHP tweetlerinin %29,92’si, MHP tweetlerinin %32,58’i, EDÖB tweetlerinin %11,95’i ve bağımsız adayların tweetlerinin %28,93’ü bağlantı adresi içermektedir. Kullanıcıların gönderdiği retweetlerde ise, bir tweet dışında hiç bağlantı adresi bulunmamakta, yalnızca MHP’den bir kullanıcının (Tunca Toskay) gönderdiği bir Retweette bağlantı adresi bulunmaktadır.

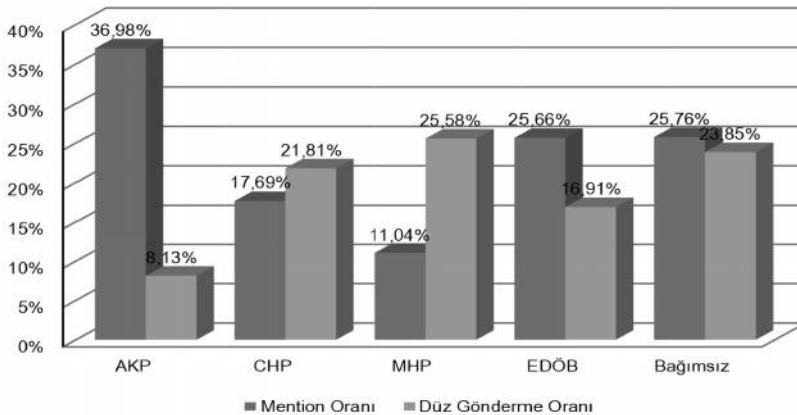
Kullanılan bağlantı adresleri (URL¹¹) standart olarak veya kısaltılmış olarak paylaşılabilir. URL kısaltma, herhangi bir içeriğe daha kısa bir web adresi üzerinden ulaşmayı olanaklı kılmaktadır. Daha kısa URL kullanımının pek çok nedeni bulunmaktadır. Twitter’da kısa URL kullanmak, zaten her bir tweet için olan 140 karakter sınırlaması nedeniyle önemlidir.

Şekil 13. *İncelenen Hesaplarda Bağlantı Adresi Bulunduran Tweetlerde Kullanılan Bağlantı Adresinin Niteliği*

Tüm gruplarda, her iki URL tipinin de kullanıldığı görülmektedir. CHP, MHP ve bağımsız adayların hesaplarında, standart bağlantı adresi kullanımını daha yaygın olmakla birlikte kısa bağlantı adresleri de yakın düzeylerde kullanılmıştır. AKP’de ise kullanılan bağlantı adreslerinin çok büyük bir kısmı standart, %2,49’u (33) ise kısa bağlantı adresidir. EDÖB hesaplarında, kısa bağlantı adresi kullanımı, standart bağlantı adresi kullanımına kıyasla daha fazladır. Bu bakımdan EDÖB, diğer gruplardan farklı bir sonuç ortaya koymaktadır. Kampanya döneminde bağlantı adresi kullanmış kullanıcılardan, yalnızca kısa bağlantı adresi kullananlar (%100 oranında) Kemal Kılıçdaroğlu (24 tweette), Sezgin Tanrıkulu (5 tweette), Selahattin Demirtaş (1 tweette) ve Gülten Kışanak (1 tweette) şeklindedir.

Şekil 14. *İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Hashtag Kullanım Oranları*

Hashtag’ler ise belirli bir konu ile ilgili gönderilen tweetleri tanımlar. Gönderilen tweette , “[kullanılan/ kullanılmak istenen hashtag]”¹² şeklinde bir etiketleme bulunur. Bu etikete sahip tweetler, bu etiketteki tweetleri arayan diğer kullanıcılar tarafından okunabilir kılınmaktadır. Twitter anasayfa’da belirtilen “trendy topic”ler hashtag’lerle belirlenir. Hashtag’ler Twitter’in toplumsal olarak dikkat çekmek, kamuoyunu belli bir konuya yönlendirmek için kullanılmasına olanak tanıyan uygulamalardır. Hashtag kullanım oranı %2,79 (21) ile en yüksek oranda CHP hesaplarında olmuştur. Diğer gruplara ait hesaplara bakıldığında, Hashtag kullanımı AKP’de 34 tweette, MHP’de 16 tweette, EDÖB’de 3 ve bağımsız adaylarda 50 tweette görülmüştür. Recep Tayyip Erdoğan ve Kemal Kılıçdaroğlu dışındaki liderlerin hiç Hashtag kullanmamış olduğu saptanmıştır. Recep Tayyip Erdoğan’ın tweetlerinin %18,89’unda (17), Kemal Kılıçdaroğlu’nun tweetlerinin ise %7,14’ünde (3) Hashtag kullanımı görülmüştür. Siyasi partilerin ve liderlerin belli bir başlık altında yurttaşları dijital kamusal alanda müzakereye davet etme durumunun azlığı da önemli bir bulgudur.

Şekil 15. Farklı zamanlarda Twitter arayüzünden alınmış Hashtag kullanım örnekleri (Kemal Kılıçdaroğlu ve Recep Tayyip Erdoğan)

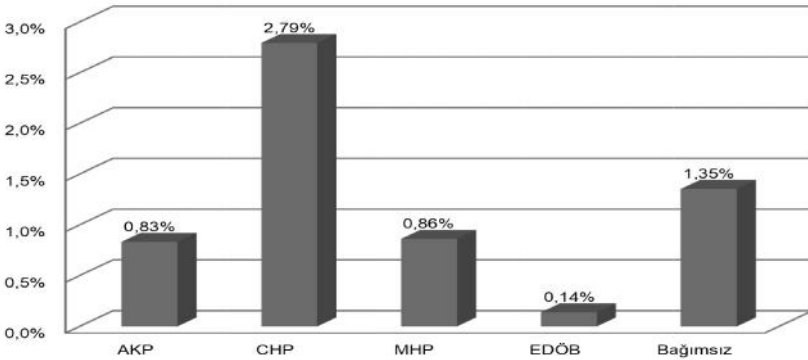

kilicdarogluk Kemal Kılıçdaroğlu
#senistebayramolsun şarkısı <http://goo.gl/FRwB5>
28 May

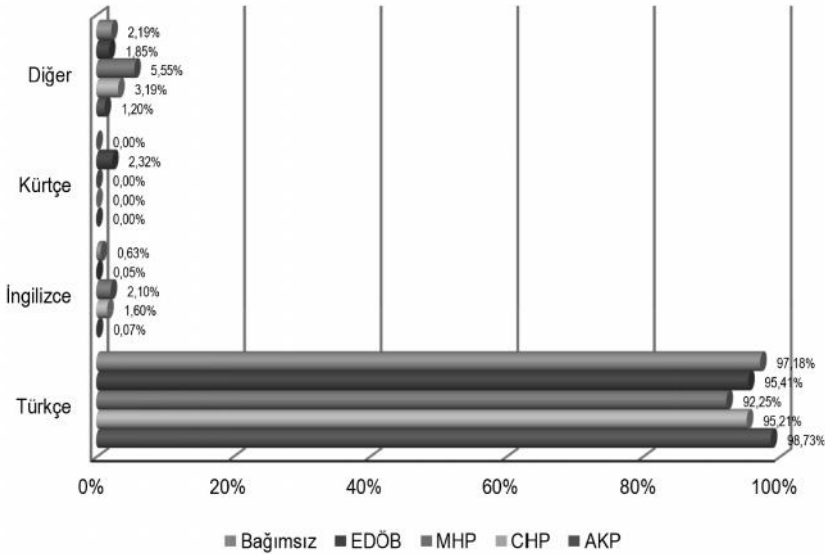
Recep Tayyip Erdoğan @RT_Erdogan 7 Mayıs
Türkiye'nin ilk milli korvet savaş gemisi MİLGEM'i ülkemizde ürettik.
#hayaldigercekoldu Birlikte başardık!

Şekil 16. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Göndermede Bulunma Oranları

İncelenen hesaplarda, hesap sahiplerinin diğer adaylar ve/veya seçmenlerle etkileşime girmelerinde, onlarla ilgili göndermeleri büyük önem taşımaktadır. “Mention”, kişinin yazdığı tweette diğer bir Twitter kullanıcıasına hitap etmesi anlamına gelmektedir. Tweetinin içinde “@” işaretiyle birlikte diğer kullanıcının kullanıcı adının yer aldığı durumlarda, kişinin yazdığı tweet, kendisini takip edenler arasında bulunmasa dahi göndermede bulunduğu kişiye de ulaşmaktadır. Elbette “mention”ın kullanılabilmesi için, göndermede bulunan kişinin de Twitter kullanıcısı olması ve tweeti yazan kişi tarafından da kullanıcı adının bilinmesi gerekmektedir. Düz göndermelerse, hesap sahibinin tweetinde bir başkasından bahsettiği ancak yazdığı tweetin bu kişiye ulaşmasına izin vermediği ya da veremediği gönderme tipidir. AKP, EDÖB ve bağımsız adayların tweetlerindeki göndermelerin çoğunlukla “mention” içeren göndermeler olduğu görülmektedir. AKP tweetlerinin %36,98’i (1510), EDÖB tweetlerinin %25,66’sı (554) ve bağımsız adayların tweetlerinin %25,76’sı (894) “mention” içermektedir. Bu oran CHP ve MHP’de düz göndermelerin gerisinde kalmakta; CHP’de %17,69 (133), MHP’de %11,04 (205) olmaktadır. Düz gönderme oranları ise AKP, CHP, MHP, EDÖB ve bağımsız adaylar için sırasıyla %8,13 (332), %21,81 (164), %25,58 (475), %16,91 (365) ve %23,85 (828) şeklindedir.

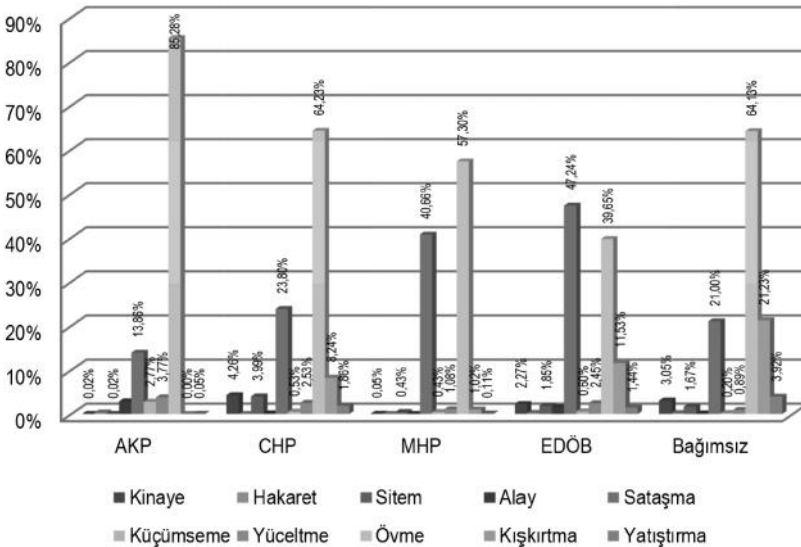
Şekil 17. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Kullanılan Dil

Kullanıcıların tweetlerinde kullandıkları dil neredeyse tamamen Türkçe olmuştur. Türkçe tweetlerin oranı, partilerin tüm tweetlerinde AKP için %98,73 (4031), CHP için %95,21 (716), MHP için %92,25 (1713), EDÖB için %95,41 (2060) ve bağımsız adaylar için %97,18 (3373) düzeyindedir. İngilizcenin gönderilen tweetlerde kullanılma oranı, AKP için %0,07 (3), CHP için %1,60 (12), MHP için %2,10 (39), EDÖB için %0,05 (1) ve bağımsız adaylar için %0,63 (22)’dir. Tweetlerinde Kürtçe kullanan kullanıcılar yalnızca EDÖB adayları arasındadır. AKP, CHP, MHP ve EDÖB dışındaki bağımsız adaylardan hiçbir aday, tweetlerinde dil olarak Kürtçeyi tercih etmemiştir. EDÖB adaylarının Kürtçe tweet sayısı 50 (%2,32)’dir. Analizde “diğer” olarak kodlanan diller, hem diğer dilleri hem İnternet’te noktalama işaretleriyle yapılan ifadeleri, hem de yalnızca bağlantı paylaşımından oluşan tweetleri kapsamaktadır. Diğer kategorisi altında kodlanan tweetlerin, çok büyük çoğunluğunun, yalnızca noktalama işaretleriyle yapılan anlatımlar ve yalnızca bağlantı adresi içerdiği görülmüştür. Yapılan analizde, kodlamada yer alan Türkçe, Kürtçe ve İngilizce dışında bir dil kullanımına rastlanmamıştır.

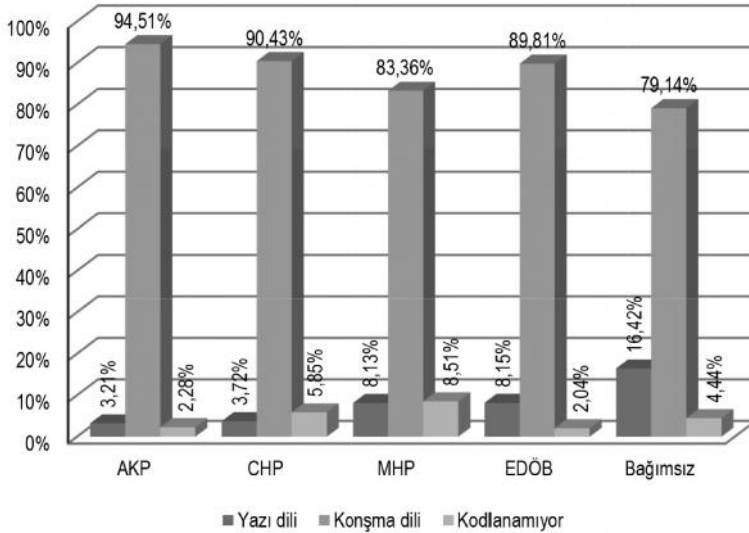
Liderlerin Türkçe dışındaki dillerde yazdıkları tweetler incelendiğinde, İngilizce tweet göndermiş tek liderin tek tweetle Recep Tayyip Erdoğan olduğu görülmüştür. Kürtçe tweetler incelendiğinde ise, tweetlerinde Kürtçeye yer veren tek liderin Selahattin Demirtaş olduğu, Demirtaş’ın tweetlerinin %4,22’sinin (10) Kürtçe yazıldığı saptanmıştır.

Şekil 18. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Kullanılan Üslup Oranları

Tweet üslubuyla ilgili olarak yapılan incelemede, incelenen tweete uygun olan tüm üsluplar kodlamada işaretlenmiştir. Üslup bakımından “övme”ye sahip tweetler, AKP tweetlerinde %85,28 (3482), CHP tweetlerinde %64,23 (483), MHP tweetlerinde %57,30 (1064), ve bağımsız adayların tweetlerinde %64,13 (2226) oranlarıyla en çok kullanılan üslubu oluşturmuştur. EDÖB tweetlerinde ise en çok kullanılan üslup %47,24 (1020) oranıyla “sataşma” olmuş, “övme” ise %39,65 (856) oranıyla en çok kullanılan ikinci üslubu oluşturmuştur. Sataşma, AKP, CHP ve MHP’de en çok kullanılan ikinci üsluptur. Üslup olarak “sataşma” içeren tweetlerin oranı %40,66 (755) ile en yoğun olarak MHP’de görülmüştür. Sataşma üslubuna sahip tweetlerin oranı AKP’de %13,86 (566), CHP’de ise %40,66 (179) seviyesindedir. Kodlamada tanımlanmış üsluplar arasında, kullanıcılar ve liderler tarafından %5’in üzerinde kullanım yoğunluğu bulunan bir diğer üslup ise “kışkırtma” olmuştur. Kışkırtıcı tweetlerin oranı bağımsız adaylarda %21,23 (737) ile en yüksek seviyededir. CHP’li kullanıcıların tweetlerinin %8,24’ü (62) de kışkırtma barındırmıştır. Bağımsız adayların en çok kullandığı ikinci üslubun “kışkırtma”, üçüncü üslubun ise %21 (729) ile “sataşma” olduğu görülmüştür.

Şekil 19. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Kullanılan Dil Biçimi Oranları

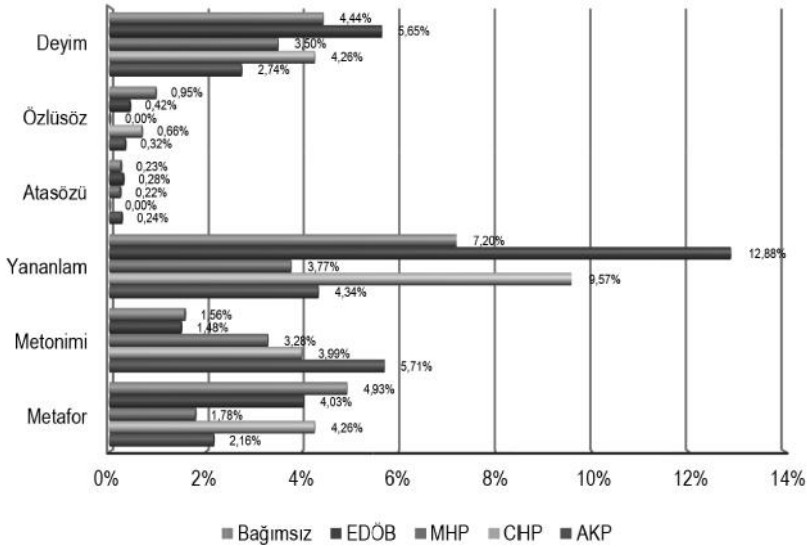

Tüm gruplarda, tweetlerin dil biçimi çoğunlukla konuşma dilinden oluşmuştur. Konuşma dili ile yazılmış tweetlerin sayısı, AKP’de 3859, CHP’de 680, MHP’de 1548, EDÖB’de 1939 ve bağımsız adaylarda 2747’dir. Yazı

dili kullanımı, tüm gruplarda oldukça düşüktür. MHP 151, EDÖB 176, bağımsız adaylar 570 tweetinde yazı dilini tercih etmiştir. AKP ve CHP’de yazı dili kullanılan tweetlerin sayısı ise sırasıyla 131 ve 28’dir.

Kullanıcıların en çok hitap ettiği üçüncü kesim, tüm gruplarda farklılaşmaktadır. AKP’nin en çok hitap ettiği üçüncü kesim, 102 tweetle diğer partilerin seçmenleri olurken, CHP’nin en çok hitap ettiği üçüncü kesim, 24 tweetle “yazarın yakın çevresi” olmuştur. MHP’nin en çok hitap ettiği üçüncü kesim, 57 tweetle “uluslararası kamuoyu ve örgütler”, EDÖB ve bağımsız adayların en çok hitap ettiği üçüncü kesim ise sırasıyla 34 ve 161 tweetle “kendi seçmen”leri olmuştur.

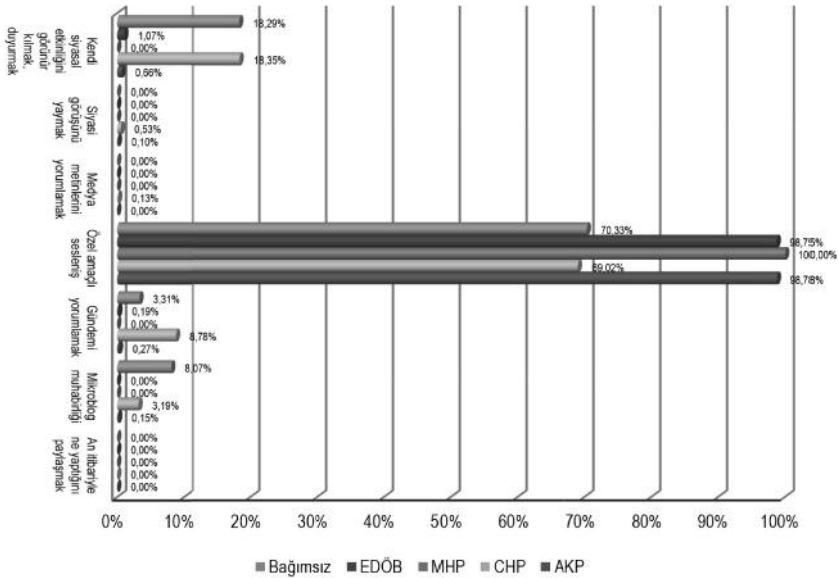
Şekil 20. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerde Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Tweetlerde kullanılan kelimeler ve kelime gruplarına bakıldığında, tüm grupların hesaplarında farklılıklar görülmüştür. Özlüsöz ve atasözü kullanımı tüm grupların kendi tweetleri arasında, %1’in altındadır. Deyim kullanımı, AKP’de 112, CHP’de 32, MHP’de 65, EDÖB’de 122, bağımsız adaylarda 154 tweette saptanmıştır. Yananlam kullanımı, EDÖB tweetlerinin %12,88’inde (278), CHP tweetlerinin %9,57’sinde (72) ve bağımsız adayların tweetlerinin %7,20’sinde (250) en yüksek düzeyde görülmüştür. AKP ve MHP’nin yananlam kullanım oranları sırasıyla %4,34 (177) ve %3,77 (70) olmuştur. Metonimi kullanımı gerek sayı gerekse oran olarak en yüksek seviyede AKP’de görülmüştür. AKP tweetlerinin %5,71’i

(233) metonimi içermiştir. CHP, MHP, EDÖB ve bağımsız adayların metonimi kullanımı sırasıyla %3,99 (30), %3,28 (61), %1,48 (32) ve %1,56 (54) olmuştur. Metafor kullanımı ise en çok %4,93 (171) bağımsız adayların tweetlerinde görülmüştür. Bağımsız adaylardan sonra en yüksek oranda metafor kullanan gruplar %4,26 (32) ile CHP ve %4,03 (87) ile EDÖB olmuştur. AKP’nin %2,16 (88) ve MHP’nin %1,78 (33) olan metafor kullanım oranları, bağımsız adaylar, CHP ve EDÖB ile kıyaslandığında daha düşük seviyededir.

Şekil 21. *İncelenen Hesaplardaki Tweetlerin Kullanım Amaçları*

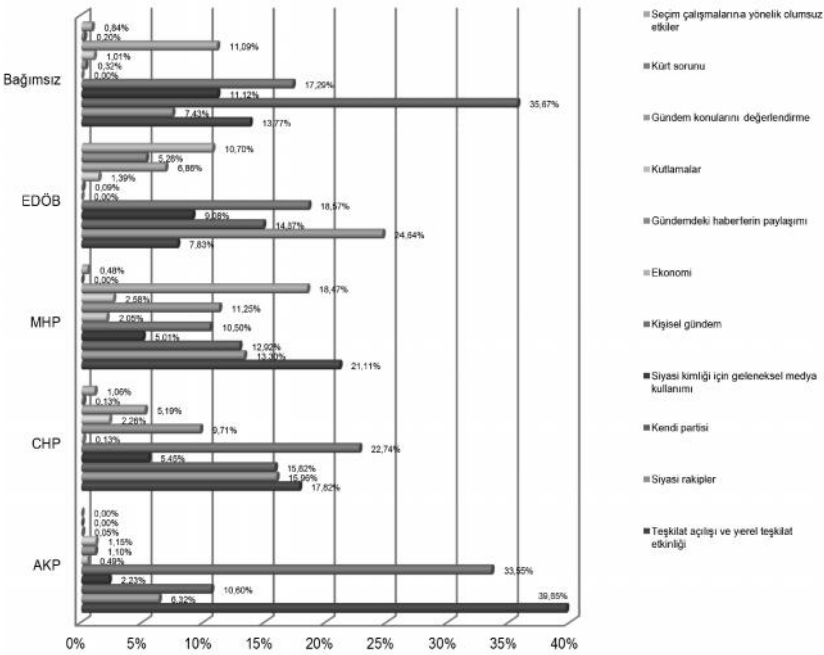

Tweetler, Twitter’ın hangi amaçlarla kullanıldığını saptamaya yönelik incelendiğinde, tüm grupların en çok “özel amaçlı sesleniş” gerçekleştirdikleri görülmektedir. MHP tweetlerinin tamamında (1857), AKP tweetlerinin 4033’ünde, EDÖB tweetlerinin 2132’sinde, bağımsız adayların tweetlerinin 2441’inde, CHP tweetlerinin ise 519’unda özel amaçlı sesleniş gerçekleştirilmiştir. Twitter’ın, siyasi etkinliklerini görünür kılmak ve duyurmak için kullanımı CHP ve bağımsız adaylarda belirgin düzeyde yüksek olmuştur. CHP’de 138 tweet, bağımsız adaylarda ise 635 tweet bu amacı taşımıştır. Gündemi yorumlama amacı taşıyan tweetlerin sayısı, CHP’de 66, bağımsız adaylarda 115’tir. Twitter’ın bir haber iletme aracı

olarak kullanıldığı tweetlerin sayısı ise AKP’de 6, CHP’de 24, bağımsız adaylarda 280’dir.

Kullanıcıların seçim döneminde gönderdikleri tweetlerin konuları incelendiğinde, gruplarda farklılaşmaların olduğu görülmektedir. AKP ve MHP tweetlerinin konusu en çok “teşkilat açılışı ve yerel teşkilat etkinliği” (AKP için 1619, MHP için 392) olurken CHP tweetlerinin konusu en çok “kişisel gündem” (171), EDÖB tweetlerinin konusu en çok “siyasi rakipler” (532) olmuştur. Bağımsız adayların tweetlerinin konusu ise çoğunlukla “kendi partisi” (1238) şeklindedir.

Şekil 22. İncelenen Hesaplardaki Tweetlerin Konuları

AKP’nin 4083 tweetinden 1370’i “kişisel gündem”, 433’ü “kendi partisi”, 258’i ise “siyasi rakipler” konularındadır. CHP’nin 752 tweetinden 134’ü “teşkilat açılışı ve yerel teşkilat etkinliği”, 120’si “siyasi rakipler”, 119’u “kendi partisi”, 73’ü gündemdeki haberlerin paylaşımıyla ilgili konularda olmuştur. MHP’nin 1857 tweetinden 343’ü “gündem konularını” konu edinirken, 247’si “siyasi rakipler”i, 240’i ise adayların kendi partilerini konu edinmiş, 209’unda gündemdeki haberler paylaşılmıştır. MHP tweetlerinden 195’i kullanıcıların kişisel gündemleriyle ilgili konu-

lardan oluşmuştur. Diğer taraftan ekonomiyi konu edinen tweetlerin sayısı MHP’de 38’dir. AKP’nin ekonomi konusundaki tweetlerinin sayısı 20, CHP’nin 1’dir. EDÖB adayları ve Bağımsız adaylar tweetlerinde ekonomiye yer vermemişlerdir. EDÖB hesaplarından gönderilmiş 2159 tweetin 401’i “kişisel gündem”, 321’i “kendi partisi”, 196’sı ise adayların siyasi kimlikleriyle bağlantılı olarak gerçekleştirdikleri geleneksel medya kullanımlarını konu edinmiştir. EDÖB dışındaki kullanıcıların siyasi kimlikleri ile ilgili olarak geleneksel medya kullanımlarını konu edinen tweetlerinin sayıları ise AKP’de 91, CHP’de 41, MHP’de 93 ve bağımsız adaylarda 386’dır. Böylelikle siyasi kimlikle ilgili olarak geleneksel medya kullanımını konu edinen tweetler, bağımsız adayların en çok kullandığı ikinci konuyu oluşturmuştur. Bağımsız adayların tweetlerinde en çok yer alan üçüncü konu ise 478 tweet ile “teşkilat açılışı ve yerel teşkilat etkinliği” olmuştur.

Kutlamalar, tüm gruplarda tweet konuları arasında yer almıştır ancak sayıları görece düşüktür. Kutlama konulu tweetlerin sayısı AKP’de 47, CHP’de 17, MHP’de 48, EDÖB’de 30 ve bağımsız adaylarda 35’tir. Kürt sorununa AKP ve MHP tweetlerinde yer vermemiş, CHP 1, bağımsız adaylar 7, EDÖB adayları ise 114 tweetinde yer vermiştir. Seçim çalışmalarına yönelik olumsuz etkileri konu edinen tweetler, AKP’de hiç görülmezken, CHP’de 8, MHP’de 9, bağımsız adaylarda 29, EDÖB adaylarında ise 231 tweet görülmüştür.

Genel Değerlendirme

Nicel ve nitel veriler analiz edildiğinde sosyal medya ortamlarında daha fazla görünür olan siyasi partinin AKP olduğu görülmektedir. Bu durumu Mecliste en kalabalık sayıyla temsil edilen partinin sosyal medyadaki görünürlüğü de yaygındır şeklinde değerlendirebiliriz. Bir diğer önemli nokta, siyasi partilerin siyasal iletişim faaliyeti olarak sosyal medyayı kullanmaları incelendiğinde görece başarılı uygulamalara ve stratejilere sahip siyasi partilerin, web’in siyasal iletişim aracı olarak keşif dönemi ve/veya I. dönemi diye tanımlayabileceğimiz yıllarda web 1.0 teknolojilerine yatırım yapan ve her dönem yeni medya ortamlarını etkili kullanan, partinin gençlik kollarını bu ortamlara gönüllü olarak var olmaya yönlendiren partiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Liderler özelinde çevrimdışı retoriğin çevrimiçiye yansımından da söz etmek mümkündür.

Diğer taraftan, parti üyesi veya aday kullanıcıların sözlerinin ve görüşlerinin, seçmenler arasında dolaşıma girmesinde Twitter’ın etkin bir bi-

çimde kullanıldığı söylenebilir. Ancak, çift yönlü iletişime izin veren bir uygulama olan Twitter’ın çoğunlukla tek yönlü olarak, gelişmiş bir “duyuru panosu” olarak kullanıldığından söz etmek de mümkündür. Hesapları incelenen pek çok kullanıcının, Twitter üzerinden seçmenleriyle ya hiç etkileşim kurmadıkları ya da çok sınırlı düzeyde etkileşim kurdukları gözlenmiştir. Bu gözlemin en büyük dayanağı, Twitter’ı herhangi bir duyuru panosundan farklı kılan temel özellikler olan “mention” ve “hashtag” kullanım oranlarının çok düşük seviyede görülmüş olmasıdır.

Siyasi partilerin ve partili adayların hali hazırda sosyal medya kullanımı daha çok kendi programlarını duyurmak, partinin veya liderin söylemini “tavandan tabana” paylaşmak şeklinde bir görünüm çizmektedir. İncelenen hesaplarda yerel seçim bölgesi ile ilgili tweet gönderen adaylara da rastlanmıştır. Ancak, adaylar genel olarak ülke gündeminde yer alan konularla (YSK yasakları, KCK operasyonları, Hopa olayı, Kaset skandalı vb.) veya miting meydanlarında konuşulan konularla ilgili tweet atmışlardır. Siyasal gündem dışında, bazı adayların kişisel olarak ilgilendikleri toplumsal ve ekonomik sorunlarla ilgili tweet gönderdikleri de saptanmıştır. Bu özel tercihler, adayların meslekleriyle ve aidiyetleriyle de ilgilidir.

Bu arada adayların birbirleri ile iletişim veya etkileşimleri de yok denecek kadar azdır. Ancak, adayların kendi partilerini överken, diğer partilere yönelik eleştirileri sakınmadıkları, hatta özellikle AKP’li bazı adayların ve gençlik kolları başkanının muhalefet liderlerine “KK”, “DB”, kısaltmaları ile hitap ettiği, böylece muhalefet liderini küçümseyerek, değersizleştirdiği görülmüştür. Nicel ve nitel içerik çözümlemesinde saptanan bu değersizleştirici ve küçük düşürücü söylem pratikleri araştırmanın söylem çözümlemesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

BDP ve EDÖP adayları için, Twitter ortamı AKP, CHP ve MHP’nin gündeminden farklı, alternatif bir platform olarak görülmüş ve bu yönde kullanılmıştır. Bu adayların çift-dillilik, anayasal haklar, özgürlük ve demokrasi kavramlarını ayrıntılı biçimde ortaya döken kullanım pratikleri dikkat çekmektedir. BDP ve EDÖP adayları anaakım medyada görünür olamadıkları için, Twitter’i özellikle seslerini duyurmak için bir kamusal alan olarak ağ tabanlı yayılım ortamını kullanmaktadır. BDP ve EDÖP adayları hem partililer ve sempatizan yurttaşlarla bu ortamlar üzerinden iletişim kurmakta, hem de bu ortamları bir anlamda kamuoyuna ulaşma kanalları olarak kullanmaktadır. BDP ayrıca Kürt siyasi

hareketinin diğer önemli aktörleriyle de iletişim ve etkileşim için sosyal medyayı kullanmaktadır.

2011 Genel Seçimleri özelinde siyasi partilerin Twitter hesaplarını, mecranın özellikleri ve olanaklarına uygun bir şekilde başarılı ve etkili bir şekilde kullandıklarını söylemek zordur. Özellikle, adayların ve liderlerin yurttaşlarla etkileşime girmemesi, tek yönlü bir duyuru panosu gibi ortamı kullanmaları önemli bir saptamadır. Bu da sosyal medya ve yurttaş katılımı konusundaki olanakların ve potansiyellerin siyasi partiler tarafından göz ardı edilmesi anlamına gelmekte, Türkiye’de siyasetin dil ve üslubunun yukarıdan aşağıya otokratik tonuna işaret etmektedir. Takipçileri ile en çok etkileşime girenlerin ise BDP, EDÖP ile bağımsız adaylar olması da önemlidir. Doğru zamanda doğru mesajı, anlık etkileşimi mümkün kılan sosyal medya arayüzlerinden paylaşan adaylar, takipçileri üzerinden kurguladıkları potansiyel seçmen birliklerini amaçları yönünde bilgilendirmekle kalmayıp, onlarla siyasal beklentileri yönünde görüş alışverişinde bulunabilir. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki, demokratik yurttaşlık kültürüne yönelik bu tip etkileşim örüntülerinin araştırma örneklemini kapsamındaki yeri oldukça sınırlı kalmıştır.

Nicel ve nitel içerik çözümlemesi bulgularını desteklemek ve çalışmayı bütünlük üzere, araştırma projesinin devamında siyasi partilerin ideolojik çerçevelerinden hareketle söylem çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Böylece, nicel veriler sonucu ortaya çıkan metafor, metanomi, atasözü kullanımı, üslup vb. sorgulamalar anlamlı bir analize tabi tutulmuş ve ortak kavramların (örneğin demokrasi, hak, özgürlük, yurttaşlık vb.) hangi bağlamlarda kullanıldığına ilişkin tespitler yapılmıştır. Ayrıca, hesapları incelenen adaylar arasından seçilen isimlerle yapılan yüz yüze görüşmelerle sosyal medya ortamlarındaki varoluşun boyutları ve partilerin yeni medya stratejileri ele alınmıştır. Ancak bu şekilde bütünlüklü bir kavrayışla, siyasi partilerin sosyal medya kullanımı ve yurttaş ile etkileşimi, yurttaşın siyasal süreçlere katılımı olgusu anlaşılabilir bir hale gelebilir. Bu noktada Coleman’ın (2012: 385) editörlüğünü yaptığı çalışmada ortaya attığı çevrimiçi popülist siyasi kampanya içeriklerinin ne ölçüde “düğmeye basan yurttaşlar”¹³ ortaya çıkardığı, ne ölçüde siyasal bilinç düzeyleri yüksek aktif yurttaşların oluşumunda rol oynadığı tartışılabilir. Coleman’a göre, doğru çevrimiçi araçlar kullanıldığında, düşünen, sorgulayan ve demokratik yurttaşlık algısına sahip bireylere ulaşmak mümkündür. Bu araştırma kapsamında, tam da bu doğru araçların neler olabileceği, hangi yönde kullanılırlarsa ne gibi sonuçlar doğuracağı, Türkiye

koşullarında demokratik yurttaşlık algısına ve pratiklerine yönelik çevrimiçi seçim kampanyalarında kullanılabilecek sosyal medya araçlarının neler olabileceği ve olanakları sorgulanmaktadır. Görüldüğü üzere, Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde, siyasi partiler ve liderler Twitter ortamını özelinde sosyal medyayı yurttaş katılımını sağlayacak, yurttaşın siyasal katılımına yol açacak şekilde etkili ve başarılı kullanamamışlardır, bunun yerine mevcut “tavandan tabana duyuru” şeklinde ve çoğunlukla kendilerine benzer sosyal ağlar içinde gönderi paylaşımı yapılmış, istisna hesap sahipleri olmakla birlikte genel olarak siyasi partiler ve liderlerin Twitter hesaplarında farklı toplumsal, siyasal, kültürel kimliklerle neredeyse etkileşime girilmemiştir.

Açıklamalar

- ¹ Bu yazı, TÜBİTAK SOBAG tarafından desteklenen 111K263 kodlu proje çerçevesinde hazırlanmıştır. Proje Nisan 2013 tarihinde tamamlanmış ve projenin tamamı ULAKBİM veri tabanında okura açılmıştır, Bk. <http://uvf.ulakbim.gov.tr/proje/>. Bu yazının ilk hali ayrıca 8th Dubrovnik Media Days’de sözlü olarak sunulmuş, konferans bildirisi derlemesine seçilmiştir.
- ² Web 1.0, İnternet kullanıcılarının, profesyonellerce hazırlanmış içeriklere ağ üzerinden ulaştığı dönemi ifade etmektedir (Aslan 2007).
- ³ Web 2.0, kullanıcıların ürettikleri içeriklerin İnternet üzerinden dolaşıma girmesine/paylaşılmasına izin veren uygulamaların sayısı ve çeşit bakımından arttığı dönemi ifade etmektedir (Aslan 2007).
- ⁴ Yeni medyanın etkileşim özelliği, kullanıcının içerikle ve/veya ortamdaki diğer kullanıcılarla etkileşime girmesine olanak tanır. Bu özellik, yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran temel özelliklerden biridir. Geleneksel medyada kişi, yalnızca kendisine iletilen içeriği alabilmektedir. Yeni medya ortamlarında ise, kişi yalnızca içeriği almaz aynı zamanda üretebilir. Hatta kişinin alacağı içeriği seçmesi (araması, ya da bulunduğu siteyi ziyaret etmesi) de ağ uygulamalarıyla kurduğu bir etkileşimden ileri gelmektedir. Tam da bu nedenle yeni medya ortamlarında kişiler, izleyici/alıcı olarak değil “kullanıcı” olarak tanımlanmaktadır (Lister vd. 2009: 21).
- ⁵ *Widget*, *Window Gadget* “Pencere Aracı” sözcüklerinin birleşiminden oluşur. *Widget*’lar kullanıcı tarafından değiştirilebilen içerik görüntüleyiciler olarak tanımlanabilmektedir. Hava durumu, takvim, not defteri gibi araçlar en çok kullanılan *widget*’lara örnek sayılabilir https://en.wikipedia.org/wiki/GUI_widget, [Erişim: 16.12.2012].
- ⁶ <http://internetworldstats.com/europa2>.
- ⁷ Siyasi partilerin genel başkanları, genel başkan yardımcıları, MYK üyeleri, bağımsız adayların tamamı ve gazeteci milletvekili adaylarından 250’den fazla tweeti veya

2500’den fazla takipçisi bulunan kullanıcıların Twitter hesapları içerik analizi için seçilmiştir. Analizine dahil edilen hesapların sahipleri burada “kullanıcılar” olarak anılmaktadır.

- ⁸ Facebook ve Twitter’den kayıtlanan malzeme üzerine uygulanacak kodlama cetvelindeki “kodlama birimleri”, kodlama kuralı oluşturulması ilkesince ayrıca tek tek tanımlanmıştır. Kodlama cetvelinde yer alan birimlerin işleyip işlemediğinin sınanması için pilot uygulama Şubat 2012 tarihinde veri tabanı üzerinde yapılmıştır. Veri tabanı Mart 2012 tarihinde işletilmeye başlanmış, kodlama birimine denk gelen sayısal veriler Microsoft Excel dosyası olarak veri tabanına aktarılmıştır. Araştırmada uygulanan nicel içerik çözümlemesi için yöntembilimsel ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Bayraktutan vd. 2012.
- ⁹ Meclisteki siyasi partiler hakkında ayrıntılar için bk. www.akparti.org.tr/, www.chp.org.tr, www.mhpankara.org.tr/MHP_tarihce.php, www.mhp.org.tr, <http://bdp.org.tr/anasayfa> [linklere erişim: 25.11.2012].
- ¹⁰ BDP’nin seçim sırasında sosyal medya hesaplarını alternatif medya olarak kullanması hakkında, “BDP sosyal medya ortamlarını özellikle kendi gündemini yaratmak ve yaymak için kullanmaktadır denilebilir. Sosyal medya ortamları özellikle ana akım medya endüstrisi ve yapılanması içerisinde kendine yeterince ve eksiltilmemiş bir temsil olanağı bulamayan BDP için önemli bir kamusal duyuru, yayılım ve etkileşim olanağı sunmaktadır. Yeni medya ortamları BDP için çeşitli olanakları beraberinde getirmekte ve geleneksel kanalların sınırlılıklarını ortadan kaldırmaktadır.” saptamasını bu noktada belirtelim (Bayraktutan vd. 2013: 53).
- ¹¹ URL (*Uniform Resource Locator*), web adresi anlamına gelmektedir ve İnternet taramacıların adres çubuğunda gösterilir.
- ¹² Bu özelliğe tekrarlanabilir *etiket* de denebilir. Bu kullanım, tweetleri diğer aynı türden tweetlerle gruplandırır. Bruns ve Burgess’in “#ausvotes” hashtag’ının 2010 Avustralya Federal Seçimlerinde kullanımını inceledikleri çalışmalarında, bu özelliği kullanan bireyin o konudaki tweetinin görülmesini istediği ortaya çıkmıştır (2011: 37-38). Bruns ve Burgess’e göre *hashtag*, bir kamusal konuşturmadır.
- ¹³ Aktivist literatürde klikivist ya da klik-aktivist olarak geçen bireyler ya da oluşumlara verilen addır.

Kaynaklar

- Acar, Ertuğrul, (2012). “Sosyal Medyada 12 Haziran genel seçimleri. Hepimiz Globaliz”. *Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz*. Ed. Edibe Sözen. İstanbul: Alfa Yay.
- Aslan, Bora. (2007). “Web 2.0, Teknikleri ve Uygulamaları”. *XII. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri*. <http://inet-tr.org.tr/inetconf12/bildir/46>. pdf [Erişim: 10.03.2012].
- Aziz, Aysel, (2003, 2011). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yay.
- Bayraktutan, Günseli, vd. (2012). “Sosyal Medyada 2011 Genel Seçimleri: Nicel – Nitel Arayüzey İncelemesi”. *Selçuk İletişim Dergisi* 7(3): 5-29.
- _____, (2013) *Sosyal Medya Ortamlarının Siyasal İletişim Uygulamaları Açısından İncelenmesi: Türkiye’de 2011 Genel Seçimlerinde Facebook ve Twitter’in Siyasi Partiler ve Liderler Tarafından Kullanılması*. Ankara: Tübitak Sobag (111k263 no’lu projenin yayınlanmamış nihai raporu).
- _____, (2013) “Web 1.0’dan Web 2.0’a Barış ve Demokrasi Partisi: 2011 Genel Seçimlerinde Facebook Kullanımından bir Kesit”. *İletişim ve Diplomasi* 1(1): 31-56.
- _____, (2013) “The role of social media in political communication: The use of Twitter in the 2011 General Elections in Turkey”, *Medialini*. 7(13): 1-18.
- Bayraktutan-Sütcü, Günseli. (2007). “İktidarın Müzelerinin Sanal Uzamdaki Varlığı Üzerinden Siyasal İletişimi Yeniden Düşünmek”. *Yeni Medya Çalışmaları*. Der. Mutlu Binark. Ankara: Dipnot Yay. 71-96.
- Bennett, W. Lance. (2003). “Communicating global activism: strengths and vulnerabilities of networked politics”. *Information, Communication and Society* 6(2): 143–68.
- Binark M. ve T. Çomu “2011 Genel Seçimlerinde AKP’nin Twitter Hesaplarında “Muha-fazakâr Demokrasi”nin İnşası”, *13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi 4-6 Aralık 2013*. Yayınlanmamış Kongre Metni.
- Bruns Axel ve Burgess Jean (2011). “Ausvotes: How twitter covered the 2010 Australian federal election”. *Communication, Politics, Culture* 44(2): 37-56.
- Castells, Manuel, (2013). *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.
- Dahlgren, Peter (2000). “Media, Citizenship and Civic Culture”. *Mass Media & Society*. Eds. I. J. Curran & M. Gurevitch. Londra: Arnold.
- Davis, Richard vd. (2009). “The internet in U.S. election campaigns”. *Routledge Handbook of Internet Politics*. Eds. Andrew Chadwick & Philip N. Howard. NY: Routledge.

- Diarmaid, Byrne (2011). “The Evolving Use of Social Media for Political Campaigns”.
<http://socialmediatoday.com/diarmaid-byrne/338242/evolving-use-social-media-political-campaigns> [Erişim tarihi: 01.09.2012].
- Engin, Ecem (2007). “Sanal alemde seçim bereketi”. *Birgün Gazetesi* (5 Temmuz 2007).
- Foot Kirsten A. ve Schneider, Steven M. (2006). *Web Campaigning*. Cambridge: MIT Press.
- Ifukor Presley (2010). “‘Elections’ or ‘Selections’? Blogging and Twittering the Nigerian 2007 General Elections”. *Bulletin of Science, Technology & Society* 30(6): 398-414.
- Internet World Stats*. <http://www.internetworldstats.com> [Erişim tarihi: 01.09.2012].
- Kluver, andolph R. vd. (2007). *The Internet and National Elections: A Comparative Study of Web Campaigning*. New York: Routledge.
- Lister, Martin et al. (2009). *New Media: A Critical Introduction*. NY: Routledge.
- Resnick, David (1998). “Politics on the Internet: The Normalization of Cyberspace”. *The Politics of Cyberspace*. Eds. Chris Toulouse & Timothy W. Luke. New York & London: Routledge.
- Stromer-Galley, Jennifer (2000). “Online interaction and why candidates avoid it”. *Journal of Communication* 50(4): 111–32.
- Telli Aydemir, Asl (2008) “Civicweb: Internet, Young People and Civic participation”. *Citizenship and Cultural Identities in the EU: Old Questions, new Answers*. Ankara: Promeda Ofset. 57-70.
- The Washington Post* (2008). “Obama Raised Half a Billion Online”. (20 Kasım)
http://voices.washingtonpost.com/44/2008/11/20/obama_raised_half_a_billion_on.html [Erişim: 01.09.2012].
- The Washington Post (2007). “Barack Obama, Social Networking King”. (6 Ekim)
<http://blog.washingtonpost.com/44/2007/10/barack-obama-social-networking.html> [Erişim: 01.09.2012].
- Toprak, Ali vd. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook- Görülüyorum Öyleyse Varım!*. İstanbul: Kalkedon Yay.
- Tsagarousianou, Roza (1999). “Electronic democracy: rhetoric and reality”. *Communications: The European Journal of Communication Research* 24(2): 189–208.
- Ward, Stephend and R. Gibson (2009). “European political organizations and the internet: Mobilization, participation, and change”. *Routledge Handbook of Internet Politics*. Eds. Andrew Chadwick & Philip N. Howard. NY: Routledge.

<http://www.akparti.org.tr/> [Erişim: 25.11.2012].

<http://www.chp.org.tr/> [Erişim: 25.11.2012].

http://www.chp.org.tr/?page_id=67 [Erişim: 25.11.2012].

<http://www.mhp.org.tr/http://bdp.org.tr/anasayfa/> [Erişim: 25.11.2012].

http://www.mhpankara.org.tr/MHP_tarihce.php [Erişim: 25.11.2012].

https://en.wikipedia.org/wiki/GUI_widget [Erişim: 16.12.2012].

<https://www.socialbakers.com/countries/continents/> [Erişim: 17.12.2012].

<http://www.alexa.com/topsites/countries/TR> [Erişim: 17.12.2012].

www.akparti.org.tr/site/yonetim/genel-baskan [Erişim: 25.11.2012].

Social Media in Political Communication and the Use of Twitter in the 2011 General Elections in Turkey*

Günseli Bayraktutan**

Mutlu Binark***

Tuğrul Çomu****

Burak Doğu*****

Gözde İslamoğlu*****

Aslı Telli Aydemir*****

Abstract

Social media environments, which are basically new media applications, have many users both in Turkey and in the world. These applications, which make direct interaction via the Internet possible, are used frequently by the candidates and/or the members of political parties during the election periods. This study focuses on the relationship between the candidates or members of political parties and the voters along with the social media using practices in the sample of Twitter as a social media environment, where the candidates and/or the members of political parties are users themselves, unlike the personal or institutional web sites where they have a broader ability to moderate. For this purpose, Twitter accounts belonging to the members of political parties and party leaders during Turkey's General Elections in 2011 have been examined, and the findings based on quantitative content analysis about their Twitter accounts and tweets have been evaluated.

Keywords

Political communication, social media, microblog, Twitter, political parties, political leaders

* The authors make up the project team, and each has made an equal amount of contribution to the study.

** Assoc. Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Communication – Ankara / Turkey

*** Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Communication – Ankara / Turkey

**** Ankara University, Faculty of Communication – Ankara / Turkey
tugrul.comu@gmail.com

***** Dr., İzmir University of Economics, Faculty of Communication – İzmir / Turkey

***** Kocaeli University, Institute of Social Sciences – İzmit / Turkey

***** Assist. Prof., İstanbul Şehir University, Faculty of Communication – İstanbul / Turkey

2011 *

..

Аннотация

,
/
/
/

2011

Ключевые слова

, , , ,

..

tugrul.comu@gmail.com

- /
- /
- /
- /
- /

Pro-forms: Are Pronouns Alone in the Function of Representation?

Kerim Demirci*

Abstract

Traditionally, in language the characteristic of 'standing for' something is attributed to pronouns only. This linguistic approach confines the status of substitution to the noun-pronoun dichotomy. However, when examined closely, in language substitution, representation, reference etc. have more common applications than conventionally believed, and other than the noun-pronoun dichotomy, there are a number of other language units that can substitute each other. Along with common nouns, some verbs, adjectives and on some occasions even sayings, proverbs, stories, anecdotes, fables etc. can be used with the function of representation. These types of expressions that stand for other language units are called *pro-forms*. Though pronouns are the largest ones, they make just one sub-division among a larger group of pro-forms. Even though they are not grammatically marked as pronouns, they all show pronoun-like characteristics. Accordingly, this study aims to show that pronouns are not unaccompanied in the function of representation. This study is mainly based on the semiotic theory and to a certain extent the prototype theory.

Keywords

Pronoun, pro-form, semiotics, prototype theory, reference types, pronominality

Introduction

Language is a system of signs that expresses ideas, and it is therefore comparable to a system of writing, the alphabet of deaf-mutes, symbolic rites, polite formulas, military signals, etc. But it is the most important of all these systems (de Saussure 1966: 16). It is a well-known fact that Ferdinand de Saussure treats language as a system of signs. What it means is that one entity in language not only shows its own existence but it represents something else that can be inferred from the text or context. From this perspective

* Assoc. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Education – Denizli / Turkey
kerimdemirci@yahoo.com

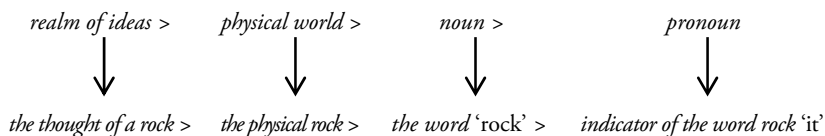
every item in language can be considered as a sign standing for another item¹. This study examines some language elements that seem to be particularly assigned with the task of referring to other elements. This may automatically bring to mind the word type *pronouns*; however, the linguistic elements I will particularly focus on in this study are the *pro-forms*. Linguistically, we may not be able to clearly define and understand pro-forms without mentioning the theory of Semiotics and the way pronouns function. Therefore before starting the pro-forms I will observe some of the most common reference types within the theory of semiotics including pronouns. Consequently with this study I will also humbly offer some Turkish terms for the reference types pronouns fulfill and pro-forms as well.

In its shortest definition, semiotics² is a science that examines signs of any kind. It is such a highly broad field that encompasses a wide variety of areas. One of them is language. Obviously the relationship between semiotics and language (or linguistics) is disputable. While Ronald Barthes considers semiotics as a part of linguistics, Saussure, on the other hand, considers linguistics as a part of semiotics (Kiran 1996: 118). This debate does not change the reality that semiotics and linguistics have a variety of overlapping facets due to the fact that at the very foundation of semiotics lays the term *sign*. We know that in the Saussurian tradition, a sign is composed of the *signifier*, the form that the sign takes, and the *signified*, the concept or object it represents. The conventional semiotic model of communication grown out of Saussurian linguistics presents signification as a triangular relation. In the triangle, the *signifier* indicates point A, the *signified* indicates point B, and the *referent* shows point C. Basically every lexeme in language is a sign (see, Wiseman 2007: 80-81) indicating the concept and the referent of any entity that can be verbalized. It is no surprise that one of the sub-branches of linguistics dealing with meaning is *semantics* and it is of the same origin³ with *semiotics*. Signs can be both linguistic and non-linguistic. American thinker Charles Sanders Peirce's most famous trichotomy divides signs into three groups: *icon*, *index* and *symbol*. This trichotomy depends on the kind of reference to the denoted entity (Altunörs 2000: 62, Kiran 1996: 120-123). Since the main topic of this study is the pro-forms, rather than non-linguistic ones the language based signs are of our interest and among those are evidently the pronouns. From this part on, I will examine the basic notion of pronouns and the way in which pronouns function, as well as the other linguistic forms operating like pronouns.

Pronouns and pro-forms

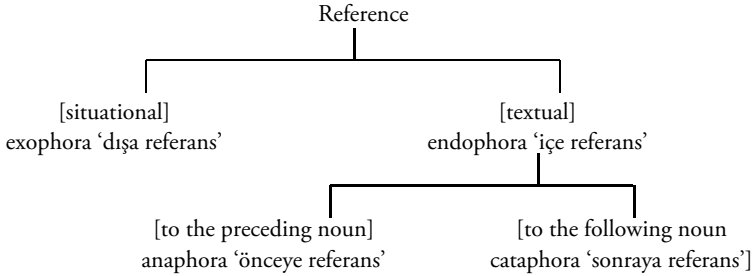
As I briefly reviewed above, language is a system of signs by its nature. *Nouns* semantically are the verbal representations of actual objects or con-

cepts. In language nouns can also be represented by some elements which are called *pronouns*. Traditionally, pronouns are defined as words that ‘stand for nouns’ (Bhat 2004: 1). Morphologically, the word *pronoun* itself suggests that it stands for a noun: *pro-* ‘in place of’ + *noun* ‘name’. If we believe in Plato’s theory of ideas (realm of ideas), the physical world (corporeal entity) is the realization or representation of the ‘realm of ideas’. Consequently nouns⁴ are the verbal representations of the physical world. The last link of this chain would be pronouns representing nouns and, thus, the chain would roughly be as follows:

The title as well as the main question of this article is ‘are pronouns alone in the world of representation or are they the only elements in language standing for something else?’ The answer I will try to give to this question is simply ‘No’. Even though being able to form their own word class and best known language units at the epicenter of reference, pronouns are not alone in language carrying out such a function. In fact they can be considered as a subclass of a larger class. This larger class is *pro-forms*. What is a pro-form? In David Crystal’s definition pro-form is a term used in some models of grammatical description to refer collectively to the items in a sentence which substitute for other items or constructions. The central class of examples (from which the term is derived by analogy) is pronouns, which substitute for noun phrases. Other pro-forms replace adjective phrases (e.g. *so* in *John is very tall and so is Mary*), prepositional phrases (e.g. *then, there*), verb phrases (e.g. *do* in *I like films and John does too*), and even whole clauses or sentences (e.g. *so* as in *I said so*). Terminology such as *pro-verb*, *pro-nominal*, *pro-locative*, *pro-NP*, etc., is therefore likely to be encountered (Crystal 2008: 390). In many respects pro-form is analogous to *pro-constituent* and *anaphor*. For example in R. L. Trask’s definition (1996: 15) anaphor is an item with little or no intrinsic meaning or reference which takes its interpretation from another item in the same sentence or discourse, it is antecedent. Trask gives the example *I asked Lisa; to check the proofs; and she; did*. The items *she* and *did* are anaphors, taking their interpretations from their antecedents *Lisa* and *check the proofs*, respectively. Including P. H. Matthews’ (1997: 297) when several definitions of pro-forms are closely examined it is seen that the term is almost always intertwined with pronouns. Since pronouns make up the central class of

reference and form the core of pro-forms we need to briefly notice the main outline of their reference patterns. One of the most prominent works in this particular topic is *Cohesion in English* by M. A. K. Halliday and Ruqaiya Hasan. Treating *reference*, *substitution*, *ellipsis* and *conjunction* as the main cohesion types in language, in their work Halliday and Hasan (1976: 32-33) illustrate the sketch of reference types as follows:

Brown and Yule (1986: 192-193) applies this outline to pronouns with the example of the word 'sun'.

1. exophora: look at that (that = the sun in the sky ☀).
2. endophora:
 - (i) anaphoric: Look at the sun. It is going down quickly. (*It* refers back to *the sun*.)
 - (ii) cataphoric: It is going down quickly, the sun. (*It* refers forwards to *the sun*.)

Either endophoric or exophoric some language elements which are not traditionally grouped under the title of pronouns may refer to something else, substitute for another element or stand for a language item. This reference can be carried out by means of *reference*, *substitution*, *ellipsis* or else. Any language unit that can function this way can be called a pro-form and this linguistic phenomenon is a type of *pronominalization*. Pro-form as a term is not a very old one. In Philipp Strazny's (editor) *Encyclopedia of Linguistics*, Pranee Kullavanijaya (2005: 877-878) makes a helpful summary of pro-forms:

The term 'pro-form' was probably first used by Jerrold Katz and Paul Postal (1964) as a mechanism to explain both syntactic and semantic aspects of the substitutions in the above examples. Syntactically, the pro-constituent guarantees the recoverability of a substitution or deletion. The term pro-form, since its introduction, has often been used al-

ternately with pronoun, and now it seems to replace pronoun. However, some linguistic elements seem to have comparable properties to pronouns but they are not substitutes for nouns. In fact, there are many other classes of words than nouns that get a different form in the following mention in a text. Thus, the term pro-form seems appropriate to be used collectively for any kind of substitution. In the literature of generative grammars, a pro-form is often found as an element that assumes the process of substitution (...). Although pronouns have often been used as examples of pro-forms, there are other linguistic elements that have comparable properties but do not substitute for a noun or a noun phrase.

The main format of pro-forms can simply be formulated as 'pro-x'. In this simple formula 'x' is the variable. It can attain the name (form/shape/type) of the form it is denoting in a given context:

pro x
 pro- noun
 pro- verb
 pro- adjective
 pro- phrase
 pro- sentence etc.

In Turkish grammar tradition even though pronouns find a great deal of place in grammar books especially from a diachronic perspective; pronoun-like structures the simple formula of which is given above are not studied within the grammar books or almost elsewhere with a synchronic standpoint. Yıldız Kocasavaş (Similar explanations can be found in Eraslan 1999; 2004: 27-31) summarizes a great number of Turkish grammarians' definitions of pronouns among those are Şemsettin Sami, A. Cevat Emre, Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz, Kaya Bilgegil, Tahir Nejat Gencan, Ferit Devellioglu, Kemal Eraslan and Jean Deny; however, I do not see the term 'pro-form' *per se* in none of those works. Having referred to Kocasavaş, I will not repeat their definitions here. Meanwhile Ömer Demircan seems to be the first one to briefly mention the term pro-form among Turkish scholars. He uses the Turkish term *izleç* for pro-forms (See Demircan 2005). We are well aware of the fact that it is rather hard to coin a new term that can encompass the matter focused on in any discipline. It is also equally difficult to make a comprehensive translation of the previously suggested terms as well. However, due to the representative features of the pro-forms rather than their traceable characteris-

tics as the term *izleç* suggests I will suggest the term *zamirimsiler* to be used in Turkish. I will now examine some of the most common *pronoun-like* linguistic elements.

Common Nouns

It can be observed that when the most common definition of pronouns is applied to noun types ‘common nouns’ are the best known ones indicating pronoun-like features. That must be the reason D. N. S. Bhat is having difficulty defining pronouns in his work *Pronouns*. Bhat states that applying the characteristics of ‘standing for nouns’ to pronouns is problematic in several different ways. First of all, it is not generally made clear what the notion of ‘stand for’ denotes and why it should be applicable to pronouns only and not to other kinds of expression. He goes on saying that it is possible, for example, to regard a general term like *human* as standing for several more specific terms like *man, woman, boy, girl*, etc. In what sense do pronouns stand for nouns and these general terms do not? (Bhat 2004: 2). In reality just like the word *human*, nouns such as *car, tree, road, animal, watch, book* etc. can represent the nouns of their own kind. That is, a noun is standing for another noun. For instance any specific car brand would fall under the general noun *car* or any specific type of tree can generally be represented by the word *tree* as well. For that reason, as a grammatical category *indefinite pronouns* are the most producible pronoun types. Normally the number of pronouns, especially personal pronouns, in language is not remarkably high compared to other word types such as nouns, adjectives, adverbs and so on. Due to the semantically flexible nature of common nouns some nouns in this class can embark on the function of representing other nouns alongside with their own. The word *body* in English can represent countless people as well as the entity ‘body’. Similarly the word *one* (Turkish *bir*) in many languages along with representing the cardinal number 1 (one) can also be used for several things including animate and inanimate entities.

Let us now consider that the day we are living in (today) is Friday; when today is Friday, yesterday automatically becomes Thursday and tomorrow is Saturday. What it means is that words such as *today, tomorrow* and *yesterday* assume the characteristic of a pronoun representing a particular day depending on the context. Compare the following two examples:

- (1) *Sahra₁ eve geliyor.* = *Onu₁ çok özledik.* (Sahra = Onu ‘her’)
Sahra is coming home = We missed her dearly.

- (2) *O₁ bugün_i veya yarın_i geliyor.* = *Sahra₁ çarşamba_i veya perşembe_i geliyor.*
She is coming today or tomorrow = Sahra is coming Wednesday or Thursday.
(O = Sahra; bugün 'today' = Wednesday; yarın 'tomorrow' = Thursday).

Even though, in the example (1) *she* is a pronoun, *today* and *tomorrow* in (2) are not lexically named as pronouns. In general, the grammatical fame, the use and the range of *she* might be broader than that of *today* and *tomorrow*; nevertheless, they accomplish the same characteristic of representing a noun⁵. We cannot deny the pronominal function of such words even though grammar books do not name them as pronouns.

Within the same frame, a Turkish joke goes as follows: A high ranking army officer has a full name of Keskin Kurtoğlu. He makes his soldiers memorize his full name as a part of their military training. Later on, he randomly picks up a soldier and asks him: What is my family name? Failing to remember the officer's exact family name the soldier replies: You are son of an *animal* but I do not quite remember what animal⁶ it is! The word *kurt* means 'wolf' and *oğlu* means 'the son of' in Turkish. Therefore, the joke implies that every specific animal has the unanimous name 'animal' regardless of its subdivision. This indicates a linguistic reality that by their nature 'common nouns'⁷ (tür isimleri/cins isim) are able to carry out a type of quality of reference and representation similar to that of pronouns. As a matter of fact this is the main reason that the quantity of indefinite pronouns in languages is higher than other type of pronouns.

Pro-adjectives

Adjectives are known to be indicating some of the characteristics of the nouns⁸ they are adjacent to. They often go hand in hand with nouns either describing or demonstrating them from various aspects. Especially in Turcology when approached from a traditional point of view, one would almost never consider pronouns and adjectives within the same range of function. Normally one stands for nouns and the other describes them. Nonetheless, some adjective types such as demonstrative, interrogative and even descriptive adjectives can act like pronouns.

Let's consider that my father's name is Ahmet, he is wearing a blue t-shirt, in a group of people he is sitting but everybody is standing, he is smoking, he has a hat etc. Instead of saying his proper name or pointing him with a personal pronoun (*Ahmet₁* is my father, *He₁* is my father, respectively), we can form the following sentences using descriptive adjectives that will indicate him rather than somebody:

The one with the blue t-shirt is my father (descriptive adjective)

The one who is standing is my father (descriptive adjective)

The smoking one is my father (descriptive adjective)

The one with the hat is my father (descriptive adjective)

From a semiotic perspective all the underlined phrases indicate *my father*. Using one of the phrases (the one with the blue t-shirt, the one who is standing, the smoking one, the one with the hat, or the pronoun *he*) in a given environment will draw attention to one thing: my father.

The linguistic phenomenon called *nominalization* (adlaşma⁹) may fall under the same functional category:

<u>Bozuk</u>	para-lar-ı	ban-a	ver (adjective)
Change	money-PL-ACC	I-DAT	give
'Give me the change (money)'			

The adjective *bozuk* in this sentence describes one characteristic of the 'money', *para*. Therefore it is an adjective; however, when the noun is dropped as in the following sentence, the adjective undertakes the function of representing the dropped noun:

<u>Bozuk-lar-ı</u>	ban-a	ver (pronoun)
Change-PL-ACC	I-DAT	give
'Give me the change'		

Relative pronouns formed with the suffix *-ki* also indicate the same pattern as nominalization (adlaşma):

<u>Resim-de-ki</u>	adam	ben-im	kardeş-im (adjective)
Picture-LOC-REL	man	I-GEN	brother-POS
'The men in the picture is my brother'			

<u>Resim-de-ki</u>	ben-im	kardeş-im (pronoun)
Picture-LOC-REL	I-GEN	brother-POS
'The one in the picture is my brother'		

Senin arkadaşın geliyor 'your friend is coming' > Senin-ki geliyor 'yours is coming'. Examples show that either adjective phrases or noun phrases can obtain a pronoun-like function when the following noun is dropped. This linguistic occurrence should be called pronominalization as much as it is called nominalization (Also see Karabulut 2009) especially in Turcology.

Not only descriptive adjectives may somewhat carry out pronominal characteristics but demonstrative adjectives also undertake the similar responsibility.

Two people may have such a conversation in front of the third party:

O araba-nın san-a bu sıkıntı-yı verme-si çok normal
That car-GEN you-DAT this trouble-ACC give-POS very normal
'It is normal that that car give you this trouble.'

Demonstrative adjectives *o* 'that' and *bu* 'this' in this sentence literally hide the detailed features of the nouns they indicate. The hearer has no idea about *araba* 'the car' and *sıkıntı* 'the trouble'. This sentence does not have a fully-fledged semantic depth. This is no surprise because we know that Turkish demonstrative pronouns and demonstrative adjectives are of the same lexical origin. However, what has not been grammatically articulated so far is that adjectives may function like pronouns.

Pro-verbs

Verbal substitution is one of the most common types of pro-forms. Halliday and Hasan (1976: 113-129) examine the English verb *do* from a broad perspective. Basically the verb *do* acts like a pronoun representing (or substituting) another verb. From an ontological standpoint this is in fact no revelation. As the verb *be* stands for the whole entity or existence as in *to be or not to be*, the verb *do* should be the underlying verb of all actions (verbs). This can take us back to the very basic classification of words: nouns and verbs. All verbs may be represented by the verb *do* because they all somewhat indicate some kind of *doing* or *making*. Therefore, if all languages were investigated closely, in a given language the verb *do* would more or less represent other verbs. For that reason, in most of the dictionaries it takes several pages to explain verbs like *do*, *get*, *make* etc. Dictionaries allocate more space for these verbs than others verbs. Likewise Turkish verbs *yap-*, *et-*, *eyle-*, *kıl-* etc. with the meaning of *do/make* may have similar semantic functions. Therefore, such 'handy, dummy, practical' verbs can stand for other verbs undertaking the similar function of pronouns and consequently deserving to be called *pro-verbs*:

Richards and Schmid (2002) define pro-verb as a verb form that may be used instead of a full verb phrase. For example, in English, various forms of *do* can be pro-verbs:

A: I like coffee

B: I do too

So do I.

Alan does too (Richards and Schmid 2002: 432).

- a. John likes Mary, doesn't he? [likes=does]
- b. Mary left early, didn't she? [left=did]
- c. Mary gave John the book, didn't she? [gave=did] (Ouhalla 2004: 84).

Ahmet: I smoke_i!

Cansu: You do_i?

Mike: My cat died!

Alice: Sorry that he did_i?

In the examples above the verbs *do/does/did* are representing the verbs *to like*, *to smoke* and *to die*, respectively, acting like a pronoun.

The verb *get* can also replace actual verbs in English:

Go bring me an apple? = Go get me an apple.

Did you understand the point? No, I did not get it.

Ahmet: Do you have your license with you?

Fatma: Yes I got my license with me.

Some examples with the Turkish verb *yap-* 'do, make':

Ali: Buradan atlayabilir misin? 'Can you jump from here?'

Hakan: Hayır yapamam. 'No I cannot do'

Hasan: Bunu sen mi kırdın? Did you break this?

Yunus: Hayır, ben yapmadım! No, I did not!

Those studied or are studying English would very well know such structures from the grammar books. Let us look at some examples:

do something for someone

buy a car for Ahmet

bring an apple for Fatma etc.

let somebody do something

let the boy go to the park

let Ahmet drive the car etc.

have something done

have my car repaired

have my hair cut etc.

allow someone to do something

allow Mike to sing a song

allow the boy to drink a soda etc.

In such pronoun-like structures almost every item represents items of its kind. Words such as *someone, somebody, something, do* etc. allows every such phrase to act like a pronoun. As a matter of fact, this is one of the easier ways of memorizing what is called the *phrasal verbs*. Such structures are the formulated *prototypes* of the same type of structures. Once the main *syntagma* is learned, similar other examples can be applied to this particular form, *paradigm*. They in a way represent the forms of such kind. As R. K. Johnson states, in the 1970's Eleanor Rosch and her colleagues developed a theory named Prototype Theory¹⁰. This theory has been applied to linguistic categories by George Lakoff (1982) under the heading 'cognitive linguistics' (Johnson 1985: 12). In humans' learning process prototypes are of great importance. Prototype can be a person or an object which is considered (by many people) to be typical of its class or group. The *prototype theory* suggests that many mental concepts we have are really prototypes. People often define a concept by reference to typical instances (Richards and Schmid 2002: 432). This can be extended to metaphors, proverbs, fables, and educational stories, anecdotes¹¹ and so on. The prototype theory can explain several language patterns. We are of the idea that, for instance, this theory can be applied to the very well-known Arabic word formation. The main word from which most of the words are formed is the root *fa'ala*. It has the meaning of the English verb *to do* or Turkish verbs *yap-*, *et-* etc. Once the pattern (template, mold, form, structure) is learned numerous words can be produced from the root *fa'ala*. Simply the root of any verb can be applied to the patterns made from the root *fa'ala* and that way a new word can be produced. Therefore *fa'ala* and its number of derivations are the pro-verbs or prototypes of countless verbs, nouns and other word types. Let us observe some of the templates by which words are formed. In the following examples the italicized ones are the word roots and the underlined ones (*fā'îl*, *fu'ûl*, *mef'ûl*) can be considered as the pro-forms or the prototypes of the words they represent:

<i>fā'îl</i> (the one who does/doer)	<i>fu'ûl</i> (plural)	<i>mef'ûl</i> (passive)
<i>zâkir zkr</i> (the one who says)	<i>buyût byt</i> (houses)	<i>mezûr zkr</i> (mentioned)
<i>şâkir şkr</i> (the one who thanks)	<i>nücûm ncm</i> (stars)	<i>ma'şûq 'aşq</i> (beloved)
<i>fâtiḥ fiḥ</i> (the one who opens)	<i>kutûb ktb</i> (books)	<i>ma'rûf 'arf</i> (known)
<i>qâtil qtl</i> (the one who kills) etc.	<i>süyûf syf</i> (swords)	<i>mektûb ktb</i> (written)
etc.	etc.	etc.

Even though the underlined (fâ'îl, fu'ûl, mef'ûl) forms are not directly standing for the words given beneath them, they represent the words in terms of the pattern. As we have just indicated with the examples:

do something for someone
 buy a car for Ahmet
 bring an apple for Fatma etc.

Pro-sentences

A pro-sentence is a type of pro-form 'standing for' a verb phrase and so on (Trask 1996: 297). In this study I will suggest that most of the proverbs throughout world languages function like pronouns standing for situation that can be articulated in sentence forms. As a result I will predominantly focus on proverbs as typical pro-sentence types. Afterwards I will mention the pro-sentence types we can encounter in linguistic works.

Once again, I am of the idea that the most common pro-sentence type seems to be proverbs since they are customarily in the form of a sentence. Notice that the *pro-verb* we explained before and *proverbs* we are examining now are slightly different¹² from each other. A proverb may represent larger units than that of a pro-verb. It is clear that there is a perceptible parallel between the words *pronoun*¹³ and *proverb*. Both of them start with *pro*. Earlier we stated that *pro-* means 'in place of' and *noun* is 'name'. The word *proverb* shows the same formation pattern as well: *pro+verb*. The morphologic pattern is not the only characteristic that the two share in common. There are parallels between the functions of these linguistic structures. A proverb is a prototype of a situation, event, and condition etc. that can represent situations, events or conditions of similar type. Most of the time, in a proverb, nearly all of the words lose their original (dictionary) meanings and stand for something else. On one hand when probed one by one the words of a proverb are semantically shallow; on the other hand they hold a tremendous importance in languages around the world due to their pronoun-like representation ability. Let us consider the Turkish proverb *Ayağımı yorganına göre uzat* 'Stretch your feet according to your quilt' (Demirci 2010: 76):

Ayağını Foot-POS-ACC	yorganına quilt-POS-DAT	göre according to	uzat stretch	prov- erb-template sentence)
↓	↓	↓	↓	↓
Harcamaları Expenditure- POS-ACC	Maaşına salary-POS-DAT	Göre according to	Ayarla adjust	(situational sentence)
Binayı Building-ACC	arsaya land-DAT	göre according to	inşa et build	(situational sentence)
Yemeği Meal-ACC	erzak durumuna food condition- POS-DAT	göre according to	pişir cook	(situational sentence)
Mermileri Bullets-ACC	cephanene ammunition-POS- DAT	göre according to	kullan fire	(situational sentence)
Çıktıları Printouts-ACC	tonerine toner- POS-DAT	göre according to	al get	(situational sentence)
Deterjanı Detergent-ACC	çamaşır mik- tarına laundry sum-POS-DAT	göre according to	ilave et add	(situational sentence)

The given proverb recommends a kind of balance in every condition. With this example we see that it can be used for almost any situation that requires a type of balance. Therefore, losing their literal meaning, most of the words in this proverb represent several other words indicated by the arrow. For that reason, as previously mentioned, sayings, metaphors, fables, pedagogic stories, anecdotes and so on. have the capacity of representation as the prototype theory suggests. They are frequently used in writings, conversations and daily activities to mean what really wants to be said. That is, their nature of representation is benefited in language. Hence we think that this linguistic nature brings proverbs closer to pronouns.

J. Dum-Tragut (2009: 523) also affirms that a pro-sentence is a function word or expression that substitutes a whole sentence. She includes that in the case of negation, pro-sentence is more properly defined as the answer to a yes/no question consisting of an entire sentence with the same content as the clause before. In this case, a word substitutes for a whole sentence or sometimes a verb phrase whose content is recoverable¹⁴ from the context. Alongside with *yes* and *no* in languages *so*, *too*, *the same* etc. in English and

the enclitic *de/da* ‘so, also, too’ and *aynı* ‘the same’ in Turkish may serve this function. The following sentences can be seen in an everyday speech:

Mike: Have <u>you ever been to Istanbul</u> _i ?	Jane: <u>Yes</u> _i ! (I have been to Istanbul).
Mike: Have <u>you tried Turkish coffee</u> _i ?	Jane: <u>No</u> _i . (I have not tried Turkish coffee).
Hakan: I <u>will try a new food</u> _i .	Hilal: Me <u>too</u> _i .
Hakan: Is <u>he going to come home tonight</u> _i ?	Hilal: I hope <u>so</u> _i .
John: <u>Everybody is sleeping</u> _i .	Jeff: It seems <u>so</u> _i /It is <u>so</u> _i .
Fatma: Ahmet <u>yedi, içti ve uyudu</u> _i .	Hasan: Ayşe <u>de</u> _i .
Fatma: Ahmet <u>ate, drank and slept</u> _i .	Hasan: <u>So</u> did Ayşe/Ayşe <u>too</u> _i .
Hakan: Ali'nin arabasının rengi <u>beyaz</u> _i .	Bahar: Ahmet'in arabasının rengi de <u>aynı</u> _i
Hakan: The color of Ali's car is <u>white</u> _i .	Bahar: The color of Ahmet's car is <u>the same</u> _i .

Conclusion

We can briefly conclude that, as the Semiotic theory and to an extent the prototype theory suggest, both linguistic and non-linguistic systems can bear some kind of representation, that is, ‘standing for something else’. Nevertheless, linguistics and grammar books mostly consider pronouns to be almost the only language elements with such a function. Obviously the function of standing for something else is not carried out by pronouns only. In reality pronouns, though the largest ones, are just one of the sub-groups of a larger language phenomenon called the pro-forms. Clearly, pronouns are not alone in the function of representation. It is quite hard to name especially English words like *this*, *such*, *that*, *the same*, *so* etc. and our examples of Turkish demonstrative adjectives *bu*, *şu*, *o* and many others whether they are pronouns or adjectives or else. Some linguists like Quirk, Greenbaum, Leech, and Svartvik use the term ‘pro-form’ instead of ‘pro-noun’ in order to account for such diversity (Bhat 2004: 2).

With this study we wanted to reintroduce one of the less-discussed topics in language. We wanted to demonstrate that the existence of pro-forms as a phenomenon in language indicates that pronouns are not as improduci- ble as they are typically known. That is, when needed, language can produce pronoun-like forms within its own system that such a process can be called *pronominalization*. Compared to several other aspects of language, this matter is a still less-studied linguistic phenomenon which has both structural aspects and semantic details. As stated earlier, it should also be

kept in mind that just as downfalls of every other theory, the pro-form approach to every language unit we have exemplified may lack the exhaustive explanation we need. Yet this does not change the reality that either due to the semantic/rhetorical reasons or structural/formal reasons languages tend to pronominalize some of its elements. Far from over, this is a preliminary step into the topic of pro-forms and it should definitely be examined in details from every angle.

Endnotes

- ¹ Umberto Eco, C. S. Pierce, Saussure and many other scholars' idea of sign is associated with the Latin phrase *aliquid stat pro aliquo* 'something stands for something else' (See, Toklu 2003: 15).
- ² The science examining the sign can also be called 'semiology' and sometimes 'semiotics' as well. The difference in naming is related to the European and American traditions. While European scholars following the Saussurian tradition prefer semiology (French *sémiologie*), the American ones prefer the name semiotics following in the footprints of Charles Sanders Peirce (See, Kıran 1996: 123, Kıran 1987: 47-69, Matthews 1997: 336).
- ³ *semantic*. 1894, from French *sémantique*, applied by Michel Bréal (1883) to the psychology of language, from Greek *semantikos* 'significant', from *semainein* 'to show, signify, indicate by a sign', from *sema* 'sign' (Doric *sama*).
semiotics. study of signs and symbols with special regard to function and origin, 1880, from Greek *semeiotikos* 'observant of signs', adj. form of *semeiosis* 'indication', from *semeioun* 'to signal,' from *sema* 'sign' (<http://www.etymonline.com/>) [Access: 22.06.2010].
- ⁴ Generally speaking, verbal representation of the corporal world can be language by means of words; however, not discussing the details here we will confine language/words mostly to nouns and smaller language elements.
- ⁵ We should notice that since the nouns indicating *time, manner, location, reason* etc. are grammatically called *adverbs*, any of such nouns standing for another noun can also be called a *pro-adverb*. For instance, words such as *now, then, thus, sometime, whenever, anyhow, wherever*; Turkish *öyle, böyle, şöyle, öylece, böylece, böylece, bunca, nasıl, niçin, niye* and so on can be pro-adverbs substituting adverbial expressions.
- ⁶ Culturally, calling a person *kurt* 'wolf' in Turkish can be acceptable; however, calling him/her *hayvan* 'animal' is not! This nuance is supposed to make the punch line of this joke. In Turkey, while *Kurtoğlu* (wolf-son-possessive) is appropriate as a family name, *Hayvanoğlu* (animal-son-possessive) would never be used for the same purpose.
- ⁷ Haspelmath (2005: 52-54) uses the term 'generic nouns' as alternatives to indefinite pronouns giving some examples which are normally nouns yet acting like indefinite pronouns.

- ⁸ See Martinich (1990: 269-279) for Bertrand Russel, John Rogers Searle, Saul Kripke some other thinkers' views on the comparison of nouns and adjectives.
- ⁹ See Johanson 2004 Instead of *adlaşma* Mehmet Özmen uses the Turkish term *zamirimsi* in order to state that traditional terminology in Turkish grammar is inadequate to explain this linguistic phenomenon. He explains the case with several examples that when a noun defined by an adjective drops, the adjective represents the dropped noun like a pronoun. Therefore that adjective is not a pronoun *per se* yet it undertakes a pronominal function. See his whole article 'Eksik olan dil bilgisi terimleri üzerine [On the inadequate grammar terms]' (Özmen 2010: 361).
- ¹⁰ See also Osman Toklu, pp. 104-106.
- ¹¹ Telling a real or unreal story, fable, metaphor, anecdote etc. shortly before telling the true event is a common way of narration in Turkish culture. Such narrations should be taken as mental preparation of the reader or listener to better understand the actual story that is meant to be told. Therefore, each element in the previously told story, fable, metaphor, anecdote etc. represents one element in the actual story being told. There is one-to-one relation between the previous and the following narrations. From the semiotic angle this shows the pronominal feature of aforementioned narrations. Undoubtedly this is more of a literary matter as much as it is of a linguistic one. In this study we are not going to examine the literary aspect of the pro-forms. The rhetorical aspect of the use of pronouns and pro-forms requires more detailed literature-motivated works.
- ¹² *Pro-verb* with a dash (-) and *proverb* (saying) without a dash.
- ¹³ In major European languages the word pronoun and proverb almost identical with one another. 'Pronoun': Eng. *pronoun*, Ger. *pronomen*, Fr. *pronom*, Spa. *pronombre*; 'Proverb': *proverb*, *proverben*, *proverbe*, *proverbio*, respectively. In Turkish, however, the word for proverb is *atasözü* 'sayings of ancestors < literally: founding father + verb-possession'. Arabic *mesel* or *darb-ı mesel* is closer to the European terminology. It simply means a sample saying or a story that holds an underlying/deeper meaning beyond its surface meaning. Therefore; pronoun, proverb and pro-forms have morphological and functional parallels.
- ¹⁴ Keep in mind that it is not very easy to define all kinds of pro-forms by a strict definition. For example, yes/no questions substitute sentences but the sentence they refer to is not said or written as opposed to proverbs. Even though both yes/no question and proverbs can be considered pro-sentences they exhibit morphological differences. As Pranee Kullavanijaya warns us, there are some other terms that are loosely used in place of pro-forms. One of these is ellipsis. Andrew Radford (1997) considers ellipsis a process by which redundant information in a sentence is omitted. Pro-forms, however, are not omissions but substitutions. Nonetheless, some recent work in natural language processing (e.g. by Daniel Hardt 1993) includes pro-form as one category of elliptical forms. In terms of semantics, a pro-form has no meaning in itself; rather it requires a retrieval of meaning from a previously mentioned element, or antecedent, i.e. the element for which it substitutes. In other words, pro-forms are semantically bound by other ele-

ments (See, Strazny 2005: 878). Even within the same subgroup of pro-forms one example might be different from another that it makes the definition of the whole linguistic phenomenon extremely difficult. Even though forms like *yes, no, such, so* etc. may have no meaning in themselves as words, we know that especially *common nouns* and *adjectives* while being used in representative functions still have semantic depth. For that reason, one should always be very careful when including or excluding some examples in a certain group. Group naming and definitions have always been especially risky for that matter.

References

- Altınörs, Atakan (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: ParadigmaYay.
- Bhat, D. N. S. (2004). *Pronouns*. New York: Oxford University Press.
- Brown, Gillian and George Yule (1986). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers.
- De Saussure, Ferdinand (1966). *Course in General Linguistics*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Demircan, Ömer (2005). "Türkçede 'izek'leme". *Türk Dili Dergisi* 19: 109.
- Demirci, Kerim (2010). *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Dum-Tragut, Jasmine (2009). *Armenian: Modern Eastern Armenian*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Eraslan, Kemal (1999). "Zamirler." *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler*. Ankara: TDK Yay.
- Halliday, M. A. K. and Ruqaiya Hasan (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hardt, Daniel (1993). *Verb Phrase Ellipsis: Form, Meaning and Processing*. Ph.D. Dissertation. University of Pennsylvania.
- Haspelmath, Martin (2005). *Indefinite Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Johanson, Lars (2004). "Güney Sibiryaya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar". *bilig* 29: 1-27.
- Johnson, R. K. (1985). "Prototype Theory, Cognitive Linguistics and Pedagogical Grammar". *Working Papers in Linguistics and Language Training* (8): 12-24.
- Karabulut, Ferhat (2009). "Köktürkçenin Sıfat Fiilli Yapı Tipolojisi". *bilig* 48: 91-118.
- Kıran, Ayşe (1987). "Semiyoloji ve Semiyotik". *H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2): 47-69.
- Kıran, Zeynel (1996). *Dilbilim Akımları*. Ankara: Onur Yay.
- Kocasavaş, Yıldız (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*. Ankara: TDK Yay.

- Kullavanijaya, Pranee (2005). *Encyclopedia of Linguistics*. Ed. Philipp Strazny. New York, Oxon: Fitzroy Dearborn.
- Martinich, A. P. (1990). *The Philosophy of Language*. Ed. A. P. Martinich. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Matthews, P. H. (1997). *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Ouhalla, Jamal (2004). *Functional Categories and Parametric Variation*. London and New York: Routledge.
- Özmen, Mehmet (2010). *Türk Dili Üzerine Makaleler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Radford, Andrew (1997). *Syntactic Theory and the Structure of English: A Minimalist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, Jack C. and Richard Schmidt (2002). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. London and New York: Longman.
- Toklu, Osman (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Trask, R. L. (1996). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Wiseman, Boris (2007). *Lévi-Strauss, Anthropology and Aesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- <http://www.etymonline.com/> [Erişim tarihi: 22.06.2010].

Abbreviations: ACC: accusative, DAT: dative, Eng.: English, Fr.: French, GEN: genitive, Ger.: German, LOC: locative, POS: possessive, PL: plural, REL: relative, Spa.: Spanish

Note: This article is a comprehensively expanded version of a presentation that had been delivered at the 2nd International Turkish World Cultural Congress, 19-25 April 2010, Çeşme-İZMİR, TÜRKİYE.

Pro-formlar: Zamirler Temsil İşlevinde Yalnız mı?

Kerim Demirci*

Öz

Geleneksel dil bilgisinin yaklaşımına göre dilde bir şeyin 'yerine geçme' işlevi sadece zamirlere mahsus bir özelliktir. Bu bakış açısı, yerine geçme durumunu yalnız isim-zamir ikilisiyle sınırlandırmıştır. Oysa dilde temsil, vekâlet, yerine geçme vs. olayı daha yaygın bir kullanıma sahiptir ve isim-zamir ikilisinin dışında birçok dil unsuru birbirinin yerine geçebilmektedir. Cins isimlerin, bazı fiillerin ve sıfatların yanında bazı durumlarda deyimler, atasözleri, hikâyeler, fabllar, anekdotlar vs. bile benzer durumları ifade için kullanılan temsil yapılarıdır. Dilde temsil ifade eden unsurlara *pro-form* adı verilir. Zamirler pro-formların en büyükleri olsa da bunlar bu tür yapılar içerisinde yalnızca bir türüdür. Bu yazıda dilbilgisel olarak zamir diye adlandırılmadıkları halde zamirsellik gösteren unsurlar ele alınarak zamirlerin temsil işlevinde yalnız olmadıkları vurgulanmaktadır. Yazımızın teorik çerçevesini özellikle göstergebilim teorisi ile prototip teorisi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Zamir, zamirimsiler, göstergebilim, prototip teorisi, referans türleri, zamirsellik

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi – Denizli / Türkiye
kerimdemirci@yahoo.com

Про-формы: единственны ли местоимения в своей представительной функции?

Керим Демирджи*

Аннотация

Согласно канонам традиционной грамматики функция замещения в языке является отличительной особенностью местоимений. Этот подход ограничивает лингвистическое замещение двоичным отношением существительное – местоимение. Однако в языке ситуации представительства, доверенности, замещения имеют более широкое распространение и кроме традиционного замещения существительное – местоимение существует множество взаимозамещающих языковых элементов. Наряду с нарицательными существительными, некоторыми глаголами и прилагательными, в некоторых случаях даже идиомы, пословицы, рассказы, басни, анекдоты, и т.п. применяются в языке для выражения подобной ситуации и носят представительную функцию. Элементы языка, выполняющие представительную функцию, называются про-формами. Местоимения, хотя и являются наиболее крупными про-формами, составляют лишь один вид про-форм. В этой статье на основе анализа элементов, носящих функции местоимений, но при этом в грамматическом плане не относящихся к местоимениям, показано, что местоимения не единственны в своей представительной функции в языке. Теоретическая база статьи составляют теория семиотики и теория прототипов.

Ключевые слова

Местоимение, про-формы, семиотика, теория прототипов, типы ссылок

* Доц. док., университет Памуккале педагогический факультет – Денизли / Турция
kerimdemirci@yahoo.com

Necip Fazıl'da ve Ahmet Hâşim'de *Başın* Aykırılığı ve Horlanması

Cafer Gariper*

Bilinçaltının derinliklerini felsefecilerden ve psikanalistlerden önce şairler keşfetmiştir.

Freud

Öz

Necip Fazıl ve Ahmet Hâşim, 20. yüzyıl Türk şiirinin öne çıkan şairleri arasında yer alır. Bu çalışmada her iki şairin *baş* konu alan birer şiiri (*Serseri* ve *Başım*) incelenmektedir. Necip Fazıl'ın şiirinde *baş*, *benlik* kavramı çevresinde şekillenir. Ahmet Hâşim'in şiiri ise ontolojik çerçevede *baş* probleme çevirir. İncelemede metinlerarasılık ve karşılaştırmalı edebiyat yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Necip Fazıl, *Serseri* şiirinde öznenin topluma, insanlarla ve diğer varlıklarla uyumsuzluğunu, bunun kendisi üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi dile getirir. Uyumsuzluğun kaynağı olarak *başını* görür. *Baş* kelimesiyle ifade ettiği zihninin farklı işleyişi problem olarak belirir. Buna karşılık Ahmet Hâşim de *başın* fiziki yapısını ve görünüşünü çirkinlik kompleksi çevresinde psikolojik probleme dönüştürür. Bu durum, sanatkar üzerinde psikolojik baskı yaratır. Bu yazıda her iki şairin *baş*a yaklaşımı fenomenolojinin ve psikanalizin verileriyle ele alınmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Karşılaştırmalı edebiyat, metinlerarasılık, fenomenoloji, psikanaliz, Necip Fazıl, Ahmet Hâşim, *Serseri*, *Başım*

Bu yazıyla Necip Fazıl Kısakürek'in (1904-1983) ilk gençlik ürünleri arasında yer alan *Serseri* şiiriyle Ahmet Hâşim'in (1887-1933) *Başım* şiiri, psikanalizin verileriyle karşılaştırmalı edebiyat ve metinlerarasılık çerçeve-

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Isparta / Türkiye
cafergariper@sdu.edu.tr

sinde anlamaya/anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Necip Fazıl'ın *Serseri* şiiri, *baş* imgesini zihnin işleyişi, bilinç ve bütün bir iç yaşayış olarak edebî metnin dünyasında probleme dönüştürür. Baş imgesi etrafında insanın, Laca'nın adlandırmasıyla simgeselleştirilemeyen, simgesel alana girmeye direnen özel duyuları, insana ait tikellikler dile getirilemeye çalışır. İnsanın toplumla diğer insanlarla, kurulu düzenle (simgesel düzenle-simgesellenen alanla) uyuşamaması ve aykırılığı etrafında anlamını bulur. Buna karşılık Ahmet Hâşim'in *Başım* şiiri, öznenin biyolojik varlık anlamında *başının* uyumsuzluğunu algılayışı ve buna bağlı olarak *horlayışı* çerçevesinde anlam kazanır. Birincisi, daha çok iç dünya (psikik dünya) ile dış dünya (simgesel ağ) arasında; ikincisi ise daha çok dış dünyanın çeşitli görünüşlerinin iç dünyadaki yansımalarının peşinde olan iki şairin aynı yıllar içerisinde ortaya koyduğu bu iki metin, modern metotların ışığı altında tematik yönden çözümlenmeye çalışılacaktır. Böyle bir çözümleme çabası, her iki metni anlamlandırmak kadar her iki şairin estetik dünyasını ve sanatını kavramak açısından da değer taşıyacaktır.

İki metnin ortaklaşan/benzeşen-ayrışan ögeler çerçevesinde birlikte çözümlenmesi karşılaştırmalı edebiyat ve/veya metinlerarasılık yöntemlerini gerekli kılar. Karşılaştırmalı edebiyat incelemesi, "(...) farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerinde yorum getirmek" (Aytaç 1997: 7) anlamına gelir. Bir edebiyatın kendi içerisinde ortaya çıkan farklı ürünleri arasında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar da karşılaştırmalı edebiyatın sınırları içerisine girer. Aynı dönemde ortaya konan kalem ürünleri arasında karşılaştırmaya gidilebileceği gibi, farklı dönemlerde yazılmış edebî eserler arasında da karşılaştırma yöntemine başvurulabilir (Aytaç 1997: 15). Karşılaştırmalı edebiyat biliminin temelinde edebiyatın bir bütün olduğu görüşü yer alır. Böyle bütüncül bir anlayış, yeryüzünde söylenmemiş hiçbir sözün olmadığını, etkinin doğal olduğunu öngörür.

Aynı kültürde yahut iki farklı kültüre mensup yazarların birbirinden habersiz benzer eserler yazması söz konusu olabileceği gibi, bilinçli ve açık bir etkilenme de söz konusu olabilir. Günümüzde bilinçli etkileşimlere *metinlerarası ilişkiler* kavramı çerçevesinde yaklaşılmaktadır. Kimi edebiyat bilimcilere göre her yeni metin, önceki edebî metinlere dayanır. Mikhail Bakhtin, hiçbir edebî " 'söylem', 'önceden söylenmiş'e, 'bilinen'e 'ortak düşünce'ye vb. yönelmeden edemez" (Aktulum 1999: 26) yargısında bulunur. Bir edebî metnin, "ister çağdaş ister eski, ister klâsik metinler söz konusu olsun, metinlerarasılığın her yazı kılıfına özgü değişmez bir özellik olduğunu, hiçbir metnin daha önce yazılmış başka metinlerden bağımsız

sız olarak yazılamayacağını, açık ya da kapalı bir biçimde her metnin daha önce yazılmış metinlerden izler taşıdığını, önceki metinleri anımsattığını” (Aktulum 1999: 19) ifade etmemiz gerekir.

Her ne kadar metinlerarası yaklaşımda karşılaştırma yoksa da, ele alacağımız iki metin arasında somut benzerlik sınırlı kaldığı için, karşılaştırmalı edebiyat yönteminden yararlanmak zorunlu olacaktır. Sonuçta şairlerden birinin diğerinin metnini tanıdığı/okuduğu konusunda kimi belirtiler bulunmakta ise de, birinin diğerinin metnini ana metne/alt metne (hypertexte) çevirdiğini gösteren somut ve yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Julien Gracq'ın da ifade ettiği gibi, “[h]er yapıt bir palempsest'tir” (Aktulum 2004: 334). Sonuçta yeni edebiyat ürünleri daha önce ortaya konmuş ürünler üzerine/üzerinden kurulur. Bir edebî metin hep daha önce yazılmış metinlerden aldığı kesitlerle yeni bir birleşim düzeni meydana getirir. Aslında her edebî eser metinlerarasıdır ve daha önceki metinlerden hareketle kurulur (Aktulum 1999: 18).

İlk şiirlerini 1920'lerin ortalarına doğru yayımlamaya başlayan Necip Fazıl, daha bu ilk kalem ürünlerinden itibaren hazır sunulu değer ve anlamlar dünyasıyla bastırıldığı arzu ve hazları, istemleri arasında yoğun çatışkılar alanı yaşayan ve bunları edebî eserin dünyasına taşıyan genç bir sanatkar kimliğiyle belirir. Onun ilk kalem ürünlerinden itibaren iç dünyasında çatışmalar yaşayan genç insanın kendini ve nesnelere simgesel ağı dışında anlamlandırmada yaşadığı güçlük ve buna bağlı olarak ortaya çıkan uyumsuzluk dikkat çeker. “[S]osyal hayata ayak uyduramamaya, yaşadığı hayattan memnun olamamaya, yabancı bir ortamda bulunmaya kadar daha da sayılabilecek pek çok sebep” (Balcı 2004: 42) bunda rol oynar. Bu sebeplerin başlıcası simgeselleştirme -yani dilselleştirme, ki dil değerleri de üzerinde taşır- onu kullanmak arzuyu, istemi, hazı öldürür. Bu nedenle çatışma simgesel ağ ile insanın gerçek otantik benliğiyle olan ve bilinçdışına bastırılmak zorunda olanlar arasındadır. Onun şiiri, kendisiyle ve varlıkla bütünleşmek amacını taşır. Burada bütünleşmek istenilen varlık hiç ele geçirilmeyecek olan aşkın gösterendir. *Aşkın gösterge* ile verilmek istenen "bütün diğer gösterenlere anlam kazandıracak bir göstergenin (aşkın gösteren) ve bütün göstergelerin işaret ettiği söylenebilecek temellendirici, sorgulanamaz bir anlamın (aşkın gösterileni)" taşıyan göstergedir. Farklı dönemlerde "bu rol için çeşitli adaylar-Tanrı, ide, dünya, tin, benlik, töz, madde-ön plana" çıkmıştır (Eagleton 2004: 165). Onun şiiri, aşkın gösterene ulaşmak ve uyum içerisine girmek isteyen, fakat bunu gerçekleştirmekte bir yığın sıkıntı yaşayan insanın problemler ağı etrafında varlık kazanır. Aşırı hassas genç insanın nesnelere dünyasıyla ve kendisiyle uyum içerisine

girmesinin önünde engel olarak sebebi açıkça belli olmayan çeşitli etkenler rol oynar. *Örümcek Ağı, Çan Sesi, Kaldırımlar, Nefs, Bendedir* gibi ilk kalem ürünlerinden başlayarak onun şiirlerini *korku, ürperti, vehim, yalnızlık, boşluk, ölüm* gibi öznenin varlığını tehdit eden temalar kaplar. Bunda rol oynayan başlıca etken, öznenin varlıkla, evrenle ve kendisiyle uyumlu bir iletişim ağı ve buna bağlı yaşama alanı kuramamasıdır. Bir başka söyleyişle kendi istem ve arzularını simgesel ağa teslim edemeyişi, ki hemen hemen bütün şairlerde bu görülür, zaten bu nedenle çatışma yaşanır ve bu nedenle şiir rüyalar gibi bir arzu metnidir ve bu nedenle Lacan'ın Büyük Öteki dediği yasayı manipüle etmeye çalışır. Büyük Öteki “kendi öznelliğimizin içerisine taşıyarak asimile edemeyeceğimiz *mutlak ötekiliktir*. Büyük Öteki sembolik düzendir; içine doğduğumuz ve eğer kendi arzumuzu eklemek istiyorsak konuşmayı öğrenmek zorunda olduğumuz dildir. O, aynı zamanda, çevremizde bulunup da kendileri aracılığıyla kendi arzumuzu içselleştirip çekimli kıldığımız kimselerin arzusudur” (Homer 2013: 100).

Necip Fazıl'dan önceki kuşağa mensup olan Ahmet Hâşim'de de kendisiyle ve nesnelere dünyasıyla, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerle, uyumsuzluktan ve çatışmalar açısından söz edilebilir. Şiirinin tematik düzleminde bunun izlerini sürmek mümkündür. Onun şiirinde, Necip Fazıl'dan farklı olarak, uyumsuzluğun ve çatışmanın açıkça dile getirilmesinden çok, bunların üstünün örtülerek ayrı bir düzleme taşındığı, yerine başka bir şeyin ikame edilerek bastırılmaya çalışıldığı görülür. Kendisiyle ve evrenle gerçeklik düzleminde uyum kuramayan şair, değiştiremeyeceği bu dünya ile savaşmak yerine, şiir sanatı aracılığıyla estetize edilmiş, kendi içinde uyuma varmış üst bir dünya algısına bağlanmayı orada yaşamayı seçer. Çünkü edebî eserlerde imge ve sembol yaratımının altında istem ve arzuları bastırmanın organizmaya vereceği acıyı hafifletme çabası yatar. Psikanalizimde bu kurgu dünyası, fantezi dünyasıdır. İnsanlar burada çok kalırsa gerçekliğe inemez, sosyopat bir insan kimliğine bürünür, yanılsamacı bir dünyayı yaşar. O, Necip Fazıl gibi çatışmayı derinleştirmek yerine bu savaştan kaçmayı, hayal gücüyle dünyayı yeniden inşa etmeyi yeğler. Onun şiiri, bir kaçış şiiridir. Gerçekliğin kaba ve çirkin yanından kaçarak estetize edilmiş, yarı fantastik bir dünyanın güzelliğine sığınma ve psikolojik olarak orada yaşama uğraşısıdır. Sonuçta kurgusal dünya, hayal dünyası, psikanalizime göre fantezi dünyası simgesel hayatta boşlukları doldurur, yaşanamayanı belirler. Çirkinlik, kaos; güzellik, düzeni temsil eder. İnsanda kaostan/çirkinlikten kaçma, düzene/güzelliğe yönelme isteği vardır. Çirkinliğin karşısında yer alan düzen ve güzellik, hazzı ve huzuru sembolize eder.

Şair tarafından biyografisinden arındırılmaya çalışılan kalem ürünleri arasında *Başım* şiiri bu kuralı bozar. İyi bakıldığında fizik yapısını ve psiko-biyografisini açıkça veren *Başım* şiiriyle şair, kurduğu üst gerçekliğin büyümlü dünyasından çıkıp yaşanan hayatın gerçekliğiyle karşı karşıya gelmeyi, benliğinin derinlerinde süren bastırılmış çatışmalar ağıyla yüzleşmeyi göze alır. Belki de bu, bir ömür bastırılmaya çalışılan iç çatışmanın şiir sanatı düzleminde patlak vermesinden başka bir şey değildir.

Necip Fazıl'ın *Serseri* şiiriyle Ahmet Hâşim'in *Başım* şiiri arasında bazı paralelliklerin ve benzerliklerin olduğu görülür. İlk bakışta Necip Fazıl'ın Ahmet Hâşim'den esinlenerek yahut etkilenecek *Serseri* şiirini yazdığı düşünülebilir. Genç şairin, kendisinden yirmi yaş kadar büyük bir başka şairin etkisinde kalmış olabileceği fikri bizi böyle bir düşünceye götürebilir. Fakat durum hiç de öyle değildir. Necip Fazıl'ın 1924 tarihli *Serseri* şiiri, Ahmet Hâşim'in 1927 tarihini taşıyan *Başım* şiirinden iki yıl önce *Örümcek Ağzı* kitabındaki yerini alır. Böyle bir durumda tersi de düşünülerek Ahmet Hâşim'in Necip Fazıl'ın *Serseri* şiirinden etkilenecek ya da daha doğru bir söyleyişle esinlenerek *Başım* şiirini yazdığı yargısına da varılabilir. Edebiyatta etki ve/veya esin oldukça karmaşık bir problem alanıdır. Bir sanatkar hayatının herhangi bir döneminde karşılaştığı bir olayı, olguyu veya sanat eserini iç dünyasına mal edebilir, kimi zaman hiç farkında olmadan bir benzerini yahut değiştirilmiş, dönüştürülmüş şeklini ortaya koyabilir. Burada Harold Bloom'un (2008: 47) "şiir tarihinin şiirsel etkilenmeden ayrı tutulamayacağı" belirlemesinin yerinde olduğunu ifade etmek gerekir.

Kaldı ki, Ahmet Hâşim'in Necip Fazıl'ın şiirini daha ilk kalem ürünlerinden itibaren tanıdığı ve takip ettiği yargısına varmak mümkündür. Necip Fazıl'ın ilk şiirleriyle karşılaşan Ahmet Hâşim'in, ona, "Çocuk! Bu sesi nerede buldun sen?" (Kısakürek 2011: 57) şeklinde seslendiği düşünülürse böyle bir yargıya varmak güç değildir. Ayrıca Necip Fazıl'ın şiirindeki, "Yıllarca gezdirdim hoyrat başımı" dizesi ile Ahmet Hâşim'in şiirindeki "Bi-haber gövdeme gelmiş, konmuş/Müteheyyic, mütekallis bir baş" dize-leri, kesinlik taşımaya bile bir şairin diğerinden esinlendiği bir ögeyi dönüştürdüğüne dair yorum yapmayı mümkün kılar. Bu da iki şiirin metinlerarasılık bakımından da değerlendirilebileceğini gösterir.

İki şiirin arasındaki paralellik ve benzerliklerin yanı sıra ayrışan yanları da bulunmaktadır. Her iki şairin farklı mizacı; varlığı, nesnelere farklı algılamaları; özneyi konumlandırırken değişik yol izlemeleri metinlerin birbirinden ayrılan yanlarını kurar. Öz şiir anlayışına bağlı söz konusu iki şair, *baş*, farklı yaklaşımlarla da olsa, problem olarak almaları noktasında birleşirler. Buna rağmen sanatkarın birinin diğerinden bir ögeyi bilerek alıp

dönüştürdüğünü gösteren yeterli ve gerekli belirti olmadığından bu iki şiir arasındaki paralellik metinlerarasılıkla birlikte karşılaştırmalı edebiyatın alanına girer. Karşılaştırmalı edebiyatta “anlam (ancak yazarca bilerek ve rilmemiş) karşılaştırmayı yapan eleştirmence yapıtların karşı karşıya konmasına bağlı olarak çıkarılır.” (Aktulum 2002: 480). *Serseri* şiiriyle *Başım* şiiri arasındaki tematik benzerlik de bu çerçevede karşılaştırmalı edebiyatın sınırları içerisinde düşünölmeye uygundur.

Necip Fazıl'ın şiiri, somuttan soyuta giden çizgide gelişir ve sonunda fizik ötesi arayışı ifade eden bir anlam dünyasının sezgisini verir. Merkezden dışa, öznenen nesnelere dünyasına doğru açılan bir yapıya sahiptir. Ahmet Hâşim'in şiiri ise dıştan içe doğru gelişir. Dış dünyanın, nesnelere özneye doğru yönelişi ve öznenen merkezleşmesiyle anlam kazanır. Fenomenoloji, öznenen hâkimiyetine vurgu yapar, anlamın kaynağı öznenendir. Fenomenolojik bakışla varolanın kendinde anlamı yoktur. Husserl fenomenolojisinde “kendinde olma dünya için hiçbir anlam ifade etmez” (Barbaras 2010: 15). Öznenen varolan karşısındaki bu hâkimiyetine-hegemonyasına karşı, Lacan, Merleau-Poty'nin özneyi seyreden ve önceden var olan bir bakış fikrini geliştirir. Merleau-Poty'ye bu bakış “her şeyi gören transandantal bir öznenen gelmektedir; fakat Lacan'a göre böyle bir özne yoktur. Lacan'a göre biz, esasen dünyayı gören bilinçli özneler değiliz; aksine daima –zaten kendilerine bakılan varlıklarız” (Homer 2013: 174). Probleme şiir çerçevesinde yaklaştığımızda içten dışa, dıştan içe her iki yönelişte de özne merkezdedir. Boşlukta kalmış gibi görünen Lacan'ın getirdiği yorum da bu anlam bağı içerisinde yerini bulur. Özne, dıştan ve içten, şeylerle kendine bakılan varlıktır.

O, “[r]üya estetiği içinden, insan ruhundan başlayarak bütün tabiata ve kâinata dış dünyadan da insan ruhuna doğru yayılan gizli bir dil ile büyüdü bir iletişim alanı kurma yoluna gider.” (Gariper 2007: 158). Empresyonist bir duyarlılıkla onun şiiri, gözün, kulağın, kısacası beş duyunun algıladığı varlığı kendinde merkezleştirme ve izlenimlere bağlı olarak anlamlandırma üzerine kurulur. Bunu yaparken de estetize edilmiş ve uyuma ulaşmış bir dünyanın algısını ifade eder.

Necip Fazıl (1993: 66), *Serseri*¹ şiirinin başlığının da ifade ettiği gibi, *başın* için, zihnin genel kuralların ve alışılmışın dışında işleyişini problem hâline getirir. Şair,

“Yeryüzünde yalnız benim serseri,
Yeryüzünde yalnız ben derbederim.
Herkesin dünyada varsa bir yeri,
Ben de bütün dünya benimdir derim.

Yıllarca gezdirdim hoyrat başımı,
Aradım bir ömür, arkadaşımı.
Ölsem dikecek yok mezar taşımı;
Hâlime ben bile hayret ederim.

Gönlüm ne dertlidir, ne de bahtiyâr;
Ne kendisine yâr, ne kimseye yâr,
Bir rüya uğrunda ben diyâr diyâr,
Gölgemin peşinden yürür giderim.”

mısralarında dış simgesel ağ ile uyumsuzluğunu dile getirir. Bu şiirde, aynı zamanda şiire adını veren “serseri” kelimesiyle “hoyrat baş” anahtar kavramlar olarak değer kazanır. Sözlükte (Akalın vd. 2005: 1737) *serseri*, “1. Belli bir işi ve yeri olmayan başıboş kimse, kabadayı, hayta, holigan (kimse). 2. Tutarsız, beğenilmeyen davranışları olan kimse.”; *hoyrat* ise “kaba, kırıcı ve hırpalayıcı” (Akalın vd. 2005: 902) şeklinde anlamlandırılır. Lacan’ın bakışıyla *serseri*, simgeselleşmeye/simgesel alana direnen tikel öznel duyuları ve düşünceleri taşıyan biridir. Michel Foucault’ya göre ise *deli*dir. Foucault’ya göre “[d]eli insanın ilk gerçeğini ifşa etmektedir; onu ilkel arzularına, basit mekanizmalarına, bedeninin en aceleci betimlemelerine indirgemektedir. Delilik, kronolojik ve toplumsal, psikolojik ve organik bir cins çocukluktur” (Foucault 2006: 734). Foucault, deliyi, serseri gibi simgesel alanı paranteze almak isteyen biri olarak görür. Serserinin de deli gibi diğer insanlardan bir diğer ayrıcalığı ise masumluluğu ve sorumsuzludur. Delinin “masumluluğu bu psikolojik içeriğin yoğunluğu ve gücü tarafından güvenceye alınmıştır. Tutkularının gücü tarafından zincire vurulan, arzularının ve imgelerinin şiddeti tarafından sürüklenen deli sorumsuz hale gelmektedir ve sorumsuzluğu, bizatihi nesnel bir belirleyicilikten” kaynaklanmaktadır (Foucault 2006: 736). Deli, insanlar içinde söylemsel ağa dâhil edil(e)meyendir. Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam*’ı öyledir. Sonra Mihail Bahtin’e bakıldığında bu, bedensel hazzı öne alan karnaval bir tiptir. Dostoyevski’nin *budalalık* diye ortaya koyduğu. Yani simgesel ağa yakalanmak istemeyendir. Bunun sonucunda ise serseri-deli-aylak-budalanın yakalamaya çalıştığı psikanalizme göre *jouissance* yani dilin ve simgenin bastırıldığı mutlak keyif ve hazdır. Serseri göstereninin tüm bu edebiyat dünyasındaki gösterenleri önemlidir. Bu gösterenlerin varolana karşı aynı tavrı aldığı söylenebilir.

İnsan bedeninin bir parçası olan baş, insan varlığının merkezidir. “Baş, (...) insanın farkındalığına, ilhamına ve ifadesine ait bütün aslî öğeleri içerir. Geçmiş dönem insanların çoğu ruhu, enerjiyi, gücü, ilhamı veya dehayı (ilahî ruh) başta konumlandırmışlardır.”(Martin 2010: 340). Aynı

zamanda “[b]aş, (...) yeninin tohumlarını sembolize ettiği gibi ölümü ve hayatı da temsil eder.” (Martin 2010: 341-342). İnsanın düşüncelerine, kararlarına ve davranışlarına yön vermesinin yanında sosyal alanda kişiyi temsil etme önceliği de ona aittir.

Necip Fazıl'ın ilk dönem şiirlerinin önemli bir kısmında görüldüğü gibi bu şiirinde de öznenin tikel ve öznel duyularının simgesel ağla sunulmuş/verilmiş olanla çatışması, *süperego* ile *id*'in çatışması ve *ego*'nun arada ezilmesi dile getirilir. 1927-1928'de *Kaldırımlar*'da derinleşmeye başlayan bu çatışma, 1939'da *Çile* şiiriyle zirveye çıkar. Onun birçok şiirinde bu çatışmanın izini sürmek mümkündür. Çatışmanın kaynağında karar ve eylemleri düzenleyen *başın/zihnin* dış dünyayla uyuma varamaması, başka bir söyleyişle simgesel ağ karşısında bastırılmış, bilinçdışına itilmiş dürtü, itki ve içgüdülerin dünyası, öznenin hakiki duyumu yani yaşam enerjisi alanı ve *id*'in arzuları yatar.

Serseri şiirinde Necip Fazıl, aidiyet duygusuyla bir yere, bir mekâna, bir gruba ve/veya ideale bağlanamamış, savrulan, kısacası simgesel ağın değer ve anlam dünyasına tutunamayan öznenin kendisinden hareketle varlığı algılayış biçimini sergiler. Her şeyden önce öznenin kendisini,

Yeryüzünde yalnız benim serseri,
Yeryüzünde yalnız ben derbederim.

şeklinde nitelemesi, öznenin simgesel ağa sadece kendisinin duyum, algı, dürtü ve güdülerinin yakalanmadığı, direnç gösterdiği anlamını taşır. Bunu söyleyebilmek için dış dünyaya ait karşılaştırma ögesine, başka insana yahut insanlara ihtiyaç vardır. Lacan'ın da ifade ettiği gibi insan kendini ötekinde tanır (Cléro 2011: 100) ve anlamlandırır. Yeryüzünde kendine ait yer edinemeyen, bağlanma ve aidiyet duygusu geliştiremeyen özne,

Herkesin dünyada varsa bir yeri,
Ben de bütün dünya benimdir derim.

söyleyişinde görüldüğü üzere bütün dünyayı sahiplenmek ister. Bu istek bir yere bağlı olmaması, bir mekânının bulunmamasıyla ilişkilidir. Bu mısralarda simgesel-toplumsal alanda bir geri çekilme söz konusudur. Böylesine durumlarda “dış dünyadan çekilen libido ben'e yöneltilir ve böylece narsizm adı verilebilecek tutuma yol açar” (Freud 2010: 24). Bu nedenle söz konusu dizeler *ben*'liğin narsisizmini sergiler. Narsizm “kendini koruma içgüdüünün, bencilliğinin libidinal bir tamamlayıcısı, her canlı varlığa haklı olarak bir ölçüde atfedilebilecek bir özellik olarak karşımıza çıkar” (Freud 2010: 23). Narsistik kişiliklerin başlıca özellikleri “büyüklenmeci-

lik, aşırı bencillik ve başka insanlardan hayranlık ve takdir elde etmeye çok hevesli olmalarına karşılık, başkalarına karşı çarpıcı bir ilgi ve eşduyum yokluğudur” (Kernberg 2006: 200). Özne, içine sürüklendiği yurtsuzluk ve aidiyetsizlik duygusunu narsistik yoluyla aşmaya çalışır. Herkesin dünyada bir yerinin olması, aidiyet duygusu taşıması, kendi içinde tutarlı olması; bütün bunlardan yoksun olan özneyi böyle bir narsistik sahiplenmeye götürür.

Serseri şiirinde öznenin kendisini insanlar arasında, toplumda ve mekânda konumlandırılmaması problemi,

Yıllarca gezdirdim hoyrat başımı,
Aradım bir ömür, arkadaşımı.
Ölsem diyecek yok mezar taşımı;
Hâlime ben bile hayret ederim.

mısralarıyla daha da belirginlik kazanır. Yeryüzünde kendini bu algılayış biçimiyle özne, nesneleştirdiği başına fenomenolojik bakış getirir. Merleau-Ponty'e göre “fenomenoloji, insanı dünyaya bağlayan ilişkinin bilincine varmanın ve dünyanın gerçekliğini kavramanın yegâne aracı olmak durumundadır.” (Küçükalp 2009: 383). Özellikle Husserl fenomenolojisi “her nesneyi imgelemde o nesnenin değişmeyen yanını bulana kadar” değiştirerek “fenomeni bütünüyle ve katıksız biçimde kavramak, onda özsel ve değişmez olanı kavramak” ister (Eagleton 2004: 80). Böylelikle fenomenoloji nesnelerin kendilerine dönmeyi amaç edinirken “kökleri somut yaşamda olmayan kuramları sabırsızca bir kenara” atmaya amaçlar (Eagleton 2004: 81): “Bu ‘epokhe’nin bana sağlayabileceği nedir? Eğer tüm dünya, benim kendi deneysel varlığım, kendi deneysel Benim de içinde olmak üzere, araç içine alınmış, bir yana bırakılmışsa geriye ne kalır? Bu indirgmeden geriye kalan *artık* (Residuum) yeni bir varlık alanıdır, kendinde *saf bilinç*in oluşturduğu varlık alanıdır. Bu alana ancak epokheyle, epokhe gerçekleştirildikten sonra girmek mümkün olmaktadır” (Husserl 2010: 20). Bu mısralardaki fenomenolojik yönelim, Merleau-Ponty’nin söylediklerinden farklı bir bağlamın ürünü olarak öznenin dünyaya bağlanamamasının gerçekliğinin algısını ortaya koyan bilincin yansıması şeklinde belirir. Bilinç, dünyanın gerçekliğiyle öznenin gerçekliği arasındaki paradoksu ve bu paradoksun yarattığı çatışmaya bağlı yarılmayı üçüncü bir gerçeklik alanı olarak kavrar. Aynı zamanda bu, öznenin öznel, tikel duyularıyla reel hayattaki insanın duyularının çakışmaması anlamına gelir. Doğrusu insanın duyuları, hiçbir zaman tam olarak çakışmaz. Bu da yalnızlığa yol açar.

Özne, fenomenolojik algıyla bakışını ve dikkatini kendi *başına* çevirir. Artık bütün algı düzlemi *baş* üzerinde toplanır. Şiirde yer alan “hoyrat baş” nitelemesi öznenin algılamaya nesnesini ve bu nesneyi algılama biçimini gösterir. Algılama nesnesi *baş*tır. Algılama biçimi ise onun *hoyratlığıdır*. *Hoyrat*, sözlüklerdeki *kaba*, *kırıcı* ve *hırpalayıcı* anlamının yanında *aykırı*, *farklı*, *uyumsuz* anlamıyla metindeki yerini alır. *Hoyrat baş* ile şair, öznenin başının başka başlardan farklılığını, aykırılığını ve uyumsuzluğunu dile getirir. *Ben*, böyle bir algıya ancak başka *ben*lerden hareketle gidebilir. Başın *hoyratlığı* nitelemesi, *hoyrat* olmayan başka başların algılanmasıyla mümkündür. Özne, kendi *başını* öteki *başlara* göre değerlendirmekte, konumlandırmakta ve yargılamaktadır. Oysa hayatın mantığı içerisinde öznenin kendi başını olumlayan, *ötekini* olumsuzlayan bir bakış geliştirmesi beklenir. Sonuçta insan kendini *öteki* üzerinden tanımlar. Burada farklı bir durumun ortaya çıkması *başın* özne tarafından algılanışını belirginleştirir. Özne, *başın hoyratlığını* yani zihnin farklı işleyişini,

Aradım bir ömür, arkadaşımı.

söyleyişle daha da belirgin kılar. Bu mısradaki *bir ömür boyunca aranan arkadaşın bulunamaması*, diğer insanlarla uyum içerisinde olunamadığı, iletişim kurulamadığı, herkesten farklı olunduğu anlamlarını taşır. Bu da, öznenin var olma, varlık kazanma problemiyle ilişkilidir. Daha sonra yer alan,

Ölsem dikecek yok mezar taşımı;
Hâlime ben bile hayret ederim.

mısraları ise anlamı genişletir ve derinleştirir. Yukarıdaki mısralarda yalnızlığı aşan boyutuyla insanın sosyal varlık olamaması, simgesel alana geçmemesi, çocuğun otistik dönemde kalması, yurtsuzluğu ve kimsesizliği dile getirilir. Özne, yalnızlığını ve kendi durumu karşısındaki hayretini ifade etme ihtiyacı duyar. O, aykırılığını bilir, fakat bunu aşma gayreti içine gir(e)mez. Muhtemelen böyle bir gayrete girebilecek kararlılığı ve gücü kendinde bulamaz. Sonuçta o, iradesi önemli bir tarafıyla elinde olmayan *serseridir*. Kantçı bakışla özne bölünmüştür, yarılmıştır: “Öznenin bir yarısı fenomenal içgüdü, arzu düzenine, ıslah olmamış ego'nun id'ine batmış kalır; diğer yarısı yüksek değerlere doğru tırmanır.” (Eagleton 2010: 121). Burada özne kendisine hayret ederken simgesel ağa takılıp kalan Jung'un ortaya koyduğu personel kimliği ile bilinç dışında arzu ve istemlerinin bütünü olan öteki arasında çatışma yaşar. Kendi hâline hayret etmesinde iki kimlik çatışır. Şiirde bu, genelde gölge, ikiz gibi imgelerle verilir.

Serseri şiirinde olumsuzlanan, *hoyratlık*la nitelenen *baş*, fiziki ve biyolojik bir olgu olan varlığıyla şiirde yer almaz. Şair, şiir sanatında başvurduğu üslup özelliği olarak somutu söyleyerek soyut olanı ifadeye yönelir. Bir başka söyleyişle felsefi söylem içinden duyularını, soyut hislerini imgelerle somutlaştırır. Burada *baş*, zihnin işleyiş sisteminin, düşüncü tarzının, algılayış ve yorumlayış biçiminin, bütün iç dünyanın metaforu şeklinde karşımıza çıkar. Öznenin insanlarla, varlıkla uyum içerisine girememesinde, buna bağlı olarak çatışma yaşamasında zihni melekelerinin işleyiş biçimi, tercihleri ve kişilik yapısı rol oynar. Çocuklukta *odipal dönem*de (anne-baba-çocuk üçgeninde) kurulan karakteri rol oynar- Anneyle yetişen çocuk dişil varlığın himayesindedir ve onu dişil varlık büyütür, besler, korur ama özgürlüğü ve varoluş imkânlarını elinden alır. Buradaki dişil varlık korumacı bir varlıktır. Bu, insanın daha sonraki hayatına da sirayet eder (Saydam 2011: 96-97). Nitekim kendisini yeryüzünde konumlandıramayan, ama yeryüzüne de mecbur olan özne, “[k]opukluk, kapatılmışlık, temassızlık, kendini ayrı ya da yabancı hissetme, her şeyin bulanık olması ya da gerçekdışı gelmesi, kendini insanlarla bir hissetmeme ya da yaşamın anlamını yitirmesi, ilginin azalması, her şeyin boş ve anlamsız görünmesi” (Guntrip 2003: 12) gibi şizoid kişilik bozukluğunu düşündürecek şekilde içinde bulunduğu trajik durumu,

Gönlüm ne dertlidir, ne de bahtiyâr;
Ne kendisine yâr, ne kimseye yâr,
Bir rüya uğrunda ben diyâr diyâr,
Gölgemin peşinden yürür giderim.

mısralarıyla ifade eder. Öznenin kendisini bu algılayış biçiminde hâkim öge, kararsızlık ve arada kalmışlıktır. Bu, süperego-id arasında ego'nun kararsızlığı, Jung'un ifade ettiği şekliyle personel kimlik ile bilinçdışı kimliği arasındaki kararsızlığıdır. *Gönlünün dertli olması* veya *olmaması*, *ne kendine ne de kimseye yâr* olması arada kalmışlığı, trajik durumu; *bir rüya uğrunda gölgesinin peşinden diyâr diyâr gitmesi* ise iradesiyle hayatını düzenleyememesini gösterir. Kişi, gölgesini peşinde sürüklüyorsa hayatını akli ve iradesiyle düzenliyor, gölgesinin peşinde sürükleniyorsa hayatını akli ve iradesiyle düzenleyemiyor; metnin başlığına uygun şekilde hayatın akışı içerisinde olaylar onu nereye götürürse o tarafa sürükleniyor anlamına gelir. “Gölge”, simgesel alanın baskısıyla bilinçdışına bastırılan haz, arzu ve isteklerin hayatı yönlendirecek şekilde görülmesidir. Bir başka söyleyişle bilinçdışındaki *ötekidir*. Öznenin gölgesinin peşinde gidiyor olması, personel kimliğinden çok ötekini-bilinçdışı benliğini-arzu ve isteme alanı-takip ediyor anlamına gelir.

Şiirde üzerinde durulması gereken kelimelerden biri de *rüyadır*. Sözlüklerin *düş*, *gerçekleşmesi imkânsız durum*, hayal, *gerçekleşmesi beklenen ve istenen şey*, *umut* (Akalın vd. 2005: 1667) şeklinde anlamlandırdığı, metinde karşılığı açıklık kazanmayan rüya kavramı, gerçeklikle bağı olmayan, zihnin ürettiği hayal, asılsız arzu, istek, bunlardan da çok halüsinasyon/sanrı şeklinde karşılanabilir. Bu anlam ilişkisi içerisinde,

Bir rüya uğruna ben diyâr diyâr,
Gölgemin peşinden yürür giderim.

söyleyişi karşılığını bulur. Rüyalar, tıpkı edebî metinler gibi, arzu, haz ve isteklerin karşılandığı/karşılaşıldığı metaforik metinler olarak değerlendirilmeye müsaittir.

Serseri şiirinde bilinçdışına bastırılan *ben*, ikincil konumda, hayatın nesnesi durumundadır. Söz konusu durum, onun hayatının öznesi hâline gelemediğini, hiçbir zaman gelemeyeceğini gösterir. Bu da şiirin başlığının sözlükteki (Akalın vd. 2005: 1737) anlamı olan “[b]elli bir işi ve yeri olmayan başıboş kimse, (...) 2. Tutarsız, beğenilmeyen davranışları olan kimse.” ile uygunluk gösterir. Sonuçta *serseri*, akıl ve iradesiyle hayatını toplum normlarına, simgesel ağa göre düzenleyemeyen, yapısı ve yazgısı gereği toplumun dışında bir yerde konumlanan *yalnız* kişidir.

Necip Fazıl'ın *Serseri* şiiriyle karşılaştırmalı şekilde ele almak istediğimiz Ahmet Hâşim'in *Başım* şiiri, insan vücudunun bir parçası olarak *başın* horlanması, ötekileştirilişi ve yadsınışı etrafında varlık kazanır. Şizoid kişilik özellikleri sergileyen, bedeniyle uyum içerisinde olmadığı bilinen, çirkinlik kompleksi “içini ömrü boyunca bir kurt gibi kemiren” (Ayvazoğlu 2000: 207) şair, bu durumu kimi zaman ifade etme ihtiyacı duyar. Yakın arkadaşı Yakup Kadri (1969: 109), hatıralarında onun başının fiziki görünüşüyle olan iç çatışmasını şairin dilinden şöyle aktarır:

“Dün gece gözüme bir lahza uyku girmedi. Önce şu alınımın çıkıklığını düzeltsem acaba nasıl olurum? dedim. Sonra, baktım ki, burnum da küçülmeye, biçime girmeye muhtaçtır. Haydi onu yaptım farz edelim. Ya gözlerimin rengini nasıl değiştirebilirim? Ağzımla yanağım arasındaki yara izini nasıl silebilirim? Ya şu, ya bu derken en sonunda kafayı dibinden kesip atmaktan başka çare olmadığını anladım.”

Bunu Falih Rıfkı Atay'ın (1966: 39-40) verdiği bilgiler de destekler:

“Başının bir hikâyesi vardır: Bir gün evinde aynasının önüne geçmiş. Acaba çenesinin şurası düzelseydi.. (çenesinin ucu biraz yarıktı.) Acaba kulağı biraz şekil değiştirseydi... (yapışık ve tıksızdı.) acaba kaşları gözlerinin üs-

tünde biraz ferahlıyabilse.. Ve birden isyan eder, kendi boğazından tutarak haykırır: ‘ – Kesip yenisini koymaktan başka çare yok!’”

Merleau-Ponty'nin (1996: 43) de ifade ettiği gibi aynayla kendi bedenine yönelen insan, “gören-görünür”dür. “Çünkü hissedilebilirin yansımaları vardır; ayna onu tercüme eder ve iki kat yapar.” *Onun aracılığıyla dış tamamlanır, insanda gizli olan her şey bu yüze geçer.* Bedeniyle karşılaşan özne, *nesne-benle ideal-ben* arasında bölünmüş, yarılma yaşamış ve bunun da ötesinde kendisine yabancılaşmıştır. Burada aynanın işlevi, Lacan'ın ayna metaforunda *özne-benin* kendini imgesel alanda görerek *özdeşleşme* eylemine girmesinin ve tamamlanmasının (Lacan 1982: 150) tersine ilerler. *Nesne-beniyle ideal-beni* arasında çatışma yaşayan özne, imgesel alandan simgesel alana geçerek ağa takılır. Lacancı yaklaşımla “ayna evresinin” tamamlanamadığı “yani yansıyan *özne-ben*'in toplumsal *özne-bene*” (Lacan 1982: 154) dönüşemediği durum söz konusudur. Özne, psikiyatride dismorfofobi adı verilen bir durumla karşı karşıyadır. Kendini beğenmez.

Başın trajijinin yanında bedenın yeniden yapılanmasının imkânsızlığını dile getiren yukarıdaki cümlelere benzer tarzda Ahmet Hâşim'in (1927: 5) *Başım* şiirinde öznenin başını algılayışı şu şekilde varlık kazanır:

“Bî-haber gövdeme gelmiş, konmuş,
Müteheyyic, mütekallis bir baş;
Ayırır sanki bu baştan etimi,
Ömr-i ehrâma muâdil bir yaş!

Ürkerim kendi hayâlâtımdan,
Sanki kandır şakağımdan akıyor...
Bir kızıl çehrede âteş gözler,
Bana gûyâ ki içimden bakıyor!

Bu cehennemde yetişmiş kafaya,
Kanlı bir lokmadır ancak mihenim,
Âh yâ Rabbi, nasıl birleşti,
Bu çetin başla bu suçsuz bedenim?

Dişi, tırnakları geçmiş etime,
Gödem üzerinde duran ifrîtin.
Bir küçük lâhza-i ârâma fedâ,
Bütün âlâyışı nâm ü sıytın!”

İnsan, “ben’ dediğimiz, tek başına bir iç hali değildir. Aksine o, dış aleme doğru çeşitli yönelişlerden ibaret bulunmaktadır. Kaldı ki bu dış alem de artık bir çevre durumundadır.” (Gürsoy 2007: 14). Özne kendisine içten baktığı gibi, dıştan da bakma gücüne sahiptir. Nitekim *Başım* şiirinde

şairin *başını* çevreye/dış dünyaya ait bir nesne gibi algılaması ve ona dıştan bakarak anlamlandırması söz konusudur. Aynada ve/veya fotoğrafta karşılaşılan *baş*, *benin* kendisi üzerine dış dünyadan yönelmesini getirir. Algı, kökleri iç dünyada derinleşen ıztırap verici bir öğeye dönüşse de özne kendisine ait bir organı dış dünyanın verileriyle anlamlandırmaktan kaçınmaz. Merleau-Ponty'nin tespitiyle algılayan-algılanan gerilimi ortaya çıkar (Zengin 2003: 19).

İnsan nesnelere, çevreyi, ötekini, evreni ve içerisinde kendisini çeşitli şekillerde anlamlandırır. Bilinç, nesnelere, olaylar, olgular üzerinde devamlı çalışır. Bilincin yüzey yapısından çok, derin yapısı bu çalışmayı yürüten mekanizmadır. Toplumsal ve bilimsel bilginin yanında kendilik bilgisi ve değeri de bilinçle mümkündür. Bilincin bilgiye dolaylımsız yöneldiği durumlarda fenomenolojik algı ve bilgi devreye girer.

Fenomenoloji, açıklayan ve çözümleyen bilimsel bilginin karşısına *ben* tarafından algılanan dünyayı koyar. Buna göre *ben*, beden ve psizmin belirlediği birçok nedenselliğin sonucu ya da çakışması değildir. Kendisini dünyanın bir parçası olarak, biyolojinin, psikolojinin ve sosyolojinin basit bir nesnesi olarak düşünmediği gibi, bilimin evrenini de kendi üzerine kapatmaz. *Ben*, dünya hakkında bildiği, hatta bilim dolayısıyla bildiği her şeyi, *benin* olan bir bakış açısından yola çıkarak ya da kendisi olmaksızın, bilimin simgelerinin hiçbir şey ifade etmeyeceği bir dünya deneyiminden yola çıkarak bilir (Ponty 1994: 25). Çünkü “insan dünyadadır, dünyanın içinde kendini bilmektedir.” (Ponty 1994: 33).

Başım şiirinde de öznenin *kendilik bilinci* biyolojinin, sosyolojinin, psikolojinin dışında fenomenolojik bir algının sonucudur. Öznenin dış dünyaya, çevreye mal ettiği bir organını *yönelimsellik*le gözlemlemesi ve onun hakkında bilincinin yargıda bulunması söz konusudur. Husserl'in tespitiyle “her bilinç ediminde bir ‘nesne’yle bağlantı kurulmaktadır ya da her bilinç ediminin yöneldiği bir ‘nesne’ vardır. Her algılamada algılanan bir şey, her duyumsamada duyumsanan bir şey, her düşünmede düşünülen bir şey, her sevmeye sevilen bir şey vardır. Her bir edimin yöneldiği, bağlantı kurduğu bir ‘şey’ vardır.” (Tepe 2003: 14). *Başım* şiirinde bilincin yöneldiği ve bağlantı kurduğu *başın* görünümüdür ve bu *baş*, hiç de olumluluk taşımaz. Nitekim özne onu,

Bî-haber gövdeme gelmiş, konmuş,
Müteheyyic, mütekallis bir baş;
Ayırır sanki bu baştan etimi,
Ömr-i ehrâma muâdil bir yaş!

mısralarıyla ontolojik düzlemde kendilik bilgisinin dışına çıkarır. Kendisinden habersiz gelip gövdesinin üzerine konan bu *heyecanlı, gerilmiş ve kasılmış baş*; istenmeyen, iradenin dışında edinilmiş, âdeta dış dünyaya ait bir öğedir.² Çünkü *heyecanlı, gerilmiş ve kasılmış* yapısıyla; özneyi *piramitlere denk* yaşta göstermesiyle arzulananın dışında bir *baş*tır.³ Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri “[g]erçeklik bilgisi’nin *gerçekliğe uyum*’la eş anlamlı olmadığı”dır (Hartmann 2004: 30). Hatta çoğu kez uyumsuzluğu yaratan *gerçekliktir*. *Başım* şiirinde de uyumsuzluğu ve buna bağlı olarak iç çatışmayı yaratan *başın* gerçekliğinin algılanış biçimidir. Çünkü “[r]uh maddeyi (bedeni) etkiler madde de (beden de) ruhu etkiler. Zihinle beden arasında bir *etkileşim* vardır.” (Tura 2011: 358). Nitekim Ahmet Hâşim’in bir yazısında ruh-beden etkileşimini, bedenini nasıl problem hâline dönüştürdüğünü “*Başım* şiirini hatırlatan ‘vücudumun müstakbel şekli, bana günlerin ve ayların karanlık ufku üzerinde, kırmızı bir ay, ateşin bir küre halinde yuvarlanıyor göründü’ cümlesi (...) şişmanlık-tan ve görünüşünden memnun olmadığını” (Çoban 2004: 42) gösterir.

Asıl *benlik* insanın psişik dünyasıdır. Bu sebeple bedeni yargılama gücünü kendinde bulur. *Benlik*, bedeni bir nesne olarak algılar. Ona bilinçli olarak yaklaşır ve onun bir parçasını yargılar. Necip Fazıl’ın *Serseri* şiirinde olduğu gibi, bu durum ifşa etmek anlamına gelir. Foucault’nun ifadesiyle “[ö]z-ifşa, aynı zamanda özyıkımdır” (Foucault 1999: 67). Bedenle yüzleşme ve ifşa, bedeninin yıkımıdır. Böyle bir bilinçle kendi görüntüsüyle karşılaşan özne, kendi görüntüsünden ürker. Empresyonist bir ressam gibi çehresinin görüntüsünün izlenimlerini dikkatlere sunar. Bu görünüşte sanki şakağından kan akmakta, kızıl çehrede ateşten gözler ona içinden bakmaktadır. Öznenin trajik gözlerin kendi bedeninden bir parçaya yani *başa* içten bakmasıyla başlar:

Ürkerim kendi hayâlâtımdan,
Sanki kandır şakağımdan akıyor...
Bir kızıl çehrede âteş gözler,
Bana gûyâ ki içimden bakıyor!

Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere *baş*ıyla karşılaşan özne, âdeta bir ucubeyle karşı karşıya gelmiş gibidir. Hayaller anlamına gelen “hayâlât” kelimesini görünüm şeklinde karşıladığımızda öznenin kendi görünümünden, saydam yüzeylerdeki (aynadaki) yansımından ürküntüye kapıldığı sonucuna varılır. Görüntüsünün kendisi üzerinde yarattığı ürküntü bizi, “hayatı içeriden tehdit” (Ancet 2010: 18) eden ucube bedenler düşüncesine götürür. “Ucube bedeninin (dolayısıyla bizzat gözlemcinin bedeninin) iç yaşantısını (le vécu intériur) sorgulatur. Bozuk şekilli bedeninin bir parçasının yarattığı izlenim, kişinin kendisini algılayışı üzerinde etkili olur.” (Ancet 2010: 15). Simgesel alanda bastırılmak zorunda

kalanlar reel hayatta canavar ve istenmeyen duyular, ötekiler, Lacan'ın semptom olarak ortaya koyduğu şekliyle geri döner. Bütün bunlar insanın iç dünyasının dinamikleridir. Dolayısıyla Ahmet Hâşim'in bu şiiri aslında simgesel alanda çirkin olduğu kanısının bastırılışının geri dönüşüdür. Freud'un *tekinsiz* kavramı çerçevesinde ortaya koyduğu durum, bu sebeple hayâlât kelimesinin çağrıştırdığı imgelerle verilir. Dönüş organizma yaşadığı sürece devam edecek ve şairi tekinsiz bir duruma itecektir. Bir yazısında "her ne şekilde olursa olsun, insan çirkinliği zehirlerin en katilidir. Bu zehri gözleriyle içenler için hiçbir menbaın şifası yoktur." (Ahmet Hâşim 1991: 272) diyen şair için çirkinlik kompleksi, onu ömür boyu huzursuz edecek öğeye dönüşür. Kendi görüntüsüyle karşılaşan özne, âdeta mitolojideki Medusa'nın ona bakanların üzerinde uyandırdığı etkiye benzer bir etkinin içine girer.

Öznenin kendisinden ayırıştırmak, nesneleştirerek dış dünyaya mal etmek istediği *başını* "cehennemde yetişmiş" olarak nitelemesi algının seçiciliğini gösterir. Cehennemde yetişmiş bu kafa için onun acıları birer kanlı lokma durumundadır. Şu mısralar,

Bu cehennemde yetişmiş kafaya,
Kanlı bir lokmadır ancak mihenim,

bu durumu açıkça gösterir. Özne için tekinsiz varlık olan *baş*, ızdırıp kaynağı olmanın da ötesinde kişilik kazanarak acı veren doyumsuz bir varlığa, canavara dönüşmüştür. Hegel, kendinde-Şey, İdea'yı, Tin'i tanımlarken belirli bir özün, soyut olanın yanına bir de diyalektik olan olumsuz ekler. İşte A-öz-soyut varlığa-kendinde Şey, olumsuz diyalektik kendi içlilik eklenince bu varlık Tin'e-İdea'ya, Kendinde kendi için olan varlık'a dönüşür. Bu olumsuz aslında varoluş imkânını açan eksikliklerdir. Ağaç bir A'dır, ama insan bu ağacı eksik kabul edip onu masa yaptığında ağaca-A'ya bir olumsuzluk, hiçlik eklenmiştir. Çünkü insan bu ağaç niçin masa değildir demiş ve ağaçta eksiklik bulmuş ona bir eksiklik eklemiştir. İşte bu noktada "meşe ağacının meşeden yapılmış bir masaya dönüşmesi, doğal olarak verilmişin *diyalektik* bir olumsuzlanmasıdır" (Kojève 2012: 205). İnsan kendine verileni olumsuzlayarak bir sonraki safhaya geçip daha idealini aramaya çalışır. Metnin dünyasına gelince özne de kendine, bir olumsuzluk olarak *baş* ekler ve böylece varoluş imkânını *özde* olan eksikliği ortaya çıkarır. Eksiklik sürekli doldurulma arzusunu tetikler. Arzu devam ettikçe diyalektik olarak da Tin'in yükselişi devam eder. Şair, bu noktada artık *başıyla* bedeninin birleşmiş olmasını ontolojik düzlemde sorgular. Sorgulama *aşkın* varlığa yönelerek,

Âh yâ Rabbi, nasıl birleşti,
Bu çetin başla bu suçsuz bedenim?

söyleyişinde ifadesini bulur. Bu durum, Ahmet Hâşim şiirinde pek az karşılaşılan metafizik algıyı da beraberinde getirir.

Özne, kendisinden soyutlamaya ve ayırtırmaya çalıştığı *baş*, “Doğu dünyasındaki destan, masal ve efsanelerdeki kötü ve korkunç yaratık, cin. *meç.* sevimsiz, ortalığı birbirine katan kimse” (Parlatır 2009: 696) anlamına gelen “ifrit” metaforuyla karşılar. Freud’un tanımlamasıyla tekinsiz durum, hayatın neden sonuç ilişkisini-yanılsamasını-kısır döngüsünü bozarak, manipüle ederek, altını oyarak insanın sunulan değer ve anlamlar karşısında tekrar iç dünyasıyla ilişki kurmasını sağlar. Freud, “*tekinsiz* bir sır olarak gizli kalması gerekirken görünür hale gelen her şeyin adı olması paradoksu” üzerinde durur.” Canavar imgesini tanımlar. Çünkü “[t]ekinsiz terimi, esasen aşına veya bilinir olmayana atıfta bulunmakla beraber, bunun tam tersi bir anlama, derinlemesine içsel ve aşına olan anlamı da taşır” (Kearney 2012: 96-97).

Bu kurulan ilişkide *başın* kötücül ve suçlu öge olmasına karşılık, *gövde* suçsuzdur. Özne, suçsuz olarak algıladığı *gövde*yle kötücül öge durumundaki *başın* birleşmiş olmasını, daha yerinde söyleyişle *başın gövdeyi* ele geçirmiş olmasını problem hâline çevirir.

Dişi, tırnakları geçmiş etime,
Gövdem üzerinde duran ifritin.

mısraları, öznenin horlanan *baş* etrafında düştüğü açmazı ifade eder. O, bilinciyle *başını* gövdesiyle bütünleştirememekte, *gövde*yle bütünleşemeyen *baş* dolayısıyla da kendini evrene ve hayatın içerisine konumlandıramamaktadır.

Başını ifrit olarak niteleyen öznenin bakışıyla kafası cehennemde *yetişmiştir*. *Başın* uyumsuzluğu ve buna bağlı olarak duyulan hınç, onu böyle bir yargıya varmaya götürür. *Ifritin*, çirkinlik algısıyla birlikte, insanları suça sürükleyen öge olduğu düşünülürse cehennemle bağı ortaya çıkar. *Baş*, uyumsuzluğuyla, bir başka söyleyişle çirkinliğiyle suçludur. Üstelik, öznenin algılayışıyla *baş*, ondan habersiz *gövdenin* üstüne gelmiş konmuş, kötücül öge olarak halk inanışlarında karşılaşılan şeytanın insanın ruhunu ele geçirmesine benzer şekilde, öznenin *gövdesini* ele geçirmiş, hayatını cehenneme çevirmiştir. Çeşitli inanışlarda kötücül cinler, insana musallat olur. Onu ele geçirecek istediğini yaptırmaya çalışır. Bunların “çoğunluğu kötülük yapmaya eğilimli, insanlara eziyet etmekten, onları kötü yola sevk etmekten hoşlanan, Allah’ın gazabına uğramış sapık varlıklardır.” (Ateş 2002: 132-133).

Öznenin *başını* cehennemde pişmiş olarak nitelemesi başın görünüşüyle ilgilidir. Kızıl çehresiyle ve sanki şakağından kanın akmasıyla, kızıl çehrede ateşten gözlerin içten bakışıyla birleşince onu böyle bir algıya sürükler. Canavarlaşan *baş*, insanı “uçurumun kıyasına kadar getiren aşırılık deneyimlerini sergiler. Yerleşik kategorilerimizi çökertip yeniden düşünmemiz için kıskırtır bizi” (Kearney 2012: 15). “Canavar” bir zihinsel boyut, bir yapabilirlikler alanı, anlam, değer ve nesnelere hakkında modern epistememin düşünme ve onları temsil etmenin şeklidir. Yani bastırılanın, dışta bırakılanın, kurban edilenin geri dönüşüdür.” (Şen 2013: 53). Zihinde canavar imgesi yaratan ifrit, Doğu epistemolojisinde ateşten bir varlık olarak anlam kazanır. Cinler, “insan türünün mevcudiyetinden önce yakıcı ve her şeye nüfuz edici ateşten (nâr-i semüm, mâric) halkedilmiştir.” (Kılavuz 1993: 8).

Bu noktada probleme Didier Anzieu'nün geliştirdiği “Deri-ben” kavramıyla yaklaşmamız yerinde olacaktır. “Deri-ben, beden deneyimini ve psikik etkinliği içeren bir yaşanmışlığı betimler. Bedenin kapsayıcı ilkesine –deri– ve ruhsallığın kapsayıcı ilkesine –Ben– göndermede bulunur. Kişiliğin bu temel iki bileşenin bölünmez bütünlüğü bireysel kimlik duygusunu destekler.” (Ancet 2010: 126). İnsanın birey olarak kendilik bilinci *deri-ben*'le, ikisinin birlikteliğiyle mümkündür. *Başım* şiirinde çatışmanın kaynağı *deri-ben* uyumsuzluğunda yatmaktadır. Öznenin psişisiyle, psikolojik dünyasıyla *deri* yani *beden* uyumsuzluk içindedir. Psikolojik dünyasıyla benimseyemediği *bedeninin* bir parçası olarak *başı* yadsıması söz konusudur.

Başın görünümü karşısında trajik duruma sürüklenen özne, sonunda bir anın, kısa bir zaman diliminin dinlenme, rahat ve huzurunu, şana ve şöhrete, tören ve gösterişe, kısaca dünya nimetlerine sahip olmaktan üstün tutar:

Bir küçük lâhza-i ârâma fedâ,
Bütün âlâyişi nâm ü sıytın!

Özne için huzur anı, *başını* unutmakla mümkündür. Şöhretin sunabileceği sayısız imkân ve mutluluk karşısında kısa bir huzur zamanını yaşamayı üstün tutması, onun *başının* görünüşünü psikolojik düzlemde iç dünyasında derinleşen bir problem hâline dönüştürdüğünü gösterir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılacağı üzere Necip Fazıl'ın *Serseri* şiirinde *baş* çerçevesinde zihnin işleyişinin ve aykırılığının olumsuzlanmasına benzer şekilde, Ahmet Hâşim'in *Başım* şiirinde de *başın* fiziki yapısı horlanır. Bunda her iki şairin *başı* algılayış biçimleri ve bunu simgesel ağa takılarak problem hâline çevirmeleri rol oynar. Ahmet Hâşim'in şiirinde fenomenolojik düzlemde nesnelere dünyasının iç dünyada yansımaları, iç dünyada uyandırdığı izlenimin önem taşımasına karşılık Necip Fazıl'da iç dünyanın dış dünyaya, nesne-

ler dünyasına yansımaları, anlam kazanması/kazanamaması öne çıkar. Başka bir söyleyişle şiirin genel özelliği olarak nesnelere dünyasını anlamlandırmayı tercih eden özne (Ahmet Hâşim)'e karşılık bir diğer özne (Necip Fazıl), iç dünyasının ifadesini nesnelere dünyasında, dış dünyada arar. Fakat orada kalmaz, çoğu kez fizik ötesini sorgulayan bir kişilikle belirir. Bu çerçevede Ahmet Hâşim'in *Başım* şiiriyle Necip Fazıl'ın *Serseri* şiiri her iki şairin fenomenolojik algı düzlemini göstermenin yanında *kendilik bilincini* göstermesi bakımından da dikkate değer görünüm sergiler.

Açıklamalar

- ¹ Şiire, 1925'te *Örümcek Ağı*'nda "Ben" başlığıyla çıkan ilk şekilden sonra bazı değişikliklerle 1955'de yayımlanan *Sonsuzluk Kervanı*'nda son şekli verilmiş, *Çile*'ye de bu son şekliyle alınmıştır. Çalışmamızda şiirin son şekli esas alınmıştır. Karşılaştırma imkânı sağlamak düşüncesiyle şiirin *Örümcek Ağı*'nda yer alan ilk baskısını da kaydediyoruz:

"Yeryüzünde yalnız benim serseri,
Yeryüzünde yalnız ben derbederim.
Dünyada herkesin varsa bir yeri,
Ben de bütün dünya benimdir derim.

Ne anamı gördüm ne kardaşımı
Yıllarca gezdirdim bu dik başımı,
Ölsem kimse koymaz mezar taşımı;
Kendime ben bile hayret ederim.

Gönlüm ne dertlidir, ne de bahtiyâr;
Ne başkasına yâr, ne kendine yâr
Canım isteyince ben diyâr diyâr,
Gölgemin peşinden yürür giderim."

- ² Öğrencisi ressam ve şair Bedri Rahmi Eyüboğlu (1936: 133), şairin fizikî portresini şöyle çizer: "Orta boyllu ve yelek düğmeleri arasındaki hiçbir büklüme yer vermeyen dolgun bir gövde üzerinde Hitit eserlerindeki kafalar kadar büyük ve ekspresif bir baş ve bu iri başı, bu iri gövde üzerinde rahatça tutabilmeğe çalışan kanlı canlı, taşkın, kısacık bir boyun." A. Hamdi Tanpınar (1992: 289) ise ilk karşılaşmanın izlenimlerini şu şekilde aktarır: "Derin, girift çizgileriyle başı, sert bir ağaca oyulmuş hissini veriyordu. Ara sıra keskin bir ihtiza bu çizgileri birbirine karıştırıyor ve o zaman çehresi Afrikalı bir mâbut kadar hoyrat, haşın ve yabancı oluyordu."
- ³ Yakup Kadri'nin onun yaşı konusunda verdiği bilgiler de şairin fizikî portresini benzer şekilde dikkatlere sunar: "Kırk altı, kırk yedi yaşında ya var ya yoktu. Ama çoktan yetmişini geçmiş bir ihtiyar gibi görünüyordu." (1969: 135).

Kaynaklar

- Ahmet Haşim (1927). “Başım”. *Hayat Mecmuası* 20: 5.
- _____, (1987). *Bütün Şiirleri*. Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yay.
- _____, (1991). *Bize Göre İkdâm'daki Diğer Yazıları*. Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yay.
- Akalın vd. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Aktulum, Kubilây (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yay.
- _____, (2002). “Metinlerarası Okuma, Karşılaştırmalı Yazınsal Eleştiri ve Kaynak Eleştirisi Arasındaki İlişkiler ve Ayrımalar”. *I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu*. Eskişehir. 479-485.
- _____, (2004). *Parçalılık Metinlerarasılık*. Ankara: Öteki Yay.
- Ancet, Pierre (2010). *Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi*. Çev. Ersel Topraktepe. İstanbul: YKY.
- Atay, Falih Rıfki (1966). *Pazar Konuşmaları*. İstanbul: Dünya Matb.
- Ateş, Süleyman (2002). *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar Rub Melek Cin İnsan*. İstanbul: Vatan.
- Ayvazoğlu, Beşir (2000). *Ömrüm Benim Bir Ateşi Ahmet Haşim'in Hayatı Sanatı Estetiği Dramı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Balcı, Yunus (2004). “Necip Fazıl ve Cahit Sıtkı'da Yalnızlık ve Kaçış Duygusu”. *Arayışlar – İnsan Bilimleri Araştırmaları- 12*: 41-62.
- Barbaras, Renaud (2010). “Neden Hâlâ Husserl!”. Çev. Emre Şan. *Baykuş* (Husserl Özel Sayısı) 6: 14-28.
- Bloom, Harold (2008). *Etkilenme Endişesi Bir Şiir Teorisi*. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis Yay.
- Cléro, Jean-Pierre (2011). *Lacan Sözlüğü*. İstanbul: Say Yay.
- Çoban, Ahmet (2004). *Göller ve Çöller Şairi Ahmet Hâşim*. Ankara: Akçağ Yay.
- Eagleton, Terry (2004). *Edebiyat Kuramı*. Çev. Tuncay Barkan. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- _____, (2010). *Estetiğin İdeolojisi*. Çev. Bülent Gözkan vd. İstanbul: Doruk Yay.
- Ergiydiren, Sevinç (2007). *Eleştiride Fenomenolojik Yaklaşımlar*. Ankara: Hece Yay.
- Eyüboğlu, Bedri Rahmi (1936). “Hocamız Ahmet Hâşim”. *Kültür Haftası* 7 (26 Şubat): 133.
- Foucault, Michel (1999). *Kendini Bilmek*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Om Yay.
- _____, (2006). *Deliliğin Tarihi*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbey. Ankara: İmge Kitabevi.
- Freud, Sigmund (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*. Çev. Banu Büyükkal ve Saffet Murat Tura. İstanbul: Metis Yay.

- Gariper, Cafer (2007). “Fecr-i Atı Topluluğu”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 3. İstanbul: KTB Yay. 151-172.
- Guntrip, Harry (2003). *Şizoid Görüngü Nesne İlişkileri ve Kendilik*. Çev. İpek Babacan. İstanbul: Metis Yay.
- Gürsoy, Kenan (2007). *Maurice Merleau-Ponty’de Algı Problemine Giriş*. Ankara: Lotus Yay.
- Hartmann, Heinz (2004). *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu*. Çev. Banu Büyükkal. İstanbul: Metis Yay.
- Homer, Sean (2013). *Jacques Lacan*. Çev. Abdurrahman Aydın. Ankara: Phoenix Yay.
- Husserl, Edmund (2010). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. Çev. Harun Tepe. Ankara: Bilgesu Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1969). *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*. Ankara: Bilgi Yay.
- Kearney, Richard (2012). *Yabancılar, Tanrılar, Canavarlar*. Çev. Barış Özkul. İstanbul: Metis Yay.
- Kernberg, Otto (2006). *Sınır Duyumlar ve Patolojik Narsisizm*. Çev. Mustafa Atakay. İstanbul: Metis Yay.
- Kojève, Alexandre (2012). *Hegel Felsefesine Giriş*. Çev. Selahattin Hilav 4. Baskı. İstanbul: YKY.
- Kılavuz, Ahmet Saim (1993). “Cin”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yay. 5-10.
- Kısakürek, Necip Fazıl (1993). *Çile*. 20. Baskı. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- _____, (2011). *O ve Ben*. 30. Basım. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- Küçükalp, Kasım (2009). “Fenomenoloji”. *Felsefe Ansiklopedisi*. Ed. Ahmet Cevizci. C. 6, İstanbul: Ebabil Yay.
- Lacan, Jacques (1982). “Psikanaliz Deneyiminin Ortaya Koyduğu Biçimiyle ‘Özne-Ben’in İşlevinin Oluşturucusu Olarak Ayna Evresi”. Çev. Nilüfer Kuşaş. *Yazko Felsefe Yazıları*. Haz. Selahattin Hilav. İstanbul: Yazko Yay.
- Martin, Kathleen (Ed.) (2010). *The Book of Symbols Reflections on Archetipal Images*. Köln: Taschen.
- Parlatır, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: Yargı Yay.
- Ponty, M. Merleau (1994). *Algının Fenomenolojisine Önsöz*. Çev. Medar Atıcı. İstanbul: Afa Yay.
- _____, (1996). *Göz ve Tin*. Çev. Ahmet Soysal. İstanbul: Metis Yay.
- Saydam, M. Bilgin (2011). *Delî Dumrul’un Bilinci*. 2. Baskı. İstanbul: Metis Yay.

- Şen, Cafer (2013). "Tekinsiz'in Geri Dönüşü: Edebî Eserlerde ve Sinemada Canavar/lık İmgelerine Yönelişin Psikanalitik Temelleri Üzerine -I". *Kurgan* 11: 51-55.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1992). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. 3. Baskı. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tepe, Harun (2003). "Giriş". *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. Çev. Harun Tepe. Ankara: Bilim Sanat Yay.
- Tura, Saffet Murat (2011). *Madde ve Mana Rasyonalitenin Kökeni*. İstanbul: Metis Yay.
- Akalın vd (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Zengin, Nilüfer (2003). "Görülmeği Görmek". *Dünyanın Teni Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler*. Haz. Zeynep Direk. İstanbul: Metis Yay.

The Anomaly and Despising of the Head in the Works of Necip Fazıl and Ahmet Hâşim

Cafer Gariper*

Abstract

Necip Fazıl and Ahmet Hâşim are among the prominent poets of 20th century Turkish poetry. This study analyzes a poem on the head by each poet (*Serseri* and *Başım*). In Necip Fazıl's poem the head takes shape around the ego concept. Ahmet Hâşim's poem turns the head into an ontological problem. The study makes use of the literary methods of intertextuality and comparative literature. In his poem *Serseri*, Necip Fazıl expresses the incongruity between the subject and the society, people and the other beings and focuses on the negative influence of this on himself. He sees his head as the source of the incongruity. The different working of his mind, which he expresses through the word "head", emerges as a problem for him. On the other hand, Ahmed Hâşim turns the physical structure and appearance of the head into a psychological problem related to an ugliness complex. This creates a psychological pressure on the artist. This study focuses on the way both poets approach the head by making use of the data provided by phenomenology and psychoanalysis.

Keywords

Comparative literature, intertextuality, poetry, phenomenology, psychoanalysis, Necip Fazıl, Ahmet Hâşim, *Serseri* (*Ne'er-do-well*), *Başım* (*My Head*).

* Assist. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Isparta / Turkey
cafergariper@sdu.edu.tr

Противоречие и унижение понятия *баш* (голова) у Неджип Фазыла и Ахмета Хашима

Джафер Гарипер*

Аннотация

Неджип Фазыл и Ахмет Хашим являются видными представителями турецкой поэзии XX века. В этой работе рассматривается по одному стихотворению каждого поэта, посвященных понятию «голова» («Бродяга» и «Моя голова»). В стихотворении Неджип Фазыла термин «голова» означает я или эго. Стихотворение же Ахмета Хашима в онтологических рамках превращает голову в проблему. В данной работе использованы методы интертекстуальности и сравнительной литературы. Неджип Фазыл в своем стихотворении «Бродяга» показывает несовместимость субъекта с обществом, людьми и другими существами и возникшее при этом негативное чувство у поэта. Источником несовместимости поэт считает голову (мысли). Иное, другое функционирование ума, выраженное словом баш (голова) поэт обозначает как проблему. В противовес этому, Ахмет Хашим физиологическую структуру и внешний вид головы рассматривает как психологическую проблему в рамках комплекса уродства. Эта ситуация создает психологическое давление на писателя. В данной работе сделана попытка анализа подходов двух поэтов к голове с точки зрения феноменологии и психоанализа.

Ключевые слова

Сравнительная литература, психоанализ, Неджип Фазыл, Ахмет Хашим, «Бродяга», «Моя голова»

* и.о.доц. доктор, университет имени Сулейман Демиреля факультет естественных наук и литературы кафедра турецкого языка и литературы - Испарта / Турция
cafergariper@sdu.edu.tr

İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)

Cihat Göktepe*

Tuba Ünlü Bilgiç**

Öz

İngiltere'nin Kıbrıs politikasının başta stratejik olmak üzere siyasi, ekonomik ve hatta sosyo-psikolojik unsurları vardır. Bu unsurlar da ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki şartlardan etkilenmiştir. Bu çerçevede İngiltere'nin Kıbrıs siyaseti ülkenin güvenlik ve dış politikası ile savunma doktrinine paralel dönemsel değişiklikler göstermiştir. Kıbrıs, İngiltere'nin Orta Doğu'da 'büyük devlet' olarak kalıcılığını sağlama çabaları bağlamında bir dönem askeri ve siyasi açıdan vazgeçilmez addedilmiştir. Ancak Süveyş Krizi sonrası ortaya çıkan şartlar Ada'nın bütününde hâkimiyet sağlama gerekliliğini ortadan kaldırmış, bağımsızlığın yolunu açmıştır. 1960 sonrası dönemde ise Kıbrıs siyaseti diğer iki garantör ülke ve artık bölgenin yeni hâkimi olan ABD ile ortak çıkarların belirlediği ilişkiler ve güç dengesi zemininde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler

İngiltere, Kıbrıs, İngiliz dış politikası, İngiliz güvenlik politikası, 1963 krizi, 1974 krizi

Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz devlet aygıtının en önemli görevi, bürokrasinin başı Sir William Armstrong'un dile getirdiği gibi, İmparatorluğun "düşüşünü düzgün bir şekilde idare edebilmek" (Aktaran Pham 2010: 1) idi. Gerçekten de ülke "1945-1974 yılları arasında büyük devletlerin en zayıfı statüsünden orta büyüklükte devlet konumuna" geçiş yap-

* Prof. Dr., Uluslararası Antalya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Antalya / Türkiye
cihat.goktepe@antalya.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Ankara / Türkiye
tuba@metu.edu.tr

mıştır (Bartlett 1977: 328). İmparatorluğun yaşadığı güç kaybı hükümetlerin dış politika hırsları ile elde mevcut kaynaklar arasında gittikçe büyüyen bir uçurum yaratmış; bu da güvenlik ve dış politikası ile savunma doktrininin dönem dönem gözden geçirilmesine neden olmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs siyaseti de bu çerçevede değişiklikler göstermiştir.

Londra'nın Kıbrıs politikası esasen stratejik temellere dayansa da (Göktepe 2003, Mallinson 2005) Ada'ya verilen değer İngilizlerin Orta Doğu'da kendilerine biçtikleri büyük devlet rolüyle doğrudan bağlantılıdır. İngiltere'nin bu değişimi nasıl algıladığı Kıbrıs'a atfedilen önemi de etkilemiştir.

Kıbrıs'ın İngiltere'nin genel sömürgelerden çekilme politikası çerçevesinde değerlendirilmesi yanıltıcı olabilir, çünkü nihayetinde Kıbrıs, konuya müdahil olan diğer aktörlerin niteliği sebebiyle, farklılık göstermektedir. Ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs siyaseti iç politikada sıklıkla eleştirilmiştir. Bu nedenlerle, İngiltere'nin 1945-1974 arasındaki Kıbrıs siyasetini genel olarak Orta Doğu'ya yönelik dış politika ve güvenlik stratejisi çerçevesinde inceleyecek olan bu makale, konuyu çeşitli düzeylerde ele almayı amaçlamaktadır. Londra'daki karar alma sürecine ilaveten İngiliz politikalarını etkileyen bölgesel olaylar ve dinamiklerin yanısıra Sovyet yayılmacılığında duyulan korkunun şekillendirdiği uluslararası ortamın da etkisi (Birdwood 1959: 132) göz önünde bulundurulacaktır. Türkiye'de Kıbrıs konusunda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu meseleyi Türk dış politikası bağlamında değerlendirdiği için İngiltere'nin konuya yaklaşımını yukarıdaki çerçevede tahlil eden bu makalenin Kıbrıs sorunu hakkındaki literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1870-1950 Atıl Ada

İngiltere 1878'de Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirdi. Çünkü dönemin Başbakanı Disraeli'nin de ifade ettiği gibi İngiltere, Osmanlı topraklarını güneye doğru genişlemeye çalışan Ruslara karşı korumak ve dolayısıyla Yakın Doğu'ya ve Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeye hâlihazırda elinde tuttuğu Malta'dan daha yakın bir üsse ihtiyaç duymuştu (Hunt 1982: 239-243).¹ Ancak Ada'nın askeri değeri kısa süre içinde sorgulanmaya başlandı.

Hammadde ve kaynak açısından pek de zengin sayılmayan ve önemli bir endüstrisi bulunmayan Kıbrıs, boyutları giderek büyüyen savaş gemilerini barındıracak derin deniz limanlarına da sahip değildi. Bu sebeple, 1882'de Mısır alınınca İskenderiye gibi bir rakip karşısında Londra'nın gözündeki askeri ve stratejik önemini hızla kaybetti. Bu tarihten sonra İngiltere'nin

temel hedefi Ada'nın bölgede etkili olabilecek düşman bir devletin eline geçmesini engellemek olacaktı (Markides 2006: 25).

İngiliz yönetimi *enosis* (Yunanistan'la birleşme) isteyen Kıbrıs Rumları tarafından yeni bir fırsat olarak görülmüştür. İngilizler ise Kıbrıs'ın tam egemenliğini ellerinde bulunduramamalarını gerekçe göstererek, *enosis* talebinin muhatabı olmadıklarını iddia etmişlerdir (Johnson 2000: 114). Ancak Türkiye'nin 1923 Lozan Anlaşması ile Ada'daki egemenlik hakkından vazgeçmesinin ve Ada'nın 1925 yılında Kraliyet Sömürgesi ilan edilmesinin ardından İngiltere bu mazereti kaybetmiştir. Londra 1931 isyanı sırasında dahi tutumunu koruyarak *enosis* reddetmiştir. Makarios başpiskopos olunca nihayetinde *enosis* sağlayacak şekilde Kıbrıs'a kendi geleceğini tayin hakkı sağlanması konusunda oldukça aktif bir politika başlatmıştır. Bir yanda Yunanistan'ı bir yanda Rumları harekete geçirmeye çalışan Makarios, 1950 yılında kilisenin öncülüğünde düzenlenen ve Rumların %95 çoğunlukla *enosis* destekledikleri referandumdan da güç almıştır. Ancak Başpiskopos bu dönemde hâlâ İngiliz yardımına muhtaç olan Yunanistan'dan istediği desteği bulamamıştır. İşçi Partisi hükümeti de sosyal politikalarla desteklediği bir bekle-gör stratejisi izlemeyi tercih etmiştir (Rousou 2001: 44-48).

İngilizler yetmiş yıllık dönem zarfında askeri açıdan işlevsiz (Holland 1998, Rousou 2001) olarak değerlendirdikleri, iki dünya savaşı sırasında dahi faydalanma ihtiyacı hissetmedikleri Ada'yı, daha 1880'lerden itibaren birkaç kez çeşitli siyasi çıkarlar karşılığında pazarlık kozu olarak kullanarak Yunanistan'a devretmeyi düşünmüşlerdir (Gürel 1984). Ancak bu teşebbüs ya değerlendirme aşamasında kalmış ya da 1915 örneğinde olduğu gibi Yunanistan tarafından reddedilmiştir. Genel olarak bakıldığında ise, Ada'ya çok büyük önem atfetmemekle beraber, 1945'e kadar İngiltere'nin *enosis*e veya Kıbrıs'ın bağımsızlığına, başka güçlü bir devletin eline geçmemesi amacıyla, karşı olduğu görülür. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle bu politika daha belirginleşecektir.

Sömürgeler Bakanlığı geleneksel politikası çerçevesinde bir koloninin daha elden çıkmasına karşı olsa da (Hatzivassiliou 2009: 1151) Kıbrıs'ın durumu diğer sömürge topraklarından farklı idi. Bu kez Türkiye ve Yunanistan gibi iki müttefik ülke de konuya dâhil olduğu için Dışişleri Bakanlığı siyasi sorunlara gebe olduğunu düşündüğü Ada'nın İngiliz stratejisi açısından önemini sorguluyordu (Corum 2008: 101). Bu sebeple Genelkurmay Başkanlığı'na görüş sorulmuştur. Başkanlık Komitesi 1950 tarihli raporunda Kıbrıs üzerindeki tam egemenliğin korunmasının özellikle ülkenin Orta Doğu'daki genel güvenlik stratejisi çerçevesinde temel bir gereklilik

olduğunu vurgulamıştır (Assos 2011: 118). Bu görüş 1950'li yılların sonuna kadar geçerliliğini koruyacak olan Kıbrıs politikasının temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın 1950'lerin başında kazandığı önem birkaç faktörle açıklanabilir. Birincisi, Orta Doğu'daki bölgesel gelişmeler çerçevesinde değişen İngiliz askeri ve siyasi politikasıdır. Devereux (1989: 327) o döneme değin denizaşırı İngiliz İmparatorluğu'nun belkemiğini teşkil eden Hindistan'ın rolünün 1947 yılı itibarıyla Orta Doğu'ya geçtiğini yazar. Gerçekten de İşçi Partisi hükümeti ve özellikle Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Orta Doğu'ya özel önem atfetmiştir. İngilizler Orta Doğu'da nüfuzlarını devam ettirebilme stratejilerini Süveyş ve Filistin'deki askeri tesis ve üsler üzerine kurmuşlardı (Rousou 2001: 24-26). 1948 yılında İngiltere'nin Filistin'den çekilmesiyle birlikte İngiliz askerleri Kıbrıs'ta konuşlandırılmış ve Ada'nın 70 yıl önceki rolü tekrar hatırlanmıştır: Bölgenin Rus (ancak bu kez komünist) yayılmacılığına karşı korunması.

İkincisi, hava savunma sanayiindeki teknolojik ilerleme ve İngiltere'nin nükleer güç haline gelmesi, nükleer silahlarla donatılacak Kraliyet Hava Kuvvetleri (*Royal Air Force - RAF*) uçaklarının Londra'nın güvenlik stratejisinin temel taşlarından biri olmasına yol açmıştır (Stoddart 2009: 17). Askeri yetkililer RAF üssü için Orta Doğu'yu en uygun bölge olarak değerlendiriyorlardı. Ancak bölgede, özellikle de İngiltere'nin Orta Doğu'daki varlığının en önemli merkezi Mısır'da, gittikçe yayılan İngiliz karşıtlığı bu stratejinin başarı şansını düşürüyordu. Öte yandan bahse konu teknolojik gelişmeler sonucu büyük donanmalara olan bağımlılığın nispeten azalması, yıllarca limanlarının işlevsizliği yüzünden stratejik açıdan yetersiz görünen Kıbrıs'ın önemini artırdı. RAF da Ada'yı Sovyet coğrafyası ve Orta Doğu'ya ulaşım açısından bombardıman uçaklarının yerleştirilebileceği uygun bir yer olarak belirledi (Hatzivassiliou 2009: 1147-1148).

Böylelikle 1950'ler başlarken önemi İngiltere açısından zaten artmış olan Kıbrıs on yılın ilk yarısında vuku bulan çeşitli gelişmeler nedeniyle İngiliz algısında daha da değer kazanmıştır. Bu gelişmelerin ilki ve en önemlisi Süveyş Kanalı'nın kaybedilmesidir.

1950-1957: Stratejik Gerekliklik

Filistin'in elden çıkmasının ardından Mısır'da gittikçe yükselen İngiliz karşıtlığı Londra'nın bazı bölge ülkeleri ile çok taraflı anlaşmalar yoluyla güvenlik ağı oluşturmak gibi yeni bir strateji izlemesine yol açtı. Bu çerçevede İngiltere öncelikle Mısır merkezli bir Orta Doğu Savunma Örgütü (MEDO) kurulması için uğraşmış ancak başarı sağlayamamıştır. Sonuçta, 1954 yılında Orta Doğu Komutanlığı (MEC) Karargâhı Kahire'den Kıbrıs'a taşınmıştır.

1950'lerin ortalarına doğru Orta Doğu'da iyice nüfuz kaybeden İngiltere ABD ile işbirliği halinde hareket etmek zorunluluğu ile karşılaşmıştır. İsrail'in kurulması, 1948 Arap-İsrail Savaşı ve 1953 yılında Eisenhower yönetiminin işbaşına gelmesi sonrası Orta Doğu'ya olan ilgisi artan ABD (Persson 1998) bölgeye daha fazla müdahil olmaya başlamış ve Orta Doğu savunması için 'Kuzey Kuşağı' (*Northern Tier*) projesini geliştirmişti. Nitekim İngiltere de bu çerçevede kurulan Bağdat Paketi/CENTO'da yer almıştır. Önceki dönemde sadece Mısır'a alternatif olarak görülen (Rousou 2001: 49-50) Kıbrıs artık Bağdat Paketi çerçevesinde, aşağıda da açıklanacağı gibi, hem İngiltere'nin bölge çıkarları hem de Pakt kapsamındaki yükümlülükleri açısından 'elzem' olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Hatzivassiliou 2009: 1165).

Ayrıca Süveyş Üs Anlaşması'na göre İngiltere'nin savaş durumunda Süveyş Kanalı'nı kullanabilmesi için Süveyş yakınlarında bir bölgede asker bulundurmaya veya harekât noktası olarak kullanabileceği bir üsse ihtiyacı vardı. Kıbrıs her ne kadar askeri altyapı ve tesis açısından son derece yetersiz görülse de bölgede İngiltere'nin hâkimiyetinde kalan ve bu görevi ifa edebilecek son alternatif toprak parçası idi. Bu amaçla Ağustos 1954'de Ağrotur'da (*Akrotiri*) RAF hava üssü inşaatına başlandı. Yaklaşık 5,5 milyon sterlin harcanan üs için sonraki on yıllık dönemde 30 milyon sterlin bütçe ayrıldı (Rousou 2001: 61-65). Muhtelif askeri tesislerin yanısıra Ada'ya Süveyş'ten transfer edilen radar ve dinleme istasyonları da yerleştirildi (Mallinson 2009: 739).

Ancak Kıbrıs'ın İngiliz savunma stratejisi açısından değerini koruyabilmesi için en önemli koşul, Mısır'daki tecrübeye binaen, düşman bir yerel yönetim/halk engeline takılmadan asker ikame edilebilmesi idi. Bu yüzden askeri yetkililer üslerin güvenliği için Ada'da İngiliz hâkimiyetinin devamını zorunluluk olarak değerlendirmişlerdir (Rousou 2001: 60). Bu şartlar altında, Sömürgeler Bakanı Henry Hopkinson tarafından 28 Temmuz 1954 tarihinde Avam Kamara'sında yapılan açıklama (Hansard 1) ile Kıbrıs'a kendi geleceğini tayin hakkı verilmemesi kararı 'asla pozisyonu' olarak bilinen resmi İngiliz politikası haline gelmiştir.

Kıbrıs konusunda ortaya konan bu kesin tavrın bir sebebinin de dönemin iç politika dengeleri olduğu ileri sürülebilir. 1951 yılında Muhafazakâr Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte sömürgeci politikalar daha da az sorgulanır olmuştu (Corum 2008: 88). Hatta Mısır'dan çekilmek zorunda kalan hükümet sadece muhalefetin değil Muhafazakâr Parti'nin sağ kancasına mensup (Süveyş Asileri diye anılan) bir grup parlamenterin de tepkisi ile karşılaşmıştır (Holland 1998: 37-38). Bu ortamda Churchill ve Eden

hükümetlerinin bölgede başka bir sömürgeyi daha kaybediyor durumuna düşmek istemedikleri anlaşılmaktadır.

Bir diğer gerekçe olarak, bir kısım tarihçi İngiltere'nin Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarına işaret ederler. Bazıları Başbakan Eden'in, Kıbrıs'taki İngiliz birliklerinin İngiltere'ye Orta Doğu'dan gerçekleşen petrol akışına zarar gelmemesini de temin ettiklerini ifadeyle, bu düzenlemenin bozulması durumunda ülkede işsizlik ve açlık olacağını dile getirdiği 1956 tarihli Norwich konuşmasına atfen, enerji kaynaklarının İngiliz siyaseti üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekerler (İrkıçatal 2012, Constandinos 2009a: 22). Diğerleri ise bunun sadece Londra'nın Ada'yı kaybetmemek için sürdürdüğü kavgada halkı yanına çekmek üzere kullanılan siyasi bir argüman olduğunu ileri sürerler (Hatzivassiliou 2009: 1153).

Ayrıca askeri gerekliliğin ve ekonomik çıkarların ötesinde, en önemli gerekçelerden biri İngiltere'nin uluslararası konumu ile ilgili idi. Kıbrıs'taki İngiliz varlığı ülkenin Akdeniz ve Orta Doğu'daki politik gücünün ve itibarının göstergesi olarak kabul ediliyordu (Devereux 1989: 327). Bu nedenle bölgeden tamamen çekilmek İngiltere'nin büyük devlet statüsünü kaybettiğinin ilanı anlamına gelecekti (Corum 2008).

Ada'nın İngiltere'nin Orta Doğu güvenlik stratejisi çerçevesinde özellikle önem kazandığı ve Londra'nın Kıbrıs üzerindeki egemenliğinden vazgeçmeyeceğini açıkladığı bu dönemde Rum silahlı örgütü EOKA (*Ethniki Organosis Kyprion Agoniston*) İngilizleri Ada'dan atmayı ve enosisi amaçlayan tedhiş kampanyasını başlatmıştır.

Göreve başladığı ilk aylarda “enosis İngilizlere karşı bir hareket değil” diyen Vali Sir Robert Armitage ve ekibi EOKA saldırısını 1 Nisan şakası sanacak kadar hazırlıksız yakalanmışlardır (Baker 1998: 134). Londra, olaylar başlayıncaya kadar, halkın genelinin İngiliz idaresinden hoşnut olduğunu düşünüyordu. İngilizler sorunu anlamaya çalıştıklarında halkın kendi gelecekleri hakkında yeterince söz sahibi olamadıkları için rahatsızlık duyduğunu görmüşler ancak enosisin bu soruna çözüm getirmeyeceğine tam tersi, İngiltere kadar demokratik ve zengin olmayan Yunanistan ile birleşmenin Kıbrıslılar için mantıklı bir alternatif olmadığına inanmışlardı (Durrell 2007: 147, Home 1960: 198-199). Kıbrıslı Rumların da, açıkça dile getirmekten çekinseler de bu gerçeğin farkında olduğunu iddia ediyor; buna kanıt olarak da Kıbrıs'tan göç edenlerin Yunanistan yerine İngiltere'ye yerleşmesini gösteriyorlardı (Luke 1965: 176). İngiliz yetkililerin enosis hareketinin boyutlarını yeterince iyi kavrayamamasının bir diğer sebebinin de Rumların İngiliz algısında geleneksel olarak işgal ettikleri

konum olduğu düşünülebilir. Kıbrıs 19. yüzyıl İngiliz romantizminde Afrodit'in, Othello'nun ve Aslan Yürekli Richard'ın ülkesi olarak yer etmiştir. Zaten İngiliz yönetimine karşı Orta Doğu'da ayaklanmalar sürerken, Hıristiyan ve iyi eğitilmiş Avrupalı bir halk olmaları hasebiyle şiddete ve suça eğilimli olmadıkları düşünülen Rumların, Arap ve Afrika halklarının aksine silahlı isyana yönelmeyeceklerine inanılıyordu (Corum 2008: 99-100).

Bu dönem zarfındaki İngiliz, daha doğrusu Başbakan Anthony Eden'in politikaları, bazı yorumcular tarafından Yunanlılara karşı önyargılı olup Türkleri gereğinden fazla kayırdığı iddiasıyla eleştirilmiştir. 1955 yılında Churchill'in halefi olarak göreve başlayan Eden, sorunu Rumlardan ziyade Türk ve Yunan hükümetleri ile görüşmeler yürütmek suretiyle çözmeyi tercih ediyor; bunu da bölgede İngiltere'nin en önemli müttefiki olarak gördüğü Türkiye'nin güvenini zedelemekten, bir türlü ikna edemedikleri Makarios yerine Yunan hükümetine, Kıbrıs'ta ileride kendi geleceğini tayin hakkını tamamen ortadan kaldırmayacak şekilde İngiliz yönetimi altında sınırlı bir kendi kendine yönetim seçeneğini kabul ettirerek gerçekleştireceğini düşünüyordu (Eden 1960: 402-413).

Gerçekten de Mısır merkezli geleneksel Orta Doğu savunma politikası çöken İngiltere yeni Orta Doğu stratejisini Bağdat Paketi üzerine kurmak zorunda kalınca bunun dolaylı etkisi ironik bir şekilde bir yanda Kıbrıs'ın diğer yanda da Türkiye'nin Londra açısından önem kazanması olmuştur. Bu yüzden bu dönemde Londra'nın Orta Doğu'daki son nüfuz kapısı olan Bağdat Paketi'ne zarar gelmesini engellemek amacıyla en azından Kıbrıs konusunda Türkleri karşısına alacak politikalar izlememeye özen gösterdiği söylenebilir (Rousou 2001: 79).

Bazı yazarlar bu gelişmeye paralel olarak Yunanistan'ın İngilizlerin gözünde değer kaybettiğini yazarlar. İngiltere ve şahsen Başbakan Eden Mısır Devlet Başkanı Nasır ile şiddetli bir çekişme içinde iken, Atina'nın Nasır yanlısı bir tutum izlemesi (Hatzivassiliou 2009: 1158) ve Kıbrıs'ta yaşanan olaylar yüzünden ikili ilişkilerde zaten bozulma başlamıştı. Yunanistan'ın Mısır'daki Rum-Ortodoksları korumak adına Süveyş Krizi sırasında takındığı İngiliz aleyhtarı tutum, Londra'da İngiltere'nin gelecekte müdahil olacağı muhtemel bir Orta Doğu krizi sırasında Atina'nın Arap yanlısı politika izleyerek Kıbrıs'taki üslerin kullanılmasına bile izin vermeyebileceği endişesini yaratmıştı (Hatzivassiliou 2009: 1154-1156). Böylece Eden hükümeti bölgesel ve uluslararası şartlar nedeniyle 'güvenilir' bir ortak olarak Türkiye'ye yaklaşırken Yunanistan'dan uzaklaşıyordu.

Kıbrıs sorunu çetrefil bir hal aldıkça Londra, Eden'in politikası doğrultusunda, soruna iki ülkeyi bir araya getirerek bir çözüm bulma çabasına yöneldi. 1955 yılında Londra'da düzenlenen Üçlü Konferans'ı başlatırken İngiltere'nin çok çeşitli siyasi hesapları vardı. Her ne kadar bu aşamada Kıbrıs sorununun uluslararası toplumdaki yansımaları İngiliz hükümetinin itibarına zarar vermeye başladıysa da İngiltere Kıbrıs'ın son dönemde yukarıda anlatılan sebeplerle artan stratejik önemi, EOKA terörizmine yenik düştükleri gibi bir imaj çizmeme isteği (Hatzivassiliou 2009: 1153, 1158), bir sömürgeyi daha kaybetmenin içerideki siyasi faturası ve Türkleri gücendirmeme endişesi gibi nedenlerle enosis uzak duruyordu. Bazı yazarlar Eden'in Türkleri kullanarak Makyavelist böl ve yönet taktiği² izlemeyi amaçladığını iddia etseler de Eden, Ankara ve Atina'yı da soruna dâhil etme politikasının, enosis talebinin Türkler tarafından asla kabul edilemeyeceğini ve bu sebeple de uygulanabilir olmadığını gözler önüne sermeyi amaçladığını yazar (Eden 1960: 400). Nitekim taraflar farklı taleplerinde ısrarcı olmuşlardır.

Londra Konferansı başarısızlıkla sonuçlanınca ve Vali Armitage EOKA karşısında başarı sağlayamayınca Londra politika değiştirmiş, İngiltere'nin en üst düzey askeri yetkilisi olan Mareşal Sir John Harding'i Ekim 1955'de Ada'ya vali olarak atamıştır. Bu atama Londra'nın terörizm olarak nitelediği sorunu öncelikle sert askeri önlemler kullanma yolu ile bastırma niyetinin bir göstergesi sayılabilir. Ancak Harding'in askeri stratejisi İngiliz hükümeti tarafından eş zamanlı olarak uygulanmaya konan ekonomik ve sosyal kalkınma paketini halkın gözünde gölgede bırakmış ve akim kalmasına sebep olmuştur (Woodhouse 1955: 11-12). İngilizler diğer bir politika değişikliği ile Rumlarla doğrudan müzakerelere başlamışlardır. Başarısızlıkla sonuçlanan ve sonradan Rumlar tarafından kaçırılmış büyük bir şans olarak görülen (Hatzivassiliou 2009: 1158) Harding-Makarios görüşmelerinin ardından, Vali Mart 1956'da Makarios'u Seyşel Adaları'na sürmüş ve askeri tedbirlere hız vererek EOKA'ya karşı mücadeleye girişmiştir.

Bu sırada, Londra bu kördüğümü açabilmek amacıyla yeni bir adım atmak zorunda kalmıştır. İngiliz hâkimiyeti altında Türklerin ve Rumların nispi temsil hakkına sahip olduğu bir kendi kendine yönetim öngören Radcliffe anayasası teklifi taraflara sunulmuştur. Eşzamanlı olarak 19 Aralık 1956 tarihinde Sömürgeler Bakanı Alan Lennox-Boyd Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, İngiliz hükümetinin ileride kendi geleceğini tayin prensibinin Kıbrıs'ta uygulanması hususunu değerlendirmeye alabileceğini ancak bu hakka Rumlar kadar Türklerin de sahip olduğunu ve dolayısıyla Ada'da

taksime gidilebileceğini açıklamıştır (Hansard 2). Açıklama Rum/Yunan tarafınca Türklerin desteğini kazanma ve Rumları korkutma stratejisi olarak yorumlanmış (Assos 2011: 113) ancak amaçladığı korkuyu yaratsa da anayasa teklifini kabul etmelerini sağlayamamıştır.

Esasında Süveyş Krizi sonrasında ve hatta Eden hükümetinin düştüğü 1957 yılına dek İngiltere'nin Kıbrıs'ta sadece sınırlı bir üs alanının değil tüm Ada'nın egemenliğini elde tutmak istediği söylenebilir. Bu durumun bir sebebi Ada'nın her tarafına yayılmış askeri tesislerin (Harita 1) belirli bir üs bölgesi alanına toplanmasının pratik olmamasıdır. Ancak esas belirleyici sebep İngilizlerin Süveyş tecrübesinden çıkarttıkları derstir. EOKA terörizminin Mısır'dakine benzer bir güvenlik sorunu yaratması ve pek de dost olmayan bir coğrafyada adacıklar şeklinde konuşlanmış üslerin güvenliğinin tehlikeye düşmesi korkusu belirgindir.

Harita 1. Kıbrıs'taki askeri üs ve tesisler. Kaynak: Oran 1965: 97

1957-1960: Koloniden Çekiliş

Ocak 1957'de Eden'in yerine başbakan olan Macmillan, Kıbrıs konusunda yeni bir sayfa açan kişi olarak bilinir. Macmillan dönemindeki politika değişikliğinin birkaç sebebi olduğu söylenebilir. Bunlardan en önemlisi 1956 Süveyş Krizi'nin İngiltere'nin hem askeri hem de politik öncelikleri üzerindeki etkisidir. İlk olarak Orta Doğu'da yaşanan itibar kaybı Kıbrıs'ın bölgede İngiliz iktidarını kurmayı kolaylaştıracak bir merkez olarak elde tutulması gerekliliğini ortadan kaldırmış ve İngiltere'nin bu coğrafyada

büyük devlet statüsünü korumaya yönelik çabalarını anlamsızlaştırmıştır (Corum 2008: 114). İkincisi, Süveyş Krizi Kıbrıs'ın stratejik değerinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Harekât için Ada'ya sevk edilen birlikler EOKA ile çatışmak zorunda kalmış; askeri tesisler hasar gördükleri için gereğince kullanılamamışlardır (Grivas 2012: 131). Üçüncüsü, İngiltere'nin Orta Doğu'daki itibarı ciddi hasara uğramışken bölgede sömürge karşıtı başka bir halkla daha savaşıyor olması ülkenin uluslararası imajına zarar vermeye başlamıştır. Dördüncüsü, krizin iç politikaya etkisi Muhafazakâr Parti içerisinde sömürgelere verilen tavizlere karşı çıkan parlamenterlerin siyasi güç kaybı olarak tezahür etmiştir. Bu sayede sömürgelere bağımsızlık verilmesine direnen cephe etkisini kaybetmiştir. Öyle ki Lord Salisbury'nin Makarios'un sürgünden salıverilmesini protesto için istifası bile büyük bir olay yaratmamıştır (Macmillan 1971: 229). Beşincisi, İngiltere bozulan uluslararası imajını tamir etmenin yanısıra krizden zarar gören 'İngiliz-Amerikan özel ilişkisini' düzeltme çabası içine girmiştir. Hatzi-vassiliou (2009: 1160-1164) İngiltere'nin bu amaca Kıbrıs'ı kullanarak, üç NATO üyesini ilgilendiren bir problemin çözümüne katkıda bulunmak suretiyle ulaşmayı hedeflediğini iddia eder. Ancak bu yüzden bu tarihten sonra İngiltere'nin soruna ABD'nin desteklemediği bir çözüm getirme olasılığı oldukça azalmıştır.

Süveyş Krizi'nin asıl önemli etkisi İngiltere'nin büyük devlet olarak öz algısında ve dolayısıyla küresel stratejik rolünün sorgulanmasında kendini göstermiştir. Kriz sonrası Nisan 1957'de Savunma Bakanı Duncan Sandys imzasıyla yayınlanan Savunma Beyaz Kitabı'nın İngiliz stratejik planlamasına getirdiği değişiklikler yeni hükümetin Kıbrıs konusuna olan yaklaşımını da değiştirmiştir. Süveyş'in utancının ve yaşanmakta olan ekonomik darboğazın da etkisiyle savunma stratejisindeki İmparatorluk ve Orta Doğu vurgusu Avrupa'ya kaydırılmıştır. Ayrıca Mayıs 1957'de ilk hidrojen bombasının üretilmesinin ardından, yeni güvenlik politikası daha az maliyetli bir strateji olan nükleer silahların caydırıcılığı doktrinine dayandırılmıştır. Bunun sonucu olarak da büyük konvansiyonel kuvvetlerin azaltılarak yerine daha küçük ama daha donanımlı birlikler kurulması öngörülmüştür (Johnson 2000: 124). Yeni savunma politikasının bir başka önemli ayağını da İngiltere'nin NATO ve Bağdat Paktı gibi kolektif savunma teşkilatlarına olan yükümlülükleri oluşturuyordu (Slessor 1957: 556-557). Hükümet, Pakt'a en büyük katkısının nükleer silahlar olduğunu düşünüyordu. Ağrotur üssü 1956 yılı itibarıyla Orta Doğu'daki en derin 'Birinci Sınıf' standartları haiz üs haline gelmişti (Rousou 2001: 73). Sandys'in raporu da bu nedenle Kıbrıs'ın Pakt çerçevesinde büyük önem taşıdığını vurguluyordu. Bu açıdan bir yandan Kıbrıs'taki hava üslerinin önemi ar-

tarken, diğer yandan da İngilizlerin Süveyş Krizi sırasında çıkarma birliklerini derin limanları bulunmaması sebebiyle Kıbrıs yerine Malta'dan sevk ve idare etmek zorunda kalmaları Ada'nın bütününe değil sadece hava üslerine ihtiyaç olduğu inancının yerleşmesine sebep olmuştu (Johnson 2000: 124).

Ayrıca küçülmesi öngörülen bir ordu ile Kıbrıs'taki sömürge savaşını sürdürmenin zorluğu da ortaya çıkmıştı. Devam eden şartlar altında Beyaz Kitap'ta öngörülen merkezi rezervin en az dörtte birinin EOKA ile mücadele için görevlendirilmesi gerekcekti (Hatzivassiliou 2009: 1161-1162). Bu açıdan EOKA terörizmi hükümetin fayda-zarar hesabında etkili olmuş; yukarıda açıklanan sebeplerle Londra'nın bu siyasi yükü taşıması için hayati bir gerekçe kalmamıştı. Harding'in (1958: 292-295) uyardığı gibi Ada'yı veya üsleri İngiltere açısından değerli kılacak minimum şartın Ada'da iç güvenliği sağlayacak kalıcı siyasi bir çözüm bulunması olduğu konusunda genel bir fikir birliği oluşmuştu.

Bu sebeplerle askerler her ne kadar 1954 yılındaki görüşlerini tekrarlayarak üslerin güvenliği için Ada'nın tamamına egemen olunması gerektiğini ileri sürseler de Macmillan hükümetinin karar alma sürecini etkileyememişlerdi (Hatzivassiliou 2009: 1164). Churchill ve Eden hükümetlerinden çok daha farklı siyasi ve askeri bir ortamla karşılaşan Macmillan 'asla pozisyonu'nun ötesinde daha çeşitli siyasi seçeneklere sahipti (Johnson 2000: 127).

Hükümet siyasi çözüm sürecini yeniden başlatabilmek için önce Makarios'u sürgünden salıverdi, ardından da Harding'in yerine liberal fikirleri ile tanınan Sir Hugh Foot'u atadı. Foot Şubat 1958'de 5-7 yıllık geçici bir kendi kendine yönetim döneminden sonra tarafların uzlaşması ile gerçekleşecek bir çözüm planı teklif etti. Sürecin sonunda hem Türkiye'nin hem Yunanistan'ın onayı olmadan hiçbir nihai düzenlemeye gidilmeyeceği garantisinin Türklerin, Makarios'un sürgünden dönmesine izin verilmesinin ve kendi kendine yönetim sözünün de Rum/Yunanların planı kabul etmesini sağlayacağına inanıyordu (Foot 1964: 163). Ancak Türkler garantiyi yetersiz bulunca planı reddettiler. Bunun üzerine, gündeme getirdiği taksim seçeneğine Yunanistan ve daha önemlisi ABD itiraz edince Macmillan üçlü bir yönetim çözümü teklif etti (TNA 8). Haziran 1958 tarihli Macmillan Planı, Ada'daki Rumlar ile Türklere ayrı ayrı meclislerin verileceği kendi kendine yönetimin yanında Türkiye ve Yunanistan'ın da dâhil edileceği üçlü bir mekanizma öngörüyordu (Macmillan 1971: 660-670). Yunanistan iki toplumu ayrıştırdığı ve gelecekte taksimin yolunu açtığı endişesiyle planı kabul etmemiş (Varnava 2010: 92) ama giderek

sıkıştığını fark ederek plandan kurtulabilmek amacıyla bir uzlaşma çözümü olarak gördüğü bağımsızlık seçeneğine meyletmıştır (TNA 36).

Bu arada İngiliz kamuoyunun ve hatta Rumlara daha sempati ile yaklaşan İşçi Partisi parlamenterlerinin bile desteğini kaybettiğini hisseden Makarios, Macmillan-Foot Planı geri çekildiği takdirde belli bir özerklik döneminden sonra bağımsızlığı kabul edeceklerini açıklamıştır (Grivas 2012: 209-210). İşçi Partisi teklifi memnuniyetle karşılarken Muhafazakârlar zaman kazanmaya çalışmışlardır. Hükümet Ada'da komünizmin kök salması ihtimali yüzünden bağımsızlığı tercih etmediklerini çeşitli vesilelerle taraflara ifade etmiştir (TNA 38). Yine de, İngilizler yukarıda açıklanan nedenler ve iki NATO üyesi ülke arasında çıkacak krizin Teşkilata vereceği zarar, EOKA ile olan mücadelenin yarattığı maddi yük ve uluslararası itibar kaybı (TNA 19) gibi sebeplerle, "stratejik çıkarımız" dedikleri üslere sahip olmak ve Türkiye ile Yunanistan'ın Ada'nın statüsü üzerinde anlaşmaya varmaları şartı (TNA 33, TNA 39) ile Ada'daki egemenliklerinden vazgeçmeye hazır hale gelmişlerdir.

Türkiye ve Yunanistan arasında başlayan ikili görüşmeleri İngilizler uzaktan izlemişlerdir. Macmillan'ın anıları görüşmeler sırasında etkisiz kaldıklarını ve İngiliz çıkarları ile çelişen sonuçlar çıkmasından endişelendiklerini ortaya koymaktadır (Macmillan 1971: 692). Bazı gözlemciler bu durumun sebebinin bağımsızlığı kesin çözüm olarak gören ABD'nin bu dönemde inisiyatifi ele geçirmesi ile İngiltere'nin devre dışı kalması olarak açıklamıştır (Constandinos 2009a: 26-28). Ancak Türklerin savundukları politikaların zaten İngiliz çıkarları ile uyumlu olması (TNA 35) da Londra'nın doğrudan müdahil olmamasının nedenlerinden biri olarak düşünülebilir.

Kıbrıs'a bağımsızlığını veren Londra-Zürich Anlaşmaları üzerinde uzlaşma sağlandıktan sonra Ada'da İngiliz egemenliği altında kalacak Ağrotur ve Dikelya (*Dhekelia*) üs bölgelerinin sınırlarını belirlemek üzere görüşmeler yürütülmüştür. Uzun müzakereler sonucu Dr. Fazıl Küçük'ün gündeme getirdiği 100 mil kare uzlaşma çözümü (TNA 18) sayesinde taraflar 99 mil karelik (Ada'nın %2,9'u) bir alanda anlaşma sağlamışlardır. Kuruluş Anlaşması'na göre İngiltere ayrıca Ada'da 33 adet askeri tesis, mevzi, eğitim alanı ve muhabere istasyonuna sahip olmuş; karayollarından, hava ve deniz limanlarından öncelikli yararlanma hakkı elde etmiştir (İsmail 1988: 114). İngiltere bu imtiyazlar karşılığında Kıbrıs hükümetine beş yıl zarfında 13, 340, 000 sterlin yardımda bulunmayı kabul etmiştir (Oron 1965: 96).

İngiliz Genelkurmay Başkanlığı üslerin İngiltere için sahip olduğu önemi vurgularken, Ada'daki hava kuvvetlerinin öncelikle CENTO'ya hava des-

teği sağlamakla görevli olduklarını, kara kuvvetlerinin ise İngiliz bölgelerini korumanın yanı sıra Akdeniz ve Orta Doğu bölgesi operasyonlarında kullanılacak stratejik rezervi teşkil ettiğini belirtmiştir (TNA 6).

Dönemin Savunma Bakanı da üslerin üç temel işlevi olduğunu açıklamıştır. Öncelikle dünyadaki en büyük RAF istasyonu olan Ağrotur'daki bombardıman uçakları Rusya-Türkiye ve Rusya-İran sınırlarında CENTO operasyonlarına nükleer destek sağlamakla görevlilerdi (TNA 10). Ayrıca resmi İngiliz nükleer stratejisi sadece Sovyetlere değil daha küçük ülkelere karşı da caydırıcı bir nükleer tehdit yaratmak üzerine kurulu olduğu için Orta Doğu'daki bazı askeri hedefler de bu uçakların sorumluluk alanına giriyordu (Verrier 1964:136). İkinci olarak üsler Orta Doğu'ya yönelik sevkیاتlarda Libya'daki RAF üssünün yedeği konumundaydı (TNA 10). Üçüncü olarak da, üsler bölgedeki krizlere ivedilikle müdahil olma imkânı tanıyor ve İngiliz ordusunun hareket kabiliyetini yükselterek caydırıcılığını artırıyor. Kıbrıs hem Basra Körfezi'ndeki petrol çıkarılarını korumakla görevli Bahreyn ileri karargâh ve garnizonuna kısa uçuş mesafesinde bulunuyor hem de iklimi bölgeye benzer olduğu için buralara sevk edilecek askerlerin iklime uyum sağlaması için zaman kaybedilmesine gerek kalmıyordu (Verrier 1964: 136).

Verrier (1964: 137) ayrıca siyasi bir faktörü vurgular ve İngiliz hükümetinin üslerin NATO ve CENTO ittifaklarını güçlendirdiği iddiasını hatırlatır. CENTO kanalıyla Orta Doğu'daki gücünü ve etkisini korumayı ümit eden İngiltere bu teşkilata tahsis edilen Kıbrıs'ta konuşlu birlikler vasıtasıyla ittifaka olan bağlılığını sergilemeyi amaçlamıştır (Dimitrakis 2009: 622). Ancak Londra'nın bu açıdan ne denli başarılı olduğu tartışma konusudur.

Nihayetinde üsler İngiltere'nin bu tarihten sonraki Kıbrıs politikasının en önemli unsuru haline gelecektir. Öte yandan, İngilizlerin Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen Kıbrıs'ın bağımsızlığına dair görüşmeleri gerçekten destekleyip desteklemediği konusunda fikir birliği yoktur. Bartlett (1977: 194), Nicolet (2001: 135) ve Rosenbaum (1970: 623-627) anlaşmaların zaten İngiltere'nin siyasi hedefleri ile örtüşmesi ve siyasi bir yükten kurtulma isteği gibi sebeplerle Londra'nın anlaşmaları memnuniyetle karşıladığını yazarlar. Varnava (2010: 97) gibi yazarlar ise Macmillan'ın kendinden önceki politikacıardan farklı olmadığını, tıpkı onlar gibi egemenlik istediğini ancak Kıbrıs'ın bağımsızlığını kabul etmeye mecbur kaldığını ileri sürerler. Nitekim bağımsızlığın enosisten daha kötü bir çözüm olduğu değerlendirilmiş (TNA 37) olsa da yukarıda belirtildiği gibi yeni askeri ve siyasi şartlar çerçevesinde Kıbrıs'ın İngiltere'nin stratejik planlamasında değişen konumu hükümeti bu yönde bir politika izlemeye yöneltmiştir.

Bu aşamadan sonra, İngiliz politikası Ada'da statükonun korunması üzerine inşa edilmiştir. Askeri üs bölgelerinin güvenliğinin sağlanmasını teminen Ada'nın bağımsızlığının korunması, komünizmden uzak tutulması, toplumlararası çatışmanın tekrar başlamaması ve mevcut Kıbrıs hükümeti ile iyi ilişkiler sürdürülmesi gerekli görülmüştür (TNA 40). Nitekim bu dönemde İngiltere garantör devletlerden biri olmasına rağmen Ada'daki siyasi durum veya iki halkın refahı yerine sadece üsler ile ilgilenmekle eleştirilmiştir.

1961-1973: Sorumluluk Karşısında Acziyet

1963 yılında toplumlararası ilişkilerin gerginleşmesi ile birlikte Rumlar Londra'dan Türkiye ve Yunanistan'ın garantör devlet statüsünden çıkarılmasını talep etmiş ancak bu durumun özellikle Türkiye'yi hedef aldığını bilen İngilizler dengeleri bozmaktan ve Kıbrıs sorunu ile tek başlarına uğraşmak zorunda kalmaktan kaçınmışlardır (TNA 9).

30 Kasım 1963 tarihinde muhtemelen İngiliz Yüksek Komiseri Arthur Clark'dan aldığı cesaretle İngiliz hükümetinin de desteğini sağlayacağına inanan Makarios Anayasa'da değişiklik yapan 13 maddelik teklifi ilan etmiş ancak İngiltere'den ümit ettiği desteği bulamamıştır. Ortaya çıkan devlet krizini müteakip Aralık 1963'de toplumlararası çatışmalar patlak verince Londra, ABD'nin zorlamasıyla inisiyatif almıştır (Nicolet 2006: 494). 27 Aralık 1963'de İngiltere'nin başını çektiği üçlü bir barış gücü (*Joint Truce Force*) oluşturulmuştur.

Bu arada İngiltere Makarios'un Garanti Anlaşmasını tek taraflı iptal etme çabasını engelse de (TNA 27), olaylar sebebiyle yukarıda bahsedilen İngiltere-Türkiye politika uyumu bozulmuştur. Türk tarafı İngiltere'yi Makarios'u hâlâ Kıbrıs'ın hukuki ve resmi temsilcisi olarak tanımaya devam ettiği (TNA 4) ve garantör devlet olmasına rağmen olaylara müdahaleden kaçındığı için eleştiriyordu. Oysa İngilizler pek ihtimal vermedikleri Türk müdahalesi durumunda dahi askeri güç kullanmayı düşünmüyorlardı (TNA 16). Bu yüzden Ada'daki İngiliz askerlerinin görev tanımı vatandaşlarını ve üsleri korumakla sınırlandırılmıştı (TNA 22).

Bu ortamda İngiltere, dönemin Milletler Topluluğu Bakanı Sandys kanalıyla çeşitli çözüm önerileri üzerinde çalışılmasını sağlamış ve Ocak 1964'te Londra'da tüm tarafların katılımıyla bir konferans düzenlemiştir. Ancak görüşmelerin sonuçsuz kalması İngiltere'nin belirsiz bir süre daha barış gücünün her türlü yükünü taşımak zorunda kalacağı anlamına geliyordu (TNA 17). Zaten ekonomik sorunlarla boğuşan İngiltere bu gücün mali, askeri ve siyasi yükünü tek başına taşıyabilecek durumda değildi. Ayrıca

tarafsız görünmeye özen gösteren İngilizler toplumlarası çatışmanın ortasında kalınca iki tarafın birden tepkisini çekmişti (TNA 2, TNA 3). Bu durum İngiliz çıkarlarını doğrudan etkileyebilirdi. Türklerden taraf göründükleri takdirde üslerin güvenliği ve hatta varlığı tehlikeye girebilecek, Rumların çıkarlarına uygun hareket ettikleri düşünülürse Türkiye üzerindeki uçuş hakları tehlikeye düşecek (TNA 12) veya Kıbrıs'taki üsleri kaybettikleri takdirde Türkiye'dekilerden faydalanma ihtimali ortadan kalkacaktı (TNA 26).

Bunun üzerine İngiltere sorumluluğu başka güçlerle paylaşma yoluna gitti. ABD'den yardım talep etti ve Türkleri müdahale fikrinden vazgeçirmelerini istedi (TNA 30). Bunu yaparken de, İngilizler, bazı gözlemcilere göre, siyasi ve mali yükü taşıyamayacaklarını itiraf etmek yerine, ABD'yi işin içine çekebilmek için NATO'daki bölünme tehlikesini abartmışlardır (Ker-Lindsay 2004). Londra ve Washington Kıbrıs'a bir NATO gücü gönderme seçeneğini Makarios'a kabul ettiremeyince (TNA 24), Amerikalılar kendilerinin yer almayacağı üç garantör devletten kurulu bir güç teşkil edilmesini önermiş ama İngilizler yukarıda açıklanan sebeplerden ötürü bu teklifi reddetmişlerdir (Brands 1987: 354). Nihayetinde Mart 1964'de Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNFICYP) oluşturulmuştur. Ancak saldırıların kesilmemesi Türkiye'yi Ada'ya müdahale seçeneğini değerlendirmeye zorlamış, buna karşılık ABD Johnson Mektubu marifetiyle müdahaleyi engellemiştir.

ABD bu dönem itibarıyla 'karşılıklarla enosis' denilen Ada'da bir şekilde toprak paylaşımının iki tarafı da uzlaştıracak, komünist tehlikeyi bertaraf edecek ve aynı zamanda İngiliz üsleri ile muhabere tesislerine zarar gelmesini engelleyecek en geçerli çözüm olacağını düşünüyordu (Constandinos 2011: 21). Çıkarları Amerikalılardankinden büyük farklılık arz etmeyen İngilizler de Amerikan inisiyatifine destek verir görünüyordu. Tıpkı Amerika gibi İngiltere açısından Kıbrıs'ta tercih edilen çözüm, uygulanmasını mümkün görmedikleri taksim veya federal yapı gibi alternatiflerden ziyade, enosis idi. Enosis sayesinde Yunanistan'a bağlanacak ve böylece NATO şemsiyesi altına girecek olan Kıbrıs'ta komünizm tehlikesi son bulacaktı (TNA 28). Makarios'un tercihi olan bağımsız üniter Kıbrıs modeli ise İngiltere için en istenmeyen seçenektir. Bu durumda Ada'da halen güçlü olan komünist etkisinin giderek daha köklü bir hal almasından endişe ediliyordu (TNA 21).

Bu ortamda ABD, BM sürecine paralel olarak, Türk ve Yunan temsilcilerini Temmuz-Ağustos 1964'te Cenevre'de bir araya getirmiştir. Makarios'un konuyu en büyük desteği kazanacağı platform olan BM'e götürme-

sinden korkan İngiltere Cenevre sürecini hararetle desteklemiştir (TNA 5). ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'ın Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasına karşılık Türkiye'ye bir şekilde toprak telafisini öngören planları taraflara sunulmuştur. İlk versiyonları Rum/Yunan tarafı ikinci hali de Türkiye tarafından reddedilen planlara göre Türkiye'ye devredilecek bölgeler arasında Dikelya üssü de bulunuyordu (TNA 7). Aynı konu 1965 yılındaki görüşmeler esnasında da gündeme geldi. Savunma Bakanlığı'nın itirazına rağmen Başbakan ve Dışişleri Bakanlığı Dikelya'yı bir pazarlık vesilesi olarak kullanmayı düşünüyorlardı (TNA 32, Avgousti 2009: 139-141). Zaten bu dönemde İngiltere'nin Macmillan zamanında belirlenen üç temel stratejik rolünü (nükleer caydırıcılık, Batı Avrupa savunması ve Süveyş'in doğusu) aynı anda ifa edecek kaynağı olmadığı iyice ortaya çıkmıştı. Gayri safi milli hasılanın %7'sini savunmaya harcayan İngilizler 1964 yılında iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti ile birlikte stratejik hedeflerinde daralmaya gitmeyi kararlaştırmışlar (Dockrill 2000: 212) ve 'Süveyş'in doğusu'ndan³ çekilme kararı almışlardır. Bu sebeple üslerden birini elden çıkarmak İngiltere için büyük bir kayıp olarak görülüyordu. Örneğin Frankel (1978: 238) üslerin sağladığı yararın sebep oldukları maliyeti bile karşılamadığını iddia etmekte; İngiliz hükümetinin üsleri elde tutma kararının rasyonel bir karar alma mekanizmasına dayanmadığını, üsleri boşalttıkları takdirde Yunanlar ve Türkler arasında kavgaya sebep olmaktan ve ayrıca ABD'nin tepkisini çekmekten duydukları korkudan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Öte yandan, Nicolet (2006: 500) tüm bu kaygıların ötesinde, İngilizlerin iki taraf anlaşmayı başarsa dahi Türkiye'nin Dikelya gibi küçük (130,8 km²) bir üssü kabul etmeyeceklerini bildikleri için bu tür bir tavır sergilediklerini iddia eder.

Süregiden çözüm arayışları çerçevesinde Türkiye İngiltere'nin de dâhil olacağı üçlü görüşme formatını tercih ederken Londra, Türkiye ve Yunanistan arasındaki müzakerelere katılmak istemiyordu (TNA 11). İhtiyatlı bir politika izlemeye çalışan İngiliz hükümeti 'karşılıklarla enosis' fikrinin Yunanistan'a bile kabul ettirilmesi zor görünürken, Türkiye'nin ikna olmadığı bir enosis çözümünü dikte ettirmenin sorunu daha da içinden çıkılmaz hale getireceğinin farkında idi. Nitekim 1966 yılında İngilizler bir kez daha Ankara nezdinde girişimde bulunarak Türklerin enosis seçeneği hakkındaki duruşunu öğrenmeye çalışmışlar ancak dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil taksim çözümündeki kararlılıklarını vurgulamıştır. Londra özellikle Türkiye üzerindeki uçuş hakları meselesi sebebiyle Ankara ile ters düşmeyi göze alamamıştır (TNA 20).

Bu arada, İngilizler üslerin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne bağlı bulunmadığını, bu sebeple de Kıbrıs sorununun bir unsuru olmadığını vurgulamaya devam etmişlerdir (TNA 25, TNA 34). Ancak Kasım 1966'da Başbakan Wilson ile gizli bir görüşme talebinde bulunan Yunan Kralı Konstantin Türk-Yunan müzakerelerinin enosis üzerinde anlaşmaya doğru ilerlediğini ancak Türklerin Ada'da bir üs talep ettiklerini aktararak İngilizlerin Dikelya'yı Türklere bırakma ihtimalini sorgulamıştır (TNA 29). İngilizler önceki tutumlarını koruyarak taraflar anlaşmaları takdirde bu seçeneği değerlendirecekleri cevabını vermişlerdir. Yine de Dikelya üssü meselesi bir süre daha gündemde kalmış, 1967 yılındaki Kollias-Demirel görüşmeleri sırasında dönemin başbakanı Demirel tarafından bir kez daha reddedilmiştir (Kuneralp 1999: 278).

Kasım 1967'de Türklere karşı, Yunanistan'da bir darbe ile işbaşına gelen Albaylar cuntası tarafından organize edildiği anlaşılan (TNA 1), saldırılar tekrar başlamıştır. Türkiye'nin muhtemel müdahalesini engellemek için İngiltere, ABD ve Kanada ile birlikte çeşitli girişimlerde bulunmuş; ancak sonuçta Ankara'nın talebi doğrultusunda Yunan askerlerinin Ada'dan çekilmesini sağlayan ve dolayısıyla olayların uluslararası bir krize dönüşmesini engelleyen yine ABD olmuştur. İngiltere ise "olumlu karışmama" (*positive non-involvement*) diye adlandırdığı stratejisi (Nicolet 2006: 501) doğrultusunda 1968 yılında başlayan toplumlararası görüşmelere müdahil olmamaya özen göstermiştir.

Zaten 1963 krizinin en önemli sonuçlarından biri de İngiltere'nin Kıbrıs meselesindeki sorumluluğunu artık açıkça ABD'ne devretmesi ve pek de şikâyetçi olmadan bölge dışı ikinci büyük devlet rolünü üstlenmesi olmuştur. Bunda İngiltere ile artık bölgeye olabildiğince müdahil olan ABD arasındaki aşikâr güç farkının yanısıra Londra'nın içinde bulunduğu siyasi çıkmaz da etkilidir. İngiltere, yukarıda belirtildiği gibi, çelişen çıkarları sebebiyle bir yanda Türkleri diğer yanda da Rum/Yunan tarafını idare etmeye çalışıyordu. Bu yüzden bu dönemde siyasi sorumluluğunu en aza indirgeyecek "tarafsızlık ve müdahil olmama" politikası izlemiştir (TNA 21). Kıbrıslı Rumların geleneksel enosis politikasını destekler görünmelerine rağmen esasında nüfusun sadece %20'sinin enosis istediği, %50'den fazlasının ise mevcut şartlar altında Türkiye ile herhangi bir anlaşmaya yanaşmayacağı tesbitinde bulunan İngilizler (TNA 29) zaten kendileri için pek de fazla hareket sahası kalmadığına inanıyorlardı. Bu sebeplerle, aktif bir şekilde çözüm üretmeye çalışmayan Londra, ABD'nin ve BM'nin arabuluculuk çabalarını desteklemekle yetinmiş; sadece iki tarafça da kabul edileceği kesinleşen çözüm önerilerini alenen destekleyeceğini ortaya koymuştur (TNA 23).

1974: ABD'ye Bağımlı Yerel Aktör

1970'lerin başında İngiltere'nin Uzak Doğu'daki askeri varlığını azaltma politikası çerçevesinde Kıbrıs üslerinden çekilme konusu tekrar gündeme gelmiştir. Genelkurmay Başkanlığı politik ve ekonomik açılardan değeri sorgulanan üslerin yanısıra istihbarat ve gözetleme faaliyetleri için kullanılan bir kısım mevzi ve tesislerin NATO ve İngiliz-Amerikan istihbarat ortaklığı açısından sahip olduğu hayati önemi vurgulamıştır (Constandinos 2009b: 23-24). Ayrıca Ada'da konuşlandırılmış bombardıman uçaklarının CEN-TO'ya tahsis edilmiş tek nükleer güç olduğu ve ABD'nin 1960'ların sonundan itibaren Ağrotur üssünden Orta Doğu'ya U-2 uçakları ile keşif uçuşları gerçekleştirmeye başladığı da göz önüne alınmalıdır (United States Congress 1984: 794). Böylece bu dönemde Kıbrıs'ın öneminin sadece İngiliz askeri ve stratejik çıkarları açısından değil, İngiltere'nin NATO ve CENTO ortaklıkları ve bu çerçevede ABD ile olan ilişkiler açısından değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden üslerden çekilmenin ABD ve CENTO çerçevesinde İran ile ilişkileri zedeleyeceğinden duyulan endişe ve Türkiye ile Yunanistan arasında üs bölgelerinin egemenliği hususunda anlaşmazlık çıkması ihtimali yüzünden bu proje yine gerçekleştirilmemiştir (Dimitrakis 2009: 619). Hatta 1974 krizi sırasında üslerin güvenliğinin sağlanması en önemli İngiliz endişesi olarak öne çıkmıştır (Constandinos 2007: 9).

15 Temmuz 1974'de Makarios'a karşı düzenlenen darbe ertesinde İngiltere kendisinden garantör devlet olarak daha aktif bir politika bekleyenleri bir kez daha hayal kırıklığına uğratmıştır. İngiltere'nin bu dönemde artık iyice ABD'nin gölgesinde kaldığı yaygın bir kanıdır. Örneğin, Şahinler (1979: 43) Türk Başbakanı Ecevit'in İngiliz üslerini kullanma talebine (TNA 31, Barutçu 1999) Dışişleri Bakanı Callaghan'ın olumsuz yanıt vermesini Kıbrıs'taki hükümet darbesine yeşil ışık yakan Amerika ile ters düşmeme çabasına bağlamaktadır. Ancak esasında kriz sürecindeki İngiliz ve Amerikan yaklaşımları arasında ciddi farklılıklar bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Önceden bildikleri anlaşılabilir (Mallinson 2009: 740) Türk harekâtının başlamasının ardından İngilizler resmi politikalarını Ada'daki İngiliz vatandaşlarını korumak, Türklere baskı uygulayarak ilerlemelerini durdurmak, Yunanistan'a baskı yaparak karışmalarını engellemek ve Londra'da müzakerelere başlamak olarak belirlemişlerdir (Kazamias 2010: 7).

Ancak bunun ötesinde, örneğin devrik Cumhurbaşkanı'nın statüsü konusunda Londra ve Washington farklı politikalar izlemiştir. Darbe sonrası İngiliz hükümeti Ağrotur üssünden kaçışını sağladıkları (TNA 14) Makarios'u, Amerikalıların aksine, Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak tanımaya devam etmişlerdir.⁴ Hatta Londra Makarios'u görevine iade etmek için ope-

rasyon düzenlemeyi düşünse de ABD bu tür bir girişimi desteklememiştir. Ayrıca İngiltere Ada'daki Yunan askerlerinin geri çekilmesini istemiş ama Amerikalılar Yunan hükümeti ile ters düşmemek için bu konuda işbirliği yapmamışlardır (Constandinos 2011: 38).

Krizin sonraki aşamalarında da Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmayı değerlendiren İngiltere yine ABD ile ayrılmıştır. Callaghan ilk Cenevre Konferansı sırasında, 25-26 Temmuz tarihlerinde, Türk kuvvetlerinin takviye edilmesini engellemek amacıyla Kıbrıs'ın kuzey kıyılarını denizden abluka seçeneğini, ikinci Cenevre Konferansı sırasında da üslerdeki İngiliz askerleri ile desteklenecek bir BM gücünün Türklerin ilerlemesini durdurmak üzere müdahalesi seçeneğini değerlendirmiştir (Kazamias 2010: 25-26). Ancak askerleri yetkililer ablukanın yeterince etkin olmayabileceği, kara kuvvetinin de yetersiz kalabileceği gerekçesi ile çekincelerini dile getirmişlerdir (Constandinos 2007: 14).

Sonuçta Callaghan her ne kadar Cenevre görüşmeleri sırasında Ada'daki İngiliz askerlerini Türklere karşı kullanmakla tehdit etse de (Kazamias 2010: 25-26) Amerikalıları ortak bir askeri operasyona ikna edemeyince bu yükün altına girmekten imtina etmiştir. Kissinger'ın müdahaleyi reddeden diplomasi merkezli yaklaşımı krizin gidişatını belirlemiş; İngiltere üslerin ve vatandaşlarının güvenliği ciddi bir tehlike altına girmedikçe müdahalede bulunmama kararı almıştır (Kazamias 2010: 11). Nitekim Ada'ya takviye olarak gönderilen kuvvetler operasyon yerine İngiliz ve yabancı ülke vatandaşlarının tahliyesinde kullanılmıştır.

İngiltere'nin nihayetinde askeri müdahalede bulunmaması, ABD'nin desteğini sağlayamamasına ve tek başına hareket etme gücünün olmamasına bağlanır (Constandinos 2007: 20-22). İlâveten, askeri ve ekonomik güçsüzlüğünün yanısıra ABD'nin onayı olmadan girişilen bir askeri maceranın, yani Süveyş Krizi tecrübesinin, İşçi Partisi hükümetinin ve Callaghan'ın karar alma sürecinde etkili olduğu söylenebilir (Kyle 2006: 585).

Azınlık hükümetinin başında olan ve ciddi ekonomik sorunlarla uğraşan Başbakan Wilson'ın dış politika meselelerini devrettiği Callaghan'ın (Frankel 1978: 244) şahsen bağımsız bir siyaset yürütme çabasında olduğu anlaşılabilir da genel olarak Amerikan politikaları ile uyumlu bir çizgi izlediği ortadadır. Ancak bunu Amerikan tutumunu benimsediğinden değil ülkesi alternatif politikalar izleyecek durumda olmadığı için yaptığı ileri sürülebilir (Constandinos 2009a). Nitekim Callaghan, başta Kissinger olmak üzere, ABD yönetimini krizi engellemek için kendisi ile işbirliği yapmamakla suçlamıştır (Constandinos 2011: 39).

İngiltere bahsedilen bütün yetersizliklerine rağmen, Callaghan'ın şahsında özellikle Cenevre görüşmeleri sırasında aktif bir politika izlemeye çalışmış ve hatta AET ülkelerinin siyasi desteğini sağlamıştır. Ancak kendileri de kriz sürecindeki genel başarısızlığı askeri açıdan güçsüzlüklerine, ABD'nin Türklere yeterince baskı yapmamasına, I. Cenevre Görüşmeleri Deklarasyonu'na Türklerin uymamasına ve II. Cenevre Görüşmeleri'nin de Türkleri caydırılmamış olmasına bağlamışlardır (TNA 13). Sonuçta İngiltere garantör olmasına rağmen Ada'nın bütünlüğünü koruyamadığı için (Polyviou 1976: 585) Yunanlıların, Callaghan da fazla Yunan yanlısı olduğu için Türklerin, krizi iyi yönetemediği için Kissinger'ın (Nicolet 2006: 505-506) ve Temmuz veya Ağustos aylarında Kıbrıs'a askeri müdahale etmediği ve üslere sığınan Türklerin Türkiye tarafından tahliye edilmesine izin verdiği için de İngiliz parlamenterlerin (Kyle 2006: 584, 587) eleştirilerine hedef olmuştur.

1974 krizi sona erdiğinde ise İngiltere artık sadece fiili olarak değil resmi olarak da Ada'daki rolünü ABD'ne devretmiştir.

Sonuç

İngiltere'nin Kıbrıs Yüksek Komiseri Hunt'ın (1982: 236) ifade ettiği gibi Ada'nın kendisinin başlarda stratejik bir değeri olmasa da Londra'nın Kıbrıs'ı ele geçirme kararı siyasi ve stratejik nedenlere dayanıyordu. Sonraki yetmiş yıl boyunca Londra tarafından askeri ve stratejik açıdan işlevsiz görülen Kıbrıs'ın değeri, öncelikle Orta Doğu'nun İngiliz dış ve güvenlik politikası açısından öneminin artmasına paralel olarak yükselmiştir. Tam da bu dönemde İngiltere'nin Mısır'dan çekilmek zorunda kalması ile ülkenin Orta Doğu stratejisinde doğan boşluğu Kıbrıs doldurmuştur. Bu sebeple, Londra EOKA terörizmine rağmen Ada'yı bırakmak istememiş; Süveyş Krizi'ne değin Rumların enosis talebini Türkleri kullanarak dengelemek suretiyle egemenliğini sürdürme çabası içine girmiştir. Kriz sonrasında ise değişen politik şartlar ve yeni askeri strateji Ada'nın tamamının değil sınırlı üs alanlarının elde tutulmasının yeterli olacağı yönünde siyasi iradenin oluşmasına sebep olmuştur. Bu da Kıbrıs'ın bağımsızlığının yolunu açmıştır. Bağımsızlık sonrası esasen üsleri korumak ile meşgul olan ve Ada'daki sorumluluğunun siyasi ve mali yükünü taşıyamayacağı anlaşılan İngiltere 1963-1964 krizi ile rolünü yavaş yavaş ABD'ne devretmeye başlamıştır. Sonraki dönemde de daha ziyade Amerikan inisiyatiflerini destekleyen Londra, askeri çıkarları için ne Türkleri ne de Rum/Yunan tarafını küstürmeme kaygısı taşıdığından soruna müdahil olmaktan kaçınarak tarafsızlık politikası izlemiştir. 1974 krizi ile güçsüzlüğü açıkça ortaya çıkan İngiltere nihayetinde Kıbrıs'taki pozisyonunu tamamen ABD'ye bırakmıştır.

Açıklamalar

- ¹ Purcell (1969: 201) Siyonizm savunucusu olan Disraeli'nin Ada'yı Filistin'e olan coğrafi yakınlığı yüzünden istediğini iddia etmiştir. Bazı araştırmacılar ise İngiltere'nin amacının sadece stratejik olmadığını ileri sürmüşlerdir. Holland ve Markides (2006: 164-165) Kıbrıs'ın alınmasında Lord Salisbury'nin Kıbrıs'ı bölgesel bir reform programını hayata geçireceği ilk merkez olarak görmesinin de etkili olduğunu ifade ederler. Buna göre, Kıbrıs'ta uygulanacak model Anadolu'ya da taşınacak ve İngilizlerin gözetiminde gerçekleştirilecek reformlarla, Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve siyasi bir dönüşümden geçmesi ve böylelikle Ruslara karşı güçlendirilmesi sağlanacaktı. Ancak bu plan da kısa süre içinde rafa kaldırılacaktı.
- ² Yunan ve Rum literatüründe İngilizlerin enosisine karşı oldukları, özellikle 1950'lerden itibaren bir kumpas çerçevesinde Kıbrıs Türklerini Rumlara karşı kullandıkları, bu saikle konuyla ilgili ve dahli olmayan Türkiye'yi denkleme soktukları iddiası yaygındır. Constantinos (2009a: 23) İngilizlerin bu politikayı 1923'ten beri sürdürdüğünü, Atatürk'ün çağrısına rağmen Türklerin Kıbrıs'tan ayrılmalarını engellediklerini ileri sürer.
- ³ 1960'ların ortalarında İngiliz askeri birliklerinin neredeyse yarısı ülke dışında konuşlandırılmıştı ve toplam giderleri 1964 yılındaki ticaret açığının %40'ına tekabül ediyordu. Bu birliklerin 74,000'i 'Süveyş'in doğusu'nda idi ve toplam ülke dışı askeri harcamanın yarısından fazlasına mal oluyorlardı (Pierre 1968: 64-66).
- ⁴ Bunda esas sebebin Makarios'un halkın çoğunluğunun desteğine sahip olması ve onun onaylamadığı çözüm önerilerinin fiiliyata geçirilemeyebileceği düşüncesi olduğu söylenebilir (TNA 15).

Kaynaklar

Birincil Kaynaklar

United States, Congress, House, Committee on Appropriations, Subcommittee on Foreign Operations and Related Agencies Appropriations (1984). *Foreign Assistance and Related Programs Appropriations for 1985: Hearings Before a Subcommittee of the Committee on Appropriations, House of Representatives, Ninety-eighth Congress, Second Session*. Washington: U.S. G.P.O.

Avam Kamarası Tutanakları

Hansard 1: Hansard HC Deb 28 July 1954, vol 531, cols 504-8.

Hansard 2: Hansard HC Deb 19 December 1956, vol 562, cols 1267-68.

İngiltere Milli Arşivleri (TNA)

1. Talking Points, Visit of the Rt. Hon. Lester Pearson, Prime Minister of Canada 21-27 November 1967, Cyprus, 21 November 1967, PREM 13/1372.
2. Cabinet meeting, 13 February 1964, CAB-128/38, Part 2, CM(64)11-3
3. Cabinet meeting, 18 February 1964, CAB-128/38, Part 2, CM(64)12-2.
4. Cabinet note by Selwyn Lloyd, 16 February 1959, CAB-128/33 C(59) 25.

5. Cabinet Papers, minute by Foreign Secretary, 18 August 1964, CAB-128/38, CM45(64).
6. Chiefs of Staff Committee COS(59), 17th meeting, 10 March 1959, DEFE-4/116.
7. Chiefs of Staff Committee, 'Stationing of Turkish Forces in Sovereign Base Area in Cyprus', 24 July 1964, DEFE-5/153.
8. Cmnd 455(1958), p.3.
9. CRO to Nicosia, 17 May 1963, FO-371/168988, C 1071/1(a).
10. CRO to Nicosia, 28 December 1963, PREM-11/4702.
11. Denis Allen (Ankara) to FO, 2 August 1965, FO-371/179973, CC 1015/49(M).
12. Denis Allen (Ankara) to FO, 8 April 1964, FO-371/154751, C 1015/1491 (A).
13. FCO-9/1951, Wsc3/548, 10 September 1974.
14. FCO-9/2118, 13 November 1974.
15. FCO-9/2119, 13 December 1974.
16. FO to Ankara (copy of despatch from PM to Commonwealth Secretary), 30 December 1963, FO-371/168983.
17. FO to New York (UK Mission to the UN), Personal, 15 January 1964, PREM-11/4703.
18. FO to PM, 6 April 1960, PREM-11/2923.
19. Hugh Foot (Nicosia) to CRO (Sir John Martin), 19 January 1959, FO-371/144632.
20. I.T.M. Lucas (FO) to CO, 10 October 1966, FO-371/185826, CT 1022/7.
21. Minute by Central Department, 22 October 1964, FO-371/174757, C 1051/90.
22. Minute by D.S.L. Dodson, 'Cyprus', 13 July 1964, FO-371/174766, C 1205/11.
23. Minute by D.S.L. Dodson, 2 March 1965, FO-371/179982, CO 1051/6.
24. Minute by E.J.W. Barnes (Head of Western Organisation and Co-Ordination Department), 21 January 1964, FO-371/174746, C 1015/456.
25. Minute by Hood, 27 November 1964, FO-371/174770.
26. Minute by R.E. Parsons, 7 May 1964, FO-371/174762, C 1193/3.
27. Minute by Sir Harold Caccia (Permanent Under-Secretary of State at the Foreign Office), 4 January 1964, FO-371/174745, C 1015/167.
28. Minute by J.O. Rennie, 17 April 1964, 'Washington Talks: Cyprus', FO-371/174750, C 1015/1361.

29. O.G. Forster (Private Secretary) CO to Michael Palliser, 12 July 1967, PREM 13/1372.
30. PM (Home) to Lord Carrington, 28 December 1963, PREM-11/4702.
31. PM to CRO, 26 July 1965, FO-371/179988, CC 1195/11(G).
32. Record of Conversation between Harold Wilson and Bülent Ecevit, 17 July 1974, PREM 16/19.
33. PREM-11/2628, 6 February 1959.
34. Record of conversation between Harold Wilson and Spyros Kyprianou, 12 March 1965, PREM-13/97J.
35. Record of meeting between Selwyn Lloyd and Fatin Rüştü Zorlu at the British Embassy, Paris, 16 December 1958, FO-371/136414 GC 1077/3.
36. Roger Allen (Athens) to FO (F. Hoyer Millar), 17 January 1959, FO-371/144629, RGC- 1051/8.
37. Roger Allen (Athens) to FO (Selwyn Lloyd), 6 March 1959, FO-371/144611, RGC- 10319-17.
38. Selwyn Lloyd (Paris) to FO, 18 December 1958, FO-371/136414, GC1077/8.
39. Selwyn Lloyd (Paris) to FO, 18 December 1958, FO-371/136414, RGC 1077/1.
40. W. Arthur Clark (UK Representative in Cyprus) to the Secretary of State for Commonwealth Relations, 27 January 1961, Nicosia, FO-371/160184, RC 1054/4.

Makale ve Kitaplar

- Assos, Demetris (2011). "Conspiracy Theories and the Decolonisation of Cyprus under the Weight of Historical Evidence, 1955-1959". *The Cyprus Review* 23 (2): 109-125.
- Avgousti, Andreas (2009). "The Indigenous Foreigner: British Policy in Cyprus, 1963-1965". *The Cyprus Review* 21 (1): 123-144.
- Baker, Colin A. (1998). *Retreat From Empire: Sir Robert Armitage in Africa and Cyprus*. London: I. B. Tauris.
- Bartlett, C. J. (1977). *A History of Postwar Britain 1945-74*. London: Longman.
- Barutçu, Ecmel (1999). *Hariciye Koridoru*. Ankara: 21. Yüzyıl Yay.
- Birdwood, Lord (1959). "Britain and the Middle East". *African Affairs* 58 (231): 123-133.
- Brands, H. W. Jr. (1987). "America Enters the Cyprus Tangle, 1964". *Middle Eastern Studies* 23 (3): 348-362.

- Constandinos, Andreas (14-15 June 2007). "Britain and the Cyprus Crisis of 1974: Responsibility without Power". Paper for the 3rd Hellenic Observatory Ph.D. Symposium at the LSE, London.
- _____, (2009a). *America, Britain and the Cyprus Crisis of 1974: Calculated Conspiracy or Foreign Policy Failure?* London: AuthorHouse.
- _____, (2009b). "Britain, America and the Sovereign Base Areas from 1960-1978". *The Cyprus Review* 21 (2): 13-36.
- _____, (2011). "US-British Policy on Cyprus, 1964-1974". *The Cyprus Review* 23 (1): 17-48.
- Corum, James S. (2008). *Bad Strategies: How Major Powers Fail in Counterinsurgency*. Minneapolis: Zenith Imprint.
- Devereux, David R. (1989). "Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948-56". *Journal of Contemporary History* 24 (2): 327-345.
- Dimitrakis, Panagiotis (2009). "The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus". *Middle Eastern Studies* 45 (4): 611-624.
- Dockrill, Saki (2000). "Britain's Power and Influence: Dealing with Three Roles and the Wilson Government's Defence Debate at Chequers in November 1964". *Diplomacy & Statecraft* 11 (1): 211-240.
- Durrell, Lawrence (2007). *Kıbrıs'ın Acı Limonları*. İstanbul: Can Yay.
- Eden, Sir Anthony (1960). *The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Anthony Eden K.G., P.C., M.C.: Full Circle*. London: Cassell.
- Foot, Sir Hugh (1964). *A Start in Freedom*. London: Hodder and Stoughton.
- Frankel, Joseph (1978). "Britain's Behavior in the Cyprus Crisis". *Studies in Crisis Behavior*. Haz. Michael Brecher. New Jersey: Transaction Publishers: 229-244.
- Göktepe, Cihat (2003). *British Foreign Policy towards Turkey 1959-1965*. London: Frank Cass.
- Grivas, General [Yorgos] (2012). *Hayatım*. Haz. Charles Foley. İstanbul: Kalke-don Yay.
- Gürel, Şükrü S. (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. Cilt I ve II. İstanbul: Kaynak Yay.
- Harding of Petherton, Lord Field-Marshal (1958). "The Cyprus Problem in Relation to the Middle East". *International Affairs* 34 (3): 291-296.
- Hatzivassiliou, Evanthis (2009). "Cold War Pressures, Regional Strategies, and Relative Decline: British Military and Strategic Planning for Cyprus, 1950-1960". *The Journal of Military History* 73 (4): 1143-1166.
- Holland, Robert F. (1998). *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*. Oxford: Clarendon Press.

- Holland, Robert ve Markides, Diana (2006). *The British and the Hellenes*. Oxford: Oxford University Press.
- Home, Gordon (1960). *Cyprus: Then and Now*. London: J. M. Dent and Sons Ltd.
- Hunt, Sir David (1982). "The British Period". *Footprints in Cyprus*. Haz. Sir David Hunt. London: Trigraph. 236-259.
- İrkıçatal, Eftal (2012). "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (15): 31-59.
- İsmail, Sabahattin (1988). *20 Temmuz Barış Harekatının Nedenleri, Gelişimi ve Sonuçları*. İstanbul: Kastaş Yay.
- Johnson, Edward (2000). "Britain and the Cyprus Problem at the United Nations, 1954-58". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 28 (3): 113-130.
- Kazamias, George (2010). *From Pragmatism to Idealism to Failure: Britain in the Cyprus crisis of 1974*. GreeSE Paper No 42 Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. London: LSE.
- Ker-Lindsay, James (2004). *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-64*. Bibliopolis: Mannheim und Möhnesee.
- Kuneralp, Zeki (1999). *Sadece Diplomat: Anılar – Belgeler*. İstanbul: İsis.
- Kyle, Keith (2006). "British Policy on Cyprus 1974-2004". *Britain in Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878-2006*. Haz. Hubert Faustmann ve Nicos Peristianis. Mannheim und Möhnesee: Bibliopolis. 583-605.
- Luke, Sir Harry (1965). *Cyprus: A Portrait and an Appreciation*. London: Harrap.
- Macmillan, Harold (1971). *Riding the Storm, 1956-1959*. London: Macmillan.
- Mallinson, William (2005). *Cyprus: A Modern History*. London: I.B. Tauris.
- _____, (2009). "Cyprus, Britain, the USA, Turkey and Greece in 1977: Critical Submission or Submissive Criticism?". *Journal of Contemporary History* 44: 737-752.
- Markides, Diana (2006). "Cyprus 1878-1925: Ambiguities and Uncertainties". *Britain in Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878-2006*. Haz. Hubert Faustmann ve Nicos Peristianis. Mannheim und Möhnesee: Bibliopolis. 19-33.
- Monroe, Elizabeth (1966). "British Bases in the Middle East: Assets or Liabilities?". *International Affairs* 42 (1): 24-34.

- Nicolet, Claude (2001). *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*. Mannheim und Mohnesee: Bibliopolis.
- _____, (2006). "Lack of Concern, Will and Power: British Policy Towards Cyprus, 1960-1974". *Britain in Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878-2006*. Haz. Hubert Faustmann ve Nicos Peristianis. Mannheim und Mohnesee: Bibliopolis. 491-509.
- Oron, Yitzhak (Haz.) (1965). *Middle East Record Volume 1, 1960*. London: George Weidenfeld & Nicolson Ltd.
- Persson, Magnus (1998). *Great Britain, the United States, and the Security of the Middle East: The Formation of the Baghdad Pact*. Sweden: Lund University Press.
- Pham, P. L. (2010). *Ending 'East of Suez': The British Decision to Withdraw from Malaysia and Singapore 1964-1968*. Oxford: Oxford University Press.
- Pierre, Andrew J. (1968). "Britain's Defense Dilemmas". *Proceedings of the Academy of Political Science* 29 (2): 64-79.
- Polyviou, Polyvios G. (1976). "Cyprus: What is to be Done?". *International Affairs* 52 (4): 582-597.
- Purcell, H. D. (1969). *Cyprus*. N.Y.: Frederick A. Praeger.
- Rosenbaum, Naomi (1970). "Success in Foreign Policy: The British in Cyprus, 1878-1960". *Canadian Journal of Political Science* 3 (4): 605-627.
- Rousou, Maria (2001). *Britain's Balcony in the Middle East: Cyprus' Role in British Defence Strategy, 1945-57*. Tez. Ottawa: Simon Fraser University.
- Şahinler, Merter (1979). *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*. İstanbul: Yeni Karar Matbaası.
- Slessor, John (1957). "British Defense Policy". *Foreign Affairs* 35 (4): 551-563.
- Stoddart, Kristan (2009). "British Nuclear Strategy during the Cold War". *The British Way in Cold Warfare: Intelligence, Diplomacy and the Bomb 1945-1975*. Haz. Matthew Grant. London: Continuum International Publishing Group. 15-31.
- Varnava, Andrekos (2010). "Reinterpreting Macmillan's Cyprus Policy, 1957-1960". *The Cyprus Review* 22 (1): 79-106.
- Verrier, Anthony (1964). "Cyprus: Britain's Security Role". *The World Today* 20 (3): 131-137.
- Woodhouse, C. M. (1955). "Cyprus and the Middle Eastern Crisis". *International Journal* 11 (1): 1-15.

Cyprus in the British Security and Foreign Policy (1945-1974)

Cihat Göktepe*

Tuba Ünlü Bilgiç**

Abstract

British policy towards Cyprus has strategic, political, economic, and even socio-psychological components. All these components have been shaped by conditions at the national, regional and international levels. Against this backdrop, Britain's Cyprus policy has displayed periodical changes in line with the former's foreign/security policy and defense doctrine. For a certain period, Cyprus had been deemed militarily and politically indispensable for England in order to maintain its 'Great Power' status in the Middle East. However, post-Suez Crisis conditions eliminated the necessity to have the full sovereignty over the whole island and hence paved the way for Cyprus' independence. After 1960, Britain's Cyprus policy has been shaped by its relations with and the balance of power among the other two guarantor powers and the new hegemon of the Middle East, the U.S.

Keywords

Britain, Cyprus, British foreign policy, British security policy, 1963 crisis, 1974 crisis

* Prof. Dr., Antalya International University, Department of International Relations – Antalya / Turkey
cihat.goktepe@antalya.edu.tr

** Assist. Prof. Dr., Middle East Technical University, Department of International Relations – Ankara / Turkey
utuba@metu.edu.tr

Кипр во внешней политике безопасности Великобритании (1945-1974)

Джихат Гоктепе*

Туба Юнлю Билгич**

Аннотация

Британская политика относительно Кипра состоит из множества различных стратегических, политических, экономических и даже социально-психологических элементов. Эти элементы сформировались под влиянием национальных, региональных и международных интересов. В рамках этого, английская политика относительно Кипра периодически менялась параллельно внешней политике, доктрине безопасности и обороны страны. В определенный период в контексте мер по сохранению влияния на Ближнем Востоке как «державной страны» Кипр считался неотъемлемой частью военной и политической силы Англии. Однако последствия Суэцкого кризиса устранили необходимость сохранения полного контроля над островом, тем самым открыв путь к независимости островного государства. В период после 1960 года киприотская политика развивалась на основе общих интересов и баланса сил с двумя другими государствами-гарантами и новой наиболее влиятельной региональной державой США.

Ключевые слова

Великобритания, Кипр, Британская внешняя политика, Британская политика безопасности, кризис 1963 года, кризис 1974 года

* Профессор доктор, Международный Анталийский университет кафедра международных отношений – Анталья/Турция

cihat.goktepe@antalya.edu.tr

** и.о.доцента доктор, Ближневосточный технический университет кафедра международных отношений – Анкара/Турция
utuba@metu.edu.tr

Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki

Seyfullah Kara*

Öz

Eğlence olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. Eğlence unsurlarının başında müzik gelmektedir. Tarih boyunca bütün toplumlarda musiki var olmuştur. İslamiyet'ten sonra da İslam devletlerinde müzik önemli yer tutmuştur. Türkiye Selçukluları da musiki hayatını canlı tutan devletlerden biridir. Bu dönemde Anadolu'da hem devlet hayatında, hem de bireylerin hayatında musiki canlı bir süreç yaşamıştır. Bu çalışmamızda, devlet törenlerinde uygulanan resmi müzik ile dini musiki kapsam dışı bırakılacak, tamamen Selçuklular döneminde Anadolu'da eğlence müziğinin durumu ile ilgili tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Anadolu, musiki, enstrüman, eğlence

Giriş

Eğlence kültürü insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın var olduğu her yer, aynı zamanda eğlence olgusunun da sahnelendiği bir mekandır. İnsanın doğasında var olan ve ondan ayrı düşünülemeyen eğlence olgusu, her toplumun sosyal, dinî, kültürel normlarından az veya çok etkilenmiş ve her toplumda kendine özgü bir mahiyet kazanmıştır. Bu nedenle eski Mısır, Grek, Çin ve Hint gibi belli başlı kültür ve medeniyet coğrafyalarında düşünür ve müzisyenler müzikle ilgili çeşitli yorumlarda buldukları gibi, İslamiyet döneminde de bilhassa İslam filozofları müzik kavramına çeşitli yorumlarla önemli açılımlar kazandırmışlardır. Öte yandan, İslamiyet öncesi Türklerde birbirinden farklı müzik aletlerinin varlığı, bize, Türklerin musiki açısından zengin bir gelenekleri olduğunu göstermektedir.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı – Karabük / Türkiye
skara@karabuk.edu.tr

Gerçekten tarihin hemen hiçbir döneminde insanlığın müzikten ayrı yaşamadığını, hatta yaşamadığını görüyoruz. Nitekim, daha yakın dönemlere kadar bu konuda en sert yaşağı getirdiğı yorumlarına muhatap olmuş İslamiyet'in kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim*'de, yaratıcının ifadesiyle, Davud Peygamber'in sesinin güzel olduğuna taltif amacıyla vurgu yapılmıştır. Çeşitli müzik tanımlarından birinin de Jean-Jacques Rousseau'nun ifadesiyle “sesleri kulağa hoş gelecek şekilde tertip edebilme sanatı” olarak kabul edecek olursak, tam da *Kur'an-ı Kerim*'deki Davud Peygamber'in sesinin musikiye karşılık geldiğı anlaşılmış olur. Dolayısıyla, İslamiyet'in müziğe karşı tavır geliştirdiğı yolundaki kabul, sonraki dönemlerde İslam fakihlerinin katı yorumlarından ve zayıf yahut da uydurularak Hz. Muhammed'e nispet edilen hadislerden yola çıkılarak verilmiş olan hükümlerden kaynaklanmıştır (Apaydın 2006: 261-263). Emevîler döneminde sazlı sözlü içki alemleri çoğalınca, idarecilerin ve din bilginlerinin bu durumu önlemek için tedbirler alma yoluna gitmeleri, temelde musiki yaşağının siyâsî olduğunu, ancak, bu yaşağın dinî bir gerekçeye dayandırılmak zorunda kalındığını göstermektedir. Nitekim, musiki sanatını, sanatçıları ve müzik aletlerini kötöleyen, yasaklayan birçok hadisin de bu dönemde uydurulduğu bilinmektedir (Akdoğan 2006: 349).

Bununla birlikte tüm İslam Devletlerinde müzik hep var olagelmıştır. Emevî halifesi Yezid b. Abdilmelik'in Habbâbe ve Sellâme isimli iki cariyesi vardır ki, bunlar saraya şarkı bildikleri için alınmışlardır. Yezid b. Abdilmelik'in, bunlardan Habbâbe'ye olan aşkı ayrıca tüm kaynaklarca nakledilmektedir (İbnu'l-Esîr 1987: 368-369). Abbâsilerde hemen tüm halifeler musikiye büyük önem vermiş ve meclislerinde şarkıcılara ve musikîşinaslara yer ayırmışlardır (Hasan 1996, III: 438). Hatta, Abbâsî halifelerinden el-Vâsık'ın şair ve aynı zamanda müzisyen olduğunu biliyoruz (Hamdullah 1913: 62). Suyûtî'ye bakılırsa, aynı halife yüz kadar besteye sahip olup ud çalmada da mahir birisiydi (es-Suyûtî 1952: 297-298). Hem Emevî, hem de Abbâsî halifeleri içinde musikiyi sevenler olmasına rağmen, sırf Müslümanların dinî görevleri ihmal etmelerinden ve toplumun ifsat olmasından endişe edildiğı için bu sanat, yasaklanma yoluna gidilmiştir. Nitekim geç dönemlerde Halife el-Muktedir Billah (908-933), gayri ahlakî işler çeviren kadınlarla şarkıcı kadınları Bağdat dışına çıkarmış, bunların evlerini satarak kendilerini de sürgün etmiştir (İbnu'l-Esîr 1987, VIII: 494). Dolayısıyla musikinin yasaklanması, dinî bir emir gereğı değil, tamamen siyâsî ve toplumsal mülhazalarla gerçekleşmiştir. Bundan dolayı İslam devletlerinde musiki ile ilgili olarak teorik ve pratik olmak üzere iki farklı yaklaşım biçimi ortaya çıkmıştır. Teorik planda müzik hoş karşılanmazken, pratikte ise saray ve toplum hayatında tüm enstrümanlarıyla uygulanma imkanı bulmuştur.

Müslüman Türk devletlerinde de durum bu genel yapıdan farklı değildir. Esasen İslamiyet'ten önceki Türklerde musikiye önem verildiğini ve Türklerin davul, kös, kopuz, pullu ve zilli defler, çan, zil, kaval gibi müzik enstrümanlarına sahip olduklarını görüyoruz. Ögel, tüm bu enstrümanlarla ilgili geniş bilgi vermiş ve *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin birinci cildini Türklerde musiki konusuna ayırmıştır (2000). Türkler İslamiyet'ten sonra da müzikten kopmamışlar, hatta tam tersine, ortaçağın en önemli Türk İslam filozofları müziğe dair çok önemli ve onu geliştirici icraatlarda bulunmuşlardır. Daha hicri üçüncü asrın ilk yarısında yaşamış olan ve müzikle ilgili kitaplar yazdığı ifade edilen, bu arada da önemli bir müzik enstrümanı olan “ud”u geliştirerek İslam dünyasına sunan ünlü Müslüman filozofu el-Kindî'yi (ö.252/866) Türk olmadığı için bir kenarda tutacak olursak (İbnu'n-Nedîm: 316-317, Turabî 2002, XXVI: 58). Türk İslam filozofu el-Fârâbî (ö.339/950), Batı'da “filozofların prensi” diye anılan İbn Sînâ (ö.428/1038) gibi isimler, musiki konusunda önemli açılımlar getirmişler ve değerli eserler vermişlerdir.

Fârâbî, musiki ilminin tanımını ve neye yaradığını şu sözlerle ortaya koymaktadır: “Musiki ilmi bütün olarak, melodilerin çeşitlerini, neden, ne için ve nasıl terkip edildiklerini, daha tesirli ve dokunaklı olmaları için hangi hallerde bulunmaları icap ettiğini bilmeye yarar” (1990: 104). Bu tanımla o, kuşkusuz müziğin gerekliliğine ve insan ruhundaki tesir gücüne de işarette bulunmaktadır. Musiki alanında birçok tarihçi ve müzik teorisyeni tarafından *Muallim-i Evvel* olarak isimlendirilen Fârâbî, başta *el-Mûsika'l-Kebîr* olmak üzere musikiye dair üç eser yazmıştır. Saz çalmayı bildiği anlaşılan Fârâbî'nin ud ve kanunu icat ettiği söylenmektedir. Fakat ud ve kanunun daha önce de var olduğunu bildiğimize göre, onun, en azından bu enstrümanlarla ilgili bazı düzenlemelere gittiği ve bazı tasarruflarda bulunduğu kabul edilebilir (Farmer 1931: 361, Jebrini 1995, XII: 162-163).

Musiki ile yakından ilgilenmiş bir başka Türk İslam filozofu da İbn Sînâ'dır. O, musiki hakkındaki görüşlerini en geniş şekilde *eş-Şifâ* adlı eserinde ortaya koymuş, notalarla ilgili çarpıcı tespitlerde bulunmuş, felsefe ve tıp alanında olduğu gibi, bu alanda da elde ettiği şöhretle kendisinden sonraki devirlerde gelen birçok musiki nazariyatçısına rehberlik etmiştir (Turabi 1999: 336-337).

İslam dünyasında musiki ile ilgilenmiş olan ve bu alanda isim yapmış olanlar, sadece bu iki Türk İslam filozofu değildir; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (ö.387/997), Ebu'l-Vefâ el-Büzcânî (ö.388/998), sonraki dönemlerde İbn Sînâ'nın öğrencilerinden İbn Zeyl (ö.440/1048), ortaçağın en önemli bilim adamlarından Şîî temayüllü Nasîruddin-i Tûsî'nin tavsiyesiyle musikiye dair en temel eserlerden birini kaleme alan Safiyüddin el-Urmevî (ö.693/1294) ve daha birçok bilim adamı, bu alanda hatırı sayılır izler bırakmışlardır.

Bütün bunlar bize şunu göstermektedir: Ortaçağ İslam dünyasında musiki bütün canlılığıyla devam etmiş, bir kısım İslam fakihlerinin yukarıda bazısını arz ettiğimiz nedenlerden ötürü kısıtlayıcı hükümleri, evrensel bir unsur olan müziği engellemeye yetmemiştir. Netice itibarıyla, ortaçağ İslam dünyasında teorik hayatla gerçek hayat birbiriyle çok da paralel yürümemiş, toplumsal hayat, hatta devlet hayatı bile çoğu zaman normatif kuralların önüne geçmiştir.

Selçuklularda Bezm ve Eğlence Meclisleri

Aynı durum, kuşkusuz Türkiye Selçuklu Devleti için de söz konusu olmuştur. Esasen Türklerin egemen unsur olarak Orta ve Yakın Doğu'ya gelmeleri güzel sanatların önemli bir kolu olan musikiye de canlılık getirmiştir. Selçuklular döneminde Türk musikisi saray ve ordu hayatında önemli yer tutmuş, Türklerin idaresinde daha çok yayılma imkanı bulan tasavvufî hayatın önemli ritüellerinden olan sema' ve raksle birlikte tekke ve zaviyelerde dinî musiki olarak icra edilmiştir. Bununla birlikte, Selçuklu Devleti'nde musiki olgusunun resmî ya da dinî alanlar dışında eğlence dünyasına hitap eden bir vakia olarak da yer tuttuğunu görüyoruz. Esasen, bizim bu çalışmamızda ele alacağımız musiki türü, tekke müziği veya resmî müzik değil, tamamen eğlence müziğidir.

Bu nedenle musikinin, Selçuklu Türklerinde sadece tasavvufî bir ritüel yahut da askerî bir zorunluluk olarak mevcut olduğunu sanmamak gerekir. Bu dönemde devlet adamlarından çeşitli halk kitlelerine kadar hemen her kesimde eğlence müziğinin kendisine yer bulduğunu görmekteyiz. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Halifenin kızı Seyyide Hatun ile düğününden söz eden İbnu'l-Cevzî, davulların ve zurnaların çalındığı, başta sultan olmak üzere, ileri gelen Türklerle devlet adamlarının çalgılar eşliğindeki ritimle düğün evinin avlusunda sevinç ve mutluluk içinde oynadıklarını belirtmektedir (İbnu'l-Cevzî 1992, XVI: 80, Abû'l-Farac 1999, I: 315). Aslında Selçuklular döneminde veliaht tayinleri, cüluslar, elçi kabulleri gibi resmi törenlerin yanı sıra zafer kutlamaları, düğünler, av şenlikleri, bayramlar da çeşitli oyun ve eğlencelere sahne olmaktadır (Ersan 2006: 76).

Selçuklularda özel içki günleri tertip edilmiş, has içki yeri olan (câyi işreti hâss) günler tayin edilmiştir. Ünlü Selçuklu Veziri Nizamülmülk, bu günlere dair uyulması gereken kuralları söylemiş ve şarabdârın vazifesinin ne olduğunu belirtmiştir. Onun, *Siyasetnâme*'de "sarhoşluk ve ayıklık sırasında verilen sözlü emirlere dikkat edilmesine dair" şeklinde başlık açması, Selçuklularda sık sık işret alemlerinin tertip edildiğini göstermektedir (1999: 63, 85-86). Benzer tavsiyeleri, Selçuklulara tabi olarak Cürcan ve Taberistan bölgelerinde hüküm sürmüş olan Keykâvus b. İskender de *Kâbusnâme* adlı eserinde yapmış, eğlence meclislerinde nelere dikkat edilmesi lazım geldiğine, mutriblerin hangi ma-

kamları ve eğlence biçimlerini bilmesi gerektiğine dair bir takım önerilerde bulunmuştur (Uslu 2000: 457). Nitekim, Selçuklu sultanları tarafından düzenlenen ve “bezm” adı verilen bu işret meclislerinin vazgeçilmez iki unsuru, saki ve mutrip, yani kadehi dolduran kişi ile şarkı söyleyen sanatçı idi. Bu nedenle Selçuklular, bezmlerde, yani işret meclislerinde daima sazende ve hânende bulundurmışlardır (Pakalın 1993: 227-228).

Selçuklu sultanlarının bütün dindarlıklarına rağmen şarkıcıları saraylarına çağdırttıkları ve onlardan şarkı dinledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, Kazvî'nin tasavvuf yoluna girdiğini söylediği ve bu çerçevede Şeyh Ahmed el-Gazzâlî'nin müridi olduğunu belirttiği (Kazvî: 415) sultan Melikşah'ın, şarkıcı bir kadın çağdırarak şarkılarını dinlediğini ve ona hayran olduğunu, İbnü'l-Cevzî ifade etmektedir (İbnu'l-Cevzî 1992: 312). Aynı sultanın, Bağdat'taki düğününde Türkistan, İran, Suriye, Irak ve Anadolu'dan şarkıcılar getirdiği söylenmektedir (Turan 1996: 397).

Anadolu Selçukluları Eğlence Hayatında Musikinin Yeri

Aynı geleneğin, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir devamı olarak Türkiye Selçuklularında da yaşatıldığını görüyoruz. Bu dönemde hem Selçuklu sultanları, hem de Selçuklu devlet adamları muhtelif günlerde eğlence meclisleri düzenlemişler ve bu meclislerde müzisyenlere de yer vermişlerdir. Hatta Türkiye Selçukluları döneminde saraylarda müzisyenlerin istihdam edildiğini görmekteyiz. Nitekim, bize kadar ulaşmış olan bir kaynak, Türkiye Selçukluları döneminde saltanat sarayına devletçe maaş verilen müzisyenler tayin edildiğini ortaya koymaktadır. Yazarı bilinmeyen *Takârîru'l-Manâsıb* adlı eserde kaydedilen iki adet “münşeât”, bu konuda oldukça önemli bilgiler vermektedir. Zeki Velidi Togan'ın, varlığını ilk defa haber vermesiyle (Togan 1956: 453), eserin peşine düşen Osman Turan, uzun uğraşlardan sonra söz konusu eseri bulmuş ve neşretmiştir (1988: 1-83).

Burada hemen şunu ifade etmemiz gerekir: Müslüman Türk Devletlerinde musiki denilince hemen akla ya ordu törenleriyle ilgili müzik gelmekte veya sarayda yapılan bazı resmî törenlerde icra edilen resmî müzik türleri öne çıkarılmakta yahut da tekke müziği olarak nitelendirdiğimiz dinî musiki ele alınmaktadır. Biz, bunların dışında eğlence maksatlı icra edilen müzik türünden söz edeceğiz. Türkiye Selçuklularında dinî motifli musiki yanında sadece eğlence amaçlı da müzik icra edildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Nitekim, sözü edilen menşurda kastedilen müzisyenler, tüm bu müzik türlerinin dışında tamamen saray eğlence hayatının bir parçası olarak tayin edilmektedir. *Takârîru'l-Manâsıb* adlı eserdeki XXXIV numaralı menşura göre, saraya alınan İzzeddin Abdurrahman adındaki müzisyen davûdî ses ve nağmeleriyle insanları adeta kendisinden geçirmekte ve ruhları derinden etkilemektedir. İzzeddin Abdurrahman'ın musiki icrasındaki maharetinin yüksek olduğu bu

tayin menşurundaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Nitekim menşurda, kendisinden, “ses sanatçılarının (muğannîlerin) meliki, hoşluğun ve sevincin kaynağı, şarkıcıların övüncü” olarak söz edilmektedir. Görünen o ki, Selçuklu sarayında musiki alanında devlet sanatçısı olarak istihdam edilmek için sanatçının kendisini ispatlamış olması gerekmektedir. Menşûra göre müzisyen, sesindeki güzellikle, nağmelerindeki ruhlara ferahlık veren incelikle dinleyenlere sevinç, coşkunculuk ve şenlik veremiyorsa, sultana ait eğlence ve içki meclisleri neşelenemeyecektir. Dolayısıyla o, dinleyicilerine her türlü üzüntü ve sıkıntıyı unutturmalıdır. Tüm bu şartları taşıdığı anlaşılan sanatçı İzzeddin Abdurrahman’a İşrâf divânı kaleminde kararlaştırılan bir maaşın da tahsis edildiği belirtilmektedir (*Takârîru'l-Manâsib* 1988: 44-45, Turan 1988: 37-38).

Türkiye Selçukluları döneminde saltanat sarayına müzisyen tayin edildiğini bildiren diğer menşur, eserin az önceki menşuru takip eden XXXV numaralı menşurudur. Bu menşur, sadece bir tayinin gerçekleşmesi bakımından değil, aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti'nin musikiye bakışını da ortaya koyması yönünden önemlidir. Çünkü menşurda, her şeyden önce musiki ilminin şerefli bir sanat olduğu, hükümdar ve sultanlara mahsus meclislerin bu tür sanatçılara muhtaç bulunduğu vurgulanmakta, müzisyenler, “fen mensubu (ashabı in fen – bu fen ashabı-)” olarak ciddiyetle anılmaktadırlar. Ayrıca menşurda, faziletli insanların ve hikmet sahibi kişilerin “Çocuklarınıza musiki öğretin” dediği kaydedilmiş ve böylece, musiki eğitimine devletin nasıl baktığı da ortaya konmuştur. Bundan sonra da Şerefeddin Şîrîn adlı müzisyenden kariyerini ortaya koyan unvan hitaplarıyla bahsedilerek, onun, emsalleri arasında sesinin güzelliğiyle temayüz ettiği, sultanın kendisine bol ihsanlarda bulunmasını hak ettiği, bunun karşılığında ise sanatçının hazerde ve seferde musiki alet ve enstrümanlarını hazır bulundurarak hizmet etmesi lazım geldiği anlatılmıştır (*Takârîru'l-Manâsib* 1988: 45-46, Turan 1988: 38).

Selçuklu Türkiye'sinde sultan ve devlet adamlarının eğlenceye çok düşkün oldukları, türlü eğlenceler arasında içkili, müzikli ve raksli meclislerin tertip edildiği, kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Esasen dinî duygularının yoğun olduğunu, dinî hayatla ilgili titizliklerini çok iyi bildiğimiz Selçuklu sultanlarının müziğe ve müzik eşliğinde içkili ve raksli eğlencelere yer vermeleri, Türk sultanlarının dinî algılayış ve yaşayış tarzları hakkında bize önemli fikirler vermektedir. “Küffâra” karşı cihat duygusuyla mücadele eden bu sultanlar, özel hayatlarında da namaz kılacak, oruç tutacak kadar dindarlık gösterirken, aynı özel hayatlarında eğlencelere de yer vermektedirler.

Selçuklu sultanlarının sık sık tertip ettikleri ve Orta Asya geleneklerine uygun olarak düzenledikleri “bezm”ler bazı zamanlar haftalarca sürmüştür. Bu tür meclislerde belki tek değişiklik, Orta Asya Türklerinin çok sevdiği kımız yerini şarabın alması olmuştur (Koca 1997: 99-100). Düzenlediği eğlen-

celerin günlerce ve bazen de haftalarca sürdüğü görülen sultanlardan biri, I. İzzeddin Keykâvüs'tür. İbnu Bibi, bu sultanın Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah'ın kızıyla yaptığı ve çok muhteşem geçen düğününden söz etmekte, bu düğün münasebetiyle yapılan eğlencelerde hem şehir müzisyenlerinin hem de "hasse musikişinasları" adı verilen saray müzisyenlerinin hazır bulunduğunu belirtmektedir (1996, I: 197, 200, Turan 1988: 38). İbnu Bibi'nin saray müzisyenleri - şehir müzisyenleri ifadesi, bize, halk arasında şehirlerde müzik icra eden sanatçıların varlığını da göstermektedir.

I. Alaaddin Keykubat Sivas'tan Konya'ya hareket ettiğinde Gedük'e geldiğinde kendisi ve yanındaki devlet erkanı için büyük ve zengin sofralar hazırlanmış, burada da şarkıcılar şarkılarını sabahtan gece yarısına kadar icra etmişlerdir. İbnu Bibî, buradaki bezmi, "Şarkıcılar bülbül gibi ötüp insana huzur veren şarkılar söylemeye, orada bulunanlar şarap kadehlerini yudumlamaya, barbut ve rebabın sesini dinlemeye başladılar; sabahtan gece yarısına kadar zamanı zevk ve eğlenceyle geçirdiler" (1996, I: 229, ayrıca bk. a.k., I, 230, 313, 455), ifadeleriyle anlatmaktadır.

İbnu Bibî, çoğu sultan için sultan için bu tarz eğlenceler düzenlendiğine dair bilgiler vermektedir. Ancak, onun bu konuda verdiği kayıtlar, I. Alaaddin Keykubat döneminden sonra, yani Selçuklu Devleti'nin zayıflamaya başlamasından sonra azalmaktadır. Bu durum, "bezm"lerin Selçukluların yükselme ve gelişme dönemlerinde daha çok düzenlendiğini, çöküş devrelerinde ise saraydaki ve devlet adamları arasındaki entrikaların yoğun olduğu kaos ortamları nedeniyle sultanların kendi dertleriyle boğuştuğunu göstermektedir. Nitekim İbnu Bibî, "Rum Memleketlerinde Gerilemenin Başlaması Ve Ora Saltanatının Gelişme Temellerinin Sarsılması" başlığı altında şu ifadeleri kullanarak bu gerçeğe parmak basar: "[...]. Eğlence meclislerinin yerini alan savaş çılgınlıkları göklere yükselmiş, rebabın sesi utanma ar ve bulutlarını dağıtmış, saltanatın gücü azalıp, zayıflığın işaretleri görülmeye başlanmıştır. [...]" (1996, II: 58-60). Bununla birlikte, gerileme dönemlerinde de bezmlerin düzenlendiği muhakkaktır.

Türkiye Selçukluları döneminde sultanların yanı sıra devlet adamları da bu tür "bezm"ler düzenlemişlerdir. Bu devlet adamlarından biri, Selçuklu vezirlerinden Sahip Şemseddin İsfahânî'dir. İsfahânî, işlerden arta kalan zamanlarda akşam namazından sonra bu tür eğlence meclisi düzenlemiş ve bu meclislerde şarkıcılar da bulundurmıştır. Ünlü Selçuklu tarihçisi İbni Bibî, bu devlet adamının tertiplemediği eğlence meclisinden "Nedimler, sanatkarlar, şarkıcılar, kaval, ud, rebab ve çeng gibi sazları çalanlar gelirler, sazlarını akort ettikten sonra ruhlara huzur veren nağmelerine başladılar" ifadeleriyle söz etmektedir. Böylece, aynı kaynağımız, Türkiye Selçukluları dönemi Anadolu'sunda müzik enstrümanları hakkında da bilgi vermekte, bu enstrümanlara zurnayı da ilave etmektedir (1996: 107-108).

Bu dönemde bazı Selçuklu devlet adamlarının müziğe dair eser kaleme alacak kadar musikişinas olduğu görülmektedir. İbni Bîbî, Selçukluların önemli vezirlerinden olan Şemseddin Hasoğuz'un "Münazara-i Çeng-ü Şarab" adlı bir risale yazdığını, ancak bu risale eline geçmediği için bilgi veremediğini belirtmektedir (1996, II: 93). Ancak, adından, risalenin musiki ve şarabla ilgili olduğu görülmektedir.

Kadın Müzisyenler

Az önce Selçuklu sarayında istihdam edilen ses sanatçılarıyla ilgili olarak verdiğimiz menşurda, her iki sanatçının da erkek olduğunu görmekteyiz. Fakat bu durum, kadın sanatçıların istihdam edilmediği anlamına gelmemelidir. Her ne kadar bu konuda elimizde net bilgiler yoksa da, dönemin civar meliklerinin saraylarında kadın ses sanatçılarının istihdam edilmiş olması, Selçuklu merkezinde de aynı şeyin olabileceği tahminini beraberinde getirmektedir. İbni Bîbî'nin verdiği bir kayda göre, Harput melikinin kadın şarkıcı ve çalgıcıları istihdam ettiği anlaşılmaktadır (1996, II: 28). Nitekim, Selçuklu dönemine ait kimi çinilerde rebab çalan kadınların resmedilmiş olması (Feldman 1996: 118), aynı şekilde Metropolitan Museum'da bulunan bir tabakta resmedilmiş hanende kadın yanında ud çalan kadın figürlerinin varlığı (Uslu 2002, VI: 170) bu kanaatimizi desteklemektedir. Ayrıca, Rey-Sultanabad'da bulunmuş ve Viktoria and Albert Müzesinde mevcut XIII. yüzyıla ait bir vazoda çeng çalan kadının resmedilmesi (Uslu 2002, VI: 170), Mrs. Hamilton Rice koleksiyonunda seramik bardakta def çalan kadın figürünün yer alması (Uslu 2002, VI: 170), Selçuklu döneminde kadın sanatçıların varlığı ve bunların devletçe istihdam edilmiş olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Selçuklu dönemine ait bir hokkanın üzerinde resmedilmiş oynayan kadın figürlerinin varlığı, musiki hayatında kadınların da aktif rollerini ortaya koyan bir belge niteliği taşımaktadır (Atıl 1973: 102).

Türkiye Selçukluları döneminde bayram, cülûs ve zafer merasimleri, düğün, av şenlikleri, yabancı misafir ve elçilerin kabulü çeşitli oyun ve eğlencelere vesile olmuş, çeşitli sanat ve müzik erbabı bu tür toplantılara güzellik ve süs katmıştır. Sultanların komşu memleketlerden aldıkları kızlar için yaptıkları düğünlerde bazen, Sultan Melikşah'ın yaptığı gibi, Anadolu dışından da yabancı sanatkarların getirildiği olmuştur. Bu tür şenlik ve eğlencelerde çeşitli sanatkarlar maharetlerini ortaya koyarlardı. Çeşitli oyunlar, eğlence, içki ve raks, müzik ile bütünleştirilirdi. Musiki aleti olarak da saz, çenk, rubâb, berbât, ud, zurna, davul gibi enstrümanların kullanıldığı buraya kadar verdiğimiz kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır (ayrıca bk. Turan 1988: 38-39).

Aslında Selçuklu Türkiye'sinde musiki ve raks o kadar doğal ve yaygın bir şey idi ki, bu nedenle toplum hayatında hemen her yere girmiş, hatta dinî veya yarı dinî teşekküllere bile bu yaygınlıktan ötürü nüfuz etmiştir. Nite-

kim, şehirlerde aydın çevrelerde yetişen bazı müzisyenlerle, kervansaray gibi umuma açık veya özel eğlence yerlerinde ve toplantılarda şarkı söyleyen ve raks eden bazı kadın sanatkarların isimleri bize kadar gelmiştir. Örneğin, Eflâkî, Vezir Ziyâeddin'in hanında Tavus adında harp çalan bir kadından söz etmektedir. Eflâkî, bu kadının sesinin çok güzel olduğunu söylemekte, cariyelerinin de bulunduğunu belirtmektedir ki (Eflâkî 1989, I: 404-405), muhtemelen bu cariyeler kendisi gibi şarkıcı olup ona eşlik etmektedir. Bazı Selçuklu hokkaları üzerinde oynayan kadınların resmedilmiş olması (Atıl 1973: 102), bu dönemde raks eden kadınların varlığını göstermesi bakımından önemli bir ipucudur.

Dönemin Bazı Fakihlerinin Musikiyi Engelleme Çabaları

Hem Ahmed Eflâkî'nin verdiği bilgilerden hem de İbnu Battûta'nın XIV. yüzyılın ilk yarısının ortalarına doğru Anadolu ile ilgili verdiği bilgilerden açıkça görüldüğü gibi, bu dönemlerde müzik sadece devlet adamlarının saraylarda düzenlediği bezmlerde değil, halkın içinde revaç bulmuştu. Mevlî ayinlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak yer alan Kavvalların cenaze önünde mersiyeler söylerken, öbür yanda ilginç bir biçimde hamamlarda yapılan eğlencelerde de şarkılar söyleyerek halkı eğlendirmeleri (Uslu 2002, VI: 166), halk içinde musikinin ulaştığı rağbeti göstermesi bakımından mühimdir. Türkiye Selçukluları döneminde meslekleri inceleyen Erdoğan Merçil, aynı çalışmasında musiki ile ilgili güyende, kavval, mugannî gibi meslekleri anlatmış ve kaynaklara dayanarak bu sanatçıların ulaştığı rağbeti ortaya koymuştur (Merçil 2000: 128-142). Halk nazarında aranan bir eğlence unsuru olduğu içindir ki, Selçuklular döneminde musiki, bilhassa medrese alimlerinin tepkisini çekmiş ve yasaklama fikri gündeme gelmiştir. Dönemin önemli alimlerinden olduğu söylenen Safiyüddin Hindî, medresede ders verdiği sırada çalan bir rebap sesine tepki göstermiş, öğrencilerine, "Bu rebap gittikçe çoğaldı. Bu bidat, sünneti de geçti. Bunu yasaklamak için bir çare bulmak lazımdır" (Eflâkî 1989, I: 323-324) demiştir. Eflâkî'nin verdiği bilgilere göre, musikinin yasaklanmasının önünde en önemli engellerden birinin Mevlana olduğu anlaşılmaktadır. Sema ve rebabın haram olduğu konusunda Mevlana'nın ikna edilmek için çok uğraşıldığı, Eflâkî'nin verdiği bilgiler arasındadır (Eflâkî 1989, I: 165).

Muinüddin Pervane, Vezir Taceddin'in oğlunu Konya'da kadı yapmak istediği zaman bu kişi, Pervane'ye, toplumdan rebabı kaldırmasını söylemiştir. Muinüddin Pervane ise, halk arasından rebabı kaldırmaya gücünün yetmeyeceğini belirterek bu şartı reddetmiştir (Eflâkî 1989, I: 449). Bu olay, musikinin Selçuklu dönemi Türkiye'sinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ahiler Arasında Musiki ve Halk Oyunlarının Anadolu'daki Menşei

Bu dönemlerde Anadolu'da çeşitli ahi toplantılarında da türkülerin söylendiğini, türküler eşliğinde oyunların oynandığını görmekteyiz. İbni Battûta, ahilerden bahsederken, onların Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerden olduğunu, her yerde, köylerde, kasabalarda, şehirlerde var olduklarını söyler ve onların çeşitli özelliklerinden bahseder. Bu arada Türkmenler için, “Yemek zamanında bir araya toplanarak hep beraber yemek yerler, türkü söylerler, raks ederler” (2000, I: 404-405) ifadesini kullanmaktadır. Burada Türkmenlerin oynadıkları oyunun klasik halk oyunları olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, daha önce naklettiğimiz gibi, Tuğrul Bey'in Halife'nin kızıyla yaptığı düğünün şenliğiyle ilgili İbnu'l-Cevzî tarafından verilen bilgiler, söz konusu raksın davul ve zurna eşliğinde sıçrayarak oynamak olduğunu ortaya koymaktadır (İbnu'l-Cevzî 1992, XVI: 80 - Yerkusûne fi sahnî'd-dâr : evin avlusunda sıçrayarak oynuyorlardı-; Abû'l-Farac 1999, I: 315). Dolayısıyla, İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Farac ve İbnu Battûta'nın birbirini tamamlıyorlar vermiş olduğu bilgiler, hem Türk halk müziğinin, hem de Türk folklor oyunlarının Anadolu'daki tarihi köklerini bize haber vermektedir.

Beylikler Döneminde Musiki

Anadolu'da musiki olgusu, Selçuklulardan sonra beylikler döneminde de devam etmiştir. Eretnaogulları sultanının oğullarının sünnet töreninde sünnetin yapıldığı haberi davulla ilan edilmiştir. Esterâbâdî'nin ifadesine göre eğlenceler tertip edilmiş, udlar çalınarak müzik icra edilmiş, çalgıcılar eşliğinde büyük bir tören gerçekleştirilmiştir (Esterâbâdî 1990: 349-350). Esterâbâdî, Eretna hükümdarlarından Ali Beğ'in ayyaş, içkiye düşkün ve işreti seven biri olduğunu söyledikten sonra, “akşamdan sabaha kadar zamanını çalgı ve şarkı dinlemekle geçirirdi” demektedir (Esterâbâdî 1990: 98). Dolayısıyla müzik olgusu, Selçuklular ve daha sonraki beylikler döneminde Anadolu'da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Esasen Türkiye Selçukluları, kendi dönemlerinde komşu devletlerde ve beyliklerde var olan ve hayatın içinde yaşamaya devam eden musiki olgusunu o dönemin geleneğine uyarak devam ettirmiştir. Aynı dönemlerde Erbil bölgesinde müziğin canlı bir şekilde varlığını koruduğunu, halk tarafından rağbet gördüğünü Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed Hatîb el-Erbîlî'nin 1329'da kaleme almış olduğu “Cevâhiru'n-Nizâm fi Ma'rifeti'l-Engâm” adlı eserinde verdiği bilgilerden anlamaktayız (Uslu 2002: 169). Yine, XII.-XIII. yüzyıllarda Amid (Diyarbakır) bölgesinde Artuklu hükümdarının himayesi altında yaşayan ve XIII. yüzyıl başlarında mekanik-fizik alanında eser yazan Ebû'l-İzz el-Cezerî, söz konusu eserin dördüncü bölümünde nefir, kös, def, zurna, çeng, daire, zil, nakkare, davul, düdük gibi musiki enstrümanları çalan grupların oluşturduğu minyatürlerle, saz çalan iki otomatik makinenin planı-

na da yer vermiştir (Ebû'l-'İzz el-Cezerî 1990: 10, 59; Uslu 2002: 170). Görülmektedir ki, Türkiye Selçukluları döneminde civar devlet ve beylerin idaresinde de musiki önemli bir gelişme kaydetmiş, enstrümanların icadı ve kullanılması bilim adamlarının bilimsel eserlerine yansımıştır.

Sonuç

Buraya kadar naklettiğimiz bilgiler, sadece eğlence amaçlı musikinin Anadolu'daki durumuna dair birkaç tespittir. Selçuklu döneminde daha çok tekke ve zaviyelerde icra edilen dinî ve orduda kullanılan askerî musiki ile resmi kutlamalarda çalınan bando vs. türündeki müzik türleri kapsam dışında bırakılmıştır. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, Türkiye Selçukluları döneminde müzisyenlere devlet tarafından oldukça önem verilmiş, onlar devletin saygı duyduğu sanatkarlar arasında yerlerini almışlardır. Ayrıca halk arasında da kendilerine itibar edilmiş ve sanatlarını icra edecekleri kitleleri her zaman bulmuşlardır. Bu yönüyle Anadolu, Selçuklular döneminde musikinin geliştiği, her yerde icra edildiği bir coğrafya olmuştur. Musikinin, hemen tüm enstrümanlarıyla dinî teşekküllerin içerisine nüfuz edecek bir ortamı bulması, kuşkusuz Selçuklu Devleti ve halkının bu sanata olan düşkünlüğüyle mümkün olmuş, sözü edilen teşekküller musikiyi hiçbir sıkıntı duymaksızın kendi bünyelerine adapte edebilmişlerdir. Bu durum, Selçuklu Türkiye'sindeki musikinin gücünü göstermesi bakımından önemli bir tespittir.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yay.
- Apaydın, Yunus (2006). "Musiki". *İslam Ansiklopedisi*. C. XXXI. İstanbul: TDV Yay. 261-263.
- Akdoğan, Bayram (2006). "Mûsiki". *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara: ANKUZEM Yay.
- Atıl, Esin (1973). *Cenamics from the World of islam [Freer Gallery of Art]*. Washington.
- Bahaeddin Ögel (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: KB Yay.
- Ebû'l-'İzz İsmail b. er-Rezzâz el-Cezerî (1990). *el-Câmi' Beyne'l-İlmi ve'l-Ameli'n-Nâfi' fi's-Smaati'l-Hiyel*. (Haleb 1979'dan tıpkı basım). Ankara.
- Eflâkî, Ahmed (1989). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: MEB Yay.
- Ersan, Mehmet (2006). "Anadolu Selçuklularında Eğlence Hayatı". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXI/I: 73-106.
- Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir (1990). *Bezm ü Rezm*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bak. Yay.
- Fârâbî, Muhammed b. Muhammed b. Tarhan (1990). *İhsâu'l-Ulûm*. Çev. Ahmet Ateş. İstanbul: MEB Yay.

- Farmer, H. G. (1931). "Music". *The Legacy of Islam*. Ed. S.T. Arnold and A. Guillaume. Oxford.
- Feldman, Walter (1996). *Music of the Ottoman Court*. Berlin.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni (1913). *The Ta'rikh-i Guzida*. Nşr. Edward G. Browne. London. (E.F.W.Gibb Memorial Series, vol. XIV, 2 içinde).
- Hasan İbrahim Hasan (1996). *Târîhu'l-İslâm*. Kahire.
- İbn Bîbî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî (1996). *el-Evâmîru'l-Ala'ye fi'l-Umûri'l-Ala'ye*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bak. Yay.
- İbnu Battûta, Ebû Abdullah Muhammed (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Notlarla çev. A.Sait Aykut. İstanbul.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1992). *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûki ve'l-Umem*. Beyrut.
- İbnu'l-Esîr, Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî (1987). *el-Kâmil fî't-Târih*. Beyrut.
- İbnu'n-Nedîm (Teceddüd neşri). *el-Fibrîst*. Nşr. Rıza-Teceddüd neşri. Tahran.
- Jebrini, Alâeddin (1995). "Fârâbî". *İslam Ansiklopedisi*. C. XII. İstanbul: TDV Yay. 162-163.
- Kazvîni, Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud (Tarihsiz). *Âsârû'l-Bilâd ve Ahbârû'l-İbâd*. Beyrut.
- Koca, Salim (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvüs (1211-1220)*. Ankara: TTK Yay.
- Merçil, Erdoğan (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Ankara: TTK Yay.
- Nizamülmülk (1999). *Siyâsetnâme*. Ankara: TTK Yay.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay.
- Es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (1952). *Târîhu'l-Hulefâ*. Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Mısır.
- Takârîru'l-Manâsıb* (1988). (Turan, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara içinde).
- Togan, Zeki Velidi (1956). *Umûmî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul.
- Turabî, Ahmet Hakkı (2002). "Kindî, Yakûb b. İshâk". *İslam Ansiklopedisi*. C. XXVI. İstanbul: TDV Yay. 58-59.
- _____, (1999). "İbn Sinâ". *İslam Ansiklopedisi*. C. XX. İstanbul: TDV Yay. 136-137.
- Turan, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara.
- _____, (1996). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul.
- Uslu, Recep (2000). "Sultan II. Murad Devrinde Musiki". *Journal of the Academic Studies* 4-5.
- _____, (2002). "Selçuklularda Müzik ve Literatürü". *Türkler*. C. VI. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 162-173.

Bezm and Music as Entertainment in Seljuk Turkey

Seyfullah Kara*

Abstract

The concept of entertainment is as old as the history of humanity. Music is one of the primary elements of entertainment. Music has had an important place in Islamic states after the conversion to Islam as well. The Seljuks of Turkey are one of the states that have kept the world of music alive. During the reign of the Seljuks in Anatolia, music experienced a lively and productive period both in court life and in the everyday life of ordinary people. This study excludes ceremonial and religious music from its scope and evaluates the condition of entertainment music in Anatolia during the Seljuk period.

Keywords

Seljuks, Anatolia, music, instrument, entertainment

* Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Science and Letters, Medieval History Division – Karabük / Turkey
skara@karabuk.edu.tr

“Безм” и музыка как вид развлечения в Сельджукском государстве

Сейфуллах Кара*

Аннотация

Факт развлечения стар как мир. Одним из главных элементов развлечения является музыка. Она существовала на протяжении всей истории человечества во всех сообществах. Даже после принятия ислама музыка занимала важное место в мусульманских государствах. Сельджукское государство являлось одним из этих государств, где поддерживалось развитие музыкального искусства. В данный период музыка в Анатолии была очень распространена как в государственной, так и в личной жизни людей. Данная работа не рассматривает официальную музыку государственных церемоний и религиозную музыку в стране; в статье приводятся выводы по состоянию развлекательной музыки в Анатолии сельджукского периода.

Ключевые слова

Сельджуки, Анатолия, музыка, инструмент, развлечение

* Профессор доктор университет Карабюк факультет естественных наук и литературы отдел средневековой истории – Карабюк / Турция
skara@karabuk.edu.tr

7-9 Yaş Arasındaki Türk Çocuklarında Kelime Çağrışımını Etkileyen Sosyoekonomik Değişkenler

Hülya Pilancı*

Öz

Öğrenme sürecinde, bilginin daha önce öğrenilenleri tamamlaması, benzerliği, yakınlığı, sürekliliği öğrenmeyi kolaylaştırır. Öğrenme sırasında, yeni bilginin, önceden bilinen kişi, kurum, nesne, olay, işlem ve metinlerle olan ilişkisi de öğrenmeye katkı sağlamaktadır. İlk kez karşılaşılan bir bilginin zihinde anlamlandırılması zaman alır. Ön bilgilerin olması, bu sürenin kısaltmasında, kalitesinde ve hızında etkili olmaktadır. Dolayısıyla öğrenme sürecinin verimliliği, doğru çağrışım sayısının çokluğuyla doğru orantılıdır. Çağrışım, kişiden kişiye belli ölçülerde değişebilir. Çağrışım gücü; kişinin bilgi düzeyi, yaşama zenginliği, kelime servetinin miktarı ve niteliği, kelimelerin belirttiği kavramlarla olan etkileşimi, yaşadığı sosyal ve fizikî çevre, eğitim durumu, mecazları kullanabilme yeteneği gibi pek çok değişken tarafından yönlendirilebilir. Kişinin yaşadığı sosyoekonomik çevre onun çağrışım oluşturma sürecini nasıl etkilemektedir, sorusu bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada, 7-9 yaş arasındaki Türk çocuklarının 11 üst kavramdaki kelime çağrışımları ve bu çağrışımları etkileyen faktörler, uygulamalı bir çalışmadan elde edilen veriler ile değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın verileri, 2006-2007, 2007-2008 ve 2008-2009 öğretim yılları boyunca sosyoekonomik çevre farklılıkları bulunan iki okuldaki öğrencilerin takip edilmesiyle elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kelime, Kelime çağrışımı, Çağrışım kuvveti, Sosyoekonomik düzey

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Eskişehir / Türkiye
hpilanci@anadolu.edu.tr

1. Giriş

Öğrenme zihinde meydana gelen bir süreçtir. Bu süreç içinde bilginin daha önce öğrenilenleri tamamlaması; öğrenilenlerle benzerliği, yakınlığı, sürekliliği; mekân, kişi, nesne, olay, işlem ve metinlerle olan ilişkisi önemli bir rol oynar. Yeni bir bilginin zihinde anlamlandırılması zaman alırken, varsa, ön bilgiler bu sürenin kısılmasında, kalitesinde ve hızında etkili olmaktadır.

Dolayısıyla öğrenme sürecinin verimliliği, çağrışımın beklenen yönde ve sayısının çokluğuyla da zenginleşmektedir. Öğrenilmesi gereken bir kavramın yeni olması, zihnin eski öğrenmelerden yararlanarak bu kavramı yapılandırma çabasına girmesini tetiklemektedir. Eğer bir çağrışım yapılabiliyorsa ve çağrışımlar tamamlayıcı özellikteyse, öğrenme istenilen yönde gerçekleşebilmektedir.

Çağrışım, uzun yıllar düşüncenin oluşumu ve akışının açıklanmasında ele alınmıştır. Psikolojide, Ach'ın çalışmalarından önce, düşünce akışını yöneten iki temel eğilimin çağrışım yoluyla “yeniden üretme” ve “direnme” olduğu ileri sürülmekteydi. Yeniden üretme, şu anda zihni işgal etmekte olan imge ile bağlantı kurulan geçmiş deneyimler sırasındaki imgelerin geri getirilmesi; direnme ise deneyimlerle kazanılan her imgenin geri getirilerek, yeniden, imgelerin akış zincirine dahil olma eğilimi olarak açıklanmaktaydı (Vygotsky 1985: 86). Düşüncüyü oluşturan kavramların oluşmasını karmaşık bir etkinlik olarak açıklayan Vygotsky ise bu sürecin tek başına “çağrışım” a indirgenemeyeceğini fakat dikkat, imgeleme, çıkarsama ya da belirleme eğilimleriyle birlikte çağrışımın da sonuç için vazgeçilmez olduğunu ve araç olarak kelime kullanılmadığı sürece yetersiz kaldığını belirtmektedir (1985: 91).

Çağrışım, *Türkçe Sözlük*'te “Bir düşünce, görüntü vb.nin bir başkasını hatırlatması. 2. Davranışlar, düşünceler ve kavramlar arasında yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu, bilinç alanına bunlardan birisi girdiğinde ötekini de bilince çekmesi olayı, tedai” (tdk.gov.tr) olarak tanımlanmaktadır. Çağrışımı, “Bir kelimenin anlam, şekil ve ses yakınlığı yoluyla başka kelimelerle kurduğu bağlantılar” olarak açıklayan Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde (1992: 65), birbirini çağrıştıran; *ağaç, kıraç, tokaç; gelen, gören, bilen; ağırbaşlılık, ciddiyet, ciddilik, resmîlik, oturluluk vb.* örneklerini vermektedir. “Baca” kelimesini ele alan Doğan Aksan (1987: 47) da “bu belirtinin zihnimizde yalnız başına bulunmadığını; bize *ev, fabrika, is, duman*, hatta *isten karar, bir siyahlık, çatı, dam* kelimelerini de çağrıştırdığını” belirtir.

Eğitim Terimleri Sözlüğü'nde (Oğuzkan 1974), çağrışım “Yer, zaman, neden, etki ve sonuç bakımından aralarında birlik, benzerlik ya da karşıtlık gibi ilişkiler bulunması dolayısıyla düşüncelerin kendiliğinden birbirini anıtması olayı. 2. Ruhsal etkinlikler ve durumlar arasında kurulan görevsel ilişkiler.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdaki bilgilere bağlı olarak başvurulabilecek olan *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*'nde (1974: 9) çağrışım “Davranışlar, düşünüler ve kavramlar arasında, yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu, bilinç alanına bunlardan birisi girince ötekini de bilince çekmesi olayı”dır. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde (Akarsu 1998: 84), “Ruhsal olayların istencin aracılığı olmadan, kimi kez de istencin direnişine karşın birbirlerini bilinç alanına çekmesi.” şeklinde açıklanmaktadır.

Çağrışımın yazılı ya da sözlü olarak belirtilmesinde temel kaynak kelimedir. Kelimeler, bütün dillerin temelini oluşturan yapı taşlarıdır (Kurudayıoğlu 2005: 294). XVII. yüzyıldan beri, kelimelerin kavramların içine yerleştiği kalıplar olmayıp birbiriyle sıkı ilişkili değerlerden oluşmuş, dil denen sistem içinde, dil birliği mensuplarında genel olarak ortak sayılabilecek birtakım tasavvurların, kavramların sese çevrilmiş temsilcileri, her dilin kaynaşmış bir düşünce-ses birleşimi oldukları kabul edilmektedir (Aksan 1989: 253). Kelime için, çok sayıda tanım yapılmıştır. Ancak bu tanımlar ortak noktada buluşmamaktadır (Kurudayıoğlu 2005: 294-297). Martinet'e göre (1985: 98), bütün diller için kelime kavramının kesin olarak tanımlanması boşunadır. Kelime tanımlamayı, belli bir dilin çerçevesi içinde yapmak daha sağlıklıdır. “Bütün dillerde kelime var mıdır?” sorusuna verilecek cevap bile çok kesin değildir (Kurudayıoğlu 2005: 302).

İnsanın ana dilindeki bir kelimeyi ilk defa ne zaman duyduğunu, ne zaman bütün yönleriyle kavradığını, ne zaman yeniden üretebilecek hâle geldiğini ölçmenin çoğu durumda imkânsız olduğu da kabul edilmektedir (Demir ve Yılmaz 2009: 7). Kelime tanımı konusunda sınırların belirlenmemesi, kelimeye ilişkin bütün çalışmaları da etkilemektedir (Kurudayıoğlu 2005: 294).

Aksan'ın “Ana dili, başlangıçta anneden ve yakın çevreden daha sonra da ilişkide bulunulan diğer çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumu en güçlü bağlarını oluşturan dildir.” (1998: 81) tanımına bağlı olarak “bir anadil içindeki kelimelerin de başlangıçta aileden ve yakın çevreden daha sonra da ilişkide bulunulan diğer çevrelerden kazanıldığını” söyleyebiliriz. Kelime dağarcığının gelişmesinde de ailenin ilgisi ve sosyoekonomik durumu, çevre, yaş, cinsiyet, okul gibi değişkenlerin ve özellikle Türkçe derslerinin büyük etkisi olduğu vurgulanmaktadır (Öz 2003: 177, Demir 2007: 15, Karatay 2007: 150).

Kelime ve çağrışımla yakından ilişkili olan “kelime hazinesi”, duyulan kelimelerin tanınması, algılanması, kodlanması, depolanması ve hatırlanması süreçleriyle kısa süreli hafızadan geçirilerek uzun süreli hafızaya transfer edilmesiyle oluşur (İnal 2007: 57). Bir ana dilde okuma, yazma konuşma ve dinlemenin de iyi düzeyde olması, temelde, kelime dağarcığının zengin olmasına bağlıdır. İnsanda düşüncenin oluşumu ile bilinen kelime sayısı doğru orantılıdır ve insan bildiği sözcük sayısına bağlı olarak düşüncesini de geliştirir (Karatay 2007: 146-148).

Türkçedeki *bıkmak-bezmek-usanmak-usanç-bıkkınlık getirmek* öğelerinin birbirini çağrıştıran, bir kavram alanı içinde düşünülebilecek kelimeler örneği olarak veren Aksan’a (1971: 254) göre dil denem sistem içinde bu kelimelerin konuşma, okuma, yazma sırasında nasıl seçildikleri, zihnin nasıl işlediği de üzerinde durulması gereken bir diğer konudur.

Kelime çağrışımları, her dilde her bireyde vardır. Kelime çağrışımları, şu temel kuramlara dayandırılmaktadır: 1. Benzerlik: Benzer kelimelerin çağrışımları (semantik, biçimsel vd.), 2. Bitişiklik: Birbirine yakın kelimelerin çağrışımları, 3. Zıtlık: Zıt kelimelerin çağrışımları (Çiftçi 2009: 636).

Dil bilim alanında yapılan kelime çağrışımı çalışmaları ana dili ve yabancı dil öğretiminde değerlendirilmektedir (Entwisle 1966, Dönmez vd. 1999, Çiftçinar 2002, Fitzpatrick 2007, Çiftçi 2009). Kelime çağrışımları dil öğretiminde bir yöntem olarak kullanılmakta ve çağrışım ilkelerini doğru ve otomatik biçimde kullanabilme yeterliği kazanmanın, en azından, hafıza eğitimini güçlendirerek kalıcı ve doğru bir dil öğrenmeye destek verebileceği üzerinde durulmaktadır (Lambert 1972: 9-31, Cüceloğlu 1998: 171-182, Buzan 1996: 37-40, Nissen-Henriksen 2006: 389-408). Yine kavram oluşturma kuramlarından biri olan Çağrışimsal Kuram da kavramların öğrenilmesi sürecini çağrışımlar kurma olarak açıklar (Yıldız 2009: 4). Çiftçi’nin (2009), cinsiyet değişkeninin üniversite öğrencilerinin kelime çağrışımlarına etkisini incelediği makalesi ve Tekcan ve Göz’ün (2005) 600 kelimeyi temel alarak “çağrışım setleri” oluşturma çalışmaları bu alanda yapılmış olan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Psikoloji alanında da teşhis ve tedavi amacıyla kelime çağrışımları, yapılmaktadır (Brown 1958: 12-21, Peterson ve Peterson 1959: 193-198, Anıl vd. 2003: 159-169, Alptekin vd. 2004: 91-97).

Temel (2009: 2), zengin bir çağrışım gücüne sahip olmanın özellikle yazarlarda görülen bir yetenek olduğunu, dil ve edebiyatta başarı için bunun gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Çiftçi’ye (2009: 6-7) göre çağrışımlar, kişiden kişiye belli ölçülerde değişebilir ve çağrışım gücü; kişinin bilgi

düzei, yaşama zenginliği, kelime servetinin miktarı ve niteliği, bazı kelimelerle ve onların gösterdikleriyle olan etkileşim, yaşanan sosyal ve fiziki çevre, eğitim durumu, mecazları kullanabilme yeteneği gibi pek çok değişken tarafından yönlendirilebilir.

Bu çalışmanın genel amacı, 7-9 yaş arasındaki çocuklarda farklı sosyoekonomik çevrenin kelime çağrışımları üzerindeki etkisini incelemektir. Toplanan veriler ve elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *vücut ve sağlık* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
2. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *ev* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
3. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *aile ve akrabalık* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
4. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *okul* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
5. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *beslenme* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
6. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *giyecekler* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
7. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *çevre* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
8. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *kutlamalar* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
9. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *boş zaman* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
10. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *doğa* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?
11. Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların *duygular* kavramında kelime çağrışımları farklı mıdır?

2. Yöntem

Çalışma 2006-2009 yılları arasında Eskişehir’de yürütülmüştür. Araştırmanın Türkiye’deki genel evrenini 7, 8 ve 9 yaş grubu öğrencileri; çalışma evrenini ise Eskişehir’deki 7, 8 ve 9 yaş grubu öğrencileri oluşturmaktadır. Söz konusu yaş grubu öğrencilerinde, iki farklı sosyal çevreyi en iyi temsil edebileceği var sayılan, iki okul örneklem grubu olarak belirlenmiştir. Okulların belirlenmesinde Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden destek alınmıştır. A okulu, şehir merkezine uzak, ailelerin eğitim seviyelerinin ve ekonomik durumunun düşük olduğu; B okulu ise merkezde yer alan,

ailelerin eğitim seviyelerinin ve ekonomik durumunun yüksek olduğu bir okuldur. Çalışmaya iki okulda, 2006-2007 öğretim yılında ilköğretime başlayan 7 yaş grubu öğrencilerinden 25'er kişilik iki grup öğrenci ile başlanmıştır. Çalışmalar, her öğrenci için ayrı bir dosya oluşturularak 2007-2008 ve 2008-2009 öğretim yıllarında da sürdürülmüştür. Üç yıl boyunca öğrencilere 1. Vücut ve Sağlık, 2. Ev, 3. Aile ve Akrabalık, 4. Okul, 5. Beslenme, 6. Giyecekler, 7. Çevre, 8. Kutlamalar, 9. Boş Zaman, 10. Doğa, 11. Duygular olmak üzere toplam 11 üst kavram altında çağrışım kuvveti yüksek olan birer örnek (Sutherland 1989: 36) uyarın olarak verilerek anlamca kuvvetli ilişki kurdukları çağrışımlarla tepki vermeleri beklenmiştir. 11 üst kavramın belirlenmesinde, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*'nda (1-5. Sınıflar) yer alan zorunlu ve seçmeli temaları da kapsayan Coenen ve Vermeer (1998), Coumou ve vd. (1987) ve Ocak'ın (1990) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Öğrencilerin verdiği cevaplar dosyalarına işlenirken ses kayıt cihazlarına da kaydedilmiştir. Uygulamalar, çalışma ekibinin gözetiminde ve öğrencilerle bire bir yapılmıştır. Bu nedenle öğrencilerin birbirlerini etkilemeleri söz konusu değildir. Öğrencilerin çağrışımlarını ifade etmede çekingen davranmadıkları ve içten oldukları gözlenmiştir.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, örneklem olarak alınan iki okul öğrencilerinin sosyal ve yakın çevrelerine bağlı olan profili analiz edilmektedir. Bu bölümde okul idarelerinden alınan öğrenci bilgi formlarına ek olarak aileler için hazırlanan soruların cevaplarının değerlendirmesi de yer almaktadır. Bölümde, öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumu, meslekleri, kardeş sayıları, ailelerin gelir durumu; öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı, öğrencinin ana sınıfına gidip gitmediği, evde bilgisayar olup olmadığı ve öğrencinin bilgisayardan yararlanma alışkanlığı gibi çağrışım gelişiminde etkili olabilecek bilgiler her iki okul için değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde, öğrencilerle yapılan uygulama çalışmalarında elde edilen çağrışımların gelişimi incelenmektedir. Okulların kelime çağrışım gelişimleri, yaş gruplarına göre kendi içinde değerlendirilirken; öğrenci aileleri ve konum açısından farklı sosyal çevrelere mensup olan iki okulun karşılaştırılmasına ilişkin bir değerlendirme de yer almaktadır. Çalışmanın verileri daha önce de (Pilancı 2009: 349-351) kullanılmış, elde edilen kelimeler, önceden oluşturulan bir kontrol listesi ile karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada ise elde edilen veriler kendi içinde değerlendirilerek; çağrışım ve çağrışım kuvveti açısından ele alınmaktadır.

3. Bulgular

3.1. Örneklem Gruplarının Sosyoekonomik Özellikleri¹

Bu bölümde, her iki okulun öğrencilerinin sosyoekonomik durumunu gösteren özellikler yer almaktadır. A okulu, alt sosyoekonomik bir çevrede bulunan okulu; B okulu ise üst sosyoekonomik bir çevrede bulunan okulu temsil etmektedir.

Öğrencilerin annelerinin eğitim durumu: A okulunda, örnekleme yer alan öğrenci annelerinin eğitim durumu, B okuluna göre düşüktür. A okulu annelerinin 21'i ilkokul, 4'ü ortaokul mezunudur. Eğitim durumu yüksekokul veya üniversite olan anne yoktur. B okulu annelerinin ise 2'si ilkokul, 2'si ortaokul, 13'ü lise, 8'i de üniversite mezunudur.

Öğrencilerin babalarının eğitim durumu: A okulunda, örnekleme yer alan öğrenci babalarının eğitim durumu da B okuluna göre düşüktür. A okulu babalarının 8'i ilkokul, 9'u ortaokul, 6'sı lise, 1'i yüksekokul, 1'i üniversite mezunudur. Yüksek okul ve üniversite mezunu baba sayısı 2'dir. B okulunda ise ilkokul mezunu baba yoktur. Babaların 3'ü ortaokul, 13'ü lise, 4'ü yüksek okul, 5'i üniversite mezunudur.

Öğrencilerin annelerinin çalışma durumu: A okulunda, örnekleme yer alan öğrenci anneleri içinde çalışan anne yoktur, tamamı ev hanımıdır. B okulu annelerinin ise 16'sı çalışmaktadır. 9 anne ev hanımıdır.

Öğrencilerin babalarının çalışma durumu: A okulunda, örnekleme yer alan öğrenci babalarının 23'ü çalışmaktadır. 2 baba ise işsizdir. B okulunda ise 23 baba çalışmakta, 1 baba işsiz, 1 baba da emeklidir.

Öğrencilerin ailelerinin gelir durumu: A okulunda, örnekleme yer alan öğrenci aileleri gelir durumu açısından değerlendirildiğinde; 15 ailenin 0-500 TL, 10 ailenin de 500-1000 TL arasında geliri olduğu görülmektedir. B okulunda örnekleme yer alan öğrenci ailelerinin gelirleri 500-1000 TL'den başlamakta ve 2500 TL üzerine kadar dağılım göstermektedir. Bu sonuçlar, anne ve babaların eğitim durumu ile ilişkilendirilebilir.

Öğrencilerin kardeş sayısı: A okulunda, örnekleme yer alan öğrencilerin 4'ünün kardeşi yoktur. 7 öğrencinin bir kardeşi, 9 öğrencinin iki kardeşi, 5 öğrencinin üç kardeşi vardır. B okulunda ise örnekleme yer alan öğrencilerin 12'sinin kardeşi yoktur. 6 öğrencinin bir kardeşi, 3 öğrencinin iki kardeşi, 4 öğrencinin üç kardeşi vardır. Dört ya da daha fazla kardeşi olan öğrenci her iki okulda da yoktur.

Öğrencilerin ana sınıfı deneyimi: Ana sınıfı deneyimi açısından incelendiğinde; A Okulunda, örnekleme yer alan öğrencilerin 14'ünün bu deneyimi olduğu, 11'inin ise doğrudan ilköğretime başladığı görülmektedir. B okulunda ise öğrencilerin 21'inin ana sınıfı deneyimi vardır. 4 öğrenci doğrudan ilköğretime başlamıştır.

Öğrencilere ailelerinin ders dışı kitap alma alışkanlığı: A okulunda, öğrencilerin 18'i, aileleri tarafından ders dışı kitaplarla da desteklenmektedir. 7 öğrenci ise böyle bir destek görememektedir. B okulunda ise ailesinden ders dışında kitap desteği göremeyen öğrenci sayısı 1'dir. Bu sonuç, öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumu ile ilişkilendirilebilir.

Öğrencilerin evlerinde bilgisayar bulunma durumu: A okulunda, öğrencilerin 3'ünün evinde bilgisayar bulunmakta; 22'sinin evinde bulunmamaktadır. B okulunda ise öğrencilerin 19'unun evinde bilgisayar bulunmakta; 6'sının evinde bulunmamaktadır. Bu sonuç, ailelerin gelir durumu ile ilişkilendirilebilir.

Öğrencilerin bilgisayardan yararlanma durumu: Örnekleme yer alan öğrencilerin bilgisayardan yararlanma durumu, evde bilgisayar olup olmasına bağlı olarak değerlendirilebilir. A okulunda, 22 öğrenci bilgisayardan yararlanamazken; B okulunda, 19 öğrenci bu imkânı bulabilmektedir.

3.2. Çağrışımlar

Bu bölümde iki okuldan elde edilen çağrışımların, yaşlara göre gelişimleri, farklılıkları tespit edilerek çağrışım kuvvetleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların "vücut ve sağlık" ilgili kelime çağrışımları farklı mıdır?

Tablo 1. *Vücut ve Sağlık*

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	65	-	75	-	-	
8	122	burun, göz	158	koku, burun, göz, kalp	burun, göz	
9	155	burun, diz, göz, spor	188	koku, bacak, burun, göz, kalp, temizlik, vücut	burun, göz	

Her iki okulda 7 yaş grubunda %100'e ulaşan ortak bir çağrışım elde edilememiştir. A okulunda 8 yaş grubunda "burun" ve "göz" olmak üzere 2; 9 yaş grubunda ise "burun", "dil", "göz" ve "spor" olmak üzere 4 çağrışım %100'e ulaşılmıştır. B okulunda 8 yaş grubunda "koku", "burun", "göz" ve "kalp" olmak üzere 4; 9 yaş grubunda "koku", "bacak", "burun", "göz", "kalp", "temizlik" ve "vücut" olmak üzere 7 çağrışım %100'e ulaşılmıştır.

9 yaş sonunda her iki okulda çağrışım sayısının artmasının en önemli nedeni "vücut ve sağlık" konusunun işlendiği dersleridir. Elde edilen "alerji, antibiyotik, bakım, beden dersi, beyincik, damar, deri, dengeli beslenme, düzenli beslenme, diş sağlığı, enerji, enfeksiyon, gövde, hepatit A, hepatit B, kafatası, kalın bağırsak, karma aşı, mikrobik hastalıklar, kulak zarı, omurilik soğanı, öd kesesi, sağlığınıza dikkat etmek, steteskop" gibi 7 yaştan sonra kazanılan çağrışım, okulun etkisinde gelişen çağrışım olarak gösterilebilir.

9 yaş sonunda "Vücut ve Sağlık" üst kavramı, okullar arasında karşılaştırıldığında, B okulunun A okulundan 33 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. Bu farkı oluşturan ifadelerde "ağrı, astım, baş ağrısı, burun akması, ciğer hastalığı, çocuk felci, diş kanseri, enfeksiyon, grip, hapşırma, horlamak, kuduz, kuş gribi, mikrobik hastalıklar, rahim ağzı kanseri, sinüzit, verem" gibi hastalık adları; basen, ciğer, çene, damak, damar, dudak, duyu organı, göz bebeği, göbek, ince bağırsak, kulak zarı, omurilik soğanı, öd kesesi, ses telleri, ten, sırt, sidik torbası gibi organ adları; "deterjan, düzenlilik, planlılık, temiz çevre, temiz elbise, temiz giyinmek, titizlik" gibi düzen ve temizlikle ilgili ifadeler yer almaktadır. "Ateş, cerrah, dans, derece, dinleme, dinlenme, düş, düşünce, eczane, enerji, koku, korkunç rüya, muayene, rahatsız olma, rüya, yorgunluk ve yüzme" farkı oluşturan diğer çağrışım olarak gösterilebilir. "Astım, beyin yellenmesi (havale), ciğer hastalığı, damar tıkanıklığı, diş kanseri, kanser, kuş gribi, rahim ağzı kanseri, sinüzit, tansiyon, tümör, uyurgezerlik" gibi hastalık adları konusunda çevresel etkilerin söz konusu olabileceği söylenebilir.

7-9 yaş arasında "Vücut ve Sağlık" üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Organlar, hastalıklar, sağlık görevlileri, hastalıkla birlikte yaşanan durumlar, tedavi, sağlığı koruma, dengeli beslenme, vücut temizliği, çevre temizliği.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “ev” ile ilgili kelime çağrışımını farklı mıdır?

Tablo 2. Ev

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	89	-	90	-	-	
8	151	-	192	masa	-	
9	186	-	248	masa,televizyon	-	

“Ev” üst kavramı altında A okulunda 7, 8 ve 9 yaş grubunda %100’e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. B okulunda da 7 yaş grubunda %100’e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. Bu okulda, 8 yaş grubunda “masa” olmak üzere 1; 9 yaş grubunda “masa” ve “televizyon” olmak üzere 2 çağrışımında %100’e ulaşılmıştır.

9 yaş sonunda her iki okulun “Ev” üst kavramı altındaki çağrışım sayıları dikkate değer biçimde farklıdır. B okulunun, A okulundan 62 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. Bu farklılığı yaratan çağrışımın incelendiğinde; A okulunda “televizyon, koltuk, masa, yatak, dolap, yatak odası, buzdolabı, halı, mutfak, bilgisayar, çamaşır makinesi, sandalye, cam, oda” gibi büyük eşya ya da ev bölümlerinin ilk sıralarda ifade edildiği; sosyal imkânları iyi olan B okulunda ise bunlara ek olarak “asansör, avize, ayakkabı dolabı, banyo dolapları, banyo lambası, baza, biblo, bilgisayar masası, cebinlik, çalışma masası, çocuk dolabı, deodorant, ders masası, diş fırçası, diş macunu, elbise dolabı, fiskos (sehpa), giyinme dolabı, gümüş, hol, kat, klozet, küvet, lavabo, mutfak dolabı, paspas, petek, portmanto, resim, salata soyacağı, sallanan sandalye, salon koltukları, süs çiçekleri, şampuan, terlik, televizyon masası, yemek takımı” gibi farklı eşya adlarının; ayrıca “blender, bilgisayar kamerası, elektronik oyuncaklar, fritöz, klavye, mikro dalga fırın, mikser, mp3, mutfak robotu, oyun odası, robot, ses sistemi, süpürge makinesi, tost makinesi, yazıcı” gibi evde bulunan elektronik aletlerin ifade edildiği görülmektedir. Yine B okulunda evin bölümlerinin adlandırılmasında görülen “bebek odası, benim odam, çalışma odası, duş kabin, ebeveyn odası, havuz, koridor, televizyon odası, teras” gibi çağrışımın iki okul arasındaki sosyal farkı gösteren çağrışımın olarak değerlendirilebilir.

7-9 yaş arasında her iki okulun birlikte %100’e ulaştığı bir çağrışım tespit edilememiştir. 9 yaş sonunda A okulunda %96, B okulunda %100 ile

“televizyon” her iki grup içinde ilk ifade edilen çağrışımlardan biri olarak dikkati çekmektedir. “Bilgisayar” sosyal imkânları sınırlı olan A okulunda %60; sosyal imkânları iyi olan B okulunda %92’ye ulaşmıştır. Yine B okulunda “ben” kavramı %4 ile 7, 8 ve 9 yaş gruplarında yer alan bir farklılık olarak görülmektedir.

7-9 yaş arasında “Ev” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Evdeki eşyalar, evin bölümleri.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “aile ve akrabalık” ile ilgili kelime çağrışımları farklı mıdır?

Tablo 3. Aile ve Akrabalık

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	29	-	25	anne, baba	-	
8	49	anne, baba	34	anne, baba, teyze	anne, baba	
9	76	anne, baba dede, teyze	47	anne, baba dede, teyze	anne, baba, dede, teyze	

A okulunda 7 yaş grubunda %100’e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. 8 yaş grubunda “anne” ve “baba” olmak üzere 2; 9 yaş grubunda ise “anne”, “baba”, “dede” ve “teyze” olmak üzere 4 çağrışım %100’e ulaşılmıştır. B okulunda ise 7 yaş grubunda “anne” ve “baba” %100’e ulaşılan 2 çağrışım olarak tespit edilmiştir. 8 yaş grubunda “anne”, “baba” ve “teyze” olmak üzere 3 çağrışım; 9 yaş grubunda “anne”, “baba”, “dede” ve “teyze” olmak üzere 4 çağrışım %100’e ulaşılmıştır.

9 yaş sonunda A okulunda, B okulundan 29 çağrışım daha fazla ifade edilmiştir. A okulunda ifade edilen farklı çağrışımlar arasında “amcaoğlu, cici anne, dayıoğlu, ebe, elti, hacı anne, insan, komşu, misafir, kayınvalide, kız kardeş, konuk, misafir, sülale, yaşlı akrabalar, yaşlılar, yaşıt,” gibi çağrışımlarda çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra A okulunda “çay içmek, çekirdek çitlemek, dayanışma, konuşmak, meyve yemek, mısır patlatmak, piknik, sohbet, yemek yemek,” gibi olayların da “Aile ve Akrabalık” üst kavramı altında ifade edildiği görülmektedir.

7-9 yaş arasında “Aile ve Akrabalık” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Aile bireyleri, akrabalar, aile veya akrabalarla birlikte gerçekleşebilecek olaylar.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “okul” ile ilgili kelime çağrışımları farklı mıdır?

Tablo 4. Okul

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	67	-	77	-	-	
8	140	tahta	139	tahta	tahta	
9	215	tahta	173	tahta, dolap	tahta	

A okulunda 7 yaş grubunda %100’e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. 8 ve 9 yaş gruplarında “tahta” olmak üzere 1 çağrışım %100’e ulaşılmıştır. B okulunda da 7 yaş grubunda %100’e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. 8 yaş grubunda “tahta” olmak üzere 1; 9 yaş grubunda “tahta” ve “dolap” olmak üzere 2 çağrışım %100’e ulaşılmıştır.

9 yaş sonuna kadar her iki okulun “Okul” üst kavramı altında ifade ettikleri çağrışım sayıları farklılık göstermektedir. “Okul” üst kavramı altında anasınıfı deneyimi açısından daha zayıf olan A okulunun 7 yaş grubu 67 çağrışım; ana sınıfı deneyimi konusunda daha iyi olan B okulunun 7 yaş grubu 77 çağrışım ifade ederken; 9 yaş sonunda A okulunun, B okulundan 42 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. A okulunda bu farklılığı yaratan çağrışımlar arasında “albüm, Atatürk şeridi, boy ve kilo anketleri, çöp atmama anketi, harf tablosu, hikâye dolabı, öğretmen dolabı, perde, resim-iş köşesi, sayı tablosu, şeref köşesi, tema köşesi, yazı köşesi, yazı şeridi” gibi sınıf içinde bulunan eşyaların adları; “bölme, çarpma, Hacivat araştırmaları, Karagöz araştırmaları, Nasrettin Hoca araştırmaları, bilgisayar dersi” gibi sınıfta işlenen konular; “bilgisayar laboratuvarı, büyük salon, futbol sahası, maç yeri” gibi okulda bulunan mekânların adları; “bank, çam, fidan, kum” gibi okulun çevresinde bulunan nesnelere adları, “beslenme çantası, minder, ip, top” gibi okula getirilebilecek eşyaların adları; “gezi, kulüp, okul törenleri, okuma bayramı, yılsonu gezileri, öğrenmek, öğretim, öğretmeni dinlemek” gibi okulda gerçekleştirilecek etkinlik adları dikkati çekmektedir.

Okuldaki görevliler açısından bakıldığında da A okulunda %96, B okulunda %92 ile ilk ifade edilen çağrışımlardan biri olarak “öğretmen”in, öğrenciler üzerindeki etkisi görülmektedir. “Müdür/okul müdürü” kavramı ise A okulunda %76, B okulunda %12; yine “müdür yardımcısı” A

okulunda %40, B okulunda ise %8 ile ifade edilmektedir. Bu konuda her iki okulda dikkati çeken bir diğer özellik de 7 yaş gruplarında “müdür bey” olan ifadenin 8 yaştan itibaren “müdür” olmasıdır.

B okulunda da “beden salonu, bilgisayar odası, çim, kumanda, kütüphane, öğrenci çıkış kapısı, sidi (cd), visidi (vcd)” gibi çağrışımlarda okulun imkânlarının; “eczane dolabı, eczane kutusu, il haritası, ilaç dolabı, sınıf andımız tablosu” gibi çağrışımlarda sınıfın imkânlarının; “kamera, mikrofon, rehberlik, satranç, takviyeli etüt çalışması, tepegöz, drama, kukla, projeksiyon” gibi çağrışımlarda okulda gerçekleşen çalışmaların ve okulun imkânlarının katkısı olduğu söylenebilir.

7-9 yaş arasında “Okul” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Okul ve sınıfın içinde bulunan eşyalar, okulun içinde ve dışında bulunan mekânlar, okulun bahçesinde bulunan nesnelere, okula getirilebilecek eşyalar, okulda gerçekleşen etkinlikler, okulda bulunan görevliler, sınıfta işlenen konular.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “beslenme” ile ilgili kelime çağrışımını farklı mıdır?

Tablo 5. Beslenme

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	%100 ortak
7	61	-	88	-	-	-
8	140	-	151	-	-	-
9	197	-	188	-	-	-

“Beslenme” üst kavramı altında her iki okulda da 7, 8 ve 9 yaş gruplarında %100’e ulaşan ortak bir çağrışım elde edilememiştir.

Elde edilen verilere göre, 9 yaş sonunda, A okulunun, B okulundan 11 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. B okulu öğrencilerinin ailelerinin ekonomik durumunun iyi olmasının etkisi “ahududu, avokado, brokoli, bisküvi, ciğer, doritos, greyfurt, hazır yemekler, Hindistan cevizi, kaşar, kavurma, kebab, krem peynir, Mc Donalds, omlet, pastırma, pizza, puding, spagetti, tart, turta” gibi yiyecek adlarında, A okulunda rastlanılamayan çeşitlilikte dikkati çekmektedir. “Hamburger” ve “pizza” A okulunda 7 yaş grubunda hiç ifade edilmemekte; “hamburger” 8 yaş grubundan “pizza” da 9 yaş grubundan itibaren ifade edilmeye başlamaktadır. B okulunda ise 7 yaş grubunda “hamburger” %32, “pizza” %12 ile ifade edilmektedir. “Salçalı ekmek” A okulunda %20 iken B okulunda %4;

“portakal” A okulunda %36 iken B okulunda %76; “çilek” A okulunda %32 iken B okulunda %56; “muz” A okulunda %28 iken B okulunda %56; “çikolata” A okulunda %20 iken B okulunda %32; “kiraz” A okulunda %20 iken B okulunda %40; “köfte” A okulunda %8 iken B okulunda %48 olarak farklılıkları dikkati çeken çağrışımlardır.

İçecekler konusunda da iki grup arasında dikkate değer farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. “Bira, içki, lipton, ice tea, kahve, kakaolu süt, nescafe, rakı, soda, şampanya, şarap, şiveps (svhwepes), votka” B okulundan elde edilen, A okulunda görülmeyen, farklı çağrışımlar arasında yer almaktadır. Yine meyve suları ile ifadelerde dikkat çeken bir nokta, A okulunda 7 yaş grubunda tek bir çağrışım olarak rastlanan “meyve suyu”nun; B okulunda “elma suyu, havuç suyu, kivi suyu, mandalina suyu, portakal suyu” gibi çeşitlendirilen çağrışımlarla yer almasıdır.

A okulunda 9 yaş sonunda farklı olarak ifade edilen veya yoğunluğu B okuluna göre fazla olan çağrışımlar arasında “ayran, tarhana, tarla, bitki, çiftçi, arpa, buğday, bakla, bulgur ve bulgur pilavı, çorba, meybuza, yağlı ekmek” sayılabilir. “Su”, A ve B okullarında her yaş grubunda ifade edilen ilk çağrışımlardan biri olmakla birlikte her iki okulda da %100’e ulaşılan bir yaş grubu olmamıştır.

7-9 yaş arasında “Beslenme” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Yiyecekler, içecekler, sağlıklı beslenme, mutfak; yiyecek ve içeceklerle ilgili nesnelere, gereçler*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “giyecekler” ile ilgili kelime çağrışımları farklı mıdır?

Tablo 6. *Giyecekler*

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	43	-	42	-	-	
8	73	-	84	-	-	
9	114	-	113	-	-	

“Giyecekler” üst kavramı altında her iki okulda da 7, 8 ve 9 yaş grubunda %100’e ulaşan ortak bir çağrışım elde edilememiştir.

“Giyecekler” üst kavramı altında her iki grupta, 7 ve 9 yaşta toplam çağrışım sayıları birbirine yakındır; ancak çağrışımların çeşitlerinde farklılıklar vardır. A

okulunun, B okulundan 1 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. “Şapka, çorap, önlük, pantolon, ayakkabı, gömlek, atlet, mont, eldiven, kısa kollu, kazak, etek” her iki okulda 9 yaş sonunda %50’ye ulaşan ortak çağrışımlardır. Ancak diğer çağrışımın çeşitliliğinde ve gelişiminde dikkate değer farklılıklar göze çarpmaktadır. A okulunda 9 yaş sonunda elde edilen çağrışım- lar arasında “ateşli ayakkabı, asker elbisesi, bayramlık elbise, damatlık, kuşak, nişanlık, sünnet elbisesi, türban, yazma” gibi çağrışım- lar yer alırken; B oku- lunda bu çağrışım- larla rastlanamamış; ancak “baksır, balon etek, bikini, ışıklı ayakkabı, kask, kokan çizme, lakost (lacoste), mayo, mini etek, papyon, peruk, soket, sandalet” gibi farklı çağrışım- larla rastlanmıştır. Giyeceklerle ilgili çağrı- şımların gelişmesinde A okulunda daha çok geleneksel törenlerin ve giysilerin; B okulunda ise modanın daha etkili olduğu söylenebilir. Bunlara ek olarak A okulunda “açık kollu, beden elbisesi, gocuk, kısa bacak, kısa kollu, kısa paça” gibi yöresel kullanımlar da dikkati çekmektedir.

7-9 yaş arasında “Giyecekler” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Dış giysiler, iç giysiler, tören giysileri, spor giysileri, aksesuarlar.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “çevre” ilgili kelime çağrışım- ları farklı mıdır?

Tablo 7. Çevre

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	%100 ortak
7	84	-	66	ağaç	-	-
8	150	ağaç, araba	163	ağaç, araba	ağaç, araba	ağaç, araba
9	238	ağaç, araba	218	ağaç, araba	ağaç, araba	ağaç, araba

Elde edilen verilere göre, A okulunda 7 yaş grubunda %100’e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. 8 ve 9 yaş grubunda “ağaç” ve “araba” olmak üzere 2 çağrışım öğrencilerin tamamı tarafından ifade edilmiştir. B oku- lunda ise 7 yaş grubunda “ağaç” %100’e ulaşan tek çağrışım olarak dikka- ti çekmektedir. Buna ek olarak “araba” 8 ve 9 yaş gruplarında %100’e ulaşan tek çağrışım olarak yine dikkati çekmektedir.

9 Yaş sonunda, her iki okulda “ağaç” ve “araba” %100’e ulaşan ortak iki çağrışım olmuştur. Okullar arasında diğer çağrışım- ların çeşitliliğinde ve gelişiminde dikkate değer farklılıklar göze çarpmaktadır. Toplam çağrışım sayısı açısından değerlendirildiğinde A okulunun B okulundan 20 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. Bu farklılığın önemli bir bölümünü,

A okulu öğrencilerinin ifade ettikleri hayvan ve bitki adları oluşturmaktadır. Hayvanlarla ilgili çağrışımlarda “ağaç kakan, arı, aslan, at arabası, ayı, dana, doberman, eşek, fil, güvercin, kaplumbağa, karga, keçi, kırlangıç, koyun, kurbağa, kurt, kuş sesleri, maymun, serçe, sinek, tavşan, tavuk, tilki, yılan” A okulunda B okulundan farklı olarak ifade edilen çağrışımlar olurken yine; “At, kedi, kelebek, köpek” çağrışımlarının B okulundan daha fazla öğrenci tarafından ifade edildiği görülmektedir. “Köpek” A okulunda %64, B okulunda %8; “kedi” A okulunda %60, B okulunda %8; “at” A okulunda %24 B okulunda %4’e ulaşmıştır.

Bitki adlarında da “biber, çam ağacı, fidan, karanfil, kavak, kayısı ağacı, limon ağacı, menekşe, meyveler, sebze” A okulunda, B okulundan farklı olarak ifade edilen çağrışımlar olmuştur. Çevre ile ilgili toplam çağrışım sayıları daha fazla olan A okulunda doğal çevrenin daha etkili olduğunu gösteren bir başka çağrışım da “toprak” olmuştur. “Toprak” A okulunda %28; B okulunda %4’e ulaşmıştır.

A okulu öğrencilerinin doğal çevre ile ilgili olan çağrışım zenginliğine karşılık olarak B okulu öğrencilerinin “çimen, alışveriş merkezleri, piknik alanları, yapay çevre, doğal çevre, apartman, ambulans, araba alarmı, astronot, ana okulu, eğitim gönüllüleri, kampanyalar, gökdelen, güzellik salonu” gibi çağrışımları ifade etmeleri dikkati çekmektedir. B okulunda dikkati çeken bir diğer nokta da çevrelerinde görülen meslek adlarındaki çeşitliliğidir. Meslekler konusunda A okulunda “işçi, mühendis, öğretmen, pilot ve polis”e rastlanırken B okulunda “çöpçüler, gözlükçü, hemşire, kasap, kırtasiyeci, komiser, marketçi, mühendis, nalbantlık, oyuncakçı, öğretmen, pazarcılar, pilot, polis, ressam, savcı, sporcu, şoför ve uçak mühendisi” gibi daha çeşitli çağrışımlara rastlanmıştır.

7-9 yaş arasında “Çevre” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Hayvanlar, bitkiler, yapılar, araçlar, iş yerleri, meslekler, trafik.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “kutlamalar” ilgili kelime çağrışımları farklı mıdır?

Tablo 8. *Kutlamalar*

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	31	-	29	-	-	
8	75	-	78	23 Nisan	-	
9	122	doğum günü	97	23 Nisan, doğum günü	doğum günü	

A okulunda 7 ve 8 yaş grubunda %100'e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. 9 yaş grubunda "doğum günü" %100'e ulaşan tek çağrışımdır. B okulunda da 7 yaş grubunda %100'e ulaşan bir çağrışım elde edilememiştir. 8 yaş grubunda "23 Nisan"; 9 yaş grubunda "23 Nisan" ve "doğum günü" %100'e ulaşan çağrışimler olmuştur.

Toplam çağrışım sayısı açısından değerlendirildiğinde A okulunun, B okulundan 25 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. "Akraba, arkadaşlık, dostluk, komşu, misafir, sokağa çıkmak, ziyaret" gibi insan ilişkilerini gösteren çağrışimler ile; Çevre Koruma Haftası, Dünya Gıda Haftası, Hayvanları Koruma Günü, İlköğretim Haftası, İnsan Hakları Haftası, Kızılay Haftası, Kütüphane Haftası, Sakatlar Hastası" gibi okulun katkısıyla kazanılan gün ve hafta adları bu farklılıklar arasında yer almaktadır. B okulundaki farklılıklar arasında ise "bisküvi, börek, cips, yaş pasta" gibi yiyecek adları; "evlilik yıl dönümü, şükran günü, yaş günü, yeni yıl" gibi özel günlerin adları ile; "havai fişekler, kostüm, kukla, meşale, maske, palyaço, pijama partisi" gibi sosyoekonomik durumlarıyla da ilişkilendirilebilecek diğer çağrışimler yer almıştır. "Mutluluk" %28, "sevinç" %20, "neşe" %12, "güler yüz" %4 ile yine B okulunda A okuluna göre kuvveti yüksek olan çağrışimler olmuştur.

"29 Ekim Cumhuriyet Bayramı" ve "30 Ağustos Zafer Bayramı" tam adı ile B okulunda 9 yaş grubunda %4 ile ifade edilmektedir. "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" ve "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramını"na tam adı ile her iki grupta da rastlanamamıştır. A okulunda "Ramazan Bayramı" %60, "Şeker Bayramı" %4; B okulunda "Ramazan Bayramı" %36, "Şeker Bayramı" %40 ile ifade edilmektedir.

7-9 yaş arasında "Kutlamalar" üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Resmî bayramlar, dinî bayramlar, bayramlarda yaşanan olaylar, bayramlarda yaşanan duygular.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların "boş zaman" ilgili kelime çağrışimleri farklı mıdır?

Tablo 9. *Boş Zaman*

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	46	-	48	-	-	
8	109	-	108	-	-	
9	157	-	142	-	-	

“Boş Zaman” üst kavramı altında her iki okulda da 7, 8 ve 9 yaş grubunda %100’e ulaşan ortak bir çağrışım elde edilememiştir.

9 yaş sonunda Boş Zaman konusunda “oyun, oynamak/oyun oynamak, saklambaç ve kitap okumak” her iki okulda %50’ye ulaşan ortak çağrışım olmuştur. Toplam çağrışım sayısı açısından değerlendirildiğinde A okulunun, B okulundan 15 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. Bu çağrışım arasında A okulundan elde edilen başta “oyun oynamak %52” olmak üzere; “bebek oyunları %4, beş taş %4, birdir bir %4, bisiklet %40, dokuz taş %12, evcilik %20, futbol %24, ip atlamak %24, istop %8, ip %16, 11 oyunu %16, ip hoplama %4, kimin eli üstümde %4 kuyu kazmaca %4, maç %44, ortada sıçan %16, oyuncak oynama %4, saklambaç %92, top %20, sek sek %8, saklı oynamak %4, top oynamak %36, toplu saklambaç %12, terlik saklama %4, toplu yakalambaç %4, trencilik %8, uzun eşek %4, yağ satarım bal satarım %12, yakalambaç %32, yakan top %4,” gibi ev dışında oynanan oyun adlarındaki çeşitlilik dikkati çekmektedir. Bu okulda, “dışarı çıkmak %28” ile ifade edilmekte ve “hava durumu” %4 ile de olsa çağrışım arasında yer almaktadır.

B okulunda ise “arkadaşlarla oynamak %8, beş taş %4, birdir bir %4, bisiklet %52, bisiklete binmek %28, bebekle oynamak %28, bebek oyunları %12, evcilik %12, futbol oynamak %4, hırsız polis %4, istop oynama %4, kaydırak %4, kovalama %4, lego %4, oyuncak %16, top oynamak %12, maç %8, masal %4, top %8, oyun hamuru %4, saklambaç %60, salıncak %4, sandalye kapmaca %4, şehir bulmaca oyunu %4, tahterevallı %4, yağ satarım bal satarım %4, yakalamak %4, yakalambaç %4, yap boz %4, yemekçilik oynama %4” gibi ev dışı oyunlarda sıklığın azaldığı ve ev içinde oynanan oyunların da ifade edildiği görülmektedir. B okulunda ifade edilen diğer farklı çağrışım arasında yer alan; “sahil %4, tatil %32, tatile gitmek %8” gibi ifadeler bu grubun sosyo ekonomik durumlarının iyiliği ile ilişkilendirilebilir.

A okulunda, “bilgisayar” %8, “bilgisayar oyunu” %24, “bilgisayar oynamak” %16 ile ifade edilirken; B okulunda “bilgisayar” %84 ile öne çıkmaktadır. Yine B okulunda; çizgi film, atari, pileysiteşin (playstation), barbi (barbie), bitayt (bitatight), pilesifit (blesifeyte), kiris (crisis), dragon fuble (dragon fable), dividi izlemek (dvd izlemek), ekşınmen (actionman), gladiyus (gladius), nayt onlayn (knight online), megist (mecguest), satraç (satranç) , sıkatur (scooter), sindi (sindy), visidi izlemek (vcd izlemek) gibi çağrışımın yer alması öğrencilerin ailelerinin sosyoekonomik durumlarıyla ilişkilendirilebilir. “Su satmak”, “simit satmak”, “boncuk dizmek” çağrışımını da A okulunun sosyoekonomik durumu ile değerlendirilebilir.

7-9 yaş arasında “Boş Zaman” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Evde oynan oyunlar, ev dışında oynanan oyunlar, bilgisayar oyunları.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “doğa” ilgili kelime çağrışimleri farklı mıdır?

Tablo 10. *Doğa*

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	68	-	96	-	-	
8	119	-	161	-	-	
9	170	kuş	208	-	-	

“Doğa” üst kavramı altında her iki okulda da 7 ve 8 yaş grubunda %100’e ulaşan ortak bir çağrışım elde edilememiştir. A okulunda 9 yaş grubunda 1 çağrışım (kuş) %100’e ulaşmıştır.

Toplam çağrışım sayısı açısından değerlendirildiğinde B okulunun, A okulundan 38 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. Bu farkın, “ağaç kakan, bukalemun, çekirge, çita, denizyıldızı, denizati, diken balığı, goril, göçmen kuşlar, japon balığı, jaguar, kanarya, kertenkele, koç, kokarca, kunduz, kutup ayısı, leopar, mürekkep balığı, orangutan, örümcek, panda penguen, sansar, su kaplumbağası, sümüklü böcek, sürüngen, zebra” gibi kitaplar, televizyon ve bilgisayar programları aracılığıyla kazanılabilecek hayvan adlarında olması dikkati çekmektedir.

7-9 yaş arasında “Doğa” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Hayvanlar, bitkiler, coğrafi adlar, çevreyi ve doğayı koruma.*

Farklı sosyoekonomik çevreleri olan 7-9 arasındaki çocukların “duygularla” ilgili kelime çağrışimleri farklı mıdır?

Tablo 11. *Duygular*

yaş	a okulu		b okulu		a ve b okulu	
	çağrışım sayısı	%100 ortak	çağrışım sayısı	%100 ortak	%100 ortak	
7	29	-	30	-	-	
8	57	-	60	-	-	
9	101	-	76	-	-	

“Duygular” üst kavramı altında her iki okulda da 7, 8 ve 9 yaş grubunda %100’e ulaşan ortak bir çağrışım elde edilememiştir.

Toplam çağrışım sayısı açısından değerlendirildiğinde A okulunun, B okulundan 25 çağrışım daha fazla ifade ettiği görülmektedir. Bu farkın büyük bir bölümü “acı, acıklı, asık surat, bezginlik, can yakmak, çirkin, çirkin yüz, dil çıkarmak, endişe, endişeli, hasta olmak, hastaneye gitmek, hayret, kaygılı, kaza, kırılmak, kırmak, korkmak, kusmak, sinirli, şaşkın yüz, telaş, trafik kazası, utanç, üzgün, üzgün yüz” gibi duyguları veya olayları anlatan ifadelerdeki ayrıntılarda görülmektedir. Bunların yanı sıra aynı grupta “alış veriş, bayram, büyüme, çarşı, düğün, eğlence, film izlemek, gezi, okulların açılması, okulların kapanması” gibi olaylar, “güzel, çok güzel” gibi derecelendirilmeler, “anne, baba ve arkadaş” da duygularla ilişkilendirilmektedir.

“Duygular” üst kavramı altında B okulundan elde edilen verilerde ise “mutlu olmak, gurur duymak” başta olmak üzere “gözleri dolmak, havalara uçmak, hayal etmek, hayal kurmak, hayran kalmak, sevinçten ölmek” gibi duygularla ilişkilendirilebilecek deyimleşmiş çağrışımlar dikkati çekmektedir.

9 yaş sonunda “Duygular” üst kavramı altında elde edilen çağrışımlarda dikkati çeken diğer bir özellik; her iki grupta da ilk iki çağrışımın, sevinç-üzüntü (A okulu) veya sevinç-ağlamak (B okulu) gibi birbirine zıt iki duyguda yoğunlaşmış olmasıdır. Duyguların gelişmesinde yaşanan olayların etkili olduğundan yola çıkılırsa elde edilen verilere göre “trafik kazası, hasta olmak, hastaneye gitmek, kaza, acı, utanç, kaygı, kıskanmak, küsmek, sıkıntı, tartışma, unutma, ürperme, çıldırmak, delirmek, ölmek” olumsuz duyguların gelişmesinde etkili olan nedenler; “düğün, eğlence, alışverişi, çarşı, saygı, aşk, sevgi, arkadaş, oyun, parti, tiyatroya gitmek, rüya, düş, uyku, hediye” olumlu duyguların gelişmesinde etkili olan nedenler olarak değerlendirilebilir.

7-9 yaş arasında “Duygular” üst kavramının çağrışım alanı şöyledir: *Duygular, duyguların yaşanmasına neden olan olaylar.*

4. Sonuç

Çağrışım Aristoteles’ten bu yana üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Saussure, kelimelerin başka öğelerle ilişkilerini ele alırken çağrışım ilişkilerini de belirlemeye çalışmıştır (Aksan, 1989: 1). Çağrışım Öğrenme Kuramı da kavramların öğrenilmesini çağrışımlar kurma olarak açıklamaktadır (Hançerlioğlu 1988: 79-81).

İnsanlar arası ilişkilerde de iletilerin aynı çağrışımlara sahip olması, sürecin sağlıklı yürümesinde ve amacın gerçekleşmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Öğrenme de bir kaynaktan çıkan bilgilerin gönderildiği biçimde, büyüklükte ve anlamda alıcı tarafından duyulması, algılanması, kavranması ve bilgiye dönüşmesi ise bu sürecin bileşenleri içinde çağrışım da önem kazanmaktadır. Öğrenilecek bir malzeme ne kadar anlamlı ise o kadar kolay öğrenilmektedir (Şimşek 2011: 1327-1328). Çağrışım konusundaki çalışmalar eğitim ve dil öğretimi çalışmalarında olduğu kadar psikoloji alanında da değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, 7-9 yaş grubunda iki farklı sosyal çevreyi en iyi temsil edebileceği var sayılan, iki okul örneklem grubu olarak alınarak sosyoekonomik değişkenlerin kelime çağrışımına olan etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre, iki okulda %100 kuvvete ulaşan çağrışımlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 12. A ve B Okulunda %100 Değere Ulaşan Çağrışımlar

yaş	çağrışım sayısı	çağrışımlar
7	2	anne, baba
8	7	ağaç, anne, araba, baba, burun, göz, tahta
9	10	ağaç, anne, araba, baba, burun, dede, doğum günü, göz, tahta, teyze

Tablo 12’de görüldüğü gibi iki okulda 7 yaşta 2; 8 yaşta 7; 9 yaş sonunda 10 ortak çağrışımın kuvveti %100 olarak tespit edilmiştir. “Ev, Beslenme, Giyecekler, Doğa, Boş zaman ve Duygular” üst kavramlarında her iki okulun birlikte %100’e ulaştığı ortak bir çağrışım elde edilememiştir. Bu sonuçlara göre iki okulda 7-9 yaş arasında kuvveti yüksek olan çağrışım sayısının oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyoekonomik farklılıklar, çağrışımların değişkenlik göstermesinde etkili olmaktadır. Çalışmada, sosyoekonomik farklılıklardan kaynaklanan bireysel farklılıklar da gözlenmiştir. Örneğin, A okulunda 1 öğrenciden elde edilen “erkek odası” (erkeklerin toplandığı oda) ve “kadın odası” (kadınların toplandığı oda), ev içi düzenlemelerin, öğrencinin çağrışımlarına olan katkısını göstermektedir. Yine A okulunda “Beslenme” üst kavramı altında 1 öğrencide görülen “bismilla (bismillah)” sözcüğü de başka bir örnektir.

Çocukluk döneminde alınan her yaş, bilişsel ve dilsel becerilerin gelişiminde farklılık gösterebilmektedir (Codden 1995’ten akt. Tutuş 2000:

366). Tabloya bağlı olarak, yaşın çağrışım gelişiminde de önemli bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Dil öğrenmede her yaşın avantajı ve dezavantajı vardır (Stern 1976: 3). Çocuklarda dil gelişimi içinde kavram öğrenme süreci, başka fikirler ve geçmiş deneyimlerle ilişki kurmayı da kapsayan bir süreç olması bakımından yetişkinlerden çok farklıdır. Bir yetişkinin yeni öğrendiği bir kavram, teorilere, prensiplere kimi zaman da tanımlamalara dayanırken; çocukların kavramların öğrenilmesinde yararlandıkları birincil kaynaklar her zaman gözlem ve deneyimleri olmaktadır (Keil 1989: 5); bu deneyimler de sosyoekonomik çevre ve okul içinde edinilmektedir. Çocukluktan, ergenlik çağına kadar olan yıllar hem anadil hem de yabancı dil dil öğrenimi için zihinsel olarak aktif yıllardır ve bu dönem sosyal ve duygusal açıdan da çok duyarlı bir dönemdir (Demirezen 2003: 5). Ele aldığımız 7-9 yaş grubu, eğitim çerçevesinde çağrışım zenginliği açısından geliştirilebilir bir dönemdedir. Elde ettiğimiz sonuçlar, üzerinde çalıştığımız öğrencilerde, çağrışım zenginliğine okulun yanı sıra sosyoekonomik özelliklerin de önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Açıklamalar

¹ Örneklem gruplarının sosyoekonomik özellikleri, söz konusu projenin farklı bir sonucuna dayanılarak hazırlanan ve *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Volume 2(9): 348-357’de yayımlanan “7-9 Yaş Arasındaki Türk Öğrencilerin Kelime Dağarcığı Gelişimi” başlıklı makalede de kullanılmıştır. Söz konusu özellikler bu çalışma konusuyla da ilgili olduğu için ele alınmaktadır.

Kaynaklar

- Akarsu, Bedia (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yay.
- Aksan, Doğan (1989). “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”. *TDAY Belleten 1971*. Ankara: TDK Yay. 253-262.
- _____, (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay.
- _____, (1998). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: TDK Yay.
- Alptekin, Köksal vd. (2004). “Şizofreni ve Yaşlanma: Şizofrenide Klinik Belirtilerin ve Bilişsel İşlevlerin Yaşla İlişkisi”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 15 (2): 91-97.
- Anıl, A. Elif vd. (2003). “The Turkish version of the Auditory Consonant Trigram Test as a Measure of Working Memory: A Normative Study”. *Clinical Neuropsychol* 17 (2): 159-169.
- Brown, John (1958). “Some Tests of Decay of Immediate Memory”. *J. Exp. Psychology* 10: 12-21.
- Buzan, Tony (1996). *Bellek Eğitimiyle Anımsama Yöntemleri*. Çev. G. Şensoy. İstanbul: Epsilon Yay. 37-40.

- Coenen M. ve A. Vermeer (1998). *Nederlandse Woordenschat Alloctone Leerlingen*. Tilburg.
- Coumou ve vd. (1987). *Over de Derempel Naar Sociale Redzaamheid*. Utrecht.
- Cüceloğlu, Doğan (1998). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 171-182.
- Çiftçi, Selen (2009). “Kelime Çağrışımının Cinsiyet Değişkenine Göre Gösterdiği Temel Nitelikler Üzerine Bir Deneme”. *Turkish Studies* 4(3): 633-654.
- Çiftçinar, Bülent (2002). “Çağrışımın Dil Öğretimindeki Yeri”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (2)3: 74-78.
- Demir, Celal (2007). “Türkçe/Edebiyat Eğitimi ve Kişisel Kelime Serveti”. *Milli Eğitim Dergisi* 169: 2-8.
- Demir, Nurettin ve E. Yılmaz (2009). *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Nobel Yay.
- Demirezen, Mehmet (2003). “Yabancı Dil ve Anadil Öğreniminde Kritik Dönemler”. *Dil Dergisi* 118: 5.
- Dönmez, Çiğdem vd. (1999). “Farklı Dil Becerilerine Sahip İki Dilli Türklere Temsil Sistemlerinin Kelime Çağrışımları Kullanılarak Değerlendirilmesi”. *Katarsis* 1999/1: 1-21.
- Entwisle, R. Doris (1966). *Word Associations of Young Children*. Baltimore: Jhon Hopkins Press.
- Fitzpatrick, Tess (2007). “Word Association Patterns: Unpacking the Assumptions”. *International Journal Applied Linguistics* 17 (3): 319-331.
- Hançerlioğlu, Orhan (1988). *Rubbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnal, Bülent (2007). “Akademik Amaçlı Okuma İzlenesi Oluşturmada Temel Kriterler”. *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7: 57.
- Karatay, Halit (2007). “Kelime Öğretimi”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 27: 144-150.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Kurudayıoğlu, Mehmet (2005). “Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25 (2): 293-307.
- Keil, C. Frank (1989). *Concepts, Kinds, and Cognitive Development*. Cambridge MA, MIT: 5.
- Lambert, Wallace (1972). “Developmental Aspects of Second Language Acquisition. Language”. *Psychology and Culture: Essays by Wallace E. Lambert*. Stanford University Press. 9-31.

- Martinet, Andre (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*. Çev. Berke Vardar. Ankara: Birey ve Toplum Yay. 98.
- Nissen, B.Henriette ve B. Henriksen (2006). "Word Class in Influence on Word Association Test Results". *International Journal of Applied Linguistics* 16 (3): 389-408.
- Ocak, M. A. (1990). *Anadili Derslerinde Kavramsal Gelişim*. Enschede: School Advies Dienst Pedologisch Instituut.
- Oğuzkan, Ferhan (1974). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Öz, M. Feyzi (2003). *Uygulamalı Türkçe Öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Peterson, R.Lloyd ve J. Margaret Peterson (1959). "Shortterm Retention of Individual Verbal Items". *J. Exp. Psychology* 58: 193-198.
- Pilancı, Hülya (2009). "7-9 Yaş Arasındaki Türk Öğrencilerinin Kelime Dağarcığı Gelişimi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research* 2 (9): 348-357. Psikoloji Terimleri Sözlüğü (1974). <http://homes.ieu.edu.tr/hcetinkaya/S%C3%B6zl%C3%BCk%20Psikoloji.pdf> [Erişim tarihi: 23.12. 2013].
- Stern, H. H. (1976). "Optimal Age, Myth or Reality?". *The Canadian Modern Language Review* 32: 3.
- Sutherland, Stuart (1989). *The International Dictionary of Psychology*. New York: The Continuum Publishing Company.
- Şimşek, Cengiz. (2011). "Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri". *Educational Sciences: Theory ve Practice* 11(3): 1327-1356.
- Tekcan, İ. Ali ve İ. Göz (2005). *Türkçede Kelime Normları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Temel, Ali (2009). "Hayatınızın Seçimi". *Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*. <http://www.egitimbilim.com/makaleler7.htm> (Erişim tarihi: 05.11.2009).
- Tutaş, Nazan (2000). "Yabancı Dil Öğrenmede Yaş Faktörü". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6: 365-370. TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Vygotsky, L. S. (1985), *Düşünce ve Dil*. Çev. S. Koray. İstanbul: Kaynak Yay.
- Yıldız, Suzan (2009). "Yaş Gruplarına Göre Çocuklarda Kavram Gelişimi". www.pediatriportali.com/.../315_cocuklarda%20kavram%20gelistimi.ppt [Erişim tarihi: 14.10.2009].

Socio-Economic Variables Effecting Word Associations of Turkish Children Between 7 and 9 Years Old

Hülya Pilancı*

Abstract

During learning process, new information makes learning easy when integrates to, and is similar to information gained earlier. While learning, the relation of new information to already-known people, institutions, objects, processes, events and texts also contribute to learning. It takes time to give meaning to information seen for the first time. The more complementary associations a material to be learned has and the more meaningful these associations are, the easier to learn that material. Therefore, efficiency of learning process depends on multitude of correct associations. Associations can change from one person to another to some extent. Power of association can be directed by many variables including knowledge level, word power, social and physical environment, level of education, ability to use metaphors, and interaction to the concepts that words refer to. The present study is aims at investigating how socio-economic environment of an individual impacts her/his process of building word associations.

Keywords

Word, Word association, association strength

* Assist. Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literatures – Eskişehir / Turkey
hpilanci@anadolu.edu.tr

Социально-экономические факторы, влияющие на ассоциацию слов у турецких детей в возрасте 7-9 лет

Хулья Пиланджы*

Аннотация

В процессе обучения дополнение ранее полученных знаний, их сходство, близость и преемственность знаний значительно облегчают обучение. В процессе обучения отношение новой информации к ранее известным личности, организации, предмету, событию, процессу и тексту вносит определенный вклад в усвоение материала. Для усвоения впервые полученной, ранее незнакомой информации требуется определенное время. Получение предварительной информации влияет на сокращение данного времени, качество и скорость усвоения материала. Таким образом, эффективность процесса обучения прямо пропорциональна количеству правильных ассоциаций. Ассоциации в определенной степени варьируются от человека к человеку. Сила ассоциаций может руководствоваться многими переменными, такими, как уровень знаний человека, жизненный опыт, объем и качество словарного запаса, взаимодействие слов с определенными понятиями, социальная и физическая среда проживания, уровень образования, способность использовать идиомы. Эта работа призвана ответить на вопрос как влияет социально-экономическая среда проживания на процесс формирования ассоциаций. В работе сделана попытка анализа данных, полученных в результате практической работы по исследованию ассоциаций у детей в возрасте 7-9 лет на 11 высших понятий и факторов, повлиявших на эти ассоциации. Данные исследования были получены путем наблюдения за школьниками двух школ, имеющих различные социально-экономические условия на протяжении 2006-2007, 2007-2008 и 2008-2009 учебных годов.

Ключевые слова

Слово, ассоциации слов, сила ассоциации, социально-экономический уровень

* и.о.доц. доктор, университет Анатолу, филологический факультет, кафедра турецкого языка и Literaturs - Эскишехир / Турция
hpilanci@anadolu.edu.tr

Osmanlı Devletinde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihçesine Dair Yeni Bilgiler

Hüseyin Şimşek*

Öz

Türk eğitim tarihinde henüz aydınlatılmamış konuların başında, özel okulların açılış tarihi ve ilk özel okulun hangisi olduğuna ilişkin sorun gelmektedir. Konuyla ilgili özel ve kapsamlı bir araştırma bulunmamakla birlikte, özel okulların tarihçesini irdeleyen az sayıda yayın ve eğitim tarihi hakkında yazılmış kitaplarda yer alan bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak gerek araştırmalar ve gerekse kitaplarda özel okulların tarihçesi hakkında birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bu araştırma, Türk eğitim tarihi literatüründeki bu bilgileri tartışmayı ve Türk özel okulculuğunun tarihçesine ilişkin daha önce yer verilmeyen yeni bilgiler sunmayı amaçlamıştır. Araştırmada kullanılan bilgi ve kaynaklar, konuya ilişkin araştırma, kitap ve makaleler ile dönemin özgün kaynaklarından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Özel okullar, Osmanlı dönemi, Türk eğitim tarihi, 19. yüzyıl

Giriş

Türk Eğitim Tarihindeki önemli gelişmelerinden biri özel okulların açılması ve yaygınlaşmasıdır. Ancak ilk özel okulun açılış tarihi ve ismi hala belirsizliğini korumaktadır. Eğitim tarihçilerinin özel okullarla ilgili ortak görüşü, bu okulların Türk eğitiminin yenileşme sürecinin bir parçası olduğudur. 19. yüzyılda Türk eğitiminde başlayan yenileşme girişimleri zamanla bir eğitim hareketine dönüşmüş, bu gelişme *usul-i cedid* adıyla kavramsallaştırılmıştır. Usul-i cedid, ders araç ve gereçleri konusundaki yenileşme-

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü – Kırşehir / Türkiye
husimsek@hotmail.com

lerle birlikte, öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemleri uygulamaları anlamında kullanılmıştır (Akyüz 2007: 207). Bu kavram, Tanzimat Döneminin sonlarına doğru, *ilköğretim* alanındaki yenileşmeleri anlatmak için tercih edilmiştir. Usul-i cedid hareketi, Selim Sabit tarafından yazılan *Rehnüma-i Muallimin* adlı eserde bahsedildiği biçimde algılanmış ve bu yöntemin uygulanması sonucunda iyi sonuçlar elde edilmiştir (Berker 1945: 103).

Usul-i cedid hareketinin gelişmesinde 1847 yılında çıkarılan Talimat'ın¹ önemli bir etkisi olmuştur. Ancak bu düzenlemeye rağmen, öğretim süreçlerindeki geleneksel anlayış devam etmiş; yenilikçi uygulamalar 1860'lı yıllardan sonra yaygınlık kazanabilmiştir. 1862 yılında, Maarif Nezareti tarafından İstanbul'daki bazı ilkokullara üzerine yazı yazılan birer taş levha ile taş kalem ve birer divitin dağıtılması kararı alınmıştır. Bu okullarda görevlendirilecek öğretmenlerin bir sınavla seçilip atanması ve bunlara maaş bağlanarak, daha verimli ve düzenli eğitim yapılması kararlaştırılmıştır (Ergin 1977: 464-465).

Tanzimat döneminde eğitimi yenileştirme girişimleri arasında 1869 yılında çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin de özel bir yeri bulunmaktadır.² İlkokulların yenileştirilmesi için atılan bir diğer önemli adım, 1872 yılında İstanbul'da örnek okullar oluşturma projesidir. Bu projenin amacı, *yeni* öğretim yöntemleri için deneyim kazanmak ve ilerde bu yöntemi diğer okullara yaygınlaştırmak şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçla Nuruosmaniye Camii bitişiğinde bulunan bir sıbyan mektebi *İptidai Numune Mektebi*'ne dönüştürülmüş, öğretmenliğine ise Dârulmuallimîn-i Sıbyan mezunlarından Malatyalı Osman Efendi atanmıştır (Ergin 1977: 468).

Bu uygulama ile Devletin artık kararlılıkla ve belirli bir plan içerisinde geleneksel ilkokulları yenileştirmeyi ve dönüştürmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte belirli düzeyde bir toplumsal talebin de etkisi olmuştur. Gerek resmi gazete *Takvim-i Vekâyi*'de gerekse şahıslar eliyle çıkarılan gazete ve dergilerde, eğitim kurumlarına yönelik memnuniyetsizlik öğretmenler ve öğrenciler tarafından dile getirilmiş; eğitim kurumlarının yenileştirilmesi istenmiştir (*Rumeli* 18 Muharrem 1290, Sayı 4: 2).

Eğitimin yenileştirilmesi amacıyla devlet eliyle yapılan düzenlemeler ve açılan yeni okullar beklenen sonucu verememiş; gerekli adımlar kararlılıkla atılamamıştır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi bu yeniliklerin bazı çevrelerin tepkisini çekmesi, diğeri ise nitelikli öğretmenlerin olmayışındır. Eğitim için ayrılan kaynağın yetersizliği ise okulların gelişmemesinin bir diğer nedenidir.

Eğitimin devlet eliyle yenileştirilmesi sürecinde ortaya çıkan bu zorluklar, özel okulların kurulması düşüncesini güçlendirmiştir. Öte yandan, İstanbul ve diğer önemli şehirlerde, Osmanlı orta sınıfını teşkil eden tüccar, zanaatkar ve daha sonra türeyen banker, sigortacı ve komisyoncular yanında memur, asker ve aynı zamanda ilmiye sınıfına mensup bazı varlıklı kimselerin oluşturduğu Osmanlı aristokrasisi, çocuklarının daha iyi eğitim alması için bir arayış içerisindeydi.

Bir yandan belirli bir kesimde oluşan talebi karşılama, diğer yandan alt düzeydeki okulların ıslahı konusunda gösterilen direnci aşacak bir formül bulma düşüncesi, özel okulların doğuşunu hazırlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında şahıslar eliyle bazı özel okullar açılmış, bu okullar hızlı biçimde ve rekabet halinde kısa sürede yaygınlaşmıştır. Örneğin 1882 yılına ait Devlet Salnamesinde dokuz özel okuldan bahsedilirken, beş yıl sonra bunların sayısı nerdeyse iki katına (onyediye) çıkmıştır. Özel okullar bu dönemde resmi okullardan daha fazla gelişme göstermiş; Türk kültürüne onlardan daha çok hizmet etmişlerdir. Öte yandan Devlet yetkilileri, özel okul açmak isteyenlere kolaylık göstermiş; maddi destek sağlamışlardır (Ergin 1977: 935-936).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türk eğitim tarihinin önemli konularından biri olan özel okulların tarihçesine ışık tutacak yeni bilgiler katmaktır. Araştırma ile, literatürde değinilmemiş önemli kaynaklar taranarak, özel okulların açılış nedenleri ve açılan ilk özel okulun ismi ve tarihine ilişkin tartışmalara derinlik katılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, belgesel *tarama* modeli kullanılmıştır. Araştırmanın temel kaynakları resmi belgeler, 19. yüzyıldaki süreli yayınlar, anılar, özel okullarla ilgili yapılmış diğer araştırmalar ve Türk Eğitim Tarihine ilişkin diğer çalışmalardan oluşmaktadır.

Osmanlı Döneminde Özel Okullar ve Kuruluşu

Özel okulların açılmasında eğitimin yenileştirilmesi çabası kadar, azınlık ve yabancıların eğitim alanındaki girişimleri de etkili olmuştur. Örneğin 1870'li yıllarda Müslümanlar ile gayr-i Müslim nüfusun yaklaşık yarı yarıya olduğu Selanik'te okul sayıları bakımından bir dengesizlik bulunmaktadır. Bu yıllarda şehir merkezinde Müslümanlara ait 22 sıbyan mektebine karşılık, 18 Hristiyan ve 12 Yahudi mektebi bulunmaktadır (*Selanik Vilayet Salnamesi* 1288 (1872): 96). Öte yandan bazı Türk öğrencileri, daha iyi eğitim verdiği gerekçesiyle, azınlıkların açtığı okullara devam etmişlerdir.

Bu okulları yakından tanıyan bazı eğitimciler, geleneksel eğitim uygulamasından memnun olmayan kimi zenginlerin de katkısıyla, özel okullar açmışlardır. Ünlü Türk edebiyatçısı Yahya Kemal bu okulları, Doğudan Batıya geçişin bir simgesi olarak nitelemiştir (Somel 2000: 53).

Yukarıda özetlenen gelişmeler dikkate alındığında; özel okulların açılmasında şu nedenlerin etkili olduğu söylenebilir:

- 1- **Toplumun nitelikli eğitim talebi:** Toplumun çeşitli kesimlerinde ve özellikle de kentli orta sınıfta daha nitelikli bir eğitim beklentisi artmıştır.
- 2- **Devletin nitelikli eğitim talepleri karşısındaki yetersizliği:** Devlet eliyle girişilen bazı yenilikler ve düzenlemeler toplumdaki nitelikli eğitim talebini karşılamada yetersiz kalmıştır.
- 3- **Etkilenme ve rekabet:** Gayri Müslimlerin 19. yüzyılın ilk yarısında eğitim kurumlarını geliştirmeye başlamaları; bu okulları tanıyan Türk eğitimci ve aydınlarını benzerlerini kurma konusunda isteklendirmiştir.
- 4- **Sınıfsal geçiş talepleri:** Geleneksel Osmanlı toplumunun modernleşmesi sürecinde Osmanlı elitleri yeni bir sınıfsal yapı oluşturmuş; bu yeni sınıfsal yapının korunması ve yeniden üretilmesi için yenilikçi ve modern eğitim talepleri ortaya çıkmıştır.

Özel okulların açılması ve Türk eğitim sistemindeki konumuna ilişkin olarak olumlu değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler çoğunlukla özel okulların eğitim programları ve yetiştirdiği öğrenciler açısından ele alınmış ve devletin resmi okullarıyla mukayese edilerek sunulmuştur. “Mekatib-i hususiye-i mevcude Maarif Nezaret-i Celilesi’nin ve Mekatib-i Askeriye Nezaret-i’nin gösterdiği programlara tevfi hareket etmekle beraber, etfalın müddet-i muayyene zarfında müktesebat ve malumat-ı fenniye ve edebiyeyi mekatib-i saireye nazaran daha ziyade ahiz ve telakki etmesini mucip olarak fevaid-i talimiyeyi dahi nazarı dikkatten tutmamaktadır” (*Tercüman-i Hakikat* 20 Ağustos 1308/1891). Bu mukayeselerden biri de, O dönemde yaşayan ve kendisi de öğretmenlik yapan Ahmet Rasim’e³ aittir. Ahmet Rasim bir yazısında bu okulları şöyle anlatmıştır: “Şayan-ı dikkat, ehval-i umumiyedendir ki maarifin derece-i kadr-ü kıymeti bizzat iktisab eyledikçe ve bu iktisabmahza eser-i gayret-i zati olarak husule geldikçe bir nevi rekabeti tedrisiye husulpezir oluyor. Bu rekabet umuru tedrisiyenin derece-i intizama tekarrübünü ve o derece-i intizamın sarfedilen mesai ve ikdamat-ı mütevaliye ile derece-i matlubeye isalini intaç ediyor” (*Tercüman-i Hakikat* 1891, 20 Ağustos 1308).

Özel Okullarının Tarihçesine İlişkin Mevcut Bilgiler

Türk özel okullarının tarihçesi hakkında önemli bilgiler veren Ergin, Tanzimat döneminde özel okullar hakkında bilgiye rastlayamadığını belirtmiş ve bu okulların Mutlakiyet Döneminde açıldığını ileri sürmüştür. Ergin'e göre 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde yer alan özel okullarla ilgili hüküm, azınlık ve yabancıların açtığı okullara ilişkindir (1977: 508).

Ergin, özel okulların tarihçesine dair bilgi kaynağının yalnızca Tercüman-i Hakikat Gazetesi' olduğunu belirtmiştir (1977: 946). Ergin'in özel okullar konusunda tek bir kaynağa bağlı kalması ve diğer kaynakları tarama imkânı bulamamış olması, konuya ilişkin olarak verdiği bilgiler bakımından önemli bir sınırlılıktır. Nitekim bu durum, gerek özel okulların tarihçesi ve gerekse ilk özel okulun hangisi olduğuna ilişkin açıklamalarına yansımıştır. Örneğin kitabının bir yerinde İstanbul'da Abdi Kamil Efendi tarafından açılan *Şemsülmaarif* adındaki mektebin (1977: 509) ilk özel okul olduğunu belirtirken, bir başka yerde *Medrese-i Hayriye*' ilk özel okul olarak tanıtılmıştır (1977: 948). Ergin, kitabının bir başka yerinde ise *Mekteb-i Osmanî*'nin ilk özel okul olduğunu ileri sürmüştür (1977: 1016).

Ergin'in, ilk özel okulun açılış tarihine ilişkin verdiği bilgilerde de farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin ikinci kitapta ilk özel okulun (*Şemsülmaarif*) açılış tarihini 1882 olarak verirken (1977: 951), birkaç sayfa sonra *Mekteb-i Hamidi* adındaki bir başka özel okulun 1882'de açıldığını belirtilmiştir (1977: 954). Ergin'in özel okulların tarihçesine ilişkin bir başka görüşü de, Galip Pasinler Paşa'nın 1938 yılında *Akşam Gazetesi*'nde yazdığı bir yazıya atfen yürüttüğü tahmindir. Yazının tamamını kitabına alan Ergin, Pasinler'in anlattıklarından yola çıkarak, *Şemsi Efendi Mektebinin* 1873 yılında açılmış olması gerektiğini belirtmiş (1977: 475), ancak bu okulu ilk özel okul olarak nitelendirmemiştir.

Ergin ayrıca yarı özel nitelikteki cemiyetler aracılığıyla açılan okulları da özel okullar arasında saymış, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından açılan *Daruşşafaka*'nın açılış tarihini 1873, Cemiyet-i Tedrisiye-i Hayriye tarafından açılan *Medrese-i Hayriye'nin*⁴ açılış tarihini 1879 olarak vermiştir.

Özel okulların tarihçesine ilişkin eski bir başka çalışmada, Şemsi Efendi tarafından 1289 (1872) yılında Selanik'te açılan okul, ilk hususi mektep olarak nitelendirilmiştir (Eren 1969: 6). Eren, ayrıca bu mektebin bir süre sonra genişletilerek, *Şemsi Efendi Mektebi* adındaki bir başka mektebe nakledildiğini aktarmıştır.

Özel okullarla ilgili bir başka çalışmada, Selanik'te açılan *Feyziye Mektebi'nin*⁵ ilk özel Türk Okulu olduğu savunulmakta ve okulun açılış tarihi olarak 1885 yılı gösterilmektedir. Bu çalışmada okulun asıl kurucusunun Tevfik Bey olduğu ve Selanik Maarif müdürü Radoviçli Mustafa Bey'in Maarif Müdürlüğü tahsisatından 200 altın vermek suretiyle, okulun açılmasını desteklediği anlatılmaktadır (*Ülke Eğitiminde 90. Yıl*, 1975: 10).

Özel okulların tarihesine değinen Akyüz, Tanzimat döneminde Türkler eliyle açılan özel okullar hakkında bilgi bulunamadığını; bazı girişimler varsa bile, bunların henüz çok az olduğunun sanıldığını belirtmektedir. Tıpkı Ergin gibi Akyüz de özel okulların ilk defa Mutlakiyet döneminde açıldığını belirtmiştir. Akyüz, İstanbul'da 1881 yılında açılan *Şemsülmaarif* adındaki okulun muhtemelen kişilerin açtığı *ilk Türk özel okulu* olduğunu belirtmiş, ancak kitabın sonraki baskılarında bu okulun açılış tarihini 1884 olarak düzeltmiştir (2007: 240, 2010: 240, 2012: 240). Akyüz daha sonra sırasıyla 1885 yılında Nadir Bey tarafından açılan *Numune-i Terakki*, 1882 yılında açılan *Mekteb-i Hamidi*⁶, 1884'de açılan *Rehber-i Marifet* ve 1885'de açılan *Ravza-i Terakki* mekteplerinden bahsetmektedir. Akyüz, Selanik ve bazı büyük Rumeli kentlerinde de özel okulların açıldığına değinmiş ve tarih vermeden Selanik'te açılan *Feyz-i Sıbyan*, *Mekteb-i Terakki* ve *Selimiye* gibi özel okulların isimlerine yer vermiştir. Akyüz, özel okulların tarihesine ilişkin olarak verdiği bilgilerin kaynakları arasında Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* ile H. Ali Yücel'in *Edebiyat Tarihimizden* adlı eserini göstermiştir.

Özel okullar konusuna kısaca değinen Koçer, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nde yayınlanan bir ilandan yola çıkarak, Türkler tarafından açılan ilk özel okulun Daruşşafaka⁷ olduğunu ileri sürmüştür (1991: 72-73).

Konuyla ilgili Özcan (1991) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise ilk özel okulun 1872 yılında Selanik'te Şemsi Efendi tarafından açılan okul olduğu ileri sürülmüştür. Özcan, Şemsi Efendinin henüz genç yaşlarında iken rüşdiyeye devam edemeyenlere özel dersler verdiğini ve ilk özel halk dershaneçiliğini başlattığını aktarmıştır. Özcan'a göre 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Müslüman Türklere de özel okul açma imkânı vermesi, Şemsi Efendiyi cesaretlendirmiş; bazı öğrenci velileri ve meslektaşlarının teşvikiyle yeni bir okul açma kararı almıştır. Özcan'a göre Şemsi Efendi, 1872 yılında bir binada okulunu açmış, bir süre sonra meslektaşı Abdi Kâmil Efendi'yi öğretim kadrosuna dâhil etmiştir. Bu okula daha sonra *Şemsi Efendi Mektebi* adını vermiştir. Özcan çeşitli kaynaklardan derlediği bu bilgileri naklettikten sonra "Şimdiki bilgilere göre Şemsi Efendi Mektebi, Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslâmiye tarafından 1865 yılında

İstanbul'da açılmış olan mektepten sonra, bir Türk tarafından Osmanlı memleketinde kurulan ilk özel okul olma özelliğini taşımaktadır” saptamasında bulunmuştur (1991).

Özel okulların tarihçesine ilişkin son yıllarda yayınlanan bir diğer çalışmada Selanik'te açılan Terakki Mektebi'nin kuruluş hikâyesi anlatılmıştır. Alkan tarafından kaleme alınan eserde, okulun kuruluş tarihine ilişkin farklı kaynaklardan⁸ derlenen bilgilere yer verilmiştir. Bu kaynaklarda Terakki Mektebinin kuruluşuna ilişkin beş farklı tarihten bahsedilmektedir. Bu tarihler arasında en fazla tekrar edilen yıl, 1879 yılıdır. Ancak Alkan, Terakki Mektebinin kuruluş tarihinin 1877 olduğunu ileri sürmüştür, bu okulun açılan ilk özel okul olmadığını belirtmiştir: “Terakki Mektebinin oluşmasına yol açacak olan ve kurucusunun adını taşıyan Şemsi (Şemseddin) Efendi Mektebi, 1869 yılında Genel Eğitim Tüzüğü (Maairf-i Umumiye Nizamnamesi) yayımlandıktan sonra kurulmuştur. Bu okul yalnız Selanik'in değil neredeyse Osmanlı İmparatorluğunda kurulan ilk modern özel İslam Okulu olmuştur” (2000: 58).

Alkan'ı Şemsi Efendi Mektebini ilk Türk özel okulu olarak nitelendirmesine ikna eden gerekçe, İzmir kaynaklı *Devir* gazetesinde yer alan bir yazıdır. *Devir* Gazetesinin 1873 yılına ait bir nüshasında, Şemsi Efendi imzasıyla yayınlanan “Selanik'ten Varaka” başlıklı yazıda şu ifadeler yer almaktadır: “Vatan çocuklarının maarif feyzini iktibas için etrafımda pervane gibi devr eylediklerini gördüğümden tahammül edemeyip, ikdamca açtığım Sıbyan mektebini takdir ile beraber, usul ve teferruatını havi gazete-i muteberinize bir varaka takdim edecek olur isem, kabul buyuracaklarının vaadini Selanik'e gelen bir zat ile haber gönderdiğinizden, tarif olunmaz derecede iftihar eyledim”. Kurucusunun kendi kaleminden dile getirilen bu ifadelerden, Şemsi Efendi Mektebinin 1873 yılından önce açıldığı anlaşılmaktadır.

Sandalcı tarafından hazırlanan bir başka çalışma, Şemsi Efendi mektebinin tarihçesine ışık tutacak önemli bilgiler içermektedir. *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a Feyziye Mektepleri* adlı çalışmada okul mezunlarının anılarına yer verilmiştir. Okul mezunlarından Pasinler Paşa, 1938 yılında *Akşam Gazetesi*'nde yayınlanan anılarında, ‘henüz altı yaşındayken babasının kendisini Şemsi Efendi Mektebine gönderdiğini’ söylemektedir. Paşa'nın doğum tarihi (1868) dikkate alındığında, okulun 1874 yılında açık olduğu anlaşılmaktadır. Elöve'nin anıları ise okulun açılış tarihi konusunda daha kesin bilgiler içerir. Nitekim Elöve Şemsi Efendi Mektebi'nin 1872 yılında açıldığını belirtmiştir: “Şemsi Efendi Mektebi 1872 yılında kurulduğunda öğrencilerin sevgi ve ilgilerini toplamış bulunmasıyla temayüz etmişti.” (Sandalcı 2003: 32–35).

Özel okulların tarihesine ilişkin bir başka bilgi, Sevük'ün *Tanzimat Devri Edebiyatı* adlı eserinde geçer. Ahmet Mithat'ın edebi kişiliğinin anlatıldığı bölümde bu zatın Rodos'ta açtığı okuldan bahsedilmektedir. Sevük'ün aktardığına göre 1873 yılında Rodos'a sürgüne gönderilen Ahmet Mithat burada kaldığı üç sene zarfında eğitim ve basın alanında bazı girişimlerde bulunmuş; *Medrese-i Süleymaniye* adlı bir okul açarak, burada yeni usulle öğretim yaptırmıştır (Sevük yty: 181). Okulun açılış tarihi verilmemle birlikte, muhtemelen gidişinin en erken ikinci yılında açtığı düşünülürse, bu okulun açılış tarihinin 1874 olması gerekir.

Yukarıda özel okullarla ilgili literatürden derlenerek aktarılan bilgiler incelendiğinde, Osmanlı döneminde açılan ilk özel okulun ismi ve açılış tarihi konusunda biri birinden farklı görüşler olduğu görülmektedir. Konunun açıklığa kavuşması için daha eski kaynaklara ve daha açık bilgilere ihtiyaç vardır. Aşağıda, özel okulların tarihesine katkı sunmak amacıyla, daha önce hiçbir yerde kullanılmamış bazı yeni bilgilere yer verilmiştir.

Özel Okulların Tarihesine İlişkin Yeni Bilgiler

Özel okulların tarihesini aydınlatacak en güvenilir kaynaklar, kuşkusuz bu okulların açıldıkları döneme en yakın kaynaklardır. Bu düşünceden hareketle, 1870'li yıllarda İstanbul ve Selanik'te yayınlanan gazete ve dergiler taranmış ve özel okulların tarihesine ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bu bilgiler özet olarak aşağıda sunulmuştur.

Şemsi Efendi Mektebi (Feyziye Mektebi'nin Öncüsü)

Özel okulların tarihesine ışık tutacak iki önemli kaynak, 1870'li yıllarda Selanik'te yayınlanan *Rumeli ve Zaman* gazeteleridir. *Rumeli Gazetesi*'nin 11 Ağustos 1873 tarihli nüshasında, özel okul kurucularının öncüsü sayılan *Şemseddin Efendi*⁹ ve Selanik'te açtığı okul ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu gazetede yayınlanan bir yazıda şu bilgiler yer almaktadır: “Çoktan beri harap olup derununda eday-ı salat olunmayan Pişmaniye Cami-i şerifi ittisalında hükümetin rey ve muvafakatiyle Şemseddin Efendi tarafından mukaddeman bir mektep yapılmıştı. Muma ileyh bu kere cami-i şerif-i mezkûrun bazı mahallerini dahi tamir ederek, şakirdana namaz kıldırmakta olduğu mesmudur” (*Rumeli* 17 Cemaziyelahir 1290, No: 25: 1). Gazetede yer alan bu bilgiler, Şemsi Efendi'nin, 1873 yılından önce Selanik'te terk edilmiş olan Pişmaniye adındaki bir caminin bitişiğinde hükümet yetkililerinden izin alarak kendi çabasıyla¹⁰ bir okul yaptığına işaret etmektedir. Aynı gazetenin 16 Kasım 1873 tarihli nüshasında ise Şemsi Efendi'nin usul-i cedid üzere eğitim yapan bir sıbyan mek-

tebi açtığı anlatılmakta ve Selanik valisinin Şemsi Efendi Mektebini ziyaret ettiği aktarılmaktadır (*Rumeli* 25 Şevval 1290, No: 42: 1).

1870’li yıllarda Selanik’te yayımlanan *Zaman* gazetesinde de Şemsi Efendi’nin açtığı mektep hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Gazetenin 1874 yılına ait nüshalarından birinde şöyle bir haber yer almaktadır: “Şemseddin Efendi’nin mektebine gittim. Ne görsem? Gerek intizam ve terbiyece ve gerek tahsilâtça talebenin her birerlerini kız mektebinden¹¹ âlâ gördüm. Gördüm de şaştım kaldım. Bu sırada idi ki muallim-i mumailiyh dört yaşında bir çocuğu yanına getirip kitabını eline verdi. Ve çocuk da hemen süratle okumaya başladı. Allaha emanet böyle henüz nutka kabil olan çocukta gördüğüm zekâyı nasıl tarif edeyim bilemem” (*Zaman* 25 Recep 1291: 2). Gazetede yer alan bu haberde, Şemseddin Efendi’nin açtığı okula işaret edilmekte ve eğitim bakımından övülmektedir.

Şemsi Efendi Mektebi hakkında bilgiler veren bir başka kaynak, 1876 yılında İstanbul’da yayınlanan *Etfal* dergisidir. Derginin 1875 yılına ait nüshalarında *Şemsi Efendi Mektebinin* açılış tarihi, okulda görev yapan öğretmenler, okulun öğretim anlayışı, okuldaki öğrenci sayısı ve ders programı hakkında önemli bilgiler içeren iki yazı yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, bu okulun öğrencisine ait bir mektuptur. Dergi öğrenci mektubunu şöyle haberleştirmiştir: “Selanik sıbyan mektebi sınıf-ı evvel şâkirdânından Ali Rıza imzasıyla bir mektup aldık. Ali Rıza namındaki şu efendinin derece-i zekâsını mektubundaki yazısıyla şuyu-u ifadesi tayin ediyor. Bu mektup Selanikte usul-ü cedide üzere bir sıbyan mektebi olduğunu ve seksendokuzsenesi¹² Ramazan-ı şerif iptidasında valiy-i vilayet devletlü Ömer Fevzi Paşa hazretleri zamanında teşkil buyurulduğunu beyandan sonra, bidayet-i teşkilinde yirmi otuz talebeden ibaret olduğu halde havaceleri bulunan Şemsi, Halil, Derviş Efendilerin say ve gayreti sayesinde bugün yüzyetmiş kadar etfalin vücudundan bahs ediyor” (*Etfal* 21 Cemaziyülevvel 1292/25 Temmuz 1875, Numero 10: 3). Öğrenci mektubunun devamında Selanik dışında benzer okullar olup olmadığını merak ettiğini belirtiyor ve şu ifadeyi kullanıyor: “Selanik gibi bir vilayette bundan başka mektebimiz yoktur.” Okuyucu mektubunda geçen bu bilgiler, gerek *Rumeli* gazetesinde gerekse *Zaman* gazetesinde yer alan bilgilerle örtüşmekte, *Şemsi Efendi Mektebinin* Hicri 1289 Ramazan ayında yani Kasım 1872’de açıldığını çok açık biçimde göstermektedir.

Şemsi Efendi Mektebine ilişkin bir başka önemli bilgi, 1882 yılında İstanbul’da yayınlanan *Çocuklara Kıraat* dergisinde bulunmaktadır. Dergide, yayınlanan bir okuyucu mektubunda, Şemsi Efendi’nin Selanik’teki mektepleri usul-i cedideye dönüştürmek için büyük çaba gösterdiği belirtilmiştir

ve şu değerlendirme yapılmıştır: “Mektebin her intizamı yerinde, programı gayet mükemmeldir. Şakirdanı zükur ve inas ikiyüzden ziyade olarak, derslerine hazır bulunuyorlar. Arapça, Türkçe, Farisice, Fransızca okuyorlar” (*Çocuklara Kıraat* 1289, Sayı 11: 83). Bu bilgiler, okulun giderek büyüdüğünü göstermektedir. Gazete ve dergilerde yer alan bu haberlerden de anlaşıldığı üzere, 1872 yılında ilk açıldığında 20-30 öğrencisi bulunan Şemsi Efendi Mektebi, 1876 yılına gelindiğinde 170 öğrenciye, 1882’de ise 200 öğrenciye ulaşmıştır.

Şemsi Efendi Mektebinin 1872 yılında açıldığına ilişkin bu eski kaynaklarda (*Rumeli, Zaman, Etfal* ve *Çocuklara Kıraat*) yer alan ve daha önce başka yerde kullanılmayan bilgiler, gerek okulun kurucusu Şemsi Efendi’nin 1873 tarihli *Devir* Gazetesinde yayınlanan mektubundaki bilgiler ve gerekse Pasinler Paşa’nın 1938 yılında *Akşam Gazetesi*’nde yayınlanan anılarında dile getirdiği bilgilerle tam olarak örtüşmektedir. Öte yandan Elöve’nin anılarında okulun kuruluş tarihi olarak verdiği 1872 tarihiyle de birebir uyumaktadır.

Şemsi Efendi Mektebi daha sonra isim değiştirmiş ve *Feyz-i Sıbyan*¹³ adını almıştır. Feyz-i Sıbyan adı Selanik kaynaklı süreli yayınlarda sıkça geçmektedir. Selanik’te yayınlanan *Çocuklara Rehber* dergisinin 3 Temmuz 1897 tarihli sayısında Feyz-i Sıbyan hakkında şöyle bir bilgi yer almaktadır: “Şehrimiz mekatib-i hususiyesi arasında bir mevki-i mümtaz ihraz etmiş bulunan bu iki¹⁴ mektep, bidayet-i tesis ve küşadlarından beri her sene asar-ı nevin muvaffakiyet göstererek tarik-i terakkide hutuvat-ı seriyye ile kat-ı mesafe etmektedir. Mekteb-i Terakki bundan on sekiz, Feyz-i Sıbyan da on iki sene evvel küşad olunmuş ve az müddet zarfında terakkiyat-ı zamaneye cisban olacak muktedir talebe yetiştirmiştir” (*Çocuklara Rehber* 1897, Sayı. 13: 4). Derginin yayınlandığı 1897 yılından 12 yıl geriye gidildiğinde Feyz-i Sıbyan’ın kuruluş tarihi 1885 yılına tekabül eder. Aslında bu tarih Şemsi Efendi Mektebi’nin isim değiştirerek Feyz-i Sıbyan adını aldığı tarihtir.

Aynı derginin 35. sayısında (16 Aralık 1898) bu okulla ilgili bir başka önemli bilgi daha bulunmaktadır: “Şehrimizin mekatib-i hususiyesi arasında ciddiyet-i tahsil ve intizamı ile mevki-i mümtaz ihraz etmiş bulunan Feyz-i Sıbyan Mektebinin ondördüncü sene-i devriye-i tesisiyesi iptidası olmak hasebiyle, şehir-i halin birinci Salı günü encümen-i heyet-i aliyesi ile bazı müsafirin-i kiram mektebe gelmişler” (*Çocuklara Rehber* 1898, Sayı. 35: 8). 1898 yılından ondört yıl geriye gidildiğinde 1884 tarihi karşımıza çıkar ki, bu durumda Feyz-i Sıbyan adının ilk defa bu tarihlerde kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Mekteb-i Terakki Ne Zaman Açıldı?

İlk Türk özel okullarından bir diğeri Selanik'te açılan *Mekteb-i Terakki*'dir. *Çocuklara Rehber* dergisinde okulun kuruluş tarihi 1879 olarak verilmiştir. Okulun kuruluş tarihine ilişkin bir başka önemli bilgi 1905 yılında Selanik'te yayınlanan *Çocuk Bahçesi* adlı dergide geçmektedir. Dergide *Yadigâr-ı Terakki* adındaki özel okuldan sıkça söz edilmektedir. *Yadigâr-ı Terakki* aslında Mektebi Terakki'nin devamıdır. *Çocuk Bahçesi* dergisinden öğrendiğimize göre, 1901 yılında Mekteb-i Terakki'nin erkek ve kız bölümlerini kapsayacak büyük bir okul binasının temel atma töreninde, Padişah *Abdulhamit'in tahta çıkışının 25. yılı* anısına okulun adı *Yadigâr-ı Terakki* olarak değiştirilmiş ve bundan sonra Mekteb-i Terakki adı yerine *Yadigâr-ı Terakki* adı kullanılmaya başlanmıştır (*Çocuk Bahçesi* 1905, Sayı. 27: 12).

Derginin, 4 Ağustos 1321 (M. 1903) tarihli sayısında yer alan bir haberde geçen başka bir cümle okulun tarihçesi hakkında dolaylı bir bilgi sağlamaktadır. Bu haberde geçen ifade şöyledir: “Yeniden küşad edilen leyli kısmı müdüriyetine de mektebin otuz senelik muallimi olan ve birkaç defalar müdüriyeti deruhte ederek, pek çok muvaffakiyetler ibraz eden Derviş Efendi tayin edilmiştir” (*Çocuk Bahçesi* 1903, Sayı. 27: 12). Bu ifadeden Derviş Efendi'nin¹⁵ Terakki Mektebi'nin otuz yıllık öğretmeni olduğu ve birkaç kez okulun müdürlüğünü üstlendiği anlaşılmaktadır. En önemlisi de okulun 1903 yılına gelinceye kadar en az otuz yıllık bir geçmişinin bulunduğuna işaret etmektedir. Bu durumda okulun 1873 yılından önce açılmış olması icab eder. Ancak bu bilgi hiçbir yerde geçmemektedir. Okulun tarihçesine ilişkin olarak hazırlatılan kitapta açılış tarihi 1877 olarak belirlenmiştir. Derviş efendinin okul kurucusu olup olmadığı, daha da önemlisi Mekteb-i Terakki'nin kurucusu olup olmadığını da tam olarak bilemiyoruz. Ancak Rumeli gazetesinde yer alan bir yazıda Derviş Efendi'nin de tıpkı Şemsi Efendi gibi çok genç yaşlarda okul açma faaliyeti içerisinde olduğunu anlıyoruz. Rumeli gazetesinin 72 numaralı sayısında yer alan bir yazıda Selanik'te Şemsi Efendi mektebiyle birlikte Abdi ve Derviş Efendilerin açtıkları okulların da bulunduğu bilgisi yer almaktadır: “Mekteb-i sıbyan muallimi marifetli Şemseddin ve Abdi ve Derviş Efendilerin şakirdanı, işbu haziranın yirmidokuzuncu Cumartesi günü devletli vali paşa hazretleriyle divan-ı temyiz vilayet reisi faziletli bey efendi hazretleri ve sair erkân-ı vilayet ve eşraf-ı memleket hazır oldukları halde, imtihanlarına bed-ü mübaşeret edileceği sırada, beş yaşında İbrahim İhsan Efendi tarafından atide muharrer nutuk kemal-i serbesti ile bilânoksan kıraat olunduktan sonra imtihana başlanmış” (*Rumeli* 29 Cemaziyelevvel 1291, No: 72: 1). Bu haberden Derviş Efendi'nin Şemsi Efendiyle birlikte aynı

okulda mı çalıştığı, yoksa ayrı bir okul mu açtığı tam olarak anlaşılama-maktadır. Ancak 1876 tarihli *Etfal* dergisinde geçen bir yazıda *Halil* ve *Derviş* adlı kişilerin bu okulun öğretmenleri olduğu belirtilmektedir. Derviş Efendi aslında Şemsi Efendi'nin yakın arkadaşı ve yenilikçi eğitimcilerdendir. Değişik kaynaklarda bu iki ismin uzun yıllar birlikte çalıştıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu durumda Terakki Mektebinin açılış tarihini 1873 yılına götürmek yerine, Şemsi Efendinin açtığı okulda çalışmaya başladığı yıl olarak anlamak kanaatimizce daha doğrudur.

Ancak Terakki Mektebinin 1880 yılından hemen önce açıldığına işaret eden bir başka bilgi bu yorumumuzu değiştirecek niteliktedir. 1903 tarihli *Çocuk Bahçesi* dergisinin 23. sayısında şöyle bir haber bulunmaktadır: “Mütehayyizan-ı vükelay-ı deavinden ve mektebin komisyon-u azasından izzetlü Hasan Akif Efendi, irad ettiği heyet-i idare nutkunda bu yirmi beşinci tevzi-i mükâfata kadar mektebin geçirdiği hayat-ı tedrisiyey-i teşrih ile programlarda icra edilen tadilattan bahsetmiş, mektebin leyliye ifrağ edildiğini hüzzar-ı muhteremeye tebşir eyleyerek duay-ı vacib'üleday-ı şehriyar-ı azam ile nutka hüsn-ü hatime vermiştir” (*Çocuk Bahçesi* 1903, Sayı: 23: 10). Bu haberde, okulun *yirmi beşinci ödül dağıtım töreninin* yapılmakta olduğu belirtilmektedir. Ödül dağıtım törenlerinin aynı zamanda mezuniyet töreni olduğu dikkate alınacak olursa, törenlerin yapıldığı 1903 yılında okulun yirmi beşinci mezunlarını vermekte olduğu anlaşılabilir. Bu durumda okulun 1878 yılında açıldığını söyleyebiliriz. Bu çıkarsama *Çocuklara Rehber* Dergisinde okulun açılış tarihi olarak verilen 1879 tarihiyle de kısmen uyumaktadır. Okulun kuruluş tarihi hakkında şu gerçeği de dikkate almak durumundayız. Bilindiği gibi Tanzimat döneminde ilkokullar dört yıllıktır¹⁶ ve ilkokul düzeyindeki bir okulun mezun verebilmesi için açılışından itibaren en az dört yıl geçmesi gerekmektedir. Bu durumda okulun açılış tarihinin 1873 ya da 1874 olduğu söylenebilir. Ayrıca yukarıda bu okulun otuz yıllık öğretmeninden (Derviş Efendi) bahsedilmişti. Bu iki bilgi dikkate alındığında, Derviş Efendinin okulunu 1873 yılında açtığı ve muhtemelen 1878 ya da 1879 yılında adını *Mekteb-i Terakki* olarak değiştirdiği söylenebilir.

İsmail Efendi (Lisan) Mektebi

Selanik'te açılan ve hiçbir kaynakta geçmeyen bir başka özel okul daha bulunmaktadır. Bu okul İsmail Efendi¹⁷ tarafından açılan ilköğretim düzeyindeki bir okuldur. 1873 yılına ait *Rumeli* Gazetesinde şöyle bir haber yer alır: “Maarif heveskârânından Selanikli İsmail Efendi yeni bir sıbyan mektebi açmış, başlıca talimi Türkçe, Fransızca, İtalyanca, Yahudice dahi oku-

tur imiş. Cenab-ı Hak muvaffak buyursun. İşte hamiyet-i vatana muhabbet istikbalimize hizmet böyle olur” (*Rumeli*, 3 Sefer 1290/1 Nisan 1873: 1).

Gazetenin sonraki nüshalarında İsmail Hakkı'nın açtığı okula ilişkin daha ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. 18 Ağustos 1873 tarihli sayısında yer alan bir habere göre İsmail Hakkı, hükümetin de iznini alarak, *Abdullah Kadı Mahallesinde* terk edilmiş bir mescidin arsasına bir okul yaptırmıştır. Yine Gazete haberine göre halk İsmail Efendinin Mektebine tepki göstermiş ve valiliğe şikâyetle bulunmuşlardır. Ancak vilayetin şikâyetlere ilgisiz kalması üzerine halk bu okulu yıkmak için harekete geçmiş, bunun üzerine okul başka bir yere nakledilmiştir. Okulun yeni yapılan kısmı da yıktırılmıştır: “Hükümet-i seniyenin rey ve ruhsatı üzerine nef-s-i Selanikte Abdullah Kadı Mahallesinde vaki harap mescid-i şerif arsasının bir köşesinde mukaddeman İsmail Efendi tarafından müceddiden bina ve inşa edilen ve aleyhinde mahalle halkının göngüleri ve bilahare yıkmağa tasaddi ettikleri, gazetemizle beyan olunan mektebin sonradan tahakkuk eden mahzura binaen başka bir mahalde yapılmak üzere yıktırıldığı istima edildi” (*Rumeli* 24 Cemaziyelahir 1290/18 Ağustos 1873, No. 26: 2).

Rumeli gazetesi İsmail Hakkı mektebinin akibeti ve özellikleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler de vermektedir. Gazete haberine göre bu okul, Türkçe (Osmanlıca) dışında başka dillerin de öğretildiği ilkökul düzeyinde bir lisan okuludur: “Maarifmendan-ı asırdan vatan muhabbetiyle mütehammil ve Selanik'in ahalisinden İsmail Hakkı Efendinin elsine-i muhtelifeyi kiraat ettirmek üzere mekteb-i iptidaiye namıyla bir sıbyan mektebi küşad eylediği gazetey-i muteberenzin altıncı numerolu nüshasında maaliftihar görüldü.” Haberin devamında okulun geçici olarak Yeni hamam karşısında bir evde açıldığı bilgisi de yer almaktadır. “Acizleri mekatib-i sıbyanın ilerlemesine herkesten ziyade heveskâr bulunduğum cihetle mekteb-i mezkûru diğer bir mahalde tevsi edince şimdilik suret-i muvakkatada ve Yeni Hamam karşısında dokuz numarolu hanedeki mektebine girip ra'yelayn müşahede eyledim” (*Rumeli* 23 Sefer 1290/21 Nisan 1873, No. 9: 3).

Bu haberden yaklaşık iki ay sonra, Rumeli Gazetesinde yer alan başka bir yazıda, İsmail Hakkı'nın açtığı okula karşı mahalle halkının gösterdiği tepki, eleştirel bir üslupla haberleştirilmiştir. Haberden anlaşıldığına göre İsmail Hakkı, daha önceleri kendi evinde bir grup öğrenciyeye eğitim vermekte iken, hükümetten aldığı izinle metruk durumda olan bir medrese arsasının bir köşesine tüm masrafını kendisi karşılayarak bir okul yaptırmıştır. Ancak kendi evlerinin pencerelerini ve kapılarını bu arsaya açacak şekilde yaptıran mahalle sakinlerinden bazıları, okulun burada yapılmasına mani olmak istemiş ve yıkılması için valiliğe dilekçe vermişlerdir. Gazete

haberinde bu durum tuhaf olarak nitelendirilmiş, halkın eğitim-öğretim için inşa edilen böyle bir okuldan rahatsız olması yadırganmıştır. Haberin devamında halkın asıl düşmanının cehalet olduğu ve Hükümetin de eğitimin yaygınlaşması ve gelişmesi için bunca fedakârlık yaptığı bir dönemde olup bitenlerin anlaşılmaz olduğu vurgulanmıştır. Yazının devamında okula katkı olması için, İstanbul'dan çoğunluğu gayr-i Müslimlerden oluşan Osmanlı Tiyatrosu adında bir kumpanyanın Selanik'e gelerek burada bir temsil verdiği ve bir gecelik gelirini bu okula bağışladıkları bilgisi de yer almaktadır (*Rumeli* 20 Rebiyülahir 1290/16 Haziran 1873, No. 17: 2).¹⁸

Gazetede ayrıca okulla şu değerlendirme yazısına yer verilmiştir:

“Bu mektebin yapıldığı bir mescid-i şerifin esas-ı kadimi değildir. Havlusunun bir köşesidir. Mescid-i şerif mamuriyetini heman bilinmeyen bir zamandan beri (Kaa-i Safsafa) harap ve biyab yalnız arsa halindedir. Bu gayretli İsmail Efendi ortaya çıktı bir mektep yapmak istedi. Hükümet-i seniyye de mescid-i şerifin bir parça arsası hiç olmazsa böyle devair-i ilmiye ile olsun şenlensün deyu ruhsat verdi. Şimdi fena mı oldu? İsmail Efendi bir tarafta mektep yapar ve mahalle ahali de mademki elli altmış senelik harab bir mabed-i şerifi ihya etmeyi şimdiye kadar korumuşlar da mamur ederler ise niçün mektep oldu deyu sevabı mukriz ile korkmazlar ya! Sevab o sevabdır. Ama denilirse mescidin ihyası mektebin imanesine mevkuftur. İşte bu olmadı. Gayret-i diniye böyle olmasını değil sözünü böyle tecviz etmez de kalırsa hem mektep mamur olsun hem de talebesi ve mahalle ahali eday-ı salat için başka camilere gitmek tekâlifinden varestede olmak üzere mescid-i şerif dahi ihya edilsin. Geliniz bakalım ağalar haydi bir iane açınız. Cenab-ı hak eksik etmesin memleketimizde size de yardım edecek mahiyyetdan pek çok bulunur. Size de hamiyet-i milliyenizi emsal-i irae ile hem dünyada eyilikle yardım olunursunuz hem de ahretinizi bulmak için bir büyük sevap kazanmış olursunuz” (*Rumeli* 20 Rebiyülahir 1290/16 Haziran 1873, No. 17: 2).

Rumeli gazetesinde yer alan bu bilgiler, İsmail Hakkı'nın Selanik'te kişisel çabasıyla 1872-73 yıllarında bir özel okul açtığını göstermektedir. Bu bilgiler, özel okulların tarihesine ilişkin araştırmalarda hiç kullanılmamıştır.

Şemsülmaarif Ne Zaman Açıldı?

Güvenilir eğitim tarihi araştırmalarında *Şemsülmaarif* adlı Rüşdiye düzeyindeki okul, Türkler tarafından açılan ilk özel okul olarak nitelendirilmekte ve bu okulun kuruluş tarihi bazı kaynaklarda 1881 veya 1882 olarak geçmektedir (Akyüz 1999: 208; Ergin 1977: 951). Bu okulun kuruluş tarihi daha sonra Akyüz tarafından 1884 olarak düzeltilmiştir (2012: 240).

Bu kaynaklarda okulun kuruluş tarihinin önüne muhtemelen ifadesi konularak kesin bir tarih vermekten kaçınılmaktadır. Oysa *Tercüman-i Hakikat* gazetesinin çocuklar için yayınladığı ekinde yer alan bir bilgi, Abdi Kamil Efendi'nin İstanbul'da açtığı özel okulun¹⁹ tarihinin, 1881 (veya 1884) değil muhtemelen 1875 veya 1874 olduğunu göstermektedir. Gazete ekinin 18 Teşrin-i Sani 1292 / M. 1875 tarihli sayısında yer alan bilgi şöyledir: “Hususi sıbyan mektebi muallimi Selanik'li Abdi Kamil Efendi, birkaç senedir teşkil eylediği sıbyan mektebinde, çocukları okutmak hususunda pek güzel maharet göstermiş olduğu gibi, bu defa bazı zevatın teşviikiyle Süleymaniye civarında bir de kız mektebi küşad etmeye karar vermiş ve kendi haremi bulunan hanımı dahi iş bu kız mektebinde muallimelik edecek imiş.”²⁰

Habere göre Abdi Kamil Efendi'yi teşvik eden grup, açılacak okul için parasal katkıda bulunmuşlardır. Aynı derginin 15. sayısında Maarif Nezareti tarafından Abdi Kamil Efendi'ye bir kız okulu açması için ruhsat verildiği belirtilmektedir. Dergide yer alan bilgiye göre Süleymaniye civarındaki bir ev muntazam bir kız mektebi olacak şekilde planlanmış ve Abdi Kamil Efendi bu okul için bir nizamname dahi hazırlamıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 15: 3). Abdi Kamil Efendi daha sonra bu mektebi Şehzadebaşı'ndaki Feyziye caddesinde bulunan Neşet Bey Konağına naklederek, bir de yatılı kısım eklemiştir. Birlikte çalıştıkları Nadir Bey ise Abdi Kamil Efendiden ayrılarak, 1885 yılında *Numune-i Terakki* adında başka bir özel okul açmıştır.

Sonuç

Özel okulların açılması, her şeyden önce, Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme çabalarının bir sonucudur. Öte yandan Türkler eliyle özel okullar açılmasında, azınlık ve yabancıların girişimleri ve eğitim alanındaki atılımlarının da etkisi olmuştur. Türkler bu gelişme karşısında başta sessiz kalmış; ancak, bu okulları yakından tanıyan ve eğitimin gidişatından memnun olmayan bazı eğitimciler, Türkçe öğretim yapacak özel okullar açma yoluna gitmişlerdir.

Özel okulların kuruluşuyla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinde alışık olunmayan yeni bir eğitim anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlayış, eğitimin ticarileşmesidir. Daha önce gönüllülük ve karşılıksız olma esasına dayalı eğitim süreci, artık parası olanların daha iyisine ulaşabileceği bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu gelişme aslında var olan bir uygulamanın kurumsal bir yapıya dönüşmesinden ibaretti. Zira öteden beri üst düzey bürokratlar ve varlıklı aileler, çocuklarının eğitimi için parayla özel öğretmen tutuyorlardı. Ancak 19. yüzyılda eğitim ve bilim alanında yaşa-

nan gelişmeler bu uygulamanın kurumsal bir yapıya dönüşmesi gereğini ortaya koymuştur. Çünkü eğitim ve bilim alanındaki ilerleme ve gelişmeler eğitim süresinin uzamasını ve öğretim programlarının çeşitlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Ancak Devlet okulları eliyle bu yeni anlayışı uygulamak mümkün olamamıştır. Bunun üzerine bazı eğitimcilerin girişimleriyle devlet okulları dışında yeni okullar açılması yoluna gidilmiştir.

Dönemin eski kaynaklarından elde edilen bu yeni bilgilere göre şahıslar eliyle açılan ilk özel okullar İstanbul'da değil Selanik'te ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki eğitsel gelişmeleri Selanik'teki azınlık ve yabancılar vasıtasıyla yakından izleyen bir grup eğitimci, özel okulların açılışında öncülük yapmışlardır. 1870'li yılların başında Selanik'te yayın hayatına başlayan Rumeli ve Zaman gazeteleri bu dönemde olup bitenleri haberleştirerek eğitimdeki gelişmelere dikkat çekmeye ve kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bu gazetelerin sunduğu bilgiler önemli bir konunun aydınlatılmasını sağlamıştır. Gerek bu gazetelerin ve gerekse diğer bazı süreli yayınların çeşitli nüshalarında isim, tarih, yer, program ve diğer ayrıntıları hakkında verdiği bilgiler, özel okulların çok büyük bir ihtimalle 1872 yılında açılmaya başladığını göstermektedir. Dönemin özgün kaynaklarından elde edilen bu yeni bilgiler, özel okulların ilk açılış tarihini mevcut bilgilerden farklı olarak on yıl kadar geriye götürmektedir. Yine bu bilgilerden anlaşıldığı üzere ilk açılan özel okullar *Şemseddin Efendi Mektebi* (1872 yılında Selanik'te) ve *İsmail Hakkı (Lisan) Mektebi* (1872 yılında Selanik'te)'dir. Ayrıca Derviş Efendi'nin de bu yıllarda (1873 veya 1874 yıllarında ve Selanik'te) bir okul açtığı güçlü bir ihtimaldir. Öte yandan bu yeni bilgiler Türk eğitim sisteminin gelişimi açısından 1870'li yılların çok önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Zira bu yıllarda Selanik'te bir grup eğitimci, her türlü zorluğu göze alarak, ısrarlı biçimde özel okul açma girişiminde bulunmuşlardır. Bunlar daha sonra birlikte ve ayrı ayrı çalışan Şemseddin Efendi, İsmail Hakkı, Derviş Efendi ve Halil Efendidir. Şemseddin, İsmail Hakkı ve Derviş 1872-73 yıllarında kendi okullarını açma girişiminde bulunmuşlar, 1870'li yılların sonunda bu okulları kurumsal yapıya dönüştürerek daha büyük ve etkili hale getirmeyi başarmışlardır.

Araştırmada elde edilen bir başka önemli bulgu da İstanbul'da açılan Şemsülmaarif adındaki okulun tarihesine ilişkindir. Zira eski ve güvenilir kaynaklarda bu okulun açılış tarihi 1882 olarak verilmiştir. Bizim elde ettiğimiz yeni bilgiler bu okulun açılış tarihinin 1874 ya da 1875 olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu araştırma kapsamında elde edilen bilgiler, kanaatimizce özel okullar konusunu bir nebze daha aydınlatmıştır. Araştırmada elde

edilen bulgular, Türkler eliyle açılan ilk özel okulun yeri, tarihi ve ismi konusundaki eski bilgileri büyük ölçüde değiştirecek niteliktedir. Ancak kesin bir yargıya varmak için orijinal kaynaklara dayalı yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. Konuyla ilgilenen araştırmacıların, dönemin resmi belgeleri ve özgün kaynaklarına dayalı olarak yapacakları yeni araştırmalar, özel okulların gelişim sürecinin aydınlatılmasını sağlayacaktır.

Açıklamalar

- ¹ 1847 yılında yayınlanan bu talimat'ın orijinal adı, "Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimat"tır.
- ² Bk. Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı* (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1338).
- ³ Gazeteci, edebiyatçı ve eğitimci kişiliği olan Ahmet Rasim Daruşşafaka'dan mezun olmuştur.
- ⁴ Bu okulun adı daha sonra *Medrese-i Edebiye* olarak değiştirilmiştir.
- ⁵ Bu okulun ilk adı *Feyz-i Sıbyan*'dir.
- ⁶ Aslında bu okulun açılış tarihi diğerlerinden daha erken olmasına karşın, ilk açılan okul olarak nitelendirilmemiştir.
- ⁷ Daruşşafaka, 1 Mart 1281 (1865) yılında *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye* tarafından, cahil kalmış esnaf çocuklarını okutmak üzere İstanbul Kapalı Çarşı civarında bir binada açılmıştır.
- ⁸ Bu kaynaklar arasında, 1315 H. tarihli Selanik *Vilâyet Salnamesi*, 1320-1322 H. tarihli Okulun *Karar Defteri*, Okulun 1326 H. tarihinde yapılan Encümen *Toplantı Tutanağı*, 1930 yılında yayınlanan bir *makale*, Meşrutiyet Döneminde okulun yayınladığı *Tanıtım Kitapçığı*, 1877 yılında okul kurucularının hazırladığı bir *Devir Senedi* bulunmaktadır.
- ⁹ Bazı kaynaklarda Şemsi Efendi olarak da geçmektedir. Şemsi Efendi, 1852 yılında fakir bir ailenin çocuğu olarak Selanik'te doğmuştur. İlköğrenimini doğduğu şehirde tamamlayan Şemsi Efendi, ortaöğrenimini 1867 yılında 15 yaşlarında iken Tanzimat döneminin modern eğitim kurumlarından Selanik Rüşdiyesinde tamamlamış, Arapça, Farsça yanında Fransızca öğrenmiştir. Şemsi Efendi, bir süre rüşdiyeye devam edemeyen çocuklara özel dersler vermiştir.
- ¹⁰ Özcan 1914 tarihli bir kaynağa dayanarak Şemsi Efendi'nin okulunu İsmail Hakkı ile birlikte açtığını daha sonra meslektaşı Abdi Kâmil Efendi'yi öğretim kadrosuna dâhil ettiğini iddia eder. Ancak okulun açıldığı tarihe çok yakın kaynaklarda yer alan bilgilerde İsmail Hakkı'nın adı geçmemektedir. 1875 yılında yayınlanan bir başka kaynakta ise Şemsi Efendi Mektebinde Halil ve Derviş Efendilerin görev yaptıkları belirtilmektedir.
- ¹¹ Aynı gazetede bu haberin üst kısmında tanıtılan Selanik'teki bir kız okulu kastedilmektedir.
- ¹² Hicri 1289 senesi kastedilmektedir. Miladi yıl karşılığı 1872'dir.

- ¹³ Bazı kaynaklarda da Fezziye Mektebi şeklinde geçmektedir. Bu okul aslında Şemsi Efendi Mektebinin devamıdır.
- ¹⁴ Diğer Mekteb-i terakkidir.
- ¹⁵ Usul-icdid hareketinin öncülerinden olan Derviş Efendi, Selanik'teki yenilikçi eğitim akımının en önemli temsilcilerindendir.
- ¹⁶ *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Madde 6.
- ¹⁷ Daha sonraki tarihlerde adı İsmail Hakkı Bey olarak geçmektedir. Selanik'in önde gelen eğitimcilerinden olan İsmail Hakkı, Selanik'teki diğer özel okullarda ve devlete ait okullarda görev yapmıştır.
- ¹⁸ “Ebnay-ı vatanın talim ve terbiyeleri maksad-ı Hayri muradıyla İsmail Hakkı Efendinin bir mektep küşad ettiğini ceride-i muteberenin nusha-i sabıkasında nazar-ı memnuniyetle görülmüş idi. Efendiy-i mumaileyh etfal-i mevcudeyi şimdiye kadar kendi hanesinde tadrîs etmekte idiye de mektep olmak üzere bir mahal-i mahsusa ihtiyacın lüzumu derkar olup bu babda vuku bulan arz ve istirhamı ve hükümet-i seniyeninneşri maârif yolunda kabil-i inkar olmayan ulu himmet ve inayeti eseri olarak zuhur eden müsâadâtı üzerine masrafı kendi tarafından tesviye olunmak üzere Abdullah Kadı Mahallesinde sini ve fakireden biri eser-i bina bile kalmayan ve civarındaki hanelerin mezbeleliği denilmeye şayeste olan mescit arsasının bir köşesinde inşa ettirmekte olduğu mektep mahalleliden bazılarının ve hususen mezkur arsaya nazır bir takım pencere ve kapılar küşad eden haneler ashabının mizaçlarına muvafık gelmediğinden orada mektep inşasına mümanaat etmek efkarında oldukları işitilmiş ve bunun için galiba bir arzuhal dahi tertip ve takdim edilmiş. Ne tuhaf şey” (*Rumeli* 20 Rebiyülahir 1290/16 Haziran 1873, No. 17: 2).
- ¹⁹ Abdi Kamil Efendinin açtığı okulun adı Şemsülmaarif tir.
- ²⁰ *Tercüman-i Hakikat*, Sayı 9, s. 2.

Kaynaklar

- Akyüz, Yahya (1989). “Tanzimat Döneminde Eğitim, Öğretim, Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler”. *Milli Eğitim*, Aralık 1989: 3-6.
- _____, (1999). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yay.
- _____, (2007). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000-M.S.2007)*. Ankara: PegemA Yay.
- _____, (2010). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000-M.S.2010)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alkan, M. Önal (2000). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e, Selanik'ten İstanbul'a, Terakki Vakfı ve Terakki Okulları (1877-2000)*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Berker, Aziz (1945). *Türkiye'de İlk Öğretim I (1839-1908)*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Cevad, Mahmud (1338). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*. İstanbul: Matba-i 'Âmire.
- Düstur*, (1289/1872). Dersaadet: Matba-i Amire.

- Elöve, E. Mustafa (1991). *Bir Demet Işık*. İstanbul: Afa Matbaacılık.
- Eren, İsmail (1969). “Atatürk’ün İlk Hocası Şemsi Efendi”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* VI/26: 5-7.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi (I-V)*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Koçak, Cemil (1985). “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Koçer, H. Ali (1991). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”. *Düstür*, (1289/1872). Dersaadet: Matba-i Amire.
- Özcan, Mert (1991). “Atatürk’ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*: VII/20: <http://atam.gov.tr/ataturkun-ilk-ogretmeni-sem-si-efendi-1852-1917/> [Erişim 04.11.2013].
- Sandalcı, Mert (2004). *Feyz-i Sıbyan’dan Işık’a Fezziye Mektepleri*. İstanbul: Fezziye Mektepleri Vakfı.
- Sevük, İ. Habib (1951). *Tanzimat Devri Edebiyatı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Somel, S. Akşin (2001). “The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire (1839-1908)”. *Islamization, Autocracy and Discipline*. Leiden Boston: Brill 2001.
- Ülke Eğitiminde 90. Yıl (1885-1975)*. Özel Işık Lisesi (1975). İstanbul: Fezziye Mektepleri Vakfı.
- Çocuk Bahçesi* Sayı 23: 10.
- Çocuk Bahçesi* Sayı 27: 12.
- Çocuklara Kıraat* Sayı 11: 83, 1 Recep 1299/19 Mayıs 1882.
- Çocuklara Rehber* Sayı 13: 4.
- Çocuklara Rehber* Sayı 35: 8.
- Devir* Sayı 3, 9 Recep 1289: 1.
- Etfal* 1291 (1875): 5.
- Etfal* 13 Cemaziyelahir 1292, Numero 14.
- Etfal* 21 Cemaziyülevvel 1292/25 Temmuz 1875, Numero 10.
- Rumeli* 1 Rebiyyülevvel 1290, No:10: 1.
- Rumeli* 16 Sefer 1290, No:7: 3.
- Rumeli* 17 Cemaziyelahir 1290, No:25: 1.
- Rumeli* 20 Rebiyülahir 1290/16 Haziran 1873, No:17: 2.
- Rumeli* 23 Sefer 1290/21 Nisan 1873, No:9: 3.

Rumeli 24 Cemaziyelahir 1290/18 Ağustos 1873, No:26: 2.

Rumeli 25 Şevval 1290, No:42: 1.

Rumeli 29 Cemaziyelevvel 1291, No: 72: 1.

Rumeli 3 Sefer 1290/1 Nisan 1873: 1.

Sadakat Gazetesi 23 Nisan 1291, Sayı 10.

Selanik Vilayet Salnamesi 1288 (1872): 96.

Takvim-i Vekayi 17 Ş 1264 (1848), Defa 385.

Tercüman-ı Hakikat Sayı 15: 3.

Tercüman-i Hakikat 1891, 20 Ağustos 1308.

Tercüman-i Hakikat 20 Ağustos 1308/1891.

Zaman 25 Recep 1291/7 Eylül 1874: 1.

Private Schools in the Ottoman State and New Information on the History of the First Turkish Private School

Hüseyin Şimşek*

Abstract

One of the most disputable issues in Turkish Educational History is related to the early private schools, the date of their establishment and the name of the firstly established Turkish private school. Although there is no specific and detailed research about private schools in Turkey, there are a number of research results and some limited information in books related to the history of education. However, these sources include contradicting results. This study aims to discuss and investigate the existing information about private schools in Turkish Educational History and to provide reliable information on the history of Turkish private schools. The data used in this study have been gathered from books, articles and original documents from the period.

Keywords

Private schools, Ottoman period, Turkish educational history, 19th century

* Assist. Prof. Dr., Ahi Evran University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences – Kırşehir / Turkey
husimsek@hotmail.com

Частные школы Османского государства и новые сведения по истории первой турецкой частной школы

Хусейн Шимшек*

Аннотация

Важными неисследованными темами в истории турецкой педагогической науки являются вопросы даты открытия первых частных школ и какая турецкая частная школа была впервые открыта. Вместе с тем, что по данной теме нет отдельных и комплексных исследований, можно найти некоторую информацию в малом количестве работ, исследующих историю частных школ и в книгах по истории педагогики. Однако, в этих исследованиях и книгах приводятся различные взгляды по поводу истории частных школ. Целью данной работы является обсуждение этих сведений, имеющихся в турецкой литературе по истории педагогики, а также предоставление новых сведений по истории развития турецкого частного образования. В данной работе были использованы сведения работ, написанных по данной теме, а также сведения первоисточников рассматриваемого периода.

Ключевые слова

Частные школы, период Османского господства, история турецкой педагогики, XIX век

* Доцент доктор, университет Ахи Евран педагогический факультет кафедра педагогических наук – Кыршехир / Турция
husimsek@hotmail.com

Enver Paşa'nın Orta Asya'daki Milli Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelenmesi

Haziretali Tursun*
Dâna Moldabaeva**

Öz

Bu çalışmada Moskova arşivlerindeki belgelere dayanarak Enver Paşa'nın Türkistan Milli mücadelesine verdiği desteği ve hizmeti ele alınmıştır. Makalede, Sovyet hükümetinin Enver Paşa ile olan siyasi ilişkisi, tarihi olaylarla bağlantı kurularak anlatılmaktadır. Genç Türkler hareketinin Enver Paşa'nın liderliğiyle Türkistan'da silahlı mücadele şeklinde kuvvet kazanmasında ve halk arasında milli kurtuluş fikrinin yaygınlaşmasında Enver Paşa'nın rolü ortaya konmuştur. Bunlar yapılırken büyük ölçüde arşiv belgelerine dayanılmıştır.

Türki Cumhuriyetleri günümüzde birer egemen devlettir. Sovyet iktidarı döneminde siyasi baskı ve takip korkusuyla yayınlanamamış arşiv belgeleri, Türkistan Milli mücadelesiyle ilgili önemli ve ilginç konuları gün yüzüne çıkacaktır. Bu konuları aydınlığa kavuşturmak, günümüzdeki tarihçilerinin önündeki önemli bir görevdir.

Anahtar Kelimeler

Enver Paşa, Moskova arşivi, Türkistan, Basmacılar, Milli mücadele

Giriş

Zamanının önemli siyasetçilerinden Enver Paşa'nın bir dönemler Sovyet Hükümetine hizmet ettiği tarihi bir gerçektir. Enver Paşa'ya yüklenen görev, Sovyet ordusunun Buhara bölümünü organize etmek olmuştur. Buradaki Bolşevik liderlerinin asıl amacı Enver Paşa'nın otoritesini kulla-

* Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi – Türkistan / Kazakistan

** Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi – Almatı / Kazakistan
danamoldabaeva@mail.ru

narak doğu halklarının kurtuluş mücadelesini evrensel toplumların ihtilaline dönüştürmekti. Moskova arşivlerinde Enver Paşa'nın bu dönemdeki siyasi faaliyetleri hakkında birçok belge bulunmaktadır. Bu belgeler karşılaştırmalı tarihi tasnifi yapılarak kullanılırsa, Enver Paşa'nın Rusya'daki hizmetleriyle yanında, Türkistan hareketinin bazı önemli hususlarıyla da ilgili aydınlatıcı bilgiler elde edilebilir.

Bolşevik iktidarı Enver Paşa'nın Doğu'daki hizmetine büyük umutlar bağlamıştı. Özellikle Enver Paşa'nın liderlik kabiliyetinden ziyade siyasi kimliği ilgilendirmekteydiler. Bu yüzden Enver Paşa'nın faaliyetleri üst düzey görevlilerce takip edilmekteydi. Örneğin Enver Paşa Sovyet Rusya'sında yaşayan Türk halkları arasında milli kurtuluş fikrini yaymak için gazete yayınlamak istemiştir. Bu yöndeki teklifi, 23 Nisan 1921'de Rusya Sovyet Bolşevik Partisinin siyasi büro toplantısında ele alınmış, toplantıdan "Yoldaş Stalin onaylarsa, teklif kabul edilsin" şeklinde karar çıkmıştır (Rusya Devletinin sosyal-siyasi tarih Arşivi, bundan sonra /RDSSTA/ F.-17, Op.-3, D.-154, L.-3). Kendisini toplumlar arası ilişkiler uzmanı olarak gören Stalin, bu teklife sıcak bakmamıştır. Çünkü Enver Paşa, Komünist Partisi Merkez Komitesi genel sekreteri Stalin için diğer profesyonel ihtilalcilere kıyasla yabancı kalıyordu. Bu yüzden seçici davranan Stalin, Enver Paşa'nın teklifini sonuçsuz bırakmıştır. Komünist ideolojisi taraftarlarının milli kurtuluş fikrini halkların eşitliği fikriyle örtbas etmeye çalışması, bu iki görüş arasındaki farklılığı zamanla iyice ortaya çıkaracaktır.

Eylül 1920'de Türk heyetinin¹ doğrudan müdahalesiyle Buhara Emirliği'nin sınırlarında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti (bundan sonra BHSC) kurulmuştu. Türk heyetinin finansal desteğiyle Buhara Komünist Partisi, Buhara Emiri Seyit Alimhan'ın hükümetine karşı silahlı ayaklanma düzenledi ve Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) hükümetinden askeri yardım istedi. Buhara harekâtı neticesinde Türkistan askeri, Buhara Emiri'nin askerini imha etti. Bu askeri harekât sonucunda Emir Hükümeti'nin hazinesindeki altınlar Sovyet askeri tarafından Taşkent'e götürüldü. Geniş yankı uyandıran bu olay Moskova'daki merkezi yönetimde görev yapan V. Molotov tarafından Dışişleri görevlisi G. Çiçerin'e şu şekilde aktarılmıştır: "Buhara ihtilalinde ne yazık ki bizim bölümler yağmaya izin verdi, böylece Buhara'ya ait birçok değerli eşya Taşkent'e götürüldü. Bu olay bütün doğuya yayılmakta ve itibarımızı zedelemektedir (RDSSTA: F.-17, Op.-3, D.-154, L.-3)". Global ihtilal fikrini doğuya yaymayı amaçlayan Sovyet Hükümeti için bu durum büyük tehlike oluşturmuştu.

Böylece Eylül 1920'de Buhara'da yeniden iki hükümet oluşmuş oldu. Bunlardan ilki sadece komünistlerin yer aldığı *Buhara İhtilal Komitesi*, ikincisi ise komünistlerle birlikte milli demokrasi örgütlerinin temsilcilerinden oluşan *Halk Komiserler Heyeti*di. Ülkede Genç Buharalılarının öncülüğü ile aktif bir şekilde faaliyet gösteren milli örgütlerin itibarı komünistlerden çok daha fazlaydı. Aynı zamanda yerel komünist görevlilerin yetersizliği, yerel hükümeti oluştururken milli hareketle işbirliği yapmayı zorunlu kıldı. Bu durum BHSC Hükümetinde Bolşeviklerin anlaşmazlık ve istikrarsızlık çıkarmasını kolaylaştırdı.

Yeni kurulan Buhara Hükümetine askeri müdahalede bulunmakla yetinmeyen Sovyetler, Buhara Hükümetine parasal destek de sağlamıştır. Ülke ekonomisine 1920 yılının sonundan 1921 yılının ortalarına kadar 4 milyar ruble para aktarıldı. 4 Mart 1921'de Rusya ile Buhara Hükümetleri arasındaki ekonomik anlaşmaya göre yapılan para yardımının miktarı 2 milyar rubleye ulaştı (RDSSTA: F.-5, Op.-2, D.-315, L.-83). Fakat ülkede zorla yapılmakta olan Sovyetleştirme hareketine hem yerel hükümet hem de halk tepkiliydi.

Bu durum 1922 yılı ilkbaharında Orta Asya'daki İslam hareketinin tanınmış liderlerinden biri olan Enver Paşa'nın Moskova'dan Buhara'ya gelmesi ve Sovyetlere karşı cephe almasıyla iyice tırmandı. Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmesini yerel halk büyük sevinç ve saygıyla karşılarken, hükümet üyeleri arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştı (Bademci 1975: 380). Buhara İhtilal Komitesi Başkanı Mirza Muhiddinov'un Sovyetlere karşı cephe alması ve açıktan Enver Paşa'yı desteklemesi, durumu daha da zorlaştırdı (Baymahanov 2004: 190). O dönemde Buhara meselesiyle doğrudan ilgilenen Türk Komisyonu üyesi Çukerman, RSFSC'nin Afganistan'daki elçisi F. F. Roskolnikov'a yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Enver bizi büyük sorunlar çıkarmakla tehdit edip Orta Asya'dan çekilmemizi ve Türkistanlılarla Buharalılarının kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesini istiyor. Bu beni çok şaşırttı. Biz bu Türk aslanını kendi amaçlarımız doğrultusunda çalışmaya ikna edemedik. Belki bizim dikkatsizliğimiz yüzünden Buhara'ya sığınan bu devrimcinin bize olan intikam duygusu derinleşiyor ve intikam almak için fırsat kolluyor (RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-106, L.- 15-16).

Aynı zamanda Roskolnikov 19 Mart 1922 yılında, daha önce Rusya'nın Polonya ve Çin büyükelçisi olarak görev yapmış, dönemin dışişleri halk komiseri L. M. Karahan'a yazdığı mektupta "Enver doğuda Kafkaslardan Hazar'a kadar genel ayaklanma planını gayretle faaliyete geçirmekte... Doğu Buhara ile Fergana'daki örgütlenme işi bitince, Enver ileride Türki-

tan'ın herhangi bir yerinde ayaklanmayı başlatıp aynı zamanda gerilla saldırılarıyla demir yollarını bozmak niyetindedir (RDSSTA: F-558,Op.-1, D.-2304, L.-1)” diyerek tespit ettiği ayaklanma planını haber vermiştir.

Enver Paşa Buhara'ya gelir gelmez buradaki Bolşevikler tarafından yerel halkın mal ve can güvencesinin büyük ölçüde istismar edildiğine tanık olmuştu. Bu durumla ilgili Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine mektup yazdığı da bellidir (Yamauchi 1995: 247). Enver'in bu tür temaslarından bir netice çıkmayacaktı. “Paşa Buhara'da Moskova temsilcileriyle olan ilk temaslarından sonra, Bolşeviklerin hürriyet, adalet, eşitlik konusundaki düşüncelerini anlamış ve Bolşeviklere karşı daha sonra Basmacılar katılacaktı” (Castagne 1991: 135).

Nisan 1922'de Afganların desteğiyle Enver Paşa'nın güçleri Duşanbe şehrini elde edip, Buhara'yı ele geçirme hazırlığına başladı. Bolşevik casuslarının kayıtlarına bakılırsa, Enver Paşa'nın adamları Buhara, Semerkant ve Fergana illerinde aktif bir şekilde faaliyet göstermekteydi. Onlar Sovyet hükümetinin yandaşları gibi gözüktü, Hiva ile Türkistan'ın tüm bölgelerinde gizli görevlerini devam ettirmiştir. Doğu Buhara'da Enver Paşa'nın başkanlığında 50 bin civarında silahlanmış adam bulunuyordu. Bu güç Sovyet ordusuna karşı ciddi tehlike oluşturmaktaydı. Buhara hükümetinin başkanı F. Hocayev siyasi krizden çıkmanın yollarını aramak için Moskova'ya giderek üst düzey yetkililerle görüşmeler yaptı. Bolşeviklerin lideri Stalin, F. Hocayev ile bizzat görüştü (Galinkov 1975: 631). Bu görüşmede Buhara'nın kaderiyle ilgili konuşulduğu tahmin edilebilir.

Moskova'dan dönen Hocayev'i hükümet üyeleri arasında tırmanan anlaşmazlıklar bekliyordu. Hocayev Moskova'dayken basmacılar Buhara önlerine kadar gelmiş, şehrin sokaklarında Enver Paşa'nın adamları (Bolşevikler basmacıları bu şekilde adlandırmıştır) istedikleri gibi dolaşıyordu. 3 Nisan 1922 tarihinde Moskova'nın Buhara'daki temsilcisi Y. H. Peters Stalin'e gönderdiği telgrafta, “Merkez Komite kadrosundaki solcu komünistlerin yarısı bakanlık hizmetinden başka bütün görevleri reddediyor” demiştir. Bu telgrafta Peters BHSC ile milli görüşü savunan grup arasındaki mücadeleyi, elit kesim arasındaki unvan mücadelesi olarak gösterip, esas nedeni saptırmaya çalışmıştır. Bununla da yetinmeyen Peters, Buhara'daki siyasi gerginliğe son vermek ve burada Moskova'nın siyasi üstünlüğünü sağlama yollarıyla ilgili Stalin'e şöyle önerilerde bulunmuştur: “Bana göre dışarıdan bakıldığında Buhara'nın bağımsızlığına doğrudan müdahale ederek büyük hataya sebep oluyoruz. Bununla halkı Ruslara karşı kıskırtıp Enver'in işgalciliğine bahane oluşturuyoruz. Bunun aksine Buhara'nın dışarıda bağımsızlığını muhafaza edip içerde dostane tavırlar sergileyerek,

Sovyet hâkimiyetini kabul etmelerine geniş olanak tanımış olurduk.” (RDSSTA: F.-558, Op.-1, LD.-2304, L.-1). Türkistan'daki siyasi oluşum yeniden düzenlenirken tedbirli olunmasıyla ilgili teklifler daha önce de yapılmıştı. Örneğin Türk Komisyon'u üyesi A. A. İyoffe, 10 Aralık 1921 tarihinde G. V. Çiçerin'e yazdığı mektupta, Buhara ve Harezm'de devrim yapmanın erken olduğunu, şu anda hükümet başındaki Hocayev'le Mu-hiddinov'u değiştirecek hiç kimse olmadığını söyleyerek ilerideki kurul-tayda Buhara ve Harezm'in gerçek “zanaatkar ve çiftçilerinden” oluşan hükümetini kurarak silahlandırmaya ve komünist partisi kurmaya yardım etme gerekliliğini söyledi (RDSSTA: F.-5, Op.-1, D.-2156, L.-D.106-110). Bu yöndeki teklifler sonucunda Sovyet Hükümetinin Buhara ve Hive'de, Türkistan'da izlediği politikayı değiştirmedeğini, ancak o politi-kayı işletmek için kullanılan yöntemleri düzelttiği söylenebilir.

Buhara Cumhuriyeti Hükümeti liderlerinin Buhara-Sovyet ilişkilerinin gerginliği hakkındaki fikri yukarıdaki görüşten tamamen farklıydı. Mos-kova'dan döndükten sonra Hocayev 5 Nisan'da Dışişleri Milli Komiserli-ği'ne, Karahan'ın adına Buhara'daki siyasi durumu değerlendiren bir mek-tup gönderdi. Karahan bu mektubu daha sonra Stalin'e teslim etmişti.

Buhara Cumhuriyetinde oluşan durumu geniş kapsamlı olarak değerlendi-ren mektubun içeriğiyle bir kaç mesele üzerinde duralım. İlk mesele, Ho-cayev Doğu Buhara'daki Basmacılık hareketine yeterince samimi değer vermiş, onu Enver'in hareketi olarak adlandırmıştır. Çünkü basmacıların liderleri arasında askeri en kalabalık, üstelik en etkili olanı Enver Paşa idi. Basmacıların esas gücü 3-4 binlik silahlı adamdan oluşan ve kalan 10-12 bini farklı halk kitlesi olduğunu söyleyerek Hocayev Basmacılarla ilgili abartılı söylentileri yalanlamak istedi. İkinci mesele, oluşan durumdan çıkmak için siyasi ve askeri zirvede ne yapmak gerektiği üzerinde durup, kesin tekliflerini bildirdi. Mektuptan anlaşıldığına göre, Hocayev bu işi zorlanmadan ve hiçbir şekilde zarar görmeden içeri taşımak mümkün diye düşünerek bunu başarmanın yollarını gösterdi. Mektupta ele alınan üçün-cü mesele olarak Hocayev, Basmacılığı sadece askeri müdahale ile yok etmenin mümkün olmayacağını belirterek, kesin olarak sonuç için duru-mu barış yoluyla halletmeyi teklif ediyordu (RDSSTA: F.-588, Op.-1, D.-2280, L.-1-8).

Stalin, Buhara'daki durumu Sovyetlerin çıkarına olacak şekilde ve Bolşevik üsülüyle çözmeye doğrudan önderlik yaptı. Stalin 21 Nisan'da “Fergana ve Buhara'daki Basmacılığı başarılı şekilde yok etmek” meselesini araştırmak için kendi vekili S. Orconikidze'yi Taşkent'e özel olarak gönderdi (RDSS-TA: F.-588, Op.-1, D.-2291, L.- 1).

Tabii ki Taşkent'e büyük yetkilerle gelen Orconikidze, Stalin'in yukarıdaki telgrafında istenilen meselelere objektif cevap aradı. Taşkent'te Sovyet (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi (RS(B)PMK) Türk Bürosu, Türkistan meydanına devrimci askeri birliği yerleştirdiği için, bu kurumların liderleriyle fikir alışverişi yapıp o bölgedeki durum hakkında kesin sonuç aldı. 12 Mayıs'ta Stalin'e gönderilen cevap telgrafında özetle şöyle diyor: "Buhara'daki durumu genel milli ayaklanma diyerek tasvir etmek mümkün. Buradaki bilgilere bakılırsa, Doğu Buhara'daki harekât Enver'in liderliğiyle organize olmuştur. Ayaklanmanın çabuk yayılmasına, yerel hükümetin çaresizliği, itibarsızlığı onun kabiliyetsizliği ve bizim bölümlerin yağmacılığı neden olmuştur. Durumu önlemek için çarçabuk Enver'i yok etmek gerek, bunun hazırlığı yapılıyor" (RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-46, L.-1-6) demiş, bununla beraber meselelerin çözümüyle ilgili tekliflerini bildirmiştir. Lenin başkanlığındaki ihtilalcilerin siyasi muhaliflerini yok etmede terörü tercih ettikleri aşikârdır. Örneğin L. Trotsky Meksika'da öldürülmesine rağmen, infaz kararı Moskova'da verilmişti. Yukarıdaki kayıt Enver Paşa'nın ölümünün sırrını aydınlatılabilir. Çünkü Türkistan'a özel vekâletle gelen S. Orconikidze misyonunun gizli maksatlarından biri Bolşeviklerin elinden çıkıp siyasi muhalefe dönüşen Enver Paşa'nın yok edilmesi olmuştur.

Stalin 14 Mayıs 1922'de Orconikidze'ye gönderdiği telgrafta şöyle der: "Buhara hükümetinin lideri Muhiddinov tehlikeli. Afgan gidişatının baş suçlusunu o. Buharalı solcuları kovup dağıtmak gerek, yandaşları Enver'in casusları olarak sayılan Muheddin'i de kovmak gerekir" (RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-197). Stalin'in Taşkent'teki Orconikidze'ye yolladığı bu telgrafın hacminin küçük olmasına rağmen, Bolşeviklerin Türkistan'daki politikalarının açıklanmasında önemi büyük oldu. "Türkistanlılar şimdiye kadar Buharalılarla ilgili dürüstlük göstermedi", bu yüzden "Buhara işi hakkında Hocayev'e akıl danışmadan karar verme" diyen Stalin, Hocayev'le diğer Türkistanlı milli elit arasında ayrımcılık yapar.

Bu zamanda Türkistan *ihtilal mahkemesi* hizmetiyle ilgili tartışma çoğaldı. Durum Buhara merkezi yönetim kurulu yanındaki *ihtilal mahkemesi* başkanı N. V. Krilenko'ya kadar ulaştı. Bu konuyla ilgili Stalin'e gönderilen telgrafında Orconikidze şunları yazar: "Mahkeme kararıyla ilgili meselede Krilenko'nun tutumu doğru, Türkistanlılar, Ukraynalılar ve diğer bağımsız cumhuriyetlere nazaran kendilerine çok fazla haklar talep ediyor, buna tahammül etmek mümkün değildir. Türkistanlı komünistlere iyi davranmaya gerek yok, onlar buna layık değil, son iki yıl onların hepsinin kapanıp geri gelmesine (Türkistan'a) karşı değilim, onların hepsi Riskulov'dan daha iyi olmadıklarını gösterdi." (RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198).

Tabii ki burada Türkistanlı komünistlerin rolünü azaltıp sadece Riskulov'u onların hepsinden üstün tutan Stalin'in bu değerlendirmesinin objektif olduğu söylenemez. Ayrıntılı bir analiz yapılırsa Stalin'in bu davranışı daha iyi anlaşılır. İlk önce, Stalin'in bu değerlendirmesi Riskulov'un organize etme yeteneğiyle mi ilgilidir yoksa onun Moskova'daki hizmetinde milli menfaatten ziyade diğer Türkistanlı komünistlere nazaran, komünist enternasyonalizm fikrini daha iyi benimsemesi nedeniyle midir? Yönetimi tek başına elinde bulunduran Stalin için insanları değerlendirme, onların komünizm fikrine tamamen sadık olması çok önemliydi. Buna bakılırsa Stalin Riskulov'u sonuncu özelliğine göre değerlendirmiştir. Bu yüzden Stalin Baranov'a gerek "Atabayev, Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin sekreteri Törekulov ve daha başkalarının inatçılığı hepimizi bıktırdı" (RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198) demiştir. Stalin, milli görüşün temsilcilerinin istiklâl fikrini beğenmediği için bunu "inatçılık" olarak değerlendirmiştir (Dvaviçenko, "Enver Paşa": 54).

Orconikidze'nin Taşkent'te bulunması, RS(B)P (Rusya Sovyet Bolşevik Partisi) Türk Bürosunun kadrosunu yenileyip RS(B)PMK Orta Asya Bürosu adını almasında etkili oldu. Merkezin bu yeni organı Orta Asya'daki devrimci değişimleri açık türde yürüterek yerel halkın desteğini elde etme umudunu artırdı. Şimdiyse, bu organ Afganistan, İran ve Doğu Türkistan'da gizlice yürütülen ihtilal hareketlerinin askeri ve tahrip edici sıfatıyla farklı gösterildi. O yüzden Orconikidze 18 Mayıs'ta Stalin'e yazdığı mektubunda "şimdiki kadrodaki Türk Bürosunun otoritesi düşük" diye merkezden gönderilen profesyonel ihtilalcilerle güçlendirilen büro başkanlığına Rudzudak'ı, başkanlık heyetine milliyetçi görüş temsilcilerinden Törekulov'la Riskulov'u önerdi (RDSSTA: F.-85, Op.-1, D.-2329,L.- 1-2).

Enver Paşa'nın isyanına karşı askeri hareketlerle birlikte halk arasında etraflı propaganda yürütüldü. Bununla ilgili 13 Mayıs 1922 tarihinde Taşkent'ten gönderdiği mektubunda Orconikidze Türkistan'daki siyaseti yeniden gözden geçirme konusundaki görüşünü bildirdi. "Basmacıları halkın tepkisi ve nefretle onlardan tamamen kopmuş yağmacılar gurubu olarak değerlendirmek doğru değildir. Bazı durumlarda onlar din ve yaşamın koruyucuları olarak ortaya çıkıyor. Türkistan'daki siyasetimizi temelleriyle tekrar gözden geçirmemiz lazım, buradaki çekingen ve sistemsiz denemelerin durdurulması ve bizim bunlardan geri durmamız gerek" diye yazdı (RDSSTA: F.-85, Op.-25, D.-70, L.-1-2). Bu kararında S. Orconikidze Basmacılık hareketinin gerçek anlamını ortaya koymaya bir adım yaklaşmıştı. Fakat Orconikidze, Basmacılık hareketinin kurtuluş mücade-

lesi amacıyla ulusal bir şekil aldığı bilincinde olmasına rağmen, bunu kabul etmek istememiştir.

Orconikidze o yıl 26 Haziran'da Stalin'e yolladığı mektupta Taşkent'te "ulusal demokrat taraftarlarını bir araya getirerek, onlarla uzun süre sohbet ettiğini, onların arasında yeteneğinden faydalanılabilecek adamların olduğunu (RDSSTA: F.-85, Op.-25, D.-70, L.-2-5) yazdı. Bu mektubun içeriğiyle Türkistan'ın ulusal elit tabakasının oluşumunda Orconikidze'nin önemli rol aldığını görüyoruz.

Enver'e karşı provokasyon meselesi Türk Komitesi genel kurul toplantısında (26 Mayıs 1922) özel olarak görüşüldü. Türk Komitesi genel sekreteri N. Törekulov konuşmasında: "Doğu halklarının kurultayında Enver Paşa'nın sömürgeye karşı ve Sovyet hükümetinin taraftarı olduğunu yazılı bir şekilde belgelediğinden, fakat o belgeye rağmen Doğu Buhara'da işçi hükümetine karşı çıkararak verdiği sözden döndüğünden" bahsetti. Bu genel kurul toplantısında "Türkistan Cumhuriyeti için siyasi bir dönüm noktası" diyebileceğimiz karar kabul edildi. Törekulov genel kurul toplantısındaki konuşmasında "Türkistan'ın bütün emekçilerine Sovyet Hükümeti'nin İslam'la ve şeriatla mücadele etmeyeceğine inandırmak için" bu içerikteki kararın kabul edildiğini söyledi (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-85, Op.-25, S.-70, L.-1-2).

Durumu yakından takip eden Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Orta Asya Asya'daki bürosu Enver Paşa'ya karşı silahlı takiple beraber siyasi takibi de arttırdı. Bakın Sovyet dönemi Rus tarihçisi D. L. Galinkov bunu şöyle anlatır: "1921 yılının sonlarına doğru Enver Paşa Türkistan'da beliriyor. Burada Enver Pantürkist, Panislamist görüş temsilcisi olarak faaliyet-te bulunuyordu. Türkiye, İran, Buhara, Hive, Afganistan ile Orta Asya'dan oluşan "Büyük Müslüman Devletini" kurmayı amaçlayan bir kuru-ntu peşinde idi" (Galinkov 1975:132). Nitekim Sovyetleri bu hayal bile çok korkutmuş olmalıdır ki, Enver'e karşı propagandayı daha da kızıştırmak amacıyla "Enver kabul etsin etmesin, o bugün Hindistan, Mısır ve Küçük Asya'nın milyonlarca Müslüman halkını sömürgeleştirmek olan İngiliz emperyalizminin casusu olduğu muhakkaktır" şeklinde ifadeler kullanmaktaydı. Enver Paşa'nın Basmacıların önderi olmasını, İngiliz taraftarı ve casusu olduğunun kanıtı olarak gördü (RDSSTA: F.-17, Op.-112, D.-274, L.-44).

Milli kurtuluş mücadelesinin maksadını bu şekilde saptırmaya çalışan Sovyet politikası neticesinde, Orta Asya'daki Sovyet hegemonyası güç kazandı, milli mücadele hareketi ise zayıflamaya ve durgunlaşmaya başladı.

Çünkü sayıca fazla olan Sovyet ordusu Bolşevik iktidarının en büyük güvencesiydi. 1920'de bile Türkistan'daki Rus askerinin sayısı 200 bini geçiyordu (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-60, Op.-1, D.-406, L.-24). Asker gücü sayesinde Sovyetler milli mücadeleyi bertaraf etmiş, Enver Paşa'nın ölümünden sonra ise milli mücadele hareketi birliğini muhafaza edememiş ve zamanla küçük bölümlere ayrılmıştır.

Arşiv belgelerindeki bu kayıtlar Orta Asya'daki milli mücadeleye yeni bir kuvvet kazandıran Enver Paşa'nın hizmeti konusunda bilgi edinmemizi sağlayacak ve bu konuda yapılacak çalışmalara da ışık tutacak diye düşünüyoruz.

Açıklamalar

¹ 1919'da Türkistan'da Sovyetlerin idaresini sağlamak amacıyla Bolşevik Partisi Merkez Komitesinin yanında Türkistan bürosu kurulmuştu, 1921 yılından itibaren bu büro "Türk heyeti" adıyla anılmaya başladı. 1922'dan sonra ise Rus Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya bürosu diye adlandırılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

RDSSTA: F.-17, Op.-3, D.-154, L.-3.

RDSSTA: F.-5, Op.-2, D.-315, L.-83.

RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-106, L.-15-16.

RDSSTA: F.-558, Op.-1, D.-2304, L.-1.

RDSSTA: F.-558, Op.-1, D.-2304, L.-1.

RDSSTA: F.-5, Op.-1, D.-2156, L.-106-110.

RDSSTA: F.-588, Op.-1, D.-2280, L.-1-8

RDSSTA: F.-588, Op.-1, D.-2291, L.- 1

RDSSTA: F.-85, Op.-23, D.-46, L.-1-6

RDSSTA: F.-85, Op.-1, D.-2329, L.-1-2.

RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198

RDSSTA: F.-85, Op.-25, D.-70, L.-1-2.

RDSSTA: F.-17, Op.-85, D.-77, L.-198

RDSSTA: F.-17, Op.-112, D.-274, L.-44.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-85, Op.-25, D.-70, L.- 1-2.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-60, Op.-1, D.-406, L.-24.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi: F.-85, Op.-25, S.-70, L.-1-2).

Diğer Kaynaklar

- Bademci, Ali (1975). *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*. İstanbul: Kutluğ Yay.
- Baymahanov K. (2004). "Enver Paşa Buhara'da". *Kazak Milli Üniversitesinin Haberci Bülteni* 4: 35.
- Castagne, Joseph (1991). *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*. İstanbul: Orkun Yay.
- Galinkov, D. L. (1975). *Kruşeniye Antisovetskogo Podpoliya*. Moskova.
- Vdoviçenko D. I. (1997). "Enver Paşa". *Voprosı Istorii* 8: 48-54.
- Yamauchi, Masayuki (1995). *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a*. İstanbul: Bağlam Yay.

Russian Documentary Sources about the Political Activities of Enver Pasha in Central Asia

Haziretali Tursun*

Dânâ Moldabaeva**

Abstract

This article explores the support and services Enver Pasha gave to Turkestan's national struggle for independence based on the documentary sources kept in the Moscow archives. The article analyzes the political relations between the Soviet Government and Enver Pasha by connecting these to historical events. It also explores how the Young Turks movement in Turkestan became stronger, turning into an armed struggle under the leadership of Enver Pasha and how Enver Pasha contributed to making the idea of national independence gain wider ground among the public.

When Turkic Republics become fully independent states, archival documents, which could not be published due to political pressure and fear of persecution, will be revealed, and highly interesting and significant issues related to Turkestan's national struggle will come to light.

Keywords

Enver Pasha, Moscow archives, Turkestan, Basmachi movement, national struggle

* Assoc. Prof. Dr., Ahmet Yesevi University – Türkistan / Kazakhstan

** Dr., Suleyman Demirel University – Almaty / Kazakhstan
danamoldabaeva@mail.ru

Источники московских архивов о поддержке Энвер Пашой национальной борьбы народов Центральной Азии

Хазиретали Турсун*
Дана Молдабаева**

Аннотация

В данной статье на основе документальных источников, хранящихся в московских архивах показана деятельность Энвер Паши в поддержку национального движения Туркестана. Политические отношения между Советским правительством и Энвер Пашой рассматриваются в тесной связи с историческими событиями. Показана роль и деятельность Энвер Паши в приобретении движения младотурков Туркестана формы вооруженной борьбы во главе с Энвер пашой и распространении идеи национального освобождения среди народных масс. Данное исследование в основном опирается на архивные материалы.

На сегодняшний день, когда тюркские республики получили независимость, архивные источники, которые в советский период не могли быть опубликованы ввиду страха политического давления и преследования, открывают нам новые важные и интересные материалы по национально-освободительной борьбе Туркестана.

Перед современными историками стоит задача изучения и опубликования этих источников.

Ключевые слова

Энвер Паша, московский архив, Туркестан, басмачи, национально-освободительное движение

* Доцент доктор., МКТУ имени Х.А.Ясави – Туркестан / Казахстан

** Доктор., университета имени Сулеймана Демиреля – Алматы / Казахстан
danamoldabaeva@mail.ru

Osmanlı-Lehistan-Kırım Üçgeninde Diplomasi: Şah Mirza'nın Varşova Temsilciliği (1746-1747)

Hacer Topaktaş*

Öz

Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu dönemlerde birçok açıdan önem taşımıştır. Hanlığın siyasî ve iktisadî konularında olduğu kadar askerî ve diplomatik açıdan da Babiâli için kıymeti büyüktür. XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Kırım Hanları, Babiâli adına ya da onun bilgisi dahilinde, yer yer de Babiâli'nin hükmünden kurtulmak amacıyla çeşitli devletlere diplomatik heyetler göndermiştir. Şah Mirza'nın Varşova misyonunun dikkatli bir tetkiki, Kırım Hanlığı ile ortak münasebetleri bağlamında XVIII. yüzyıl Osmanlı-Leh ilişkilerinin farklı bir boyutunu ve Avrupa siyaset arenasındaki gizli çekişmeleri gösterir. Böylece Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748) sırasında Fransa'nın Doğu Avrupa'da izlediği politikaların İstanbul-Varşova-Bahçesaray üçgenine yansımalarından bazı kesitler görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Kırım Hanlığı, Lehistan, Osmanlı Devleti, Fransa, Şah Mirza, diplomasi, Avusturya Veraset Savaşları

Giriş

XV. yüzyılda gücünü yitiren Altın Orda Devleti'nden ayrılarak bir hanlık haline gelen Kırım Hanlığı (1420), Karadeniz'in ve Doğu Avrupa'nın jeopolitik konumu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Osmanlı Devleti de İstanbul'un fethinden sonra dikkatini Kırım ve çevresine yönelir. 1475'te Kırım'da meydana gelen karışıklıklardan faydalanan Osmanlı Devleti, I. Mengli Geray ile antlaşma yapar ve böylece Kırım Hanlığı,

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatı Bölümü – İstanbul / Türkiye
hacertopaktas@gmail.com

Osmanlı sultanının tabiliğini kabul eder (bk. İnalçık 1944: 185-229; 1948: 478-489, Spuler 1986: 137, Ürekli 1989: 16-20).

Bundan sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde önemli bir etken olan Kırım Hanlığı, Lehistan ile yürütülen ilişkilerde de mühim bir yere sahiptir. Adı geçen coğrafyada mevcut devletlerin genişleme politikaları sebebiyle sık sık mücadeleler yaşanmıştır. Mesela daha Osmanlı tabiliğine girdiği ilk zamanlarda Lehistan ile mevcut husumetinden dolayı, Kırım Hanı Lehistan elçilerine *padişâhla barışmadıkça kendilerini de düşman saymaları gerektiğini* belirtmişlerdir (Kurat 1940: VII, İnalçık 1944: 486). Yine hanlar, XVI. yüzyılın ilk yarısında Moskova'ya karşı Lehistan hanedan ailesi *Jagiellonlar* ile birçok defa işbirliğine gitmiştir (Gökbilgin 1973: 10-11, 19-53, Fisher 2009: 66-67). Bunun yanında Rus ilerlemesine karşı genelde Osmanlı'nın yanında yer alan hanlar, İran ve Avusturya ile olan savaşlarda da fayda sağlamışlardır. Ancak Kırım Hanlığı'nın yönetim geleneğine göre, hanların seçimi meselesinde ailedeki her fert aynı hakka sahiptir. Bu durumdan kaynaklanan çekişmeler, han ailesinin kimi mensuplarının bazı zamanlar Osmanlı Devleti'ne karşı diğer komşularla antlaşmaya gitmesine sebep olur. Bunun yanında Osmanlı Devleti adına savaşarak onun bir komutanı gibi muamele görmekten hoşlanmayan bazı hanların Osmanlı tâbiliğinden kurtulma teşebbüsleri de söz konusudur. Kırım hanlarının yer yer Lehistan topraklarına izinsiz akın düzenlemeleri Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında problem çıkmasına neden olsa da,¹ hanlar birçok kere Lehistan cephesinde Osmanlı Devleti adına hizmet etmişlerdir. Mesela XVII. yüzyılda III. İslâm Geray Han, Ruslara ve Kazaklara karşı seferler düzenleyerek, Zaparog Kazaklarını Lehistan'dan ayırıp kendi tarafına çekmeyi başarır. (bk. XVII. yüzyılda Rusya, Kırım ve Osmanlı Devleti arasındaki rekabet ilişkileri ile ilgili bir değerlendirme için İnalçık 1986: 175-211) Yine aynı han, Lehistan'a seferler düzenlediği gibi yürüttüğü politika gereği İsveç ile Lehistan aleyhine siyasî ilişkiler içerisine girmiştir. Bunun yanında Kırım hanları, II. Viyana Kuşatması'nda (1683) alınan yenilgiden sonra Rusya ve Lehistan'a karşı Kırım'ı korumuşlardır. Ancak XVIII. yüzyılda gittikçe artan Rus saldırıları, Kırım'ın yüzyıl sonunda Babiâli'nin elinden çıkmasına neden olmuştur. 1768-1774 Savaşı, Kırım için de bir felakettir ve bundan sonra han ailesi arasında baş gösteren kargaşalar da Rusların Kırım'ı Osmanlılardan koparmasına yardım etmiştir. Hanlık, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış ve 1783'te Rusya'ya bağlanmıştır (İnalçık 2002: 453-454 ayrıntılar için bk. Fisher 1970; 1998: 93-121).

Avusturya Veraset Savaşları'na Kadar (1740-1748) Osmanlı-Lehistan-Kırım Üçgeninde Diplomasi ve Elçi Trafikğine Genel Bir Bakış

Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu dönemlerde askerî, iâşe ve ekonomik alanlarda faydalarının yanında, diplomasi ve haber edinme konularında da önemi haizdir. Bunun dışında Avrupa'da mevcut denge sisteminde Osmanlı Devleti için olduğu kadar, diğer devletler açısından da mühim bir pozisyonu vardır. Hanlık, komşularına gönderdiği adamlar ve casuslar ve resmi yollarla girilen diplomatik faaliyetlerle Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Kafkaslar siyasetinde önemli bir yer edinmiştir. Bu bakımdan bizzat Kırım hanlarının Varşova'ya gönderdiği ve Lehistan krallarından Bahçesaray'a gelen diplomatların faaliyetleri bu coğrafyada yürütülen siyasetin takibi açısından mühimdir. Erken dönemlerde başlayan bu diplomatik bağların boyutunu ve mahiyetini anlamak, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti nezdindeki konumunu belirlemek açısından da incelenmelidir.²

Bu bağlamda Kırım-Lehistan hattında ilk diplomatların XV. yüzyılda görülmeye başlandığını söylemek gerekir. Kırım Hanlığı'nın kurulmasına mukabil Hacı Geray Han 1461'de Lehistan'a gönderdiği yarlık vasıtasıyla Kral Kazimierz'le ilişkilerini düzenler (Podhorodecki 1987: 16-17, Kołodziejczyk 2011: 14-15). Diğer taraftan hanlığın Litvanya Büyük Dükü'ne gönderdiği elçiyle bu coğrafyada ilişkilerini rayına oturtmak istediği anlaşılmaktadır³ (Długosz 1997: 540-558). 1467'de ise Nur Devlet'in yeni han olduğunu ilan için Lehistan'a gelen Kırım elçisi Koşar'a mukabil, Leh Kralı Kazimierz, Borowski'yi Kırım'a tebrik için göndermiştir (Długosz 1997: 563-564, Kołodziejczyk 2011: 18). Bundan sonraki yıllarda da yeni Kırım hanlarının ve Leh krallarının barışın devamına ilişkin mektupları ve hanların yarlıklarını iletme üzere elçilerin gelip gittiği sıkça görülür. Ayrıca Kırım hanlarının Moskova, Litvanya ve diğer bölge güçleriyle zaman zaman giriştiği işbirliği ya da mücadele dolayısıyla bozulan ikili ilişkilerin yeniden normale dönüştürülmesi yolunda gerçekleştirilen elçilikler de söz konusudur.⁴ Sultan Süleyman döneminde Kırım hanlarının İstanbul'a bağlılıkları daha da pekişmiş ve bu durum Kırım-Leh ilişkilerine de yansımıştır. 1531'de İstanbul'dan dönen Leh elçisi Jan Ocieski vasıtasıyla gönderilen mektupta, Lehistan Kralı Zygmunt'un Kırım hanı ile ayrıca görüşmelerde bulunmasına gerek olmadığı, zira hanın makamını sultana borçlu olduğu ve ona uymakla yükümlü olduğu belirtilir (Abrahamowicz 1959: 41, Dziebuński 2005: 85, Kołodziejczyk 2011: 72-73). Yine Tatar akınları dolayısıyla oluşan gerilimleri düzeltmek için de elçiler gönderilmiştir. 1551'de I. Devlet Geray Han'ın Lehistan'a gönderdiği elçilik heyeti, bu akınların tekrarlanmayacağı yönünde edilen yeminle ve barışı muha-

faza sözüyle nihayetlendirilir (Kołodziejczyk 2011: 90). Fakat bundan sonraki dönemde de sınır boylarındaki akınlar ve ihlaller devam etmiştir. 1564'te Kırım'a ve İstanbul'a birer elçi gönderen Lehistan Kralı Zygmunt August, sınırda meydana gelen talan ve akınların durdurulup alıkonulan esir ve malların iadesi yönünde tavır koymuş, bunun üzerine Osmanlı Sultanı Süleyman, Kırım Hanı Devlet Geray'dan akınlarına son vererek aldığı esir ve malları teslimi yönünde hüküm göndermiştir (Gökbilgin 1973: 61-62).

1569 yılında Zygmunt August'un varissiz ölümü, aynı yıl Lehistan-Litvanya Birliği'ni daha sıkı bağlarla bütünleştirir. *Lublin Birliği* ile birliğin iki üyesi arasındaki bağlar daha da güçlenmiş, birlik birçok açıdan tek bir devlet konumuna gelmiştir. Yine 1572'den itibaren Lehistan'da krallar çoğu asillerden kurulu Sejm (Seym) adlı meclis tarafından seçilmeye başlanmıştır.⁵ 1596'da Varşova'nın başkent olmasıyla Varşova-Bahçesaray arasında yeni bir diplomatik hat oluşur. Ancak zaman zaman Vilnius ve Krakov'a elçilerin gittiği de olmuştur. 1576'da Osmanlı tarafının da desteklediği Stefan Batory Lehistan Kralı olunca, yeni kral İstanbul ve Bahçesaray'la ilişkilerini pekiştirip Moskova'ya karşı bir hareket planlar. 1577'de gönderilen elçi Jędrzej Taranowski'den haber alınamayınca 1578'de Marcin Broniowski Kırım'a gönderilir.⁶ Elçiler ertesi yıl tekrardan Leh kralının Kırım Hanı II. Mehmed Geray ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin baskısını teminat altına almak üzere İstanbul ve Bahçesaray yollarına düşmüştür (Kołodziejczyk 2011: 103-104). Bölgedeki güç çekişmeleri yüzünden hemen her yıl Osmanlı-Kırım-Lehistan hattında elçiler gelip gitmiştir.⁷

XVII. yüzyılda Kırım-Lehistan arasındaki diplomatik heyetler ve görüşmeler, bu yüzyılda Osmanlı-Leh-Kırım arasında sıkça meydana gelen savaşlar ve ertesinde yürütülen müzakerelerle paralel işlemiştir.⁸ Yüzyılın ilk çeyreğinde Muzaffer Ağa, Sefer Gazi, Can Anton Spinola Lehistan'a; Zbrożek, Oleszko, Krauzowski ise Kırım'a elçilikle görevlendirilir. 1621 Hotin Seferi sonrası Osmanlı-Leh ilişkileri normale dönüşü de 1624'te I. Şahin Geray Sultan ile Osmanlı Devleti'nin arası açılmış ve bu durumda Şahin Geray, Leh Kralı III. Zygmunt'a Kili, Akkerman ve Bender'i alması için yardım teklif etmiştir. Hatta İran-Lehistan-Kırım arasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak dahi gündeme gelirken Kazakların da buna iştiraki Kırım hanınca talep edilmiştir. Buna karşın Osmanlı tarafı III. Mehmed Geray'ı Kırım Hanı olarak tanıyarak Şahin Geray'ın oyununu bozmuş ve nihayetinde 1625'te Lehistan'a gönderilen Sefer Gazi Bey'in elçiliği vasıtasıyla Kırım-Lehistan ilişkileri sağlamlaştırılmıştır (Wisner 1982: 83-86, Kołodziejczyk 2011: 134-138).

XVII. yüzyıl boyunca bölgede değişen dengeler dolayısıyla taraflar sık sık saf değiştirmekte ve bu yüzden de birçok diplomatik heyet oluşturulmaktadır. 1650'de Rusya'ya karşı ortak hareket amacıyla elçilerden Mustafa Ağa Varşova'ya, Wojciech Bieczynski Kırım'a görevlendirilir (Wójcik 1982: 194). 1654'te Varşova'ya gelen Kırım elçisi Süleyman Ağa, barış ve askerî ittifak için görüşmelerde bulunurken, dönüşünde Leh elçisi Mariusz Jaskóski'yi beraberinde Bahçesaray'a götürmüştür (*Kırım Yurtına ve Ol Taraflara Dair Bolgan Yarılgılar ve Hatlar. Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar* 2009: 494-496, Wójcik 1982: 197-199, Augustiewicz 2009: 46-60, Kołodziejczyk 2011: 434-435).⁹ Osmanlı Devleti'nin 1672 Kamanıç Seferi'ne Kırım Hanı I. Selim Geray Han da iştirak eder. Fakat Han, Kırım'ın Babiâli'ye daha fazla bağlanmasını kendi geleceği açısından tehlikeli gördüğü için 1673-1676 yıllarında yaşanan savaşlara çeşitli bahanelerle doğrudan destek vermemeyi, ama aracılık etmeyi yeğlemiştir (Wagner 2009: 320-321). 1674'te Lehistan Kralı olan III. Jan Sobieski, Han Selim Geray'ın bu endişesini hem Hanlık hem de Lehistan lehine kullanmak üzere diplomatik faaliyetlere girişse de Żurawno'daki kuşatmada Kırım Hanı Selim Geray Osmanlı tarafında yer alır ve antlaşma görüşmelerinde aktif rol oynar.¹⁰ 1683 Viyana Kuşatması esnasında ise Leh Kralı, Kırım Hanı Selim Geray'a elçisi Tomasz Golczewski vasıtasıyla barış teklifiyle birlikte diğer Müslüman devletler gibi bağımsız bir devlet olmayı teklif etse de handan buna dair net bir cevap alamamıştır.¹¹ 1686'da Moskof-Leh işbirliği Kırım Hanlığı'nı sonlandırmayı hedeflemiş, ama bu plan başarılı olamamıştır (Kołodziejczyk 2011: 192-193).

Karlofça Antlaşması sonrası XVIII. yüzyıl başlarında yaşanan Büyük Kuzey Savaşları (1700-1721) İstanbul-Varşova-Bahçesaray arasında bir dizi diplomatik hadiseye sebep olur. Belirtilen savaşta İsveç'i destekleyen Babiâli, III. Jan Sobieski'den sonra Leh tahtına oturan II. August yerine Stanisław Leszczyński'yi desteklemektedir. 1709'da İsveç Kralı XII. Karl'ın yenilgisi akabinde 1711'de Prut fırsatını Baltacı Mehmed Paşa değerlendirememiştir. Osmanlı Devleti'nin Kazakları desteklemesi dolayısıyla gerilen Osmanlı-Leh ilişkilerinin rayına oturtulması için iki başkent arasında elçiler gelip gider. Stanisław Chomętowski'nin (Chomentowski) Karlofça Antlaşması'na saygı gösterilmesi yönünde uyarıları hedefleyen İstanbul elçiliğiyle nihayet Osmanlı-Leh ilişkileri normale dönmüştür¹² (Gierowski 1982: 365-366, 412). Ayrıca Bahçesaray'dan gönderilen Ulan Mirza ve Süleyman Ağa da II. August'a Kırım Hanı'nın teminatını sunar (bk. Link-Lenczowski 2003, Podhorodecki 1987: 243-244).¹³ 1733-1738 yıllarında meydana gelen Lehistan Veraset Savaşları ve 1736-1739 yıllarındaki Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları sonrasında yeni Lehistan Kralı III. Au-

gust, hem Babıâli hem de Bahçesaray'la ilişkilerini düzenlemek için birer elçi göndermiştir. Zira bu savaşlarda Kırım saldırıya uğradığı gibi tarafsız olduğu halde Lehistan, Rus askerlerinin topraklarından geçişine mani olmamıştır. Paweł Benoe İstanbul'la, Józef Łopuski Bahçesaray'la Lehistan'ın dostane ilişkilerini tesis etmekle görevlendirilir (Konopczyński 1936: 146-153, Gierowski 1982: 382-383, 2005: 244, Topaktaş 2006: 380-381). Nihayet Leh elçisi Benoe, 1742'de yeni han II. Selamet Geray'dan aldığı dostluk antlaşmasıyla ilişkileri tatlıya bağlar.¹⁴ 1740-1748 yıllarında bütün Avrupa'yı saran Avusturya Veraset Savaşları'na direkt olarak katılmayan Osmanlı Devleti, iki kutuplu Avrupa'nın büyük güçlerince taraf olarak görülme istenmekte ve Kırım Hanlığı'nın da bu bağlamda Lehistan'la temasları bulunmaktadır.

Şah Mirza'nın Lehistan'a Gönderilmesi Meselesi

1746'da Lehistan'da meydana gelen hadiseler ve toplanacak olan Sejm hakkında bilgi edinilmesi ve gözlemci bir kişinin gönderilmesi gereğine ilişkin Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Michael-Ange Castellane (1741-1747) bir takrir sunmuştur (BOA, İE-H: 2006). Takrire göre Fransa elçisi Kırım Hanı'nın Lehistan'da toplanacak Sejm'e bir gözlemci göndermesinin yerinde olacağını bildirmektedir. Bu takririn Sultan I. Mahmud tarafından uygun görülmesi neticesinde Kırım Hanı II. Selim Geray (1743-1748), Osmanlı Devleti adına Şah Mirza'yı Lehistan'a yollar. Şah Mirza'nın dönüşü ertesinde sunduğu raporundan anlaşıldığı üzere kendisi 1746 güzünde Lehistan'a gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁵ Ancak 1747 başında Fransa Kralı XV. Louis'in oğlu Louis Ferdinand de Bourbon Dauphin de Viennois ile Leh kralı III. August'un kızı Maria Józefa Karolina Saska'nın düğün merasimi gerçekleştirilecektir. Düğün, kaynaklara göre 9 Şubat 1747'de Versailles'da gerçekleşir. Takririnde bildirdiği üzere Şah Mirza yola çıkışının 32. günü Varşova'ya varır. Kendisi Varşova'ya ulaşmadan 12 gün önce ise Sejm dağılmıştır (BOA, İE-H: 2006). Sejm'in 14 Kasım'da dağıldığı göz önüne alınırsa Şah Mirza, 26 Ekim'de Bahçesaray'dan yola çıkmış ve 26 Kasım 1746'da Varşova'ya gelmiş olmalıdır.

Ancak raporunda da bildirildiği üzere Şah Mirza, Leh Kralı III. August Dresden'e nikâh törenine katılmak üzere gittiği için kralla görüşmemiştir. Fakat nikâhın Versailles Sarayı'nda gerçekleştiğini düşünürsek, neden Dresden'de nikâh olacağını bildirildiğine dair elçi Şah Mirza'nın diplomatik bir manevrayla karşılaşp karşılaşmadığını sorgulamak gerekebilir. Ayrıca Sasların yani II. ve III. August'un Saksonya Elektörü olarak genelde elektörlüğün başkenti Dresden'de bulunmayı tercih ettiklerini de düşünürsek, belki önce Dresden'de bulunup, sonrasında Versailles'a gitmeyi plan-

ladığı fikri de makul gözükmektedir. Ya da Versailles'daki nikâh haricinde, önce Dresden'de ayrı bir nikâh merasimi yapılmış olabilir.

Şah Mirza'nın Lehistan'a gönderilme meselesi o zamanlarda ehemmiyetini yeniden kazanan bir politikanın, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni Lehistan hususunda aktif hale getirip, yanına çekme çabalarının bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Zira bilindiği üzere Fransa'nın ve XV. Louis'nin öncelikli politikalarından birisi Lehistan meselesidir. 1733 yılında yaşanan Lehistan kralı seçiminde emeline kavuşamamış olan XV. Louis¹⁶, bundan sonraki Lehistan kralı seçimi için faaliyetlerini sürdürmüş ve Varşova'dan ilgisini eksiltmemiştir.¹⁷ Bu amaçla Yediyıl Savaşları'na (1756-1763) kadar sürecek bir siyasetin icabı olarak önce Castellane ve Desalleurs'u, sonrasında ise Vergennes'i Osmanlı Devleti'ne gönderir. Avrupa'nın bütün belli başlı devletleri -İngiltere, Prusya, Rusya, Avusturya gibi- Lehistan krallık seçimlerine her zaman dikkat etmiş ve bu sebeple Sejm toplantılarında gözlemci bulundurmuştur. Osmanlı Devleti de bu durumun ehemmiyetini göz ardı etmediği gibi Fransa da o zamanki dünya siyaseti gereği, Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeyi, Osmanlı Devleti'ni yanına çekmeyi istemektedir. Lehistan her zaman Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yürütülen siyasi ilişkilerde önemli bir unsurdur. Diğer Avrupa devletlerine karşı Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içine girmeyi kendince uygun gören Fransa, Lehistan üzerinde sürdürdüğü politikaya Osmanlı cephesinden destek bulmak istemektedir. Bu bağlamda Kırım Hanlığı da Avrupa muvazenesinde Lehistan ile sürdürülen ikili ilişkilerde önem taşımaktadır.¹⁸ Dahası coğrafi konumu göz önüne alındığında, Avrupa uluslararası sistemi içerisinde Kırım, Rusya-Lehistan-Fransa-Osmanlı Devleti dairesinde odak noktalardan biridir.

Şah Mirza'nın Varşova'ya gönderilmesi aynı derecede, 1740'ta başlayan Avusturya Veraset Savaşları'nda meydana gelen kutuplaşmayla ilgilidir. Bu teşebbüs, her ne kadar savaşın dışında kalsa da Babıâli'yi kendi siyasetine destek vermesi için Fransa'nın teşviklerinin bir yansıması olarak da yorumlanabilecek bir hamledir. Söz konusu savaş Habsburg hükümdarı VI. Karl'ın ölümüyle kızı Maria Theresa'nın başa geçmesinin kanunî olmadığı bahanesiyle Prusya ve Fransa'nın Habsburglara meydan okuması nedeniyle başlar. Habsburgların destekçileri ise İngiltere, Hollanda, Sardunya ve Saksonya (Saksonya Elektörü olarak Leh Kralı II. August)'dır (Scott 2006: 47-49). Sekiz yıl süren savaşlar nihayetinde bundan kazançlı çıkan sadece Prusya Kralı II. Friedrich olacak, Avusturya'dan Silezya'yı aldığı gibi bu tarihten sonra Avrupa sahnesinin yeni başrol oyuncularından birisi olarak yükselecektir. Fransa ve Lehistan genel olarak iyi ilişkiler içinde olmalarına

rağmen bu savaş, Saksonya Elektörü olarak III. August'un Fransa'nın karşı grubunda yer almasına şahit olur (Mediger 1970: 200-208, Rostworowski 2004: 325-332). Fakat yine de Fransa'nın Lehistan üzerindeki ilgisini ve çıkarlarını kaybetmeme politikasını İstanbul ve Bahçesaray'da yürüttüğü aktif siyasette görmek gerekir. 1746'dan itibaren artık mevcut savaşı sonlandırmak için girişimler başlamıştır. 1746'da Hollanda, İngiltere ile Fransa arasında arabuluculuk temaslarını yürütmektedir (Rostworowski 2004: 331). Bu bakımdan Lehistan Kralı ve Saksonya Elektörü III. August'un kızıyla Fransa Kralı XV. Louis'nin oğlunun evlilikleri bu savaş dolayısıyla gerilen kadim dostluğun yeniden tesisi açısından manidardır.

Avusturya Veraset Savaşları esnasında Lehistan ve Saksonya politik açıdan tam bir karmaşa ve kararsızlık sergilemiştir (Gierowski 2005: 244). Başlangıçta bir kısım asilzade Prusya kralını desteklemiş, hatta III. August 1742'de Prusya Kralı II. Friedrich'in yanında yer almış, ama bu kendisine hiçbir kazanç getirmemiştir. Bundan sonra yeni Rus Çariçesi Yelizaveta ve İngiltere Kralı II. George'un Maria Theresa'yı desteklemesiyle III. August, bu sefer Avusturya ve Rusya ile ittifak ederek Prusya karşıtı cepheye yer alır. 1745'te Varşova'da İngiltere, Hollanda, Avusturya ve Saksonya arasında imzalanan antlaşmayla da Lehistan için büyük kazançlar öngörülmektedir. Fakat Prusya Kralı 1745'te Silezya'da tekrar galip gelir (Black 1990: 104-106, Scott 2006: 60-61). Bununla birlikte Lehistan içerisindeki kaos Silezya ile ilgili net bir politika geliştirilememesine neden olur. 21 Nisan 1746'da ise Fransız diplomasisinin gayretleri Varşova'da meyvesini verir ve XV. Louis, III. August ile Lehistan ve Saksonya'yı bağlayan ve Lehistan'a *teşvik primini* içeren bir antlaşma imzalar. Ancak bu durumda Saksonya, Avusturya tarafında yer alamayacaktır. Fakat Rusya ve Avusturya bunu bozmak için karşı faaliyetlere girişir ve 1746 Sejmi de muhtemelen Prusya'nın parasal oyunlarıyla dağılır. Hatta Lehistan 1748'de Rus askerlerinin Maria Theresa'ya yardım için topraklarından geçişine dahi ses çıkaramamıştır (Gierowski 2005: 244-246).

Diğer yandan İstanbul'daki Fransa elçisi Castellane, Avrupa'da sürmekte olan savaşla ilgili Babiâli ile tedbiren bir antlaşma imzalamak istemiştir. Fransa ve müttefikleri lehine tasarlanan ittifak projesini, Babiâli bürokratları savaşın bitmeye yakın olduğu ve durup dururken devleti tehlikeye atmanın gereksizliği düşüncesiyle imzaya taşımamıştır (Hammer 1993: 81-82, Zinkeisen 2011: 601). Ayrıca 1747'de Avusturya elçisi Penkler'i şaşalı bir törenle kabul edip Belgrad Antlaşması'nı süresiz uzatması (Jorga 2005/IV: 373-374) Babiâli nezdinde Fransa elçisinin etkin siyasetinin düşüğünü göstermektedir.¹⁹ Hatta Osmanlı Devleti 1748'de Mustafa

Hattî Efendi'yi mevkufatçı gibi yüksek bir rütbeyle Viyana'ya elçi tayin eder.²⁰ Buna rağmen Castellane'in halefi Desallieurs daha sonra da yılmadan Fransa'nın İstanbul'daki bu daimî politikasına yönelik faaliyetlerini sürdürecektir. Nitekim Yediyıl Savaşları başında Sultan III. Osman ile Fransa Kralı XV. Louis'nin arasında imzalanan dostluk antlaşmasında Lehistan'da kral seçimi ve diğer devletlerin buna müdahalesi üzerine gizli bir madde bulunmaktadır (Anafarta 1979: 34).

İşte Şah Mirza'nın Mart-Nisan 1747 (Rebiül-evvel 1160) tarihli taktirinden Avusturya Veraset Savaşı esnasında Avrupa'da yaşanan çekişmelerin farklı bir boyutunu ve bunun Doğu Avrupa diplomasisine yansımalarını, Fransa'nın yürüttüğü bahsi geçen politikanın Osmanlı Devleti ve Kırım üzerindeki izlerini ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti siyasetindeki yerini görmek mümkündür. Nitekim XV. Louis ile III. August, tam da Nisan 1746'da Saksonya'yı Avusturya tarafında yer almaktan men eden antlaşmayı imzalamıştır. Antlaşma ertesinde hâlâ Varşova'daki belirsizlik ve muharip güçlerin entrikaları devam ettiği için, İstanbul'daki Fransa elçisi Castellane, Fransa'nın III. August'la antlaşmasını teminat altına almak için bu konuda Babiâli'yi ve Kırım Hanlığı'nı da oyuna dahil etmek istemiş ve bu yüzden Sejm'e bir gözlemci gönderilmesi konusunda Babiâli'nin kulağına su kaçırmış olmalıdır. Babiâli'nin mevcut savaşa dahil olmasa da gelişmeleri yakından takip ettiği ve Avrupa devletler sisteminin kopmadığı da bu olguyla anlaşılacaktır. 1746 Sejmi'nin sonuçsuz dağılması, planlanan reform projelerinin yarım kalması ve bunun Prusya'ya faturalandırılmasından yola çıkarak Prusya'nın müttefiki Fransa'nın bu dolaylı gayretlerinin başarıya ulaştığı yorumuna gidilebilir.

Şah Mirza'nın Lehistan'dan Dönüşünde Getirdiği Mektuplar ve Takriri

Lehistan'ın başkenti Varşova'da toplanacak olan Sejm'e Kırım Hanı tarafından bir gözlemci gönderilmesi gerekliliğine dair İstanbul'daki Fransa elçisinin takriri neticesinde Şah Mirza'nın Varşova'ya gönderilmesi öngörülmüştür.²¹ İstanbul'daki Fransa elçisi Castellane, aynı zamanda Varşova'daki Fransa elçisi Charles-Hyacinthe de Galléan markiz de Salerne et des Issards'a (1746-1752) ve bahsi geçen Sejm'e katılmak üzere Fransa'dan gelecek olan Fransız elçisine, Kırım temsilcisi Şah Mirza vasıtasıyla yollanmak üzere bir kısım mektubu gizlice teslim edilmek üzere Kırım Hanı'na göndermiştir. Ancak Şah Mirza götürdüğü mektupları fırsat yakalayamadığından Fransız elçisine teslim edemez. Şah Mirza'nın dönüşünde Leh Kralı III. August ve Baş Hatman Józef Potocki'den getirdiği mektupları ve Mirza'nın taktirini Kırım Hanı II. Selim Geray İstanbul'a yollar (BOA İE-H: 2006). Ayrıca Kuban Seraskeri Saadet Geray'dan ve onun

adamlarından alınan havadislere dair mektuplar da gönderilen mektuplar arasında bulunmaktadır. Kırım Hanı gönderilen raporda yer alan mektuplara dair açıklama yapmıştır. Belirttiğine göre Leh Kralı III. August, Fransa Kralı XV. Louis'nin oğlu ile kızı Józefa'nın Dresden'de nikâh ve düğün merasimi yapılacağı için Varşova'dan ayrılmıştır. Bu nedenle Mirza, Leh kralı ile görüşmemiş, fakat Leh Kralı III. August, Şah Mirza ile Kırım Hanı II. Selim Geray'a hitaben bir mektup göndermiştir. Mektupta kral, Şah Mirza ile görüşemediği için üzgün olduğunu, iki taraf arasında mevcut dostluğa riayet edilip, korunmasına özen gösterildiğini bildirir. Kırım Hanı'nın Divan-ı Hümayun'a katılmak üzere İstanbul'da bulunmasının kendilerini memnun ettiğini²² ve Fransa Kralı ile evlilik yoluyla kurulan akrabalığın Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkileri kuvvetlendirdiğini ve dostluğun devamına engel olmayacağını yazmaktadır. Baş Hatman Józef Potocki'nin (1673-1751)²³ hana gönderdiği mektupta, hanın kendilerinden Osmanlı Devleti'ne olan iyi dileklerini bildirmesini, hanın Osmanlı Devleti'nden büyük ihsan gördüğüne dair birçok haber aldıklarını, Fransa ile kurulacak olan akrabalığın Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri daha da iyileştireceğini kralın mektubunda belirtildiğine dair maulumatlar verilmektedir.

Şah Mirza'nın kısa takriri Lehistan'a gidiş-gelişi ve Varşova'da bulunduğu esnada meydana gelenler ve edindiği bilgiler üzerinedir. Şah Mirza, kral olmadığı için Baş Hatman ile üç kez görüştüğünü belirtmektedir. Buna göre Baş Hatman Józef Potocki, Şah Mirza'dan Kırım Hanı II. Selim Geray'ın Leh kralına gönderilen mektubun krala iletilmesi ve kraldan da cevabın gelmesi için bir süre beklemesini istemiştir. Baş Hatman görüşmede, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanı'na duyduğu iyi niyeti vurgulamak kendisi daha evvelden Osmanlı Devleti'ne sürgüne yollanmıştı- ve Lehistan'daki vaziyete dair geniş bilgiler vermektedir. Sejm'in sonuçsuz dağılmasına kendisinin neden olduğunu, Prusya Kralı II. Friedrich'in krallığını tanımaları için baskı yaptığını ama tanımadıklarını, ülkede *Prusya, Rusya* ve kendisinin de dahil olduğu *cumhur taraftarları* olmak üzere üç hizip oluştuğunu bildirmektedir.²⁴ Prusya kralının ülkeleri üzerinde emelleri olduğu gibi, özellikle Baltık Denizi kıyısındaki Gdańsk bölgesi üzerinde, İsveç ile ittifak halinde ve Rusya ile de bu yönde hesaplaşmaları olduğunu belirtmektedir. Hudut boylarına asker yığsa da İran'la meşgul olduğu için Rusya'nın batıya sefer düzenlemesinin pek ihtimal dahilinde olmadığını Potocki mektubunda belirtmektedir. Son olarak Baş Hatman, kendisinin mührü ve imzası olmadan birileri mektup getirir ise gelen kişiyi tutuklayıp, olaydan kendisini haberdar etmelerini istemektedir. Takrirden İstanbul'daki Fransa elçisinin Varşova'daki Fransa elçisine verilmek üzere gön-

derdiği mektubu, Mirza'nın Varşova'daki elçiyi takip etmek üzere peşine adam salındığı için veremeyip geri getirdiği de eklenmektedir.

Yine Kırım Hanı II. Selim Geray tarafından gönderilen mektup tercüme-lerine Kuban Seraskeri Saadet Geray'ın adamlarının edindiği bilgiler de eklenmiştir. Buna göre İran hükümdarı Nadir Şah'ın sınırdaki faaliyetle-lerinden, askerlerinin durumundan ve Karadeniz'in doğusunu çevreleyen coğrafyadaki gelişmelerden bahsedilmektedir.

Sonuç

Şah Mirza'nın Varşova misyonu, kendisinin Leh kralı III. August ile görüşememesi dolayısıyla ve Sejm toplantısı kendisinin Varşova'ya ulaşmasın-dan evvel veto edilip dağıldığı için geç kalınmış ve boşa giden bir vazife olmuştur. Ancak Baş Hatman ile görüşerek ikili ilişkilere dair dostluğun güçlendirilmesi fikirlerinin beyan edilmesi, Lehistan'da olup bitenlerle ilgili bilgi edinmesi dolayısıyla Şah Mirza, önemli bir vazifeyi yerine getirmişti. Bunun yanında Kırım'ın konumu dolayısıyla Osmanlı Devleti siyasetindeki yerini ve Kırım'ın kabataslak ikiye bölünmüş Avrupa devlet-ler terazisindeki önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca hanlığın Babıâli na-zarında mühim bir haber edinme kanalı olduğunu da gözler önüne ser-mektedir. Yine Şah Mirza'nın bu misyonu, Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerde henüz daimî elçilikleri olmamasına karşın, dünyada olup biten-lerden bîhaber olmadığını ve ne yollarla bilgi edindiğini de göstermektedir. Bu bakımdan Kırım Hanlığı için Osmanlı Devleti'nin *kuzeyinde gözetleme kulesidir* demek mümkündür.

Polonya arşivlerinde Şah Mirza'nın kabulüne dair belge olmamasını, ken-disinin III. August tarafından resmen kabul edilemeyişi ve kendisine *elçi* sıfatının verilmeyişine bağlamak gerekir. Bu bakımdan Şah Mirza'nın beraberinde götürdüğü mektupları baz alarak kendisine *nameres* veya Kı-rım hanının *temsilcisi* sıfatını vermek mümkündür. Yine 1752'de Grod-no'da yapılan Sejm'e Kırım hanının temsilcisi sıfatıyla *Şah Mirza* adlı birisinin gittiğini kaynaklar belirtmektedir (Konopczyński 1936: 156). Söz konusu Şah Mirza'nın 1746'da Varşova'ya giden Şah Mirza olması kuvvet-le muhtemeldir. Bu dönemde hemen hemen her Sejm toplantısında bir Kırım temsilcisi bulunmuştur. 1750 yılı Sejmi'nde Kırım Hanı'nı temsilen Mustafa Ağa bulunmuştur (Bennigsen 1978: 228-229, Podhorodecki 1987: 250, Hammer 1993/VIII: 137). 1754'te ise bu sefer elçi sıfatıyla Mahmud Ağa Varşova'dadır (BOA İE-H: 1715, AGAD, AKW, Dział Tatarski, k. 64, t. 32-33, Hammer 1993/VIII: 157-158). Yediyıl Savaşları'nın ardından ve 1763'te III. August'un ölümünden sonra bölgede den-geler değişmiştir. Bu dönemde Kırım Hanı Kırım Geray, Rusya karşıtı

gruplara destek için Lehistan'a girme hazırlıkları yapmış, fakat Babîâli, hanı Lehistan'a karşı hareketten men etmiştir (Anafarta 1979: 38-39). 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ise Kırım Hanlığı için çetin yılları getirmiş, direkt olarak savaşın içinde yer almıştır. Savaşın kıvılcımını çakan Lehistan'daki reformlara karşı oluşturulan Bar Konfederasyonu ile Kırım hanı temsilcileri de bu süreçte gidip gelecektir.²⁵ Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrası Kırım Hanlığı'nın bağımsız kalması ve 1783'te Rusya tarafından ilhak edilmesi, Babîâli'yi bu çok önemli stratejik toprağı kaybetmekle bırakmamış, Osmanlı-Leh ilişkilerinin ve Babîâli'nin Doğu Avrupa'daki istihbarat ve diplomasisinin mühim bir kolunu da budamıştır. Kırım Hanları bu yoğun diplomasi trafiğinde Lehistan'a gönderdiği elçilerini veya temsilcilerini genel itibariyle Babîâli'nin bilgisi dahilinde ve çoğu kere Osmanlı Devleti adına göndermiştir.

EK-Şah Mirza'nın Tavrı ve Mektupları (BOA, İE-H: 2006)

Varşova'da Lehlilerin meşveret-i küberâların olduğu ve mahall-i mezbûrede Hân-ı âlişân hazretleri tarafından mu'teber bir kimesnenin bulunması münâsib idüğü Âsitâne-i sa'âdette mukîm Françe elçisi tarafından bundan akdem takrîriyle ihbâr olunub ol vakt keyfiyyet rikâb-ı müstetâb-ı cihândârîye arz olundukda husûs-ı mezbûre irâde-i hümâyûn-ı hilâfet-penâhî dahi te'alluk idüb Hân-ı âlişân hazretleri tarafından ta'yîn olacak âdemin yedine virilmek için Lehde mükîm Françe Kapu Kethüdasına ve Françe Devleti tarafından meşveret-i mezbûreye gelecek Françe elçisine Hân-ı âlişân hazretleri tarafından ta'yîn olunacak kimesneye mevâdd-ı meşverete mahrem idüb her ne mukâvele-i keyfiyyet müzâkere olunur ise ta'yîn olunan kimesneye ifâde eylesüz deyü Âsitâne'de mukîm Françe elçisi birer mektûb tahrîr itmeğle mahall-i mezbûrede bir mu'temed kimesne ta'yîn eylemeleri husûsı ol vakt bir kıt'a kâ'ime ile müşârün-ileyhe tahrîr ve Françe elçisinin virdiği mektûblar dahi kâ'ime-i mezbûre ile Hân-ı müşârün-ileyhe tesyîr olunmuşdı el-haletü hâzihi mahall-i merkûme Hân-ı müşârün-ileyh hazretlerinin mukaddemâ ta'yîn eyledikleri Şah Mirza Ağa avdet idüb Leh kralından ve Baş hatmanından müşârün-ileyhin getürdüğü mektûbların asıllarını ve tercümelerini ve sa'ir evrâkı ve mûmâ-ileyhin takrîrini Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri keyfiyyet-i umurumuz bu deyü mübeyyin bir kıt'a kâ'imeleriyle Dersâ'âdete irsâl itmekle tahrîrât-ı mezbûre bu vechile hülâsa olunmuşdır.

Rebi' u'l-evvel sene 1160

Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri mâh-ı Rebi' u'l-evvelin yedinci günü Kavşan nâm mahalle nüzûl eyledikde mukaddemâ mahall-i mezbûre tesyîr eylediği mûmâ-ileyh Leh kralının ve Baş hatmanının birer kıt'a mektûblarıyla vürûd itmekle zıkr olunan mektûbların asıllarını ve tercümeleri ve mûmâ-ileyhin takrîrini ve Kupan (Kuban) cânibi seraskeri Sa'âdet Geray sultan- dan ve serasker-i müşârün-ileyhin ağasından Dağistan ahvâlini mutazam- mın Hân-ı âlişân hazretlerinin ağasına olmak üzere getürdüğü kıt'a-i kâ'imeyi çukadârlarıyla şimdi Dersa'âdete tesyîr eylediklerin ve bundan böyle etrâf u cevâbından isticlâb olunan hâleti pey-der-pey i'lâm idecekleri- rin Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri bir kıt'a kâ'imelerinde tahrîr ider.

Leh kralının Yozofeyi Françe kralının oğlu Delfine nişanlayub Leh memle- ketinden Françe memleketi hudûduna mütekârib olan Drezine nâm ma- halde âyinleri üzere akd-ı nikâh ve düğün olunması karârdâde olduğuna binâ'en Hân-ı âlişân hazretlerinin tesyîr eylediği Şâh Mirzanın vürûdî husûs-ı mezbûr için Leh kralının Varşova şehriden hareketi ve Drezineye azîmeti vaktine tesâdüf itmeğle mûmâ-ileyh ile kral-ı müşârün-ileyh mülâkî olamayub lisânen söyleşemediğine müt'e'essif olduğın ve mâ-beynde olan dostluğın ve hemcivârlığın hukûkına her-bâr ri'âyet ve gereği gibi hıfz u vekâyetine sa'y ve ihtimâm üzere olduğın ve Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri Bağçesaraydan hareket ve Âsitâne-i sa'âdetde divân-ı hümâyuna azîmet eylediğini ifâde eylediğine binâ'en kral-ı müşârün-ileyh kemâl mertebe memnûn ve mahzûz olduğundan gayrı Hân-ı müşârün-ileyhin Âsitâneye vürûdî Devlet-i Aliyye ile Leh Devleti beyninde olan sulh-ı mü'ebbedin te'yîdine bâ'is ve Hân-ı müşârün-ileyh ile olan hukuk ve hemcivâriyenin istimrârına iyâdî olması me'mûl idüğün ve Hân-ı müşârün-ileyh ile her husûsda kemâl-i dostlığa ve muhabbete kral-ı müşârün-ileyh zâmin idüğün ve Françe kralı hânedânı ile Leh kralı hânedânı beyninde bu vechile karâbet mukadder-i ilâhî olmağla Devlet-i Aliyye ile Françe devletinin beyninde kadîmî dostluk mütemâdî olduğuna binâ'en bu âna dek müstakırr olan dostluğın fi-mâ-ba'd kat'â helâl-pezîr olmamasına keyfiyyet-i karâbetleri dahi tesbit olacağı bi-iştibâh idüğün kral-ı müşârün-ileyh Hân-ı müşârün-ileyhe olan mektûbında tahrîr eylemiş.

Şâh Mirza Ağa ile Hân-ı müşârün-ileyh hazretlerinin Leh Baş hatmanına irsâl eylediği mektûb vârid ve mesrûriyyetlerini mûcib olub Devlet-i Aliyye Hân-ı müşârün-ileyhin azîmetinden gerek Leh kralı ve gerek cumhûrı memnûn olmağla Devlet-i Aliyye'ye vârid oldukda Leh kralı ve cumhûrı Devlet-i Aliyye'nin hulûs üzere hayr-ı hevâhı ve gâyet sadâkat ile hulûskârî olduğunı Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri ifâde eylemesi bi'l-cümle ümîd eylediklerin ve şimdi Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri Devlet-i Aliyye'nin

gâyet-i nüvâziş ve ikrâmına ve nihâyet tevkîr ve ihtirâmına müzehher olub yine sıhhat u selâmet ile avdet eylediği mesmû'ları olmağla bu keyfiyyet dahi hubûr-ı mevfürlarına vesile olduğın ve kral-ı müşârün-ileyh Varşovadan ne husûs için hareket ve azimet eylediğini ve Françe devleti ile meyânede karâbet mün'akd olacağını ve öteden berü Devlet-i Aliyye ile Leh cumhûrı beyninde olan dostluk Françe kralı meyânelerinde karâbet-i husûlinden dahi ziyâde olacağını kral-ı müşârün-ileyh mektûbıyla ifâde ve i'âm eylediğın ve düğün gâ'ilesiyle kral-ı müşârün-ileyh tarafından iktizâ iden cevab ile Mirza-i mûmâ-ileyhin sır'an i'âdesi mümkün olmayub bâdel-iktizâ iden cevab kral-ı müşârün-ileyh tarafından vürûd itmeğle derakab Mirza-i mûmâ-ileyhe i'âde olduğın ve mâbeynde olan dostluk ve hukuk da'imâ müstakırr olmağla bu bâbda Hân-ı alışân hazretleri tarafından dahi veledleri merhum Kaplan Geray hânın dostluğa mürâ'âtı misüllü hukuk ve muhabbete ri'âyet olunmak ricâ olduğın ve bâkî hulûs ve muhabbet ve Mirza-i mûmâ-ileyhin lisânen takrîrinden ma'lûm oldukda Hân-ı müşârün-ileyh hazretleri hüsn-i himmetini da'imâ üzerlerinden bî-dirîğ itmesini ricâ eylediğın Leh hatmanı bir kıt'â mektûbında tahrîr eylemiş.

Mirza-i mûmâ-ileyh Bağçesaray'dan çıktığının otuz ikinci günü Varşova'ya varub hâmil olduğı mektûbları Leh Baş hatmanına teslim eyledikde kral Saksonya'ya ve cumhûr tercümânı dahi âher mahalle gitdiler ve ben dahi buradan avdet ideceğim krala olan mektûbı bâ'de't-tercûme "krala irsâl ve cevâbını getürdürüm ol vakte değın sen ma'iyetimde tevfiik idersin" deyü, hatman-ı mûmâ-ileyh cevab itmeğle irtesi gün hatmân-ı mûmâ-ileyh mahall-i mezbûreden avdet ve Yozofe nâm mahalde on bir gün ve Ranuse nâm şehirde kırk beş gün meks idüb bâ'dehû Purut nâm kal'aya varub yirmi beş gün ikâmetden sonra mahall-i mezbûrede kraldan mektûb-ı hânînin cevâbı vürûd itmeğle hatman-ı mûmâ-ileyh kralın mektûbunu ve kendü mektûbunu virüb Mirza-i mûmâ-ileyhiye i'âde itmeğın onuncı günde Kavşan'a vâsıl olduğın ve Mirza-i mûmâ-ileyh Varşova'da hatman-ı mûmâ-ileyh mülâkatından sonra vakt-i müfârakatına gelince üç def'a hatman-ı mûmâ-ileyh ile mahfî sohbet idüb ibtidâ-yı kelâmında ben Hıristiyan olsamda Devlet-i Aliyye'nin çok iyiliğini ve lütfünü görmüşümdür evâ'il-i hâlde bir def'a memleketden çıkub gitdiğimde Hân-ı alışân hazretlerinin pederi Kırım hânı bulunmak takrîbiyle çok dostluğın müşâhede eylediğime binâ'en Devlet-i Aliyye'den ve bâ-husûs Hân-ı alışân hazretlerinden bu havâleye dâ'ir keyfiyeti ketm itmek ihtimâli yokdır ol memleketimizin ricâli iki fırka idi şimdi üç fırka oldu bir fırkası bizim gibi Cumhûr tarafı bir fırkası Moskovlu tarafı ve bir fırkası Prusya kralı tarafıdır bu def'a olan müşâvere netice-pezîr olur ise belki encâmı bir fenâ emri mûcib olur mülâhazasıyla müşâvereyi bozmağla ben sebep olmuşumdır hâlâ kralımız

çokluk işe karışmayub Prusya kralı benim kral olduğımı sizler dahi ikrâr idiniz deyü her-bâr haber göndermekle bizler dahi sen mütegalibeden zuhûr eylediğine binâ'en seni kral bilmeziz deyü cevap virüb ve bizlere krallığının tasdikini teklîfden maksûdı budur ki mukaddemâ Purus memleketinden olan vâfir mahalleri ve bâ-husûs Dansika'yı Lehlü zabt itmekle şimdi mesfûrın krallığını ikrâr itdiğimiz gibi zikir olunan mahalleri isterim deyü bizlere ta'aruz ve te'addî idecektir ve bu sene tedârîki kemâl merite küllî ve İsveç ile dahi gayet ittifâkı olub ve Moskovlunun kendü hudûdında ve hudûdî dâhilinde olan kal'alarında kışlak vechiyle vâfir askeri olub lâkin Acem tarafından Moskovın kemâl merite hassasiyeti olmakdan nâşî hâlâ memleketin öte tarafında olan askerini Acem semtine ta'yîn ve ol cânibe sevk eylediği muhakkak olmağla bu esnâda Purus kralı mukaddemâ Moskovlunun İsveç'den aldığı memleketleri yine İsveç'e vir dimesi zann-ı gâlib olub ve iktizâ-yı hâle göre Moskovlu dahi virmesi gâlib-i ihtimaldir ve bu semtlerde şimdilik vâkî' olan ahvâl bunlardır bundan sonra ifâdesi muktezâ-yı keyfiyyet vâkî' olur ise ben ifâde iderim lâkin bir menvâl-i muharrir memleketimizin bir fırkası Moskov semtlü ve bir gürühü Purus tarafı olmağla anların desîse-i ahvâl-i Lehe da'ir bâzı keyfiyyet Hân-ı âlişân hazretlerine tahrîr ve âdem irsâl olunur ise benim mührüm ve imzam olunmadığı sûrette elbette bir hileden hâlî olmamağla o mekûle varan âdemi tevkîf ve keyfiyeti bana tahrîr idüb benim tarafımdan haber varmayınca salıvir memelerini ricâ iderim deyü hatman-ı mûmâ-ileyh beyân ve ifâde eylediğin ve Mirza-i mûmâ-ileyh Varşova'ya varmazdan on iki gün mukaddem meşveretleri bozulduğuna bina'en cumhur ve anda olan Françe elçisi ve Purusya elçisi ve sa'ir kralların elçileri dağılub gitmeleriyle Âsitane'de mukîm Françe elçisinin mahall-i mezbûrede olan elçisine hafıyye virilmek üzere tahrîr eylediği kâğıdını viremeyüb girü getürdüğün Mirza-i mûmâ-ileyh tahrîr (ir) eylemiş.

Kuy/Koy(?) suyının kenarında Uç nâm mahalle Nâdir Şâh'ın on sekiz bin askeri ile bir hânı gelüb mahall-i mezbûrede kal'a yapıdırmağa mübâşeret idüb Kuy/Koy suyuna köprü yapırmak üzere tenbiye olındı ve Nâdir Şâh gelüb ol köprüden geçecektir deyü asâkirinin beynlerinde söylendiğini ve bundan mâ'adâ İldar'a asker ile gelüb şenmihâl makâmına oturub Haspu-lad çıkub kendliğini Kumak Tatarından Emirkan nâmında bir Tatar kendü maslahatıyla Taman ve Kefe taraflarına gider iken Bucak Seraskeri Sa'âdet Geray Sultan'a sahîhân haber virdiğini sultan-ı müşarün-ileyh Hân-ı müşarün-ileyhin ağasına olan bir kıt'a kâ'imede tahrîr ider.

Nâdir Şâh tarafından Hacı Hân nâmında bir hân on sekiz bin asker ile Kuy/Koy Suyı nâm mahalle kal'a yapmak üzere gelür iken Moskov'un

Acem'e giden elçisine rast gelüb ben Kuy/Koy Suyı'na kal'a yapmağa ta'yın olunmuşumdır Nâdir Şâh Derbend'e kışlayacaktır kralına haber viriyok dir ise vaktine hâzır olsun deyü Moskov elçisine cevab eyleyüb ve asker ile Kuy/Koy Suyı'na dahil olduğunu ve bundan mâ'adâ on bin asker ile İldar'a gelüb Haspulad firâren kızağa çıkub kendisini Alyuk Bey Kemer köyden gelir iken Mürtazoğlu nâmında bir kimesne mezbûre tahkik olmak üzere haber virmeğle mezbûr Alyuk Bey dahi keyfiyet-i mezbûri takrîr eylediğın Devlet-i Aliyye ile Acem sulhı olmağla Nâdir Şâh Timurkapu'ya gelecek imiş deyü cümle Kalmuk beyninde söylendiğini ve Nâdir Şâh Devlet-i Aliyye ile sulh olduktan sonra bizim ile çavdır yani şor ve gavgadır deyü Moskovlu'nın gayet havfî olduğunu Kalmuk'dan gelenlerin istimâ' olundığın sultan-ı müşarün-ileyhin ağası Hân-ı müşarün-ileyh hazretlerinin ağasına bir kıt'a kâ'imesinde tahrîr eylemiş.

Açıklamalar

- ¹ Bununla ilgili Lehistan'ın şikayetleri birçok defa dile getirilmiştir. Karlofça Antlaşması maddelerinin birisi de Osmanlı Devleti'nin Kırım Tatarlarının akınlarına mani olması ile ilgilidir. Yine 1736-1739 Osmanlı Rus-Avusturya Savaşı'nda Lehistan topraklarından Rus askerlerinden geçişine tepkisini belirten Osmanlı (BOA, *HAT*: 1/7'de bu tarz bir uyarı görülebilir) tarafına Lehistan, Tatar akınlarının önlemesi gerektiği bahanesini de öne sürmüştür (bk. Hammer 1993/VII: 496-497).
- ² Dariusz Kołodziejczyk'ın (2011) Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki barış antlaşmaları üzerine hazırladığı kitabı, bu konudaki en yeni ve en geniş kapsamlı çalışmadır.
- ³ Lehistan-Litvanya Birliği'nin Jagiellonlar idaresinde yönetilmesine rağmen, hem Krakov hem Vilnius'da idarî mekanizmanın var olduğu ve ilk dönemlerde doğu ile ilişkilerde genelde Vilnius'un başrol oynadığı görülmektedir. Bu nedenle Kırım hanları elçilerini çoğu kere 1596'da başkent Varşova oluncaya kadar Krakov yerine Vilnius'a göndermekteydiler. Osmanlı elçileri ise Krakov'da kabul edilmekteydi.
- ⁴ Nitekim 1505'da Litvanya elçisi Jakub Ivašencovyč Kırım'a barışın tesisi teklifiyle gönderilirken akabinde Han I. Mengli Geray nameres Batuş'u, Litvanya Dükü Aleksander'e daha sonra da Memiş Ulan'ı Leh Kralı Kazimierz'e göndererek dostane ilişkileri devam ettirmeyi ve ittifak isteğini bildirmiştir. 1506-1507 yıllarında Kırım hanı tarafından Lehistan'a verilen yarlık ve şartnameyle ilişkiler normalleştirilmiştir. Yarlık ve şartname için bkz. (Kołodziejczyk 2011: 551-579) Ayrıca Moskova'ya karşı sonuçsuz kalan bir Kazan-Kırım-Leh ittifakına dair faaliyetlere girilmiş, ilerleyen dönemde de Moskova'ya karşı işbirliği yönünde elçilikler yola dizilmiştir (bk. Kołodziejczyk 2011: 30-46).
- ⁵ Lehistan'ın yönetim biçimi gereği periyodik olmamakla beraber genelde her iki yılda bir Lehistan'ın ileri gelenlerinin katılımıyla gerçekleştirilen ve *Sejm* (Seym) denen meclis. Sejm'de her şehrin en yetkili kişileri toplanarak ülkenin idarî, dış politika, hukuki ve iktisadî konularında kararlar alırlar. Her meclis üyesinin *liberum veto* yani meclisin daha fazla yürütülmesini engelleyen bireysel hakkını kullanım hakkı vardır. 1788-1792 yıllarında

- toplanan ve tarihe Dört yıllık Sejm olarak geçen Sejm'de 3 Mayıs 1791'de Avrupa'nın ilk yazılı anayasası ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl boyunca Sejm toplantılarını ve Lehistan devlet sistemini yakından takip etmiştir. Bunun bir örneği için bk. Topaktaş 2010. Ayrıca Lehistan Sejm tarihi ile ilgili bk. Michalski 1984.
- ⁶ Marcin Broniowski'nin raporu, Kırım Hanlığı ile ilgili ayrıntılı bir rapor olması bakımından önemlidir. Türkçesi için bk. Bronevskiy 1970. Broniowski ve sonraki Leh elçilerine Kırım'da uygulanan tören ve protokol için bk. Kołodziejczyk 2003: 251-256.
- ⁷ Mesela 1601'de Ławryn Piaseczyński Kırım'la barışın tesisi için görevlendirilmiş, elçi ancak üç yıl sonra görevini tamamlayıp dönebilmiştir Pułaski 1911, Skorupa 2004.
- ⁸ Bu dönemdeki bir kısım yazışmalar için bk. *Kırım Yurtına ve Ol Tarafırlarğa Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar. Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar* 2009: 18-20 83-88, 113-119, 252-263, 806-807, 853-865.
- ⁹ Aynı zamanda İstanbul'da da bir Leh elçisi ağırlandıdır bk. Abrahamowicz 1959: 334-337.
- ¹⁰ Żurawno Antlaşma metni için bk. Kołodziejczyk 2000: 515-527.
- ¹¹ 1678-1683 yıllarında Kırım Hanı Murad Geray dönemi üzerine bir çalışma olarak bk. Królikowska 2010.
- ¹² Chomełowski'nin sefaretnamesi için bk. AGAD, AKW, Dział Turecki, k. 79, t. 572a-573, Chomełowski 1732.
- ¹³ Yine bu esnalarda Leszczyński'ye kaşı destek sağlamak için birkaç kere Piotr Lamare Kırım'a gitmiştir (Gierowski-Leszczyński 1966: 382). Kantemir Mirza'nın 1718'deki elçiliği de Kırım-Lehistan ilişkilerinde dostluğa vurguyu yeniden sağlamıştır (Podhoro-decki 1987: 244-245).
- ¹⁴ Gierowski (1982: 445) Saslar yani II. ve III. August döneminde Osmanlı Devleti ve Kırım'a yaklaşık 50 diplomatik temsilcinin gönderildiğini belirtmektedir.
- ¹⁵ 1746 Sejmi 3.10.1746-14.11.1746 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir (bk. Chronologia Polska 2006: 486).
- ¹⁶ 1733'teki Leh kralı seçiminde kral adaylarından Stanisław Leszczyński, XV. Louis'nin kayını pederidir. Hal böyle olunca ve de Lehistan toprakları üzerindeki nüfuz meselesi dolayısıyla XV. Louis, seçimle yakından ilgilenmiş, ancak bu yüzden meydana gelen Veraset Savaşı'nda (1733-1738) Rusya ve Avusturya'nın III. August'u kral olarak tahta oturtmasına mani olamamıştır. Fransa bu politikası uyarınca İsveç ve Osmanlı Devleti'ni yanına çekmeyi istemiştir. Zira Karadeniz'de ve Doğu Avrupa'da gittikçe büyüyen Rus etkisi, Fransa için kaygıya neden olduğu gibi, İngiltere rekabeti de Fransa'nın ilgisini etkilemektedir. Bu ilgi, Rusya'nın nüfuzunun artması ve Lehistan'ın gittikçe azalan gücüne paralel olarak büyümüştür bk. Konopczyński 1941: 25-27, Aksan 1987: 42-43.
- ¹⁷ Leszczyński'nin ikinci seçiminde Kırım Tatarları üzerine bir değerlendirme için bk. Veinstein 1970: 24-92.

- ¹⁸ Fransa, Baron de Tott'u 1767-1769 yıllarında konsolos olarak Kırım'a göndermiştir. Tott'un Türkiye ve bu görevi ile ilgili yazdığı eserine Fransa'nın Kırım'a gösterdiği öne-
me bir örnek teşkil etmesi bakımından bakılabilir (Baron de Tott 1786. Türkçesi için
bk. Baron de Tott 2004).
- ¹⁹ Penkler'in İstanbul faaliyetleri için bk. Roider 1982: 92-102.
- ²⁰ Hattı Efendi'nin Viyana sefaretini için bk. Viyana Sefaretnamesi 1999, Unat 1992: 92-97.
- ²¹ Osmanlı bürokrasisi Han'ın yolladığı ilgili bütün mektupları ve Şah Mirza'nın takririni
aynı kağıda kaydetmiştir. Çalışmada da bu sıra takip edilerek önce mektuplara ve sonra
da takrire yer verilmiştir.
- ²² II. Selim Geray, işlerinde gösterdiği başarılarından dolayı 1746 yılında İstanbul'a davet
edilerek, kendisine büyük ikramlar yapılmıştır bk. Uzunçarşılı 1995/IV-II: 21.
- ²³ Józef Potocki, 1735'de Baş Hatman olmuş ve 1751'de ölümüne dek bu vazifeyi yürüt-
müştür. Kendisi, 1708'de Koniecpol Savaşı'nda yenildiği için Osmanlı Devleti'ne sürgü-
ne gönderilir. 1714'de kadar burada kalan Potocki, 1733'teki kral seçimi esnasında Sta-
nişlaw Leszczyński'yi desteklemiştir. Ayrıca her ne kadar III. August döneminin Baş
Hatmanı olsa da kral aleyhine İsveç, Osmanlı Devleti ve Prusya ile ittifak yaptığı bilin-
mektedir. Ayrıca kendisi ve ailesi Lehistan'da nüfuz sahibi büyük bir ailedir.
- ²⁴ 1738-1752 yıllarında yapılan sejmelerde Potockilerin muhalefet ettiği bir gerçektir bk.
Michalski 1984: 339.
- ²⁵ Stefan Makowiecki bunlardandır. Ayrıca Kırım Hanı 1767'de Varşova'ya bir temsilci
göndermiştir bk. Soloviev 1986: 150.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *İbn-ül Emin Tasnifi, Hariciye*. (İE-H): 2006, 1715.

BOA, *Hatt-ı Hümayun*. (HAT): 1/7.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)

AGAD, *Archiwum Koronne Warszawskie* (AKW). Dział Turecki, k. 79, t. 572a-573.

AGAD, *Archiwum Koronne Warszawskie* (AKW). Dział Tatarski, k. 64, t. 32-33.

Abrahamowicz, Zygmunt (1959). *Katalog dokumentów tureckich: dokumenty do
dziejów polski i krajów osmańskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo
Naukowe.

Aksan, Virginie (1987). "Ottoman-French Relations 1739-1768". *Studies in
Ottoman Diplomatic History*, I ed. Sinan Kunaeralp. 41-58.

Anafarta, Nigar (1979). *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki
münasebetlerle ilgili tarihi belgeler*. İstanbul: Bilmen.

Augusiewicz, Sławomir (2009). "Dwa poselstwa Mariusza Stanisława Jaskolskiego
na Krym w 1654 roku". *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między*

- okcydentalizacją a orientalizacją* içinde, I: *Przestrzeń kontaktów*. ed. F. Wolański, R. Kołodziej. Toruń: Adam Marszałek. 46-60.
- Bennigsen, Alexandre, vd. (1978). *Le Khanat de Crimée dans les Archives Musée du Palais de Topkapı*. Paris: Mouton Éditeur.
- Black, Jeremy (1990). *The Rise of the European Powers 1679-1793*. London: Edward Arnold.
- Bronevskiy, Martin (1970). *Kırım*. çev. Kemal Ortaylı. Ankara: Ege Matbaası.
- Chomętowski, Stanisław (1732). *Poselstwo wielkie Jaśnie Wielmożnego Stanisława Chomentowskiego... lata 1712, 1713, 1714 prawione*. wyd. Gościecki, F., Lwów.
- Chronologia Polska* (2006). Red. Bronisław Włodarski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Długosz, Jan (1997). *The Annals of Jan Długosz Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*. an English Abridgement, Maurice Michael. Chichester: IM Publications.
- Dziebuński, Andrzej (2005). *Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500-1572 w kontekście międzynarodowym*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Fisher, Alan W. (1970). *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, (1998). "Şahin Geray the Reformer Khan and Russian Annexation of the Crimea". *Between Russias, Ottomans and Turks: Crimean and Crimean Tatars*. 93-121.
- _____, (2009). *Kırım Tatarları*. Çev. Eşref B. Özbilen. İstanbul: Selenge.
- Von Hammer, Joseph (1993). *Büyük Osmanlı Tarihi*. C. VII, VIII. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Gierowski, Józef Andrzej, Leszczyński, Józef (1996). "Dyplomacja Polska w dobie unii personalnej polsko-saskiej". *Polska Służba Dyplomatyczna XVI-XVIII wieku* içinde, red. Zbigniew Wójcik, Warszawa: Polska Akademia Nauk. 369-430.
- Gierowski, Józef Andrzej (1982). "Dyplomacja Polska doby Saskiej (1699-1663)". *Historia Dyplomacji Polskiej* içinde, red. Zbigniew Wójcik II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 331-481.
- _____, (2005). "Polish Diplomatic Service during the Country's Personal Union with Saxony". *The History of Polish Diplomacy X-XX c.* içinde, ed. Gerald Labuda, Waldemar Michowicz. Warsaw: Sejm Publishing Office. 225-267.
- Gökbilgin, Özalp (1973). *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*. Ankara: Erzurum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

- İnalçık, Halil (1944). "Yeni Vesikalara Göre Kırım'ın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi". *Belleten*, VIII/30: 185-229.
- _____, (1948). "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi". *III. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*. 478-489.
- _____, (1986). "Power Relationships Between Russia the Crimea and the Ottoman Empire As Reflected in Titulature". *Passé Turco-Tatar Présent Soviétique*, ed. G. Veinstein, S. E. Wimbush: 175-211.
- _____, (2002). "Kırım Hanlığı". *DİA*, C. XXV: 450-458.
- Jorga, Nikolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. çev. Nilüfer Epçeli. IV, İstanbul: Yeditepe.
- Kırım Yurtına ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarılgılar ve Hatlar. Kırım Hanlığı Tarihinine Dair Kaynaklar* (2009). V. V. Velyaminov-Zernov (St. Petersburg, 1864). *Giriş-Tıpkıbasım*. haz. A. M. Özyetgin and İ. Kamalov. Ankara: TTK.
- Kołodziejczyk, Dariusz (2000). *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of Abdnâmes and other Documents*. Leiden: Brill.
- _____, (2003). "Semiotics of behavior in early modern diplomacy: Polish embassies in Istanbul and Baghchasaray". *Journal of Early Modern History*. VII: 245-256.
- _____, (2011). *The Crimean Khanate and Poland Lithuania, International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*. Leiden: Brill.
- Konopczyński, Władysław (1936). *Polska a Turcja: 1683-1792*. Warszawa: Nakładem Instytutu Wschodniego w Warszawie.
- _____, (1941). "Later Saxon Period". *The Cambridge History of Poland, From August II to Pilsudski (1697-1935)*. ed. W. F. Reddaway vd. 25-48.
- Królikowska, Natalia (2010). *Law and Division of Power in the Crimean Khanate. A Study on the Reign of Murad Geray (1678-1683)*. University of Warsaw, Institute of History, PhD Thesis. Varşova.
- Kurat, Akdes Nimet (1940). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarılg ve Bitikler*. İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Link-Lenczowski, Andrzej (2003). "Wokół kryzysu wschodniego z lat 1711–1713. Tureccy i tatarscy dyplomaci w Rzeczypospolitej". *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci profesora Jacka Staszewskiego* içinde, II. ed. J. Dumanowski vd. 355–367.

- Mediger, W. (1970). "Great Britain, Hanover and the Rise of Prussia". *Studies in Diplomatic History* içinde, ed. Ragnhild Hatton, M. S. Aderson, Great Britain: Archon Books. 199-213.
- Michalski Jerzy (ed) (1984). *Historia Sejmu Polskiego*. I, Warszawa: PWN.
- Mustafa Hattî Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi* (1999). haz. Ali İbrahim Savaş. Ankara: TTK.
- Podhorodecki, Leszek (1987). *Chanaat krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Pułaski Kazimierz (1911). "Trzy poselstwa Piaseczyńskiego do Kazi Gireja, hana Tatarów perekopskich (1601–1603) Szkic historyczny". *Przewodnik Naukowy i Literacki*, XXXIX: 135-145, 244-256, 358-366, 467-480, 553-566, 645-660, 756-768, 845-864, 945-960.
- Roider, Karl A. (1982). *Austria's Eastern Question 1700-1790*. Princeton: Princeton University Press.
- Rostworowski, Emanuel (2004). *Historia powszechna Wiek XVIII*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Scott, Hamish (2006). *M. The Birth of a Great Power System 1740-1815*. London, New York etc.: Pearson Longman.
- Skorupa, Dariusz (2004). *Stosunki polsko-tatarskie 1595–1623*. Warszawa: Neriton.
- Soloviev, Sergei, M (1986). *History of Russia*. ed., trn. William Hill, XLV, USA: Academic International Press.
- Spuler, Bartold (1986). "Kırım". *EI*, V: 136-143.
- Topaktaş, Hacer (2006). "I. Mahmud Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Politikasında Lehistan Faktörü". *XVII. Uluslararası CIEPO Sempozyumu*, 18-23 Eylül 2006. Trabzon: 377-389.
- _____, (2010). "Bir Osmanlı Raporuna Göre XVIII. Yüzyılda Lehistan'ın İdarî, İktisadî, Askerî ve Hukukî Yapısı". *XVIII. Uluslararası CIEPO Sempozyumu*, 25-30.08.2008. Zagreb. 997-1011.
- De Tott, Baron (2004). *18. Yüzyılda Türkler*. Çev. M. Reşat Uzmen. ed. M. Fatih Topaloğlu. Ankara: Kesit Yay.
- Unat, Faik Reşit (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. yay. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: TTK Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*. IV/III. Ankara: TTK Yay.
- Ürekli, Muzaffer (1989). *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Veinstein, Gilles (1970). "Les Tatars de Crimée et la Seconde Election de Stanislas Leszczyński". *Cahiers du Monde et Soviétique*, XI, MCMLXX: 24-92.

- Wagner, Marek (2009). *Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676*. I. Zabrze: Inforeditions.
- Wisner, Henryk (1982). "Dyplomacja Polska w latach 1572-1648". *Historia Dyplomacji Polskiej* içinde, red. Zbigniew Wójcik, II. Warszawa: PWN: 5-161.
- Wójcik, Zbigniew (1982). "Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w. (1648-1699)". *Historia Dyplomacji Polskiej* içinde, red. Zbigniew Wójcik, II. Warszawa: PWN. 163-330.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. V. Çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yay.

Diplomacy in the Ottoman-Polish-Crimean Triangle: Shah Mirza's Warsaw Mission (1746-1747)

Hacer Topaktaş*

Abstract

During the time it was ruled by the Ottoman State, the Crimean Khanate was considered highly significant not only for political and economic but also for military and diplomatic reasons. From the 15th century to the last quarter of the 18th century, the Crimean Khans sent many diplomatic missions to various states on behalf of or with the agreement of the Porte, or sometimes in order to free themselves from the control of the Sultan. A careful study of Shah Mirza's diplomatic mission to Warsaw indicates a different dimension of Ottoman-Polish relations vis-à-vis their mutual relationship with the Crimean Khanate and secret disputes in the European political arena in the 18th century. Through this study, it is therefore possible to observe various reflections of French Eastern European policies on the Istanbul-Warsaw-Baghchasaray triangle during the War of the Austrian Succession (1740-1748).

Keywords

Crimean Khanate, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ottoman Empire, France, Shah Mirza, diplomacy, War of the Austrian Succession

* Assist. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Slavic Languages and Literatures – Istanbul / Turkey
hacertopaktas@gmail.com

Дипломатия в треугольнике Османское государство-Польша-Крым: представительство Шах Мирзы в Варшаве (1746-1747)

Хаджер Топакташ*

Аннотация

Крымское ханство в составе Османской империи имело важное значение для государства. Значение ханства для Блистательной Порты велико как с политической и экономической стороны, так и с военной и дипломатической точки зрения. Начиная с XV века и до последней четверти XVIII века крымские ханы посылали дипломатические миссии в различные страны от имени Блистательной Порты или в рамках согласования с ней, а иногда и с целью избавиться от ее господства. Тщательное изучение миссии Шаха Мирзы в Варшаве показывает другое измерение османско-польских отношений в XVIII веке в контексте взаимных отношений с Крымским ханством и скрытую борьбу на европейской политической арене того периода. Таким образом, показаны некоторые фрагменты отражения французской политики, проводимой в Восточной Европе в период войн за австрийское наследство (1740-1748) на треугольник Стамбул-Варшава-Бахчесарай.

Ключевые слова

Крымское ханство, Польша, Османское государство, Франция, Шах Мирза, дипломатия, войны за австрийское наследство (1740-1748)

* и.о.доц. доктор, Стамбульский университет факультет литературы кафедра славянских языков и литературы – Стамбул / Турция
hacertopaktas@gmail.com

Eski Uygur Türkçesi ve Batı Orta Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki Fiiller

Özen Yaylağül*

Öz

Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış tıp metinleri ile Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinleri fiiller açısından karşılaştırılmış, fiillerin istem yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. Batı Orta Türkçesi ile yazılmış tıp metinlerindeki fiiller, Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış tıp metinlerindeki fiillerle büyük ölçüde örtüşür. Fiillerin birçoğu, drog elde edilmesiyle ve ilaç uygulamasıyla ilgili eylemleri gösterir. Bunun dışında hastalık nedenleriyle ve uygulama sonuçlarıyla ilgili fiiller de sıklıkla kullanılmıştır. Bu çalışmada, fiiller üç aşamada ele alınmıştır: Birinci aşamada, mantıkî istem, mantıkî yüklemeler ve ilgili unsurlar arasındaki zihinsel ilişkiler incelenmiştir. İkinci aşamada, anlamsal istem; yani üyelerin anlamsal özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü aşama, sözdizimsel istem, katılanlar veya tamlayıcıların sözdizimsel özellikleriyle ilgilidir. Bu aşamada ayrıca biçimbilimsel istemlere de dikkat edilmiştir. Eski Uygur ve Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerindeki tedaviyle ve ilaç yapımıyla ilgili fiiller genellikle iki veya üç mantıkî istemlidir. Hastalık neden ve sonucuyla ilgili fiiller ise, bir veya iki istemlidir.

Anahtar Kelimeler

Tıp, Eski Uygurca, Batı Türkçesi, Fiil, Tıp metinleri, durum grameri, istem

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Samsun / Türkiye
ozeny@omu.edu.tr

Giriş

Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesiyle (EUT) yazılmış tıp metinleri ile Batı Orta Türkçesiyle¹ (BOT) yazılmış tıp metinlerinde yer alan fiillerin istem yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için gerekli veri, Arat tarafından 1930 ve 1932'de yayımlanan *Zur Heilkunde der Uiguren* içindeki eski Uygur tıbbına ait Dakyanus'ta bulunmuş T 1 D 120 numaralı metin ile beş bölüm halinde yayımlanmış 31 parça metin, *Türkische Turfan Texte VII* de yayımlanan 5 metin (T III M 66, T III M 295, T I D 596, T II Y 18, TT VII, Anm. 22/3), *Türkische Turfan Texte VIII* de yayımlanan T II Y 3, T II S 49 numaralı metinler, Batı Orta Türkçesiyle yazılmış ilk tıp metinleri olan *Edviye-i Müfredede* (EM) ve *Müntehâb-ı Şifâ* (MŞ) ile Batı Orta Türkçesi dil özelliklerini taşıyan, tek yazma nüshası Özbekistan'da bulunan *Ebvâb-ı Şifâ* (EŞ) adlı tıp metinleri taranarak elde edilmiştir. Bu metinlerdeki sıklık oranı yüksek fiiller belirlenerek durum grameri ve istem kuramları temelinde incelenmiş ve fiillerin istemleri ve devamlılıkları karşılaştırmalı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

İstem (valency) kavramı, büyük ölçüde Tesnière'in bağlantılı dilbilgisi (dependency grammar) kuramıyla ilişkilidir. Bir kuram olarak 1960'lardan itibaren Gerhard Helbig ve Wolfgang Schenkel gibi Alman dilbilimciler tarafından geliştirilmiştir (Herbst ve Götz Votteler 2008). İstem kuramı, durum grameri ve yapı grameriyle de ilişkili bir kuramdır. Durum grameri, tüm dillerdeki sözdizimsel ve anlamsal ilişkileri belirlemede önemli bir rol oynayan evrensel derin durumları belirlemeye çalışan bir yaklaşımdır. Derin yapı durumları fiilin gerek duyduğu anlamsal istem yapısıdır. İstem ancak sezgisel olarak bilinebilir. Fiilin sözlüksel anlamıyla cümlenin sözdizimsel yapısı arasında sıkı bir ilişki vardır. Cümlenin yapısı büyük oranda sözlüksel bilgi tarafından belirlenir (Haegeman 1991: 25). B. Levin (1993), yaklaşık 3200 İngilizce fiil üzerinde fiillerin anlamı ve sözdizimsel davranışları arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Fiillerin anlamı, cümlenin sözdiziminde belirleyici bir etkindir ve cümledeki bir üyenin anlamsal rolü de yine onu seçen fiilin anlamı tarafından belirlenir.

Son zamanlarda, istemle ilgili çalışmalarda, farklı istem aşamaları belirlenmiştir. Söz gelişi, Allerton (1982) istem örneklerini üç düzeyde incelemiştir: Birinci düzeyde anlamsal roller ve süreçleri; ikinci düzeyde istem yapılarını ve üçüncü düzeyde yüzey yapıları belirlemeye çalışmıştır. Helbig (1992) de, istemi üç düzeyde inceler: Mantıkî istem, anlamsal istem ve sözdizimsel istem (Götz-Votteler 2008). Bu çalışmada, Eski Uygur ve Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerindeki fiiller, Helbig'in belirlediği bu üç düzeyde incelenecek; bunun yanı sıra üçüncü istem düzeyinde biçimbilimsel istemlere de dikkat çekilecektir.

Bu çalışmada, mantıksal istem düzeyinde, fiillerin kaç isteme sahip oldukları belirtilmiştir. Söz gelişi, $F_{2+(1)}$ gösterimi, fiilin iki zorunlu, bir seçimli isteme sahip olduğuna işaret eder. Anlamsal roller ise büyük harflerle işaretlenmiştir. Cümlelerde fiillerin açtığı boşluklardan bir kısmı mutlaka doldurulmalıdır. Bu boşlukları dolduran istemler, zorunlu istemlerdir. Bunlar, bu çalışmada, köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir. Doldurulması zorunlu olmayan boşlukları dolduran istemler ise, seçimli istemlerdir. Bunlar, zorunlu istemlerden hemen sonra yay ayrıç () içinde gösterilmiştir. Cümlenin yapısında bir istem boşluğunu dolduran tamlayıcıların dışında herhangi bir istem boşluğunu doldurmayan; fiilin belirttiği sürecin ve bu sürecin gerek duyduğu katılanların dışında cümlenin yapısında gerçekleşen geliştirici başka unsurlar da vardır. Bunlar, fiilin belirttiği oluşun yerini, zamanını, koşullarını ve nasıl gerçekleştiğini belirten cümle unsurlarıdır. Bunlar da, seçimli istemlerden sonra yay ayrıç () içinde gösterilmiştir. Seçimli istemler ile isteğe bağlı ögeler, cümleden çıkarılabilen istemlerdir. Bu açıdan benzer özellikte olmakla birlikte, isteğe bağlı ögeler cümlede sınırsız sayıda bulunabilir ve her tür fiille kullanılabilir. Oysa seçimli istemler belirli bir fiile bağlıdır ve sınırlı sayıdadır. Bu çalışmada, seçimli istemler ile isteğe bağlı ögeler, seçimli istemlere yönelik soru kelimeleri olarak “kim, ne, kime, kimde, kimden, kimle”nin; isteğe bağlı ögelere yönelik soru kelimeleri olarak “ne zaman, nasıl, niçin” vb.nin kullanılmasyla ayırt edilmiştir.

Eski Uygur Türkçesiyle (EUT) yazılmış tıp metinleri ile Batı Orta Türkçesiyle (BOT) yazılmış tıp metinleri söz varlığı açısından karşılaştırıldığında fiiller açısından büyük benzerlikler göze çarpar. Fiillerin birçoğu, drog elde edilmesiyle ve ilaç uygulamasıyla ilgilidir. Bunun dışında hastalık nedenleriyle ve uygulama sonuçlarıyla ilgili fiiller de sıklıkla kullanılmıştır.

1. Tedaviyle İlgili Fiiller: Eski Uygur tıp metinlerinde tedaviyle ilgili olarak sıklıkla kullanılan fiiller; *iç-* ‘içmek’, *içür-* ‘içirmek’, *isle-* ‘koklamak’, (*üzerine*) *qod-* ‘(üzerine) koymak’, *saç-* ‘saçmak’, *soq-* ‘sokmak, koymak’, *sürd-* ‘sürmek’, *tamış-* ‘damlatmak’, *tıq-* ‘tıkmaq’, (*ağız-ta*) *tud-* ‘(ağızda) tutmak’, *türd-* ‘üzerine değıdirmek, sürmek’, *ur-* ‘sürmek’, *yaq-* ‘yaki yapmak’, *yi-* ‘yemek’, *yun-* ‘yikanmak’, *yür-* ‘üflemek’ tir.

Eski Uygur tıp metinlerinde tedaviyle ilgili olarak kullanılan fiillerin çoğu Batı Orta Türkçesiyle (BOT) yazılmış tıp metinlerinde aynen veya bazı ses ve biçim değışiklikleriyle kullanılmıştır: *iç-* ‘içmek’, *diirt-* ‘üzerine değıdirmek, sürmek’ (< *türd-*), *qoy-* ‘koymak’ (< *qod-*), *saç-* ‘saçmak, serpmek’, *sür-sürt-* ‘sürmek’, *tamzur-* ‘damlatmak’, (*ağız-ta*) *tut-* ‘(ağızda) tutmak’, *ur-vur-* ‘vurmak’, *yaq-* ‘yaki yapmak’, *yè-* ‘yemek’, *yun-* ‘yikanmak’. Batı

Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde bu fiillerden başka; *bağla-* ‘bağlamak’, *çek-* ‘sürmek’, *çeyne-* ‘çiğnemek’, *dağla-* ‘dağlamak’, *dök-* ‘dökmek’, *ek-* ‘ekmek’, *ğargara ed-* ‘gargara yapmak’, *ov-* ‘ovmak’, *püfkür-* ‘püskürtmek’, *sor-* ‘emmek’, *toldur-* ‘doldurmak’, *yala-* ‘yalamak’, *yıla- -yıyla-* ‘koklamak’, *yut-* ‘yutmak’ gibi Türk dili kökenli fiillerle Arapça ve Farsça kökenli isimlerin Türkçe yardımcı fiillerle birleşmesi sonucunda oluşmuş sıklık oranı yüksek başka fiiller de kullanılmıştır: *buhür et-* ‘tütsü yapmak’, *hacamat et-* ‘kan almak’, *hukne ed-* ‘lavman yapmak’, *isti māl et-* ‘uygulamak, kullanmak’, *mażmaza et-* ‘gargara yapmak’, *tilā eyle-* ‘merhem sürmek’ gibi.

EUT metinlerinde kullanılan uygulamayla ilgili fiillerden *yun-* ‘temizlik amacıyla yıkanmak’ bir, *kan aldur-* ‘kan aldirmek’ bir zorunlu bir seçimli isteme sahipken; *iç-* ‘içmek’, *isle-* ‘koklamak’, *yi-* ‘yemek’, *yun-* ‘tedavi edici bir maddeyle yıkanmak’ iki zorunlu istemli; *içür-* ‘içirmek’, (*üzerine*) *god-* ‘koymak’, *soq-* ‘sokmak, koymak’, *sürd-* ‘sürmek’, *tamış-* ‘damlatmak’, *tıq-* ‘tıkmak’, (*ağız-ta*) *tud-* ‘(ağızda) tutmak’, *türd-* ‘sürmek’, *ur-* ‘sürmek’, *yaq-* ‘yakı yapmak’, *yür-* ‘üfleme’ fiilleri üç zorunlu istemli fiillerdir. Bu fiiller BOT metinlerinde de aynı istem sayılarıyla kullanılmıştır. Hem EUT hem de BOT metinlerinde [kim] zorunlu istemi çoğu kez yüzey yapıda bir sözlüksel birimle değil, fiiller üzerindeki şahıs ekleriyle veya şartlı cümle parçaları (ŞCP) yoluyla mikro düzeyde işaretlenmiştir. Bu durum, eylemi EDENin önemsizliğinden kaynaklanmaktadır. Eski ve Orta Türkçe tıp metinlerinde EDEN hemen hiçbir zaman odak oluşturmaz ve öne çıkarılmaz. Odak oluşturan üye, çoğunlukla ETKİLENEN/KONUdur. EUT ve BOT metinlerinde yer alan tedaviyle ilgili fiillerin istem özellikleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

a)

1) Mantıksal düzey: $F_{1+(1)}$

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (BOT)]+(kimden: +dan (BOT))+İsim+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+KAYNAK+[TAMAMLAYICI+EYLEM]

kan aldur- (BOT) ‘Vücudun herhangi bir yerinden sağlık nedeniyle kan aldirmek’ $F_{1+(1)}$

[kim-EDEN]: *kan alduralar* ‘kan aldürsınlar (ONLAR)’, (kimden: +dan - KAYNAK): *dil altındağı tamarlardan* ‘dil altındaki damarlardan’ EŞ 28a:17, [kim-EDEN]: *kan alduralar* ‘kan aldürsınlar (ONLAR)’, (kimden: +dan - KAYNAK): *baş tamarından* ‘baş damarından’ MŞ 38b: 1. Sözlüklerde *kan aldur-* ‘kan aldirmek’ ve *hacamat etdür-* ‘vücudun herhangi bir bölgesinden, şişe ya da boynuzla toplanmış kanı almak’ anlamı verilerek

eşanlımlı olarak yer alsın da aslında bunlar eşanlımlı fiiller değildir. MŞ'de *қан алдур-* sürecinde başarı elde edilemediğinde ikinci bir süreç olarak *һасамаг етдүр-* eylemine geçilmiştir: *‘ілӄ бағ тарамадан қан алдуралар ве чоғ ақıda ве егер бунағла сӄкин олмазса һасамаг етдүрелер* MŞ 38b: 1. *һасамаг етдүр-* fiili tek istemlidir: [kim-EDEN]. Bu istem farklılığı birleşik fiil yapısından kaynaklanır. Birincide İsim+Fiil, ikincide İsim+Yardımcı fiil yapısı söz konusudur. *қан алдур-* birleşik yapısında *алдур-* fiilinin ‘Vücuttan herhangi bir parçayı veya organı sağlık sebebiyle çıkarttırmak’ anlamı geçerli olduğundan istem sayısı ikiye çıkmıştır.

b)

1) Mantıksal düzey: F₂

2) Sözdizimi düzeyi: [kim, ŞCP (EUT, BOT)]+[kimle: birle (EUT), +ıla (BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN/ETKİLENEN+ARAÇ+EYLEM

yun- (EUT, BOT) ‘Tedavi edici sıvı bir maddeyle yıkanmak’

еңкү сүди бирле yunsar yüz çimsiz bolur T III M 295: 1 ‘Keçi sütüyle yıkanır- sa yüz kırışksız olur.’ örneğinde vücudun tamamının yıkanması söz konusu olsaydı, [kim] unsurunun sözdiziminde açıkça yer alması gerekmezdi; fakat vücudun bir parçası söz konusu olduğundan şartlı cümle parçasından sonra [kim] unsuru sözdizimindeki yerini almıştır: [kim-ETKİLENEN]: *yüz* ‘yüz’. Yıkanmada kullanılan tedavi edici unsur zorunlu istem durumundadır, cümleden çıkarılamaz. [kimle: birle - ARAÇ]: *еңкү сүди бирле* ‘keçi sütüyle’ T III M 295: 1; [kim-EDEN]: *yunalar* ‘yıkansınlar (ONLAR)’, [kimle: +ıla - ARAÇ]: *anuñıla* ‘onunla (kaynar suyla)’ EM 13a: 14. BOT metinlerinde, yıkanmak eylemi tedaviden önceki aşamada; yani tedaviye hazırlık aşamasında, temizlik amacıyla gerçekleştiğinde ARAÇ anlamsal rolünü üstlenen unsur, zorunlu istem olmaktan çıkmış ve cümlede yer almamıştır: [kim-EDEN/ETKİLENEN]: *yun-a* ‘yıkansın (O)’. Cümlede sınırsız sayıda isteğe bağlı öge de yer alabilir; (ne zaman): *şabāh* ‘sabah’, (nerede): *hamām içinde* ‘hamam içinde’ EŞ 73a: 16 gibi.

c)

1) Mantıksal düzey: F₂

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (EUT, BOT) / ŞCP (EUT, BOT) / ZP: -IcAk (BOT)]+[ne (EUT, BOT) / kimi: +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT) / kimden: +dAn (BOT) / ZP: -Ip (EUT, BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN/KONU+EYLEM

Hem EUT metinlerinde hem de BOT metinlerinde istem yapıları (a)'daki gibi olan fiiller; *iç-* 'içmek' ve *yi-* 'yemek' fiilleridir. EUT metinlerindeki *isle-* 'koklamak' fiili yerine BOT metinlerinde (a) istem yapısıyla *yula-~yıyla-* 'koklamak' fiili kullanılmıştır. BOT metinlerinde (a) istem yapısına sahip şu fiiller de sıralanabilir: *çeyne-* 'çiğnemek', *ğargara ed-* 'gargara yapmak', *ov-* 'ovmak', *sor-* 'emmek', *yala-* 'yalamak', *yut-* 'yutmak'.

iç- (EUT, BOT) 'Bir sıvıyı ağza alıp yutmak, içmek'

iç- fiili [kim] ve [ne/kimi] olmak üzere iki istemli bir fiildir. Bunlardan birincisi EDEN, ikincisi ise, ETKİLENEN anlamsal istemine karşılık gelir. Bu zorunlu istemler dışında, cümlenin yapısında fiilin belirttiği oluşun yerini, zamanını, koşullarını ve nasıl gerçekleştiğini belirten geliştirici cümle unsurları da yer alabilir. Söz gelişi, EUT metinlerinde Fiil: *iç-gül* 'içmeli', [kim]: *tışı* 'kadın', [ne]: *it süt-i* 'köpek sütü', (niçin): *kişi tüşüreyin tiser* 'çocuk düşürmek isterse' T I D 120: 21. Gerek EUT metinlerinde gerekse BOT metinlerinde [kim] sorusunun yanıtı, çoğu kez, cümlelerde açıkça işaretlenmemiş, şahıs ekleri (genellikle 3. tekil veya çoğul) yoluyla gönderimde bulunulmuştur. [ne/kimi] sorusunu karşılayan istem ise, cümlelerde odak oluşturacak şekilde hemen her zaman ilk sırada yer almıştır. Söz konusu istem, bazı örneklerde belirtme durum ekleriyle işaretlenmişken bazı örneklerde eksizdir. İsteğe bağlı ögeler olan ve (niçin), (nasıl) sorularını karşılayan unsurlar ise, çoğu zaman cümlelerdeki yerini almıştır. [ŞCP-EDEN]: *içser* 'içse (O) HERHANGİ BİRİ', [ne-ETKİLENEN]: *it süt-i* 'köpek sütü', (nasıl): *bor birle* 'şarapla' T II D 120: 140-141. İsteğe bağlı (nasıl) ögesi, sözdizimi düzeyinde bulunma durum ekli olarak da yer alabilir: *sağ yağ-ta iç-* 'tereyağında; tereyağına koyarak içmek TEREYAĞIYLA' T II D 142: 115. *İç-* fiili benzer istem yapısıyla BOT metinlerinde de sıkça kullanılmıştır: *kabağ oda gömseler süyün çıkarsalar şeker bile içseler* EŞ 70b: 12 'Kabağı ateşe gömseler, suyunu çıkarsalar, şekerle içseler', [ŞCP-EDEN]: *içseler* 'içseler (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *kabağ süyün* 'kabağ suyunu', (nasıl): *şeker bile* 'şekerle'.

yi- (EUT), *ye-* (BOT) 'Ağızda çiğneyerek yutmak, yemek'

Hem EUT hem de BOT metinlerinde [kim] cümlede, genellikle şartlı cümle parçalarıyla dolaylı olarak yer alır veya şahıs ekleriyle gönderimde bulunulur: [ŞCP-EDEN]: *qayu tışı qırdı kiçirir bolsar* 'hangi kadın kırdı geçirir ise (O) KIRDI GEÇİREN KADIN, [kimi: +n -ETKİLENEN]: *qarluğaç ed-in* 'kırlangıç etini' T I D 120: 93-94; [ŞCP-EDEN]: *yeseler* 'yeseler (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *kelem yaprağın* 'lahana yaprağını', (nasıl): *sirkeyile* 'sirkeyle' EŞ 47a: 9.

isle- (EUT) ‘Kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak, koklamak’

[ŞCP-EDEN]: *isleser* ‘koklasa (O) ^{HERHANGİ BİRİ}’, [ZP-KONU]: *soğun saqal-ı sadun saqal-ı birle soqup sağ yağ-qa yoğurup* ‘soğan tüyünü sarımsak tüyü ile ezip tereyağıyla yoğurup ^{ÇIKAN ÜRÜNÜ}’ T I D 120: 144.

ov- (BOT) ‘Bir şeyin üzerine bastırarak el gezdirmek, ovmak’

[ŞCP-EDEN]: *ovsa* ‘ovsa (O)’, [ZP-ETKİLENEN]: *bâdem yağı başına dürtüp* ‘badem yağını başına sürüp ^{BAŞINI}’, (nasıl): *eliyile* ‘eliyle’ EŞ 5a: 19.

yıla--yıyla- (BOT) ‘Kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak, koklamak’

[kim-EDEN]: *yılasun* ‘koklasın (O)’, [ne-KONU]: *gül suyu* ‘gül suyu’ EŞ 4a: 10; [kim-EDEN]: *maşrû* ‘saralı’, [kimden: +den - KONU]: *üdu’s-şalîbüñ ... kıızıl yemişinden* ‘favyananın... kıızıl yemişinden’ EŞ 6b: 16.

çeyne- (BOT) ‘Ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezme, çiğnemek’

[ŞCP-EDEN]: *çeyneseler* ‘çiğneseler (ONLAR)’, [kimi: +ı - ETKİLENEN]: *tarhûni* ‘tarhununu’ EŞ 23a: 4, [ŞCP-EDEN]: *çeyneseler* ‘çiğneseler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *bögürtlen yaprağın* ‘bögürtlen yaprağını’ EŞ 23a: 15, [kim-EDEN]: *çeyneye* ‘çiğnesin (O)’, [kimden: +dan - ETKİLENEN]: *ebem gömeci yaprağından* ‘ebegümeci yaprağından’ EM 2a: 7.

ğarğara ed- (BOT) ‘İlâçlı sıvı ile ağız veya yutağı başı arkaya atıp solukla da sıvının yutulmasını engelleyerek çalkalamak, gargara yapmak’

[ZP-EDEN]: *ğarğara edicek* ‘gargara eder etmez ^{HERHANGİ BİRİ}’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *it üzümü ... şuyın* ‘it üzümünün suyunu’ EŞ 27b: 5.

şor- (BOT) ‘Dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak, emmek’

[kim-EDEN]: *şoralar* ‘emsinler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *tatlu nâr şuyın* ‘tatlı nar suyunu’ MŞ 76a: 3.

yala- (BOT) ‘Bir şeyin üzerinden dilini sürüp geçirmek, yalamak’

[ŞCP-EDEN]: *yalasalar* ‘yalasalar (ONLAR)’, [kimi: +yı - ETKİLENEN]: *âkırkarhayı* ‘akırkarhayı’, (nasıl): *balıla ma cün eyleyüp* ‘balla macun yapıp’ EŞ 34b: 13.

yut- (BOT) ‘Ağızda bulunan küçük katı parçacıklı bir şeyi yutağa geçirmek, yutmak’

[ŞCP-EDEN]: *yutsa* ‘yutsa (O)’, [kimden: +dan - ETKİLENEN]: *ol ħāb-lardan* ‘o haplardan (birini)’ EŞ 6b: 6, [kim-EDEN]: *her kim* ‘herhangi biri’, [ne-ETKİLENEN]: *çülnārūñ üç küçücek dānesi* ‘çülnarın üç küçücük tanesi’ EŞ 8b: 11.

ç)

1) Mantıksal düzeyi: F₃

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (EUT, BOT) / ŞCP (EUT, BOT)]+[kimi: +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT) / ne (EUT, BOT)]+[kime: +ke/+qa/+ğa (EUT), +(y)A, +dA (BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi:

EDEN+ETKİLENEN/KONU+HEDEF/SEBEP+EYLEM

[kime] istemi, zorunlu istem durumundadır. Niçin, nasıl gibi soruları yanıtlayan birden fazla isteğe bağlı öge de sözdiziminde yer alabilir. Hem EUT’de hem de BOT’ta istem yapıları (c)’deki gibi olan fiiller *içür-* ‘içirmek’, (*üzerine*) *qod-* ‘(üzerine) koymak’, *şaç-* ‘saçmak, serpmek’, *soq-* ‘sokmak, koymak’, *sürd-* ‘sürmek’, *tamış-* ‘damlatmak’, *tıq-* ‘tıkmak’, *türd-* ‘sürmek’, *ur-* ‘sürmek’, *yaq-* ‘yakı yapmak’tır. EUT’deki *yür-* ‘üfleme’ fiili yerine BOT’ta aynı istem yapısıyla *püfkür-*, *üfür-* ‘püskürtmek’ fiilleri kullanılmıştır. BOT’ta aynı istem yapısına sahip şu fiiller de sıralanabilir: *bağla-* ‘bağlamak’, *çek-* ‘sürmek’, *dök-* ‘dökmek’, *ek-* ‘ekmek’, *toldur-* ‘doldurmak’. [kim] istemi yine, çoğunlukla şahıs ekleriyle mikro düzeyde işaretlenmiştir ve odak [kimi/ne] sorusunu yanıtlayan isteme yöneliktir.

bağla- (BOT) ‘Bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak, bağlamak’

[ŞCP-EDEN]: *bağlasa* ‘bağlasa (O) HERHANGİ BİRİ’, [ne-KONU]: *müşk* ‘misk’, [kime: +a - HEDEF]: *tıfl oğlan boynına* ‘küçük çocuk boynuna’ EŞ 62a: 11.

çek- (BOT) ‘Genellikle sıvı bir maddeyi göz üzerine sürmek’

[ŞCP-EDEN]: *çekseler* ‘çekseler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *ħardalı döğüp suyın* ‘hardalı döğüp suyunu HARDALIN SUYUNU’, [kime: +e - HEDEF]: *göze* ‘göze’ EŞ 14b: 13-14; [ŞCP-EDEN]: *çekseler* ‘çekseler (ONLAR)’, [ŞCP-ETKİLENEN]: *ferāsiyyūn yaprağın döğüp suyın şıksalar* ‘ferasiyyun yaprağını döğüp suyunu şıksalar FERASIYYUN YAPRAĞININ SUYUNU’, [kime: +e - HEDEF]: *göze* ‘göze’ EŞ 14b: 12.

dağ- (BOT) ‘Bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliş-tirmek, geçirmek,

takmak'

[ŞCP-EDEN]: *daqsalar* 'taksalar (ONLAR)', [kimi: +1 - KONU]: *kıızıl çiçeklü otı* 'kızıl çiçekli otu', [kime: +a - HEDEF]: *burna* 'burna' EŞ 20a: 2.

dök- (BOT) 'Genellikle sıvı veya tane durumunda olan şeyleri bir yere boşaltmak, dökmek'

[ŞCP-EDEN]: *dökseler* 'dökseler (ONLAR)', [kimi: +n - KONU]: *hayyü'l-âlem yaprağın döğüp suyun* 'hayyül alem yaprağını dövüp suyunu HAYYÜL ALEM YAPRAĞININ SUYUNU', [kime: +a - SEBEP]: *baş ağrısına ve şaқиқа ağrısına* 'baş ağrısına ve migren ağrısına', (nasıl): *bir ağzı tar қабıla* 'ağzı dar bir kapla' EŞ 3b: 8. *dök-* fiili BOT metinlerinde, 'gidermek' anlamıyla tedavi sonucuyla ilgili bir eylem için de kullanılmıştır (bk. 4).

ek- (BOT) 'Bir şeyi dağılacak biçimde dökmek, ekmek, serpmek'

[ŞCP-EDEN]: *ekseler* 'ekseler (ONLAR)', [kimi: +n - KONU]: *sezáb pusın* 'sezab posasını', [kime: +e - HEDEF]: *gözde olan çıban üstine* 'gözdeki çıban üstüne' EŞ 15b: 10.

içür- (EUT, BOT) 'Birinin bir şeyi içmesini sağlamak, içirmek'

[ŞCP-EDEN] *içürser* 'içirse (O) HERHANGİ BİRİ', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *toğraq toğrağ-u-sın* 'kavak reçinesini', [kime: +ke/+qa - HEDEF]: *içi bed-rinmiş-ke, qan tomurmi[s]-qa* 'içi yaralanmışa, kanamalıya', (nasıl) *soviq suv birle* 'soğuk suyla' T 1 D 120: 186; [ŞCP-EDEN]: *içürseler* 'içirseler (ONLAR)', [ne: ETKİLENEN]: *keçi südi* 'keçi sütü', [kime: +a - HEDEF]: *anlara ki қattāl ıssı otlar yemiş olalar* 'onlar ki öldürücü otlar yemiş olsunlar (ONLARA) ÖLDÜRÜCÜ OTLAR YEMİŞ OLANLARA' MŞ 19b: 10.

qod- (EUT), *qo--qoy-* (BOT) 'Bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek, koymak'

[ŞCP-EDEN]: *qodsar* 'koysa (O)', [ne-KONU]: *künçit yağı* 'susam yağı', [kime: +qa - HEDEF]: *burun-qa* 'burna', (nasıl): *yıpar birle* 'miskle' T 1 D 120: 160; [kim-EDEN]: *şaqıқası ağrıyan kişi* 'şakakları ağrıyan kişi', [kimi: +n - KONU]: *andugun eyegüsin* 'sırtlanın kaburga kemiğini', [kime: +a - HEDEF]: *başına* 'başına' EŞ 4a: 4, [kim-EDEN]: *qoyalar* 'koysunlar (ONLAR)', [kimi: +n - KONU]: *tüt-ı çini külin* 'tüt-ı çini külünü', [kime: +e - HEDEF]: *diş üstine* 'diş üstüne' EŞ 23b: 18. *Qo-* fiili Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde birleşik fiil yapısı içinde de kullanılmıştır: *sara қosalar* EŞ 68b: 2, *қасуғından yuқарu vur қosun, belinden aшағарақ ur қosun* EŞ 80a: 19, *yüреği üzerine ur қosun* EŞ 80b: 2 gibi.

saç- (EUT, BOT) ‘Bir şeyi, bir başka şey üzerine dökmek, dağıtmak, saçmak’

[kim-EDEN]: *saç-zun* ‘saçsın (O)’, [ne-KONU]: *mır* ‘bal’, [kime: +e - HEDEF]: *köz öz-e* ‘göz üstüne’ T II Y 14; [ZP... ŞCP - EDEN]: *saçıp içser* ‘saçıp içse (O)’, [ZP-KONU]: *pidpidi-ni çurnı qılıp* ‘biberi toz yapıp TOZ HALİNE GETİRİLMİŞ BİBERİ’, [kime: +ke - SEBEP]: *eski isig-ke* ‘eski ateşe, müzmin ateşe’ T II D 53: 53; [kim-EDEN]: *bir kişi* ‘bir kişi’, [ne-KONU]: *çar* ‘kar’, [kime: +e - HEDEF]: *bir cāriye üstine* ‘bir cariyenin üstüne’ EŞ 35b: 4-5. *saç-* fiili tedaviye yönelik bir fiil olarak kullanıldığı gibi ilaç yapımıyla ilgili olarak da kullanılmıştır.

soq- (EUT, BOT) ‘İçine veya arasına girmesini sağlamak, sokmak’

[ŞCP-EDEN]: *soqsar* ‘soksa (O) HERHANGİ BİRİ’, [ne-KONU]: *künçit yağ-ı* ‘susam yağı’, [kime: +qa - HEDEF]: *burun-qa* ‘burna’, (nasıl): *ubu birle* ‘üstübeç ile’ T 1 D 120: 132; [kim-EDEN]: *kulağı ağrıyan kişi* ‘kulağı ağrıyan kişi’, [ZP-KONU]: *yāsemīn yağına bir fitil eyleyüp* ‘yasemin yağıyla bir fitil yapıp FITİLİ’, [kime: +a - HEDEF]: *kulağına* ‘kulağına’ EŞ 17a: 7-8.

sürd- (EUT), *sür--sürt-* (BOT) ‘Bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak, dökmek, serpmek’ Bu fiil, eski Uygur tıp metinlerinde genellikle, haricî uygulamalara yönelik bir eylem için kullanılır. İlacın hastalıklı organ yüzeyine paralel biçimde uygulanmasını anlatır. Bu durum orta Türkçe tıp metinlerinde de sürdürülmüştür.

[ŞCP-EDEN]: *sürdser* ‘sürtse (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *tev-e südükin* ‘deve idrarını’, [kime: +qa - HEDEF]: *qa baş-qa* ‘saça başa’ T 1 D 120: 54; [ŞCP-EDEN]: *sürseler* ‘sürseler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *ılğın yemişin* ‘ılğın yemişini’, [kime: +e - HEDEF]: *diş dibine* EŞ 22b: 5, [kim-EDEN]: *sürteler* ‘sürsünler (ONLAR)’, [kimi: +i - ETKİLENEN]: *kızıl keşire i* ‘kızıl kesireyi’, [kime: +ye - SEBEP]: *eski temregüye* ‘eski, müzmin temriyeye’ (nasıl): *arı hırkayla* ‘temiz hırkayla’ EŞ 76b: 3.

tamiş-, tamız-, tamıs-, (EUT), *tamzur-* (BOT) ‘Damla damla akıtmak, damlatmak’ Sıvı ilaçların dahilî uygulamaları için EUT metinlerinde *tamiş-, tamız-, tamıs-* veya *tamiş-* fiilleriyle, BOT metinlerinde *tamzur-* fiiliyle gösterilen ‘damlatmak’ eyleminin yüksek sıklığı göze çarpar. Bunlar üç zorunlu isteme sahip fiillerdir. Eski Uygur tıp metinlerinde HEDEF/SEBEP anlamsal istemi, Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerindeyse ETKİLENEN istemi, genellikle, şartlı cümle parçaları yoluyla verilmiştir: *qulaq şaqşı bolsar* ‘kulak kirli olsa (ONA) KULAĞA’ veya *yaş kişniçi*

dögseler şuyın alsalar ‘taze kişnişi dövseler, suyunu alsalar TAZE KİŞNİŞİN SUYUNU’ gibi.

[ŞCP-EDEN]: *tamıssar* ‘damlatsa (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *turma suvın* ‘turp suyunu’, [ne-SEBEP/HEDEF]: *qulğağ ağırığ emi* ‘kulak ağrısı hastalığı KULAĞA’ T II D 222: 86, 87, 96; [ŞCP-EDEN]: *tamıssar* ‘damlatsa (O) HERHANGİ BİRİ’, [ne-ETKİLENEN]: *yar tuz-ı* ‘kaya tuzu’, [ŞCP-SEBEP/HEDEF]: *qulğağ-ta yiring önser* ‘kulakta irin çıksa KULAĞA’ T II D 222: 97; [ŞCP-EDEN]: *tamıssar* ‘damlatsa (O) HERHANGİ BİRİ’, [ne-ETKİLENEN]: *qara küji* ‘siyah öd ağacı’, [ne-SEBEP/HEDEF]: *qulğağ ağırığ emi* ‘kulak ağrısı hastalığı KULAĞA’ T II D 222: 89; T II D 222: 103, [ŞCP-EDEN]: *tamıssar* ‘damlatsa (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *qarağuş sıçqan-nıñ ödin* ‘kara farenin ödünü’, [ŞCP-SEBEP/HEDEF]: *qulağ şaqşı bolsar* ‘kulak kirli olsa (ONA) KULAĞA’ T I D 120: 57; [ŞCP-EDEN]: *tamzursa* ‘damlatsa (O) HERHANGİ BİRİ’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *servi ağacınun şamğın* ‘selvi ağacının zamkını’, [kime: +a - HEDEF]: *burnına* ‘burnuna’ EŞ 5b: 2; [ŞCP-EDEN]: *tamzursalar* ‘damlatsalar (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *bābunec yağın* ‘papatya yağını’, [kime: +a - HEDEF]: *qulağa* ‘kulağa’ EŞ 16a: 8.

tıq- ‘İterek sokmak, iyice doldurmak’ (EUT)

[ŞCP-EDEN]: *tolu tıqsar* ‘iyice doldursa (O)’, [ne-KONU]: *satun* ‘sarım-sak’, [kime: +qa - HEDEF]: *iki qulağın-qa* ‘iki kulağına’ T I D 120: 176.

toldur- (BOT) ‘Bir boşluğa bir madde koymak, doldurmak’

[ŞCP-EDEN]: *toldursalar* ‘doldursalar (ONLAR)’, [kimi: +1 - KONU]: *ol şamğı* ‘o zamkı’, [kimde: +de - HEDEF]: *dişde yēnmiş olsa ... içinde* ‘dişte çürük olsa ... içine ÇÜRÜK DİŞ İÇİNE’ EŞ 21a: 10.

türt/d- (EUT), *dürt-* (BOT) ‘Bir şeyi bir başka şeye değdirmek, dokundurmak, sürmek. *Dürt-* fiili daha çok tampon yapma, sıvı ilâcı geçirgenlik özelliği olan bir yüzeye emdirmeye çalışma eylemini karşılar. Bununla birlikte, sıvı olmayan materyal uygulamaları için de kullanılabilmiştir.’

[ŞCP-EDEN]: *türdser* ‘sürse (O) HERHANGİ BİRİ’, [kimi: +n - KONU]: *çıqu taş-ın* ‘çıku taşını’, [ne-SEBEP]: *godur* ‘uyuz’ T I D 120: 173; [ŞCP-EDEN]: *türtser* ‘sürse (O)’, [ne-KONU]: *buda mini* ‘meyan unu’, [kime: +qa - SEBEP]: *qulğağ tegresinde yiil tomluğ töz-lüg qulğağ ağırığ-qa* ‘kulak çevresinde yel kökenli kulak ağrısına’, (nasıl): *ingek yağ-ı bilen* ‘inek yağıyla’ T II D 222: 100; [ŞCP-EDEN]: *dürtsel* ‘sürseler (ONLAR)’, [ne-KONU]: *kireç* ‘kireç’, [kime: +a - HEDEF]: *şaça* ‘saça’ EŞ 8a: 6.

ur- (EUT), *ur--vur-* (BOT) ‘sürmek, koymak’ *ur-* ve *türt/d-* fiilleri benzer eylemler için kullanılmıştır; fakat mutlak eşanlamlı değildirler. İlaç uygulamasında birden fazla eylemin süredizimselliği söz konusu olduğunda *dürt-* eylemi *ur-* eyleminden önce gelir: (*panbüğa*) *dürtseler urı qosalar* ‘pamuğa emdireseler, üstüne koysalar’ EŞ 9a: 4 gibi.

[ŞCP-EDEN]: *ursalar* ‘sürseler (ONLAR)’, [kimi: +n - KONU]: *bâdem ağacınun kökin* ‘badem ağacının kökünü’, [kime: +a - SEBEP]: *yüzde olan çığıda* ‘yüzde olan çile’ EŞ 24b: 17; [ŞCP-EDEN]: *ursalar* ‘sürseler (ONLAR)’, [kimi: +n - KONU]: *bögürtlen yaprağın* ‘böğürtlen yaprağını’, [kime: +ye - SEBEP]: *zâ if ma deye* ‘zayıf mideye’ EŞ 34b: 7-8; [ŞCP-EDEN]: *vursalar* ‘sürseler (ONLAR)’, [ne-ETKİLENEN]: *natrûn* ‘natrun, doğal sodyum bikarbonat’, [kime: +e - SEBEP]: *bevâşire* ‘basura, hemoroid’ EM 11b: 15. *ur-/vur-* fiili birleşik fiil yapısında da kullanılabilir: *urı qorlarısı* EM 23a: 5; bir başka eylemi izleyerek de: *yaqu edüp vursalar* EŞ 45b: 17.

yaq- (EUT), *yaq--yaqu yap-* (BOT) ‘Yakı yapmak; kına, yakı vb.ni bir şey üzerine koymak, sürmek.’ *yaq-* eylemi daha çok tedaviyle ilgili olmakla birlikte ilaç elde etmeyle ilgili olarak da kullanılabilir, BOT metinlerinde bu işlevi öne çıkmıştır (bk. 2).

[ŞCP-EDEN]: *yaqsar* ‘yaksa (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *arpa talqanı* ‘kavrulmuş arpa unu’, [kime: +qa - HEDEF]: *qulğaq-qa* ‘kulağa’, (nasıl): *sağ yağ birle* ‘tereyağıyla’ T II D 222: 91; [ŞCP-EDEN]: *yaqu etseler* ‘yakı yapsalar (ONLAR)’, [ne - KONU]: *sumâk* ‘sumak’, [kime: +a - HEDEF]: *gözün kapağına* ‘göz kapağına’, (nasıl): *suyla* ‘suyla’ EŞ 11a: 7; [ŞCP-EDEN]: *yaqu eyleseler* ‘yakı yapsalar (ONLAR)’, [kimi: +ı - KONU]: *sežâbi* ‘sedefi’, [kime: +e - HEDEF]: *göze* ‘göze’, (nasıl): *qorla* ‘korla’ EŞ 14a: 12.

yür- (EUT), *püfkür-, üfür-* (BOT) ‘Tedavi edici bir maddeyi vücudun bir organına üfleme, üfürmek, püskürtmek’

[ŞCP-EDEN]: *yürser* ‘üflese (O)’, [kimi: +n - KONU]: *toğraq toğraqı-sın* ‘kavak reçinesini’, [kime: +ğa - HEDEF]: *boğuz-ıngâ* ‘boğazına’, (nasıl): *qamış birle* ‘kamuşla’, (niçin): *boğmaq bolsar* ‘nefes darlığı olsa’ T 1 D 120: 185; [ŞCP-EDEN]: *püfkürseler* ‘üfleseleler (ONLAR)’, [kimi: +n - KONU]: *qarlaşuç ödün* ‘kırlangıç ödünü’, [kime: +a - HEDEF]: *burna* ‘burna’ EŞ 19a: 14; [ŞCP-EDEN]: *püfkürseler* ‘üfleseleler (ONLAR)’, [kimi: +n - KONU]: *bağ çıbuğın ... külin* ‘bağ çubuğu külünü’, [kime: +a - HEDEF]: *burnına* ‘burnuna’, (nasıl): *bir mâşureyile* ‘ince kamuşla’ EŞ 19a: 15; [kim-EDEN]: *üfüreler* ‘üfürsünler (ONLAR)’, [ne-KONU]: *ısrğan diken, bad-*

rık, tavuk beynisi, kişnic, gendene, kemnün, gögercin kanı ve yumurdası ve yeşil zâc ve burun kanı 'ısrırgan diken, yaban reyhanı, tavuk beyni, kişniş, pırasa, kimyon, güvercin kanı, yeşil zaç ve burun kanı', [kime: +a - HE-DEF]: *buruna* 'burna', (nasıl): *mäsüreyile* 'ince kamışla' EM 40b: 14.

d)

1) Mantıksal düzey: F₃

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (BOT)]+[kimi: +(y)I (BOT) / ne (BOT)]+[kimle: +(y)ıla (BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN/SEBEP+ARAÇ+EYLEM

dağla- (BOT) 'Akan kanı dindirmek veya hasta bölümleri ortadan kaldırmak için vücudun bir yerini kızdırılmış bir metal araçla yakmak, dağlamak'

[kim-EDEN]: *dağlarlar* 'dağlarlar (ONLAR)', [ne-ETKİLENEN/SEBEP]: *ekile* 'ekile; Türkçede kesme ve göyündürme de denilen bir tür çaban', [kimle: +(y)ıla - ARAÇ]: *demür dağlağuyıla* 'demir dağlayıcıyla' EM 22b. 5.

e)

1) Mantıksal düzey: F₃

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (EUT, BOT)]+[kimi: +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT) / ZP (EUT, BOT)]+[kimde: +TA (EUT, BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN/KONU+YER+EYLEM

tud- (EUT, BOT) 'Bir şeyi bir yerde bekletmek, tutmak'

[ŞCP-EDEN]: *tudsar* 'tutsa (O)', [ZP-KONU]: *sarığ erük uruğ-ı soqup* 'kayısı çekirdeği dövüp dövülmüş kayısı çekirdeğini', [kimde: +ta - YER]: *ağız-ta* 'ağızda', (nasıl): *bor sirke-si birle* 'üzüm sirkesiyle', (niçin): *tiş ağığ* 'diş ağrısı (için)' T 1 D 120: 101; [ŞCP-EDEN]: *tutsalar* 'tutsalar (ONLAR)', [kimi: +(n)ı - KONU]: *tağ üzümü ... anı* 'dağ üzümünü', [kimde: +da - YER]: *ağızda* 'ağızda', (niçin): *ağızda kabarcuqlar belirse* 'ağızda kabarcıklar belirse KABARCIKLARI GİDERMEK İÇİN' EŞ 27a: 6.

2. İlaç Elde Etmeye İlgili Fiiller: Eski Uygur tıp metinlerinde ilaç yapımıyla ilgili olarak sıklıkla kullanılmış fiiller; *al-* 'almak', *bışur-* 'pişirmek', *bulğa-* 'bulamak, karıştırmak', *çoqarad-* 'kaynatmak', *elge-* 'elemek', *ısd-* 'ısıtmak', *kes-* 'kesmek', *kinle-* 'iyice ufaltmak', *kül qıl-* 'kül etmek', *küyür-* 'yakmak', *saç-* 'saçmak, serpmek', *simlep kinle-* 'eritip çözeltmek', *qad-* 'karıştırmak', *qayıntur-- qayındur-- qayınad-* 'kaynatmak', *qıl-* 'yapmak',

qurud- ‘kurutmak’, *lala-* ‘toz haline getirmek’, *salqım-qa tegür-* ‘soğukta bekletmek’, *soq-* ‘dövmek, ezmek’, *toğra-* ‘doğramak’, *toqı-* ‘katmak, sokmak’, *ügre qıl-* ‘bulamaç yapmak’, *yanç-* ‘ezmek’, *yas-* ‘eritmek’, *yoğur-* ‘yoğurmak’tır. Eski Uygur tıp metinlerinde yabancı kökenli isimlerin Türkçe yardımcı fiillerle birleşmesinden oluşmuş fiiller de vardır: *çurnı qıl-* ‘toz haline getirmek’ (<Skr. *çūrṇam* ‘toz, pudra; barut’+Tü. *qıl-* ‘yapmak’) gibi. Bu fiillerden bir bölümü Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde de aynen veya küçük ses, anlam değişimleriyle sürdürülmüştür: *al-* ‘almak’, (*bezden*) *geçür-* ‘bezden geçirmek, elemek’, *bişür-* ‘pişirmek’, *bula-* ‘bulamak, karıştırmak’, *dil-* ‘dilimlemek’, *dög-* ‘döğmek’, *ele-* ‘elemek’, (*elekden geçür-*) ‘elekten geçirmek, elemek’, *erid-* ‘eritmek’, *ez-* ‘ezmek, iyice ufaltmak, suda eritmek’, *göm-* ‘gömmek’, *göyündür-* ‘yakmak’, *ısd-* ‘ısıtmak’, *ıslat-* ‘ıslatmak’, *kes-* ‘kesmek’, *kül et-* ‘kül etmek’, *küyür-* ‘yakmak’, *qat-* ‘katmak’, *qaruştur-* ‘karıştırmak’, *qavur-* ‘kavurmak’, *qaynat-* ‘kaynatmak’, *qoy-* ‘koymak’, *qurıt-* ‘kurutmak’, *ov-* ‘ovmak’, *şıq-* ‘sıkmak’, *şıva-* ‘sıvamak’, *soy-* ‘soymak’, (*suyın*) *çıkar-* ‘suyunu çıkarmak’, *süz-* ‘süzmek’, *toğra-* ‘doğramak’, *yaq-* ‘yakmak’, *yatur-* ‘yatırmak, (bir şey içinde) bekletmek’, *yoğur-* ‘yoğurmak’. Bunun dışında Arapça ve Farsça isimlerle Türkçe yardımcı fiillerin birleşmesiyle oluşan yeni fiiller de vardır: *büryān ed-* ‘kebab etmek’, *fiṭil et-* ‘fitil yapmak’, *hāl et-* ‘halletmek’, *kehl eyle-* *kehl ed-* ‘sürme yapmak’, *lu ūḡ et-* ‘macun yapmak’, *ma cūn eyle-* ‘macun yapmak’, *saḥḡ ed-* ‘dövmek, ezmek’, *terbiyet et-* ‘terbiye etmek’, *tertib et-* ‘düzenlemek’ gibi.

a)

1) Mantıksal düzey: F₂

2) Sözdizimi düzeyi: [kim, ŞCP (EUT, BOT) / ZP...F-ğu ol (EUT) / ZP...ŞCP (EUT, BOT) / ZP...F-zun (EUT)]+[ne (EUT, BOT) / kimi: +ni (EUT), +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN+EYLEM

bışur- (EUT), *bişür-* (BOT) ‘Bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenebilecek veya içilebilecek bir duruma getirmek, pişirmek’

[ZP...F-ğu ol - EDEN]: *bışurup...* *basurğu ol* ‘pişirip ... bastırılmalı HERHANGİ BİRİ’, [kimi: +ni - ETKİLENEN]: *quruḡ sir-i-ni* ‘kuru siriği’ T 1 D 120: 177; [ZP-EDEN]: *bişürüp* ‘pişirip HERHANGİ BİRİ’, [ne-ETKİLENEN]: *sināmekı* ‘sınameki’ EŞ 6b: 7.

ısd- (EUT), *ıst-* (BOT) ‘Sıcak duruma getirmek, ısıtmak’

[ZP...F-zun - EDEN]: *ısdıp...urz-un* ‘ısıtıp... vursun (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *qar-a ud mayaq-ı* ‘kara öküz mayısı’, (nasıl): *işiç-te* ‘tence-rede’ T 1 D 120: 97-99; [ZP... ŞCP-EDEN]: *ısdup...dürtse* ‘ısıtıp...sürse (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *tavuk* ‘tavuk’ EŞ 5b: 12; [ŞCP-EDEN]: *ıtsıtsalar* ‘ıtsıtsalar (ONLAR)’, [ne-ETKİLENEN]: *bal* ‘bal’, (nasıl): *ma* ‘denden çıkmış tuzla’ ‘madenden çıkmış tuzla’ EŞ 16b: 4.

kül qıl- (EUT), *kül ed-* (BOT) ‘Kül etmek, yakmak, kavurmak’

[ZP...F-ğu ol - EDEN]: *kül qılup...basurğu ol* ‘kül edip ... basmalı HERHANGİ BİRİ’, [kimi: +ni - ETKİLENEN]: *quruğ sir-i-ni* ‘kuru siriği’, (nasıl): *ot-qa* ‘ateşte’ T 1 D 120: 179; [kim-EDEN]: *kül edeler* ‘kül etsinler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *at dişin* ‘at dişini’ EŞ 21b: 3.

küyür- (EUT), *göyündür-* (BOT) ‘Yanmasını sağlamak, yakmak’

[ZP...F-ğu ol - EDEN]: *küyürüp...içürgü ol* ‘yakıp... içirmeli HERHANGİ BİRİ’, [kim: +n - ETKİLENEN]: *yılan qasıq-ın* ‘yılan kavını’ T 1 D 120: 109; [ZP... ŞCP-EDEN]: *göyündürüp... sahıq etseler* ‘yakıp...dövseler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *âdem kılin* ‘insan kılını’ EŞ 23a: 3.

lala- (EUT) ‘Toz haline getirmek’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *küyürüp yumşaq soqup lalap...yürser* ‘yakıp yumuşak dövüp toz haline getirip... üflese (O)’, [kimi: +nı - ETKİLENEN]: *yılan başı munçknı* ‘yılanın başındaki boncuğu’ T 1 D 120: 130.

ğavur- (BOT) ‘Bir şeyi ateşe maruz bırakmak, kavurmak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *ğavurup içseler* ‘kavurup ...içseler (ONLAR)’, [kimi: +(n)ı - ETKİLENEN]: *zaymürân tohmını* ‘yabani fesleğen tohumunu’, (nasıl): *gül yağıyla* ‘gül yağıyla’ EM 26a: 10.

qurud- (EUT), *ğurud-* (BOT) ‘Suyu ve ıslaklığını giderip kuru duruma getirmek, kurutmak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *qurudıp...yaqsar* ‘kurutup ... yakı yapsa (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *böri-ning süngükin tilin* ‘kurdun kemiğini, dilini’ T 1 D 120: 79; [ZP... ŞCP -EDEN]: *ğurudup... içseler* ‘kurutup ... içseler (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *gök şüsen dibin* ‘mavi süsen kökünü’ EŞ 31a: 9.

salqım-qa tegür- (EUT) ‘Soğukta bekletmek’

[ZP... F-ğu ol - EDEN]: *salqım-qa tegürüp ... basurğu ol* ‘soğukta bekletip ... bastırmalı HERHANGİ BİRİ’, [kimi: +ni - ETKİLENEN]: *quruğ sir-i-ni*

'kuru siriği', (nasıl): *bışurup bir kiçe* 'pişirip bir gece', (nasıl): *taş-tın* 'dışarıda' T 1 D 120: 177.

sıq- (EUT, BOT) 'Bir şeyin suyunu, yağını, sıvı kısmını basınçla çıkarıp akıtmak, sıkmak'. BOT metinlerinde genellikle *dög-* eyleminden EUT metinlerinde *yanç-* fiilinden sonra gelmiştir. EUT metinlerinde *yürek sıql-* 'yürek sıkılmak' T 1 D 120: 1, 3, 5 mecazî anlamıyla da yer almıştır.

[ZP...F-zün - EDEN]: *sıqıp...içz-ün* 'sıkıp ... için (O)', [kimi: +n - ET-KİLENEN]: *sarığ qan aşı suvın* 'sarı kan aşısını' T II T: 72; [ŞCP-EDEN]: *sıksalar* 'sıksalar (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *ferāsiyyün yaprağın dögüp süyin* 'ferasiyun yaprağını dövüp suyunu' EŞ 14b: 12, [ZP... ŞCP - EDEN]: *sıqup...çekseler* 'sıkıp ... sürseler (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *qantariyün dögüp süyin* 'kantaronu dövüp suyunu' EŞ 15b: 3.

soq- 'Bir şeyi parçalamak için dövmek, ezmek' (EUT). Bu eylemi karşılayan fiil BOT metinlerinde *dög-* ve *sah̄k ed-*'tir.

[ZP... F-zun - EDEN]: *soqup... urz-un* 'ezip ...vursun (O)', [ne-ETKİLENEN]: *tepiiz-deki tev-e mayaq-ı* 'kurak yerdeki deve mayısı', (nasıl): *qısil tuz birle* 'kızıl tuzla' T 1 D 120: 97; [ZP... ŞCP-EDEN]: *soqup...is-leser* 'ezip ... koklasa (O)', [ne-ETKİLENEN]: *soğun saqal-ı* 'soğan püskülü', (nasıl): *sadun saqal-ı birle* 'sarımsak püskülüyle' T 1 D 120: 144-145.

dög- (BOT) 'Bir şeyi parçalamak için üzerine vurmak'

[ZP ... ŞCP - EDEN]: *dögüp ... çekseler* 'dögüp sürseler (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *gelincik çiçegin* 'gelincik çiçeğini' EŞ 12a: 9.

sah̄k et- (BOT) 'Bir şeyi toz durumuna getirmek, ezmek'

[ŞCP-EDEN]: *sah̄k etseler* 'ezseler (ONLAR)', [kimi: +1 - ETKİLENEN]: *sandalı* 'sandal ağacını', (nasıl): *su ile* 'suyla' EŞ 4a: 1.

Dög- ve *sah̄k ed-* fiilleri katı cisimlerin ilaç haline getirilmesi için kullanılan yakın anlamlı fiillerdir. Bununla birlikte, *dög-* katı cismi etken maddesini açığa çıkarmak amacıyla parçalamak için yapılan bir başlangıç eylemini karşılarken *sah̄k ed-* daha da ufalamak, toz haline getirmek, hatta sıvı içinde eritmek anlamıyla süredizimsel eylemlerde *dög-* eyleminden sonra yer alan bir eylemi karşılar: *yumşaq dögüp sah̄k ede ger gubār ola* EŞ 9b: 1. *Dög-* ve *sah̄k et-* fiilleri, genellikle *qurıt-*, *bışür-*, *qavur-* fiillerinden sonra, *ele-* fiilinden önce gelir: *qurıtsalar yumşaq dögsele* EŞ 10a: 14, *qurıtsalar yalama tuzıla berāber sah̄k etseler* EŞ 10a: 15, *buyān dibin qurıtsalar sah̄k etseler* EŞ

11b: 11; *eger şabı ocağda bişürüp dögseler bir bezden eleseler* EŞ 9a: 2, *ķavurdsalar saħķ etseler* EŞ 48a: 2. EUT'de de *soq* 'ezmek' fiili *elge-* 'elemek' fiilinden önce gelmiştir: *soqup elgep mün birle içgü ol* 'birlikte dövüp eleyip çorba ile içmek gerek' T 1 D 120: 111.

kinle- (EUT) 'Bir şeyi ezip iyice ufaltmak'

kinle- fiili Eski Uygur tıp metinlerinde, 'eritmek' anlamıyla [kim]+[kimi]+[kimde]+Fiil sözdizimi ve EDEN+ETKİLENEN+SEBEP+EYLEM anlamsal yapısıyla üç istemli olarak yer aldığı gibi 'iyice ufaltmak' anlamıyla [kim / ZP...ŞCP]+[kimi]+Fiil sözdizimi ve EDEN+ETKİLENEN+EYLEM anlam yapısıyla iki istemli olarak da yer almıştır: [ZP... ŞCP - EDEN]: *kinlep...ursar* 'ezip, iyice ufaltıp ... sürse (O)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *qısl bağır ikis-in 'kızıl bağır ikisini', (nasıl): yar tuzı birle* 'kaya tuzuyla' T 1 D 120: 142.

yaq- (BOT) 'Yanmasını sağlamak, yakmak'. EUT metinlerinde *yaq-* fiili 'yakı yapmak, sürmek' anlamıyla uygulamayla ilgili bir eylem için kullanılmıştır (bk. 1).

[kim-EDEN]: *yaqalar* 'yaksınlar (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *at dişin* 'at dişini' EŞ 21b: 3.

yanç- (EUT) 'Bir şeyi küçük parçalara ayırmak, ezmek'

[ZP...ŞCP - EDEN]: *yançıp ... tıqsar* 'ezip ... tıksa (O)', [ne-ETKİLENEN]: *satun* 'sarımsak' T 1 D 120: 176.

BOT metinlerinde ilaç elde etmeyle ilgili, İsim+Yardımcı Fiil (*et-*, *eyle-*) yapısında fiiller de kullanılmıştır. Bunlar da, genellikle, iki istemli fiillerdir. Bu fiiller: *büryân ed-*, *lu 'uķ et-* EŞ 63a: 3, *tertîb et-* EŞ 32a: 15-16, *ħal ed-* EŞ 8b: 5, *terbiyet et-* EŞ 31b: 8, *fitîl et-* EŞ 16b: 18, *ma'cün eyle-*, *kehl eyle-* EŞ 12b: 2, *kehl ed-* EŞ 15b: 5, *ķurs et-* EŞ 33b: 11 gibi fiillerdir.

büryân ed- (BOT) 'kebab yapmak'

[ZP... ŞCP - EDEN]: *büryân edüp ... yese* 'kebab yapıp ... yese (O)', [kimi: +n -ETKİLENEN]: *eşek bağrın* 'eşek bağını' EŞ 7a: 16.

kehl ed- (BOT) 'Sürme yapmak üzere kullanılacak bir madde haline getirmek'

[ZP ... ŞCP - EDEN]: *kehl edüp ... çekseler* 'sürme yapıp ... çekseler (ONLAR)', [kimi: +n - ETKİLENEN]: *legleg ödin* 'leylek ödünü' EŞ 15b: 5 gibi.

b)

1) Mantıksal düzey: F₂₊₍₁₎

2) Sözdizimi düzeyi: [ŞCP (EUT, BOT) / ZP...F-ğu ol (EUT) / ZP... ŞCP (EUT, BOT) / ZP...F-zun (EUT) / kim (EUT, BOT)]+[ne (EUT, BOT) / kimi: +nı (EUT), +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT)]+(kimle: +den (BOT), kimden: +den (BOT))+Fiil

3) Anlam düzeyi:

EDEN+KONU/ETKİLENEN+ARAÇ/KAYNAK+EYLEM

al- (EUT, BOT) ‘Bir şeyi elle veya başka bir araçla bulunduğu yerden ayırmak, bir kaynaktan çıkarmak. *Al-* fiili, genellikle, ilaç yapımında başlangıç eylemi olarak yer alır.’

[ZP...F-ğu ol - EDEN]: *alıp* ‘alıp HERHANGİ BİRİ’, [kimi: +n - KONU]: *yaş tan-a-nı soqup suv-ın* ‘taze susamı dövüp suyunu’ T 1 D 120: 126; [kim-EDEN]: *alalar* ‘alsınlar (ONLAR)’, [kimi: +n - KONU]: *bâzincânun şıķup şuyın* ‘patlıcanı sıkıp suyunu’ EŞ 74a: 11.

elge- (EUT), *ele-* (BOT) ‘Geçirgen bir araç kullanarak ayıklamak veya incesini kabasından ayırmak, elemek’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *elgep...sürdser* ‘eleyip...sürse (O)’, [kimi: +n - ET-KİLENEN]: *adğır-nıñ sıñır-in* ‘aygırın sinirini’, (nasıl): *alıp uşaq tograp kölike-te qurıdıp inçke soqup* ‘ufak doğrayıp, gölgede kurutup, ufanıncaya kadar dövüp’ T 1 D 120: 76; [ŞCP-EDEN]: *eleseler* ‘eleseler (ONLAR)’, [kimi: +ı - ETKİLENEN]: *şabı* ‘şabı’, (kimden: +den - ARAÇ): *bir bezden* ‘bir bezden, bir bezle’ EŞ 9a: 2. *Ele-* eylemi genellikle *dög-* eyleminden sonra gelir: *dögeler eleyeler* ‘dövsünler, elesinler’ EŞ 9b: 6-7.

kes- ‘Bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak, kesmek’ (EUT). Bu fiil BOT metinlerinde ‘geçirmek, hastalık veya belirtisini kesmek, bitirmek’ ikincil anlamıyla sonuçla ilgili bir eylem için kullanılmıştır.

[ZP... ŞCP-EDEN]: *kesip...yaqsar* ‘kesip...yakı yapsa (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *kendir sig-nı* ‘kendir sapı’, (ne kadar): *üç öngi* T 1 D 120: 122.

süz- (EUT, BOT) ‘Bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek, süzmek’

[ZP ... ŞCP-EDEN]: *süzüp ... içser* ‘süzüp ... içse (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *ardun* ‘nanahan’, (nasıl): *bir sıtır goroc yangınça qayınadıp*

‘bir liang ölçüsünce pirinçle kaynatıp’ T II D 53: 38; [kim-EDEN]: *süz-dükden soğra... ekeler* ‘süzdükten sonra ... eksinler (ONLAR)’, [kimi: +1 - ETKİLENEN]: *bu bişen otları* ‘bu pişen otları’, (kimden: +den - ARAÇ): *bir bezden* ‘bir bezden, bir bez kullanarak’ EM 44b: 10.

toğra- (EUT, BOT) ‘Bir şeyi kesici bir alet yardımıyla parçalara ayırmak, parçalamak, doğramak’

[ZP ... ŞCP-EDEN]: *toğrap... sürdser* ‘doğrayıp ... sürse (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *adğır-ning singir-in* ‘aygırın sinirini’ T 1 D 120: 76; [kim-EDEN]: *toğrayalar* ‘doğrasınlar (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *ğara ağacın kökin* ‘kara ağacın kökünü’, (nasıl): *ğabıyıla* ‘kabuğuyla’, (nasıl): *uvacuğ* ‘ufacık’ EŞ 82a: 11.

c)

1) Mantıksal düzey: F₂₊₍₁₎

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (EUT, BOT) / ZP... ŞCP (EUT, BOT) / ZP...F-KE (EUT, BOT)]+[kimi: +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT) / ne (EUT, BOT) / ZP (EUT, BOT)]+(kimle: birle (EUT), +(y)ıla (BOT), kime: +ka (EUT))+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN+ETKİLENEN/KONU+EYLEM

çoqarad- (EUT) ‘Genellikle katı bir maddeyi sıvı bir madde içine koyup ısıya maruz bırakarak kaynatmak’

[ZP...F-zun - EDEN]: *çoqaradıp... urz-un* ‘kaynatıp ... koysun (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *kendir sıg-nı* ‘kendir sapı’, (kimle: birle - ETKİLENEN): *bir çan bor iki çan suv birle* ‘bir tas şarap bir tas suyla’ T 1 D 120: 122.

ıslat- ıslad- (BOT) ‘Katı ve kuru bir maddeyi sıvı bir madde yardımıyla ıslak duruma getirmek, ıslatmak’

[ŞCP-EDEN]: *ıslatsalar* ‘ıslatsalar (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *âdem kılin* ‘insan kılını’, (kimle: +ıla - KONU): *şarâbıla* ‘şurupla, şurup içinde’ EŞ 8a: 13.

qayıntur-- qayındur-- qayınad- (EUT), *ğaynad-* (BOT) ‘Genellikle katı bir maddeyi sıvı bir madde içine koyup ısıya maruz bırakarak kaynamasını sağlamak’

[ZP... ŞCP-EDEN]: *qayınturup... ağızta tudsar* ‘kaynatıp... ağızda tutsa (O)’, [kimi: +ni - ETKİLENEN]: *bişig singir-ni* ‘pişmiş sinir otunu, kuru zencefil kökünü?’, (kimle: birle - ETKİLENEN): *suv birle* ‘suyla’ T 1 D 120: 136; [kim-EDEN]: *ğaynadalar* ‘kaynatsınlar (ONLAR)’, [kimi: +n -

ETKİLENEN]: *ķara ağacun kökin* ‘karaağacın kökünü’ (nasıl): *ķabıyula* ‘kabuğuyla’, (nasıl): *bir çölmek içinde* ‘bir çömlük içinde’ EŞ 82a: 11.

ügre qıl- (EUT) ‘İki veya daha fazla maddeyi karıştırarak sıvı bir hamur elde etmek’

[ZP ... ŞCP - EDEN]: *ügre qılıp... içürser* ‘bulamaç yapıp ... içirse (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *teve edin* ‘deve etini’, (kimle: birle - ETKİLENEN): *arpa yarp yarması birle* ‘arpa kırmayla’ T 1 D 120: 71.

yoğur- (EUT, BOT) ‘Katı veya toz durumundaki bir maddeyi sıvı içerikli bir maddeyle karıştırarak hamur durumuna getirmek’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *yoğurup ... is-leser* ‘yoğurup ... koklasa (O)’, [ZP-ETKİLENEN]: *soğun saqal-ı sadun saqal-ı birle soqup* ‘soğan püskülünü sarımsak püskülü ile dövüp ÇIKAN ÜRÜNÜ’, (kimle: +ka - ETKİLENEN): *sağ yağ-ka* ‘tereyağına (katarak), tereyağıyla’, (ne zaman): *tumağı bolup kidmeser* ‘nezle geçmezse’ T 1 D 120: 144-145, [ZP... ŞCP - EDEN]: *yoğurup... sürdser* ‘yoğurup ... sürse (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *quşdı* ‘kusttu, Costus’, (kimle: birle - ETKİLENEN): *künçit yağı birle* ‘susam yağı ile’ T 1 D 120: 91, [ZP... ŞCP - EDEN]: *yoğurup ... yaqsar* ‘yoğurup yaki yapsa (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *sarığ munga yasımuq mini qulum qu-a yürüng min* ‘sarı maş fasulyesi, çavdar unu, kulum çiçeği, beyaz un’, (kimle: birle - ETKİLENEN): *kişi süt-i birle* ‘insan sütüyle’ T 1 D 120: 120; [ZP...F-(KE)-EDEN]: *yoğurup... eyleyeler* ‘yoğurup ... yapsınlar (ONLAR)’, [ne-ETKİLENEN]: *efîmün iki direm ğariķün ve ķazınmış türbüd ve besfäyic ve ustuhudūs birer direm* ‘iki dirhem küsküt, birer dirhem katran köpüğü, kazanmış türbit, bespaye ve karabaşotu’ (kimle: +(y)ıla - ETKİLENEN): *rāziyāne suyuyla* ‘rezene suyuyla’ EM 44a: 5; [ŞCP - EDEN]: *yoğursalar* ‘yoğursalar (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *ķablubağanun bağrınun ķanın* ‘kablumbağanın bağrının kanını’, (kimle: +(y)ıla - ETKİLENEN): *arpa unıyula ve balıla* ‘arpa unuyla ve balla’ EŞ 67b: 5.

lu ũķ et- (BOT) ‘Yalamak şeklinde kullanılmak üzere biri sıvı içerikli olan birden fazla maddeyi birbirine karıştırarak ilaç yapmak’

[ŞCP-EDEN]: *lu ũķ etseler* ‘macun etseler (ONLAR)’, [kimi: +i - ETKİLENEN]: *rāseni* ‘raseni’, (kimle: +ıla - ETKİLENEN): *balıla* ‘balla’ EŞ 32a: 11, 63a: 3.

ma cūn eyle- (BOT) ‘Birden fazla maddeyi birbirine karıştırarak macun yapmak’

[ZP ... ŞCP - EDEN]: *ma 'cün eyleyüp... yalasalār 'macun yapıp ... yalasalār (ONLAR)', [kimi: +yı - ETKİLENEN]: 'ākırkarhāyī 'akırkarhayı', (kimle: +ıla - ETKİLENEN): balūla 'balla' EŞ 35b: 13.*

ç)

1) Mantıksal düzey: F₃

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (EUT, BOT) / ŞCP (EUT, BOT) / ZP...F-zün (EUT) / ZP...F-gü ol (EUT) / ZP ... ŞCP (EUT, BOT)]+[ne (EUT, BOT) / kimi: +ni (EUT), +n (EUT, BOT), +(y)I (BOT)]+ [kimde: +ta (EUT) / kime: +qa (EUT) / kimle: bilen, birle (EUT), +(y)IIA (BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN+SEBEP/ETKİLENEN+EYLEM

İlâç elde etmeyle ilgili fiillerden *kinle-* 'eritmek, katı bir cismi sıvı içine karıştırarak sıvı durumuna geçirmek', *simlep kinle-* 'eritip çözeltmek', *yas-* 'eritmek' zorunlu bir [kimde/kime/kimle] istemine sahiptir. Bu istem, morfolojik düzeyde *bilen*, *birle* bağımsız biçim-birimiyle işaretlenebileceği gibi bağımlı biçim-birimler *+qa*, *+ta* ad durum ekleriyle de işaretlenebilir.

kinle- (EUT) 'Katı bir cismi sıvı içine karıştırarak sıvı durumuna geçirmek, eritmek'

[ZP...F-zün - EDEN]: *kinlep...türdz-ün 'iyice ufaltıp ... sürsün (O)', [ne-ETKİLENEN]: qunduz qayır-ı 'kunduz hayası', [kimde: +ta - SEBEP]: suv-ta 'suda, suyla' T 1 D 120: 125.*

simlep kinle- (EUT) 'Katı bir cismi sıvı içinde eritip çözeltmek'

[ZP...ŞCP - EDEN]: *simlep kinlep...sürdser 'eritip çözeltip ... sürse (O)', [kimi: +ni - ETKİLENEN]: çüvit-ni 'çividi', [kime: +qa - SEBEP]: suv-qa 'suda, suyla' T 1 D 120: 157.*

yas- (EUT) 'Katı bir cismi sıvı içine karıştırarak sıvı durumuna geçirmek, eritmek'

[ZP... F-gü ol-EDEN]: *yasıp ... içgü ol 'eritip ... içmeli HERHANGİ BİRİ', [ne-ETKİLENEN]: it tüü-si, tavışqan tüü-si 'köpek tüyü, tavşan tüyü', [kimde: +ta - SEBEP]: suv-ta 'suda, suyla' T 1 D 120: 116, [ZP...F-gü ol - EDEN]: *yasıp ... içgü ol 'eritip ... içmeli HERHANGİ BİRİ', [ne-ETKİLENEN]: qavır-mış künçit yar tuzı 'kavrulmuş susam, kaya tuzu', [kime: +qa - SEBEP]: işig suv-qa 'sıcak suda' T 1 D 120: 113.**

BOT metinlerinde *yas-*, *simle-*, *kinle-* fiilleri yerine *ez-* 'ezmek' fiili kullanılır. Bu fiil, daha çok katıları sıvılar içinde inceltme eylemini karşılar.

[ZP... ŞCP - EDEN]: *ezüp...dürtseler* ‘ezip ... sürseler (ONLAR)’, [ne-ETKİLENEN]: *nişasta* ‘nişasta’, [kimle: +(y)IIA - SEBEP]: *yumurda ağrıyla ya hātün kişi südiyle* ‘yumurta akı veya kadın sütüyle’ EŞ 4a: 7, [ŞCP-EDEN]: *ezseler* ‘ezseler (ONLAR)’, [kimi: +1 - ETKİLENEN]: *şamğı* ‘zamkı’, [kimle: +(y)IIA - SEBEP]: *gül şuyıyıla* ‘gül suyuyla’ EŞ 11a: 9.

qad- (EUT) ‘İki veya ikiden çok şeyi bir araya getirip birbirinin içinde dağıtmak, birbirinin içine girecek şekilde karıştırmak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *qadıp ... türtser* ‘karıştırmak ... sürse (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *buda mini* ‘meyan unu’, [kimle: bilen - ETKİLENEN]: *ingek yağ-ı bilen* ‘inek yağıyla’ T II D 222: 99, [ZP... ŞCP - EDEN]: *qadıp... sürdser* ‘karıştırmak ... sürse (O)’, [ne-ETKİLENEN]: *pitpidi* ‘sivri biber’, [kimle: birle - ETKİLENEN]: *ingek yağ-ı birle* ‘inek yağıyla’ T I D 120: 158-159; [ZP... ŞCP - EDEN]: *qadıp ... sürdser* ‘karıştırmak ... sürse (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *tavişqan miyi-sin* ‘tavşan beynini’, [ne-ETKİLENEN]: *ud öd-i birle ingek yağ-ı* ‘sığır ödüyle inek yağı’ T I D 120: 89. *Qat-* fiili BOT’ta istem değiştirmiştir. Bu istem değişikliği onun anlamını da etkilemiştir: ‘Bir şeyin içine, niteliğini değiştirmek için başka bir şey eklemek, katmak’. EUT’de bu anlamda kullanılan fiil *toqı-* ‘katmak, sokmak’ fiilidir. BOT’ta, EUT’deki *qad-* fiiliyle eşleştirilebilecek fiil *qaruştur-* ‘karıştırmak’ fiilidir. [ZP... ŞCP - EDEN]: *qaruşdurup ... ursalar* ‘karıştırmak ... sürseler (ONLAR)’, [kimi: +i - ETKİLENEN]: *günlügi* ‘günlüğü’, [kimle: +ıIIA - ETKİLENEN]: *natrünüla* ‘natrunla’ EŞ 8a: 12. *Qat-* ve *qaruştur-* fiilleri, genellikle, gömülü cümle fiili olarak; yani fiilimsi yapısında kullanılır. Bu durumda da fiillerin istem yapısında bir değişiklik olmaz.

d)

1) Mantıksal düzey: F₃

2) Sözdizimi düzeyi: [kim (EUT, BOT) / ŞCP (EUT, BOT) / ZP... ŞCP (EUT, BOT) / ZP... F-gül<gü ol (EUT)]+[kimi: +n (EUT, BOT), +ni (EUT), +(y)I (BOT) / ne (EUT, BOT)]+[kime: +qa, +ge (EUT), +(y)A (BOT)]+Fiil

3) Anlam düzeyi: EDEN+ETKİLENEN/KONU+HEDEF+EYLEM

asa qo-(BOT) ‘Bir şeyi aşağıya sarkacak bir biçimde ve bir şeye maruz bırakarak bir yere iliştip bırakmak’

[ŞCP-EDEN]: *asa qosalar* ‘asıp bıraksalar (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *yılan qavnı* ‘yılan derisini’, [kime: +e - HEDEF]: *güneşe* ‘güneşe’ EŞ 11a: 5.

bulğa- (EUT), *bula-* (BOT) ‘Bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak, bir nesneyi başka bir maddeye batırmak, bulamak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *bulğap... türdser* ‘bulayıp ... sürse (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *çıqu taş-ın* ‘çıkı taşını’, [kime: +qa - HEDEF]: *künçit yağ-ın-qa* ‘susam yağına’ T I D 120: 173, [ZP... ŞCP - EDEN]: *bulayup ... şokarısa* ‘bulayıp ... sokarsa (O)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *elin* ‘elini’, [kime: +a - HEDEF]: *aña* ‘ona’ EŞ 82b: 16.

batur- (BOT) ‘Bir şeyin sıvı veya yumuşak bir maddenin içine gömülmesine yol açmak, batmasını sağlamak, batırmak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *baturup ... asa kıosalar* ‘batırıp ... asıp bıraksalar (ONLAR)’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *yılan kıavın* ‘yılan derisini’, [kime: +e - HEDEF]: *zeyte* ‘zeytin yağına’ EŞ 11a: 5.

qat- (BOT) ‘Bir şeyin içine, niteliğini değiştirmek için başka bir şey eklemek, katmak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *kadup... kıoyarlarısıa* ‘katıp ... koyarlarsa (ONLAR)’, [kimi: +yı - KONU]: *mázüyı* ‘mazıyı’, [kime: +a - HEDEF]: *yäsemın yağına* ‘yasemin yağına’ EŞ 18b: 9-10.

köm- (EUT) *göm-* (BOT) ‘Bir nesnenin içine yerleştirerek orada bir süre tutmak, gömmek’

[ZP... F-gül - EDEN] *kömüp ... sürdgül* ‘gömüp ... sürmeli ^{HERHANGI BİRİ}’, [kimi: +ni - ETKİLENEN]: *pitpidini* ‘biberi’, [kime: +qa - HEDEF]: *ot-qa* ‘ateşe’ T I D 120: 35; [kim-EDEN]: *gömeler* ‘gömsünler (ONLAR)’, [kimi: +ı - ETKİLENEN]: *kabağı* ‘kabağı’, [kime: +a - HEDEF]: *oda* ‘ateşe’ EM 28b: 3, EŞ 70b: 12.

saç- (EUT, BOT) ‘Bir şeyi ortalığa dağıtmak, dökmek, saçmak, serpmek’

[ZP... F-gül - EDEN]: *saçıp ... sürdgül* ‘saçıp ... sürmeli ^{HERHANGI BİRİ}’, [kimi: +ni -KONU]: *pitpidini* ‘biberi’, [kime: +ge - HEDEF]: *qara eçkü-nüng ögsüz bağır-ın-qa içinge* ‘kara keçinin ögsüz ciğerine’ T I D 120: 35; [ŞCP-EDEN]: *saçsalar* ‘serpseler (ONLAR)’, [ne-KONU]: *zerniñ* ‘zırnik’, [kime: +e - HEDEF]: *zañm üzerine* ‘yara üzerine’ EM 18b: 3.

toqı- (EUT) ‘katmak, sokmak’

[ZP... ŞCP - EDEN]: *toqıp... içürser* ‘katıp... içirse (O)’, [kimi: +ni - ETKİLENEN]: *pidpidi-ni* ‘biberi’, [kime: +ke - HEDEF]: *ol südke* ‘o süte’ T II D 222: 83.

3. Hastalık Belirti ve Nedeniyle İlgili Fiiller: Hastalık belirti ve nedeni ile ilgili fiiller, EUT ve BOT metinlerinde, genellikle tek istemli fiillerdir. Bu tek istem de çoğunlukla tamamlayıcı veya dâhili istem durumundadır. EUT tıp metinlerinde hastalık belirti ve nedeni ile ilgili sıklık oranı yüksek fiiller; *ağrı-* ‘ağrımak’ T II D 120: 142, (*ün*) *büt-* ‘(ses) kısılmak’ T IIY 19: 29, *inme-* ‘inmemek’ I: 19, (*qarın*) *keril-* ‘ishal olmak’ T II D 53: 61, (*qan*) *qus-* ‘(kan) kusmak’ T II D 222: 109, (*qan*) *sud-* ‘kan tükürmek’ T II D 222: 111, (*söngük*) *sın-* ‘(kemik) kırılmak’ T II Y 27, 28: 29, *sıqıl-* ‘sıkılmak’ T II D 120: 1,3, 5, *şış-* ‘şişmek’ T II Y 14 ve Y 18: 61, (*ig*) *törü-* ‘(hastalık) gelişmek’ T II Y 27 ve 28: 29: 52, (*kögüz*) *tun-* ‘(göğüs) tıkanmak, kapanmak’ T IIY 19: 29, 60, (*qarın*) *yürül-* ‘ishal olmak’ T II D 53: 60’ur. BOT metinlerinde ise; *ağrı-* ‘ağrımak’ MŞ 171a: 2, *ağrıd-* ‘ağrıtmak’ EŞ 5a: 12, *bağlan-* ‘bağlanmak’ EM 15a: 5, *belür-* ‘belirmek, ortaya çıkmak’ EŞ 77b: 15, *bertin-* ‘incinmek’ EŞ 82a: 10, *çinle-*, *seğriş-* ‘çınlamak, seğirmek’ EM 45b: 2, *depren-* ‘sallanmak’ EM 45b: 6, *dökül-* ‘dökülmek’ EM 36b: 4, *güvle-* ‘uğuldamak’ EM 45b: 2, *ırğan-* ‘sallanmak’ EM 21a: 15, *ısır-* / *ısır-* ‘ısırmak’ EM 3a: 8, EŞ 83b: 3, (*issi*) *geç-* ‘geçmek’ EŞ 4b: 19, *gel-* ‘gelmek’ EŞ 13b: 5, *in-* ‘inmek’ EŞ 10b: 15, *incel-* ‘incelmek’ EM 48b: 7, *şarplan-* ‘kasılmak’ EM 12a: 7, *sın-* ‘kırılmak’ EŞ 82a: 12, *şoq-* ‘ısırmak’ EM 3a: 7, *şış-* ‘şişmek’ EM 46b: 9, *tala-* ‘ısırmak’ EŞ 83b: 2, *vur-* ‘vurmak’ 85a: 6, *yen-* ‘çürümek’ EM 2a: 7 vb. fiilleridir.

Hastalık nedeni ile ilgili fiiller, EUT ve BOT metinlerinde genellikle, isim-fiil veya sıfat-fiil ekleriyle isimleşmiş olarak ve çoğu kez ad durum ekleri alarak (yönelme, çıkma ekleri) yer alır: *yürek sıqılmaq tın* ‘yürek sıkılmasından’ T II D 120: 1,3, 5; *şu inmekden* EŞ 10b: 16, (*göze*) *şu indüğine* EŞ 10b: 17, *yılan ve çıyan şoqduğına* EM 3a: 7, *el ayak yarıldığına* EŞ 85a: 6, *quduz it taladığı* EŞ 83b: 2, *ağulu cānavarlar ısırduğı* EŞ 83b: 3, *issi geçen başa* EŞ 4b: 19 gibi.

Bu fiiller, EUT ve BOT metinlerinde şartlı cümle parçası fiili olarak da sıklıkla yer alır: *bir kişiniñ elleri ve ayağın sovuq vurmış olsa* EŞ 86b: 13, *göz yumrulunup taşra gelse* EŞ 13b: 5, *öykendeki çıban deşilse iriñ gelse* EŞ 33b: 3-4, *hāyızı bağlansa* ‘adet olmasa’ EM 15a: 5, (*diş*) *deprenürise* ‘(diş) sallansa’ EM 45b: 6, *el ve ayak ve barmaklar bertinse* EŞ 82a: 10.

EUT ve BOT metinlerinde isim veya isimleşmiş bir fiilden sonra EUT’de *bol-*, BOT’ta *ol-* fiili de sıklıkla kullanılır: *qart bolup* ‘yara olup’ T II D 120: 30, (*hıldan*) *hāsıl olmışdur* EŞ 4a: 6, (*şovuqdan*) *olmuş* EŞ 4b: 13, *oda qarşu oturmaqdan ola* EŞ 9b: 10, *issiden şişmiş ola* EŞ 11a: 11, (*issiden*) *ola* EŞ 5a: 1, *diş ağrısı kim sovuqdan ola* EŞ 21b: 13, *balğamdan olmuş ola* EŞ 23b: 2. Şart ekiyle de *qoldıq-ı yıldığ bolsar* ‘koltuğu koksa’ T II D 120: 30 gibi.

Yukarıda da belirtildiği gibi, BOT metinlerinde hastalık belirti ve nedeniyele ilgili fiiller genellikle isimleşmiştir. EUT metinlerinde de genellikle isimleşmiş olarak veya şartlı cümle parçası fiili olarak yer alır. Fiiller isimleştiklerinde veya gömülü cümle fiili haline geldiklerinde de istem yapıları değişmez. Bunlar bir veya iki zorunlu istemli fiillerdir:

eri- (BOT) ‘erimek’ F₁

[kim-ETKİLENEN]: *şayrunuñ eti* ‘hastanın eti’ EM 56b: 14.

ağrıd- (BOT) ‘ağrıtmak’ F₂

[kim-SEBEP]: *bal çok yemek* ‘balı çok yemek’, [kimi: +1 - ETKİLENEN]: *başı*, [kim-SEBEP]: *kaşurğa* ‘kavurga’, [kimi: +1 - ETKİLENEN]: *başı* ‘başı’ EŞ 5a: 12 vb. gibi.

4. Tedavi Sonucuyla İlgili Fiiller: EUT metinlerinde tedavi sonucuyla ilgili olarak bir veya iki zorunlu isteme sahip fiiller kullanılmıştır. Bir istemli fiillerde [kim], iki istemli fiillerde [kim], [kimi] veya [kim], [kime] istem boşluklarının doldurulması gerekir. Bir istemli fiiller; *açıl-* ‘açılmak’ T II D 222: 90, 94, (*ağusı töklün-* ‘zehri dökülmek’ T II D 142: 9, (*irin) arı-* ‘iltihap temizlenmek’ T II D 222: 98, (*edgü) bol-* ‘iyi olmak’ T II D 142: 16-17, (*baş ağrığ) kid-* ‘(baş ağrısı) gitmek’ T I D 120: 91, *öñet-* ‘iyileştirmek, şifa vermek’ T II D 120: 14, (*ağrıg) sön-* ‘(ağrı) dinmek’ T II D 222: 88, 89, 91, 97, 98, 103, (*qan) tıdul-* ‘kanama durmak’ T II D 142: 133. İki istemli fiiller; *kider-* ‘gidermek’ T II D 53: 40, *yaraş-* ‘iyi gelmek’ T II D 53: 50; T II D 222: 101 gibi fiillerdir. Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde bu fiillerin bir kısmı bazı ses değişiklikleriyle sürdürülmüştür: *gider-* ‘gidermek’ EŞ 5a: 18, *aç-* ‘açmak’ EŞ 43b: 10, *açıl-* ‘açılmak’ EŞ 55a: 2, *arıd-* ‘temizlemek’ EM 12a: 4, *eyü ed-* ‘iyi etmek’ EŞ 22b: 1, *yara-* ‘yaramak’ EŞ 29a: 19 gibi.

Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde bunlardan başka şu fiiller de sonuçla ilgilidir: *ağard-* ‘ağartmak, beyazlatmak’ EŞ 24b: 1, *bağla-* ‘bağlamak, dindirmek, kesmek’, *berk ed-* ‘sağlamlaştırmak’ EŞ 22a: 19, *bitür-* ‘bitirmek’ EŞ 78a: 11-12, *çıqar-* ‘çıkarmak’ EŞ 79a: 13, *diñ-* ‘dindirmek’ EŞ 19a: 12, *diñdür-* ‘dindirmek’ EŞ 19a: 9-10, *erid-* ‘eritmek’ EŞ 53b: 5, *gökcek ed-* / *eyle-* ‘iyi etmek’ EŞ 25a: 2, *götür-* ‘gidermek’, EM 42b: 11, (*kanı) dur-* ‘(kanı) durmak’ EM 4a: 8, *götür-* ‘götürmek, gidermek’ EM 42b: 11, *göyündür-* ‘ısıtmak, yakmak’ EM 16a: 2, *içi geçür-* ‘ishal etmek’ EŞ 49a: 18, *içi yörüd-* ‘ishal etmek’ EŞ 50a: 1, *indür-* ‘indirmek’ EŞ 5b: 1, *işled-* ‘çalıştırmak’ EM 16b: 5, *kes-* ‘kesmek’ EM 12a: 15, *qarnı işled-* ‘bağırsakları çalıştırmak, ishal etmek’ EŞ 49b: 13, *qır-* ‘kırmak, yok etmek’ EŞ 8a: 6, (*bögreği) qızdur-* ‘(böbreği) ısıtmak’ EŞ 52b: 13, *qopar-* ‘koparmak’

EŞ 34b: 12, *qutald-* ‘iyileştirmek’ EŞ 83b: 15, *semird-* ‘semirtmek, şişmanlatmak’ EŞ 68b: 9, *siñir-* ‘sindirmek’ EŞ 35a: 7, (*südügi*) *yöri-* ‘idrarı almak’ EŞ 54b: 14, *sür-* ‘sürmek, çıkarmak’ EŞ 65a: 17, *tağid-* ‘dağıtmak’ EŞ 65a: 19, *toğur-* ‘doğurmak’ EŞ 61b: 3, *dök-* ‘gidermek’ MŞ 107a: 8, *turğur-* ‘durdurmak’ EM 33a: 1, *tut-* ‘tutmak’ EŞ 86a: 15, *yeynild-* ‘hafifletmek’ EM 24b: 14, *yörid-* ‘yürütmek, akıtmak’ EŞ 54b: 6 gibi.

Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde sonuçla ilgili olarak da yabancı kökenli bir ismin Türkçe bir yardımcı fiille birleşmesinden oluşan yapılar kullanılmıştır: *zā ‘il eyle-* ‘yok etmek’ EŞ 11b: 17-18, *zā ‘il ol-* ‘yok olmak’ EŞ 20b: 3, *sākin ed-* ‘dindirmek’ EŞ 78a: 14-15, *hōş eyle-* ‘iyi etmek’ EŞ 82a: 13, *mücellā kıl-* ‘parlaklık vermek’, *cilā ver-* ‘cila vermek’ EŞ 24a: 17, *pāk ed-* ‘temizlemek’, *kat ed-* ‘kesmek’ EŞ 31a: 14, *tahlil ed-* ‘temizlemek’ EŞ 31b: 7, *kañi ed- / eyle-* ‘kuvvetlendirmek’ EŞ 34b: 12, (*şifā*) *bul-* ‘(şifa) bulmak’ EŞ 17b: 4, *hālās ol-* ‘kurtulmak’ EŞ 33a: 16, *hōş ol-* ‘iyi olmak’ EŞ 9a: 9, *muñkem ed-* ‘güçlendirmek’ EŞ 22b: 7, *def ed-* ‘yok etmek’ EŞ 48b: 10, *def eyle-* ‘yok etmek’ EM 57b: 9, *berz ed-* ‘güzelleştirmek’ EŞ 28b: 16, *hazm ed-* ‘hazm etmek’ EŞ 35a: 9, *ishāl ed-* ‘ishal etmek’ EŞ 49b: 7, *feth ed-* ‘açmak’ EŞ 55a: 4 gibi.

Sonuca yönelik fiillerin istem yapıları aşağıda birkaç fiil üzerinde gösterilmiştir:

arı- (EUT) ‘temizlenmek’ F₁

[ŞCP-ETKİLENEN]: *kulakta irin çıksa* ‘kulaktan iltihap çıksa KULAKTAKI İLTİHAP’ T II D 222: 98.

kid- (EUT), *gid-* (BOT) ‘gitmek, geçmek’ F₁

[kim-ETKİLENEN]: *baş ağrığ* ‘baş ağrısı’ T 1 D 120: 91; [ŞCP-ETKİLENEN]: *kulakta irin çıksa* ‘kulaktan iltihap çıksa KULAKTAKI İLTİHAP’ T II D 222: 96; [kim-ETKİLENEN]: *gözünüñ yoşı* ‘gözünün kamaşması’ MŞ 49a: 10.

sön- (EUT) ‘sönmek’ F₁

[kim-ETKİLENEN]: *qulğağ ağrığ* ‘kulak ağrısı’ T II D 222: 88, 89, 91, 97, 98, 103.

gider- (BOT) ‘gidermek, iyileştirmek’ F₂

[kim-SEBEP]: *sirke* ‘sirke’, [kimi: +n - ETKİLENEN]: *diş ağrısın* ‘diş ağrısını’, (nasıl): *maźmaza eylese* ‘gargara yapsa’ EŞ 21a: 1.

öñet- (EUT) ‘iyileştirmek, şifâ vermek’ F₂

[kim-SEBEP]: ...*maq-ı*, [kimi: +ig - ETKİLENEN]: *alqu yiil ig-ig* ‘bütün yel kaynaklı hastalıkları’ T I D 120: 14

söndür- (BOT) ‘söndürmek’ F₂

[kim-SEBEP]: *ekşi alma* ‘ekşi elma’, [kimi: +i - ETKİLENEN]: *harāreti* ‘harareti’ EŞ 70b: 15 vb. gibi.

Sonuç

Eski Uygur ve Batı Orta Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerindeki fiiller, anlam çerçevelerindeki değişikliklere bağlı olarak, farklı mantıkî, anlamsal, sözdizimsel ve biçimbilimsel istem yapılarıyla ortaya çıkmaktadır. Uygulamayla ilgili fiiller, daha çok üç istemlidir. İlaç elde etmeyle ilgili fiiller iki veya üç istemlidir. Belirti ve nedenle ilgili fiiller, genellikle tek istemli; sonuçla ilgili fiiller bir veya iki zorunlu istemlidir. Belirli sayıda istem boşluğu açabilen ya da belirli bir istem kapasitesine sahip olan fiillerin mantıksal yapısında barındırdığı istem boşluklarının tümü yüzey yapıda sözdizimsel olarak doldurulmamıştır. İstem gerçekleşmesini fiilin istem potansiyeli ve cümle yapısı yanında sözcük üreticisinin niyeti ve söyleyenin alıcının bilgisiyle ilgili varsayımları da etkili olmuştur. Bu nedenle, [kim] veya EDEN istemi yüzey yapıda çoğu kez mikro düzeyde, morfolojik tamlayıcılarla (şahıs ekleriyle), işaretlenmiştir. Eski Uygur Türkçesi ve Batı Orta Türkçesi fiillerinin istem yapılarında çok büyük bir değişiklik olmamıştır. Değişiklikler daha çok isteğe bağlı öğelerle ilgilidir. Fiillerin istem özellikleri, morfolojik düzeyde büyük ölçüde benzemekle birlikte bazı farklılıklar da görülmektedir: [kimi] istemi için +*ni* ve +*ig* morfeminin EUT’de, +*n* morfeminin hem EUT hem de BOT’ta +(*y*)*I* morfeminin ise, yalnız BOT’ta kullanılması; [kime] istemi için EUT’de +*kel+gel+qal+ğa* kullanımına karşılık BOT’ta +(*y*)*A*’nın kullanımı; [kimle] istemi için EUT’de *bilen, birlé*’nin kullanımına karşılık BOT’ta +(*y*)*ıLA*’nın kullanımı belirgindir. Fiil istemleri anlam düzeyinde büyük ölçüde;

EDEN+KAYNAK+[TAMAMLAYICI+EYLEM],
EBEN+ETKİLENEN+EYLEM,
EDEN/ETKİLENEN+ARAÇ+EYLEM,
ETKİLENEN/KONU+EYLEM,
EDEN+ETKİLENEN/KONU+HEDEF/SEBEP+EYLEM,
EDEN+KONU/ETKİLENEN+ARAÇ/KAYNAK+EYLEM,
EDEN+ETKİLENEN+ETKİLENEN/KONU/SEBEP+EYLEM şeklinde tespit edilmiştir.

Açıklamalar

¹ Bu çalışmada Batı Orta Türkçesi terimiyle XIII-XVI. yüzyıllar arasında, Anadolu ve çevresinde yazılan metinlerde kullanılan Türk dili kastedilmiştir.

Kaynaklar

- Allerton, David J. (1982). *Valency and the English Verb*. London/New York: Academic Press.
- Bayat, Fuzuli ve Minara Esen Aliyeva (2008). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yalın Yay.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK Yay.
- Canpolat, Mustafa ve Z. Önler (2007). *Edviye-i Müfredde*. Ankara: TDK Yay.
- Cook S.J. ve A. Walter (1989). *Case Grammar Theory*. ABD/ Washington: Georgetown University Press.
- Götz-Votteler, Katrin (2008). "Describing semantic valency". *Trends in Linguistics, Studies and Monographs: Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues* (eds. Herbst, Thomas Götz-Votteler, Katrin). Mouton de Gruyter. 37-49.
- Haegeman, Liliane (1991). *Introduction to Government and Biding Theory*. GrBOT Britain: Blackwall.
- Herbst, Thomas and Katrin Götz-Votteler (2008). *Trends in Linguistics, Studies and Monographs: Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*. Mouton de Gruyter.
- Kaya, Korhan (2006). *Sanskrit-Türkçe Sözlük*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Levin, Beth (1993). *English Verb Classes and Alternations*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Önler Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I (Giriş-Metin)*. Ankara: TDK Yay.
- Önler Zafer (1999). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II (Sözlük)*. İstanbul: Simurg Yay.
- Rachmati, G. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren, SPAW*. Phil: Hist. Klasse, 1930, XXIV, Berlin. 451-473. -2 levha ile.
- Rachmati, G. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren II, SPAW*, Phil: Hist. Klasse 1932, XXII, Berlin. 401-448. -3 levha ile.
- Rachmati, G. R., Eberhard, W. (1936). *Türkische Turfan Texte VII, Aus den APAW*. Jahrgang, Phil.-Hist. Klasse, Nr. 12, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Von Gabain, A. (1954). *Türkische Turfan Texte VIII In Brähmischrift*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Yaylagül, Özen (2010). *Ebvâb-ı Şifâ: Metin Dilbilimsel Bir İnceleme*. KÖKSAV: Ankara.

Verbs in Old Uyghur Turkic and Western Middle Turkic Medical Texts

Özen Yaylagül*

Abstract

In this paper, verbs in Western Middle Turkic medical texts have been compared with verbs in Old Uyghur Turkic medical texts. The study aims to explain the valency structures of the verbs of these texts. Verbs in Western Middle Turkic medical texts are mostly the same with verbs in Old Uyghur Turkic medical texts. A lot of the verbs are concerned with obtaining raw materials for drugs and using drugs in treatment. Others are concerned with the causes of illnesses and the results of treatment. In this paper, verbs have been considered on three levels of valency: on the first level, logical valency, mental relations between logical predicates and related elements are analyzed. On the second level, semantic valency, the semantic properties of the arguments are specified by using semantic properties as well as semantic cases. Finally, the third level, syntactic valency, deals with the syntactic properties of arguments, which are at this level called actants or complements.

Keywords

Old Uyghur medicine, Old Anatolian medicine, verbs, verbs in old Uyghur Turkic medical texts, verbs in Western Middle Turkic medical texts, valency, case grammar

* Assoc. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Department of Turkish Language and Literature – Samsun / Turkey
ozeny@omu.edu.tr

Древнеуйгурский язык и глаголы в медицинских текстах, написанных на среднезападном тюркском языке

Озен Йайлагуль*

Аннотация

В этой работе сравниваются медицинские тексты, написанные на староуйгурском и среднезападном тюркском языках с точки зрения употребляемых глаголов, а также сделана попытка определения структуры глаголов, отражающих запрос на действие. Глаголы медицинских текстов среднезападного тюркского языка во многом схожи с глаголами медицинских текстов староуйгурского тюркского языка. Большинство глаголов отражают действия процесса приготовления и применения лекарственных препаратов. Кроме этого, широко использованы глаголы, связанные с причинами заболеваний и последствиями применения препаратов. В данной работе глаголы рассмотрены в три этапа: на первом этапе рассмотрены логические запросы на действия, логические предикаты и логические отношения между соответствующими элементами. На втором этапе изучен смысловой запрос, то есть определены семантические особенности членов. Третий этап посвящен синтаксическому запросу или изучены синтаксические свойства членов или дополнений. На последнем этапе также уделено внимание морфологическим запросам на действия. В медицинских текстах староуйгурского и среднезападного тюркского языка глаголы, связанные с лечением и изготовлением лекарственных средств в основном содержат два или три смысловых (логических) запроса на действия. Глаголы, связанные с причинами и последствиями заболеваний, в основном содержат один или два смысловых запроса на действия.

Ключевые слова

Древнеуйгурская медицина, древнеанатолийская медицина, глаголы, запросы на действие глаголов, грамматика статуса

* Доцент доктор, университет Ондокуз Майыс кафедра турецкого языка и литературы – Самсун / Турция
ozeny@omu.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Lars Johanson (2002). *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*. çev. N. Demir ve E. Yılmaz.
Ankara: Grafiker Yayınları.

Süer Eker*

İskandinav Türkolojisi, Orhun Yazıtlarını bulan, çözen ve ilk yayımlayan, böylelikle Türkolojinin yeni boyutlar ve derinlik kazanmasını sağlayan güçlü bir okuldur. Danimarkalı *Thomsen*, baba oęul *Grønbech*'ler; Finlandiyalı *Aalto*, *Castrén*, *Heikel*, *Paasonen*, *Ramstedt*, *Räsänen* Türkoloji tarihinin önemli isimleridir. *Raquette*, *Jarring*, *Collinder* vd. bilim adamlarıyla İskandinav ve dünya Türkoloji dünyasında önemli payı bulunan İsveç Türkolojisi ise, ülkemizde, özellikle *Jarring*'in Doğu Türkçesi üzerine yaptığı *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* (1964) adlı çalışmayla tanınır. İsveç, Türkolojinin yanı sıra Sinoloji ve İranistik alanlarında da önemli dilciler yetiştirmiştir. Avrupa'nın en uzak coğrafyalarından birinde yer alan bu nüfusça nispeten küçük ülkenin, Asya coğrafyasını ve halklarını kuşatan yüksek bilgi birikimine sahip araştırmacılarının, Doğu bilimleri içinde okul niteliği kazanan başarıları dikkat çekicidir.

İsveç Kralı XII. Charles'ın (Demirbaş Şarl) Osmanlılara sığınmak zorunda kaldığı Poltava Savaşı'nda (1709) Ruslara esir düşen İsveçli subay Philipp Johann von Strahlenberg'in, Sibirya'da esarette kaldığı uzun yıllar boyunca aldığı notlardan oluşan *Avrupa ve Asya'nın Kuzeyi ve Doğusu*¹ adlı eseri, Türkolojideki alan araştırmalarının ilklerindedir. Ünlü Alman gezgin Messerschmidt tarafından da görülen Yenisey Yazıtları, ilk kez Strahlenberg'in bu eseriyle bilim dünyasında tanınmıştır. Strahlenberg, aynı zamanda bölgedeki Türk halkları hakkında bilgi veren ilk batılı araştırmacılarıdır. Türkoloji, Strahlenberg'e çok şey borçludur.

Aslında, İskandinavya-Türkistan bağlantısı epik destanlar çağına değin uzanır. Norveç ve İskandinav mitolojisindeki tanrılar tanrısı, tek gözlü *Odin*'in (Woden) tanrılar şehri *Asgard*'dan (Kâşgâr) geldiğine dair inanış (s. 10), İskandinav Türkolojisine bir altyapı sağlamış olmalıdır. İskandinavya'dan Türkistan, Güney Sibirya ve Moğolistan'a değin yayılan runik yazılı belgelerin gizemi de, Türklük biliminin bugünkü formatta gelişmesini sağlayan diğer önemli bir etkidir.

* Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü – Ankara / Türkiye
ekers@baskent.edu.tr

İsveç Türkolojisi, son dönemlerde bir üniversite ve iki bilim insanının adı ile ön plana çıkıyor: Uppsala Üniversitesi (kuruluş 1477), Prof. Dr. h. c. Lars Johanson ve Prof. Dr. Éva Á. Csató.² *Gustaf Peringer, Mikael Eneman, Walther Björkman* gibi dilbilimci ve şarkiyatçılar daha 17. yüzyılda Uppsala Üniversitesi bünyesinde ilk Türkoloji çalışmalarını başlatmışlardır. Johanson ve Csató, üç yüzyıllık geleneğin temsilcileridir. Csató, bugün itibarıyla, Uppsala Üniversitesi Diller Fakültesi Dilbilim ve Filoloji Bölümüne bağlı Türkoloji kürsüsünün ilk profesör öğretim üyesidir.³ Yaşamlarını Türkolojiye adayan Johanson ve Csató'nun adları ülkemizde sıkça duyulmakta, ancak bu biliminsanlarının Türk dünyasını derin bir vukufu kavrayan çalışmaları hak ettiği ölçüde tanınmamaktadır. Johanson, Germanistik ve Slavistikten İnanolojiye değin geniş birikime ve analitik gözlem yeteneğine sahip bir biliminsanı, sözün gerçek anlamıyla Türkoloji dünyasının çağdaş *tamam biliciler*indedir. Türkolojinin neredeyse her alanındaki ve her dilbilimsel düzeydeki sorunlarıyla yakından ilgili olan Johanson, aynı zamanda çalışmalarındaki yüksek bilimsel düzeye ruh kazandıran derin bir felsefe ve edebiyat adamıdır.

Hâlen emekli bir öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdüren Johanson'un, Mainz Gutenberg Üniversitesindeki Bölüm Başkanlığı döneminde, sinerjik ve verimli çalışmalarıyla Türkoloji bölümünü çağdaş Türkoloji araştırmalarının önemli merkezlerinden biri hâline getirmesi takdire değerdir. Avrupa'daki Türkoloji bölümlerinin birer birer kapatılmaya ya da düşük profilli çalışmak zorunda kaldıkları bir süreçte, Prof. Dr. Johanson'un yetiştirdiği Türk, Alman ve başka uluslara mensup öğrencileri, Türkoloji için yeni ve farklı soluk olma misyonunu da yüklenmişlerdir.

1966-2007 yılları arasında yayımlanan 300'den fazla yazısı ve çok sayıda kitabı bulunan Johanson'un ülkemizde hak ettiği ölçüde tanınmış olmaması, Türkiye Türkolojisi için bir kayıptır. Bu kaybı kısmen de olsa telafi edecek nitelikte *Scholarly Depth and Accuracy*⁴ adlı bir armağan kitap yayımlanmıştı. Türkolojiye yeni ufuklar açan Johanson'un çalışmalarını Türkçeye kazandırma faaliyetleri de sürüyor. Kimi makalelerinin yanı sıra, dil ilişkileri ile ilgili önemli eseri *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*⁵, İngilizceye⁶ ve Türkçeye⁷ çevrilmiştir. *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Faktörler* adıyla Türkçeye kazandırılan eserin Türkiye Türkolojisinde yeni bir bakış açısı getireceği kuşkusuzdur.

Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler,⁸ Türkolojinin önemli isimlerinden, Doğu Türkçesi üzerine çalışmalarıyla tanınan, İsveç Dışişleri Bakanlığının yanı sıra Birleşmiş Milletler Teşkilatında da üst düzey görevlerde bulunmuş bir diplomat olan Gunnar Jarring'in⁹ (1907-2002) doğumunun 90. yıl dönümü münasebetiyle 1997'de Lars Johanson tarafından yapılan bir konuşmanın kitaplaştırılmış İngilizce sürümünün çevirisidir. Konuşmanın konusu, Johannes Gutenberg Üniversitesinde çalışan ya da çalışmış olan *Arienne M. Dwyer, C. Bulut, N. Demir, F. Kırıl, I. Nevskaja, E. Taube* vd. Türkologların 'dilsel alan araştırmaları ve Türk dili dünyası haritasını öncekilerden daha ayrıntılı ve uygun bir yolla çizmeyi, kıyı dillerinin dil dokümantasyonunu yapmayı amaçlayan keşif gezileri'dir.

Türk dilleri ve toplulukları üzerine çalışma yapacaklar için popüler bir rehber olmak, Türkoloji ve alan araştırmaları ile ilgili temel bilgileri vermek üzere hazırlanan *Türk Dili*

Haritası Üzerinde Keşifler aynı zamanda Johanson'un sözlü anlatımdaki açık, yalın, ama bir o kadar da yüksek üslubunun örneğidir.

Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler ana çizgileri ile iki bölümden oluşur. İlk bölümde (s. 9-41) genel olarak Türkoloji dünyasındaki keşifler, kâşifler ve gelecekteki hareket tarzları; ikinci bölümde ise (s. 41-59) esas olarak, alan araştırmalarındaki yöntemler, genel konular ile kuramsal sorunlar incelenmektedir.

Çevirmenlerin, Türkçe çevirinin aşamaları ve içeriği ile *epilogu* 'Türkçe Çeviri Hakkında' bölümünün ardından (s. 7-8), eserde ilk olarak çalışmanın amacı ortaya konulmakta, Türk dili haritası kısaca tanıtılmaktadır (s. 9-10). Hemen ardından gelen bölümde Karşılaştırmalı Türkolojinin başlangıcından, İsveç Türkolojisinin tarihsel gelişiminden ve özellikle Doğu Türkistan'daki faaliyetlerinden söz edilmektedir. Bu çerçevede 'Doğu Türkçesi' araştırmalarının öncülerinden G. Raquette ve öğrencisi Gunnar Jarring'in Türklük bilimine adanmış yaşam öyküleri sunulmaktadır (s. 14-15). Özellikle, 1929 yılından itibaren uzun yıllar İsveç'ten Afganistan'a ve Çin'e değin, alan araştırmaları içinde bulunan ve Türkolojide uluslararası fonetik alfabeyle ilk kez kullanan Jarring'in yaşam öyküsü ilgi çekicidir. Johanson 'Yeni Keşifler Zamanı' (s. 16-17) başlıklı bölümde, Jarring'in deyişle 'keşif vaktinin geçmeyeceği'ni, Türk dili haritasının henüz tamamlanmadığını vurgulamakta, bu yolda, G. Doerfer'in Türk dillerinin sınıflandırılması ile ilgili kökleşmiş yargıları sarsan keşfinden de hareketle, yeni araştırmaların Türk dil biliminin gelişmesine kılavuzluk edebileceğini ifade etmektedir. Bu bölümdeki çok dikkat çekici bir başka husus da, Türkiye'deki diyalektoloji ve dil çeşitlenmesi üzerine yapılan çalışmaların durumudur. Johanson, bu tür çalışmaların Türkiye'de ölçünlü dilin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesi çabaları ile çeliştiği için istenilen ölçüde gelişmediği düşüncesindedir (s. 16). 'Sürmekte Olan Alan Araştırmaları' bölümünde, benzer bilimsel çalışmaların yayımlandığı dizilere ve bu araştırmaların tipik özelliklerine yer verilmektedir. Hemen ardından gelen 'İlişkiye Bağlı Etkenler' bölümünde ise yazarın *kopyalama* olarak nitelediği dil ilişkisinin iki türünden, *benimseme* ve *karışma*'dan söz edilmektedir (s. 18). Yazar, eserinde keşfe, saat istikametinin tersine bir dönüşle dünyanın güneybatısından başladığını ifade etmektedir (s. 19).

İlk bölümde yer alan diğer bir konu da, Alman Araştırma Fonu tarafından finanse edilen, Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesince uygulamaya konulan ve bir bölümü "Güneydoğu Anadolu ve Batı İran'da ilişkiye dayalı dilsel süreçler" adını taşıyan *Mainz Projesi*'dir. Sami ve İran dilleri ile etkileşim içinde olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile İran ve Irak'taki 'Kaşgayı', 'Horasani' vb. az bilinen Oğuz diyalektlerini ele alan proje, Türk dili tarihini aydınlatmada yeni ve farklı veriler sağlayabilecek niteliktedir (s. 20-21). Bu bölümün başlıkları arasında bir kısmı eski ve yeni alan araştırmaları ile keşfedilen irili ufaklı Türk dilleri de yer almaktadır. Okuyucu eser aracılığıyla 'Irak Türkçesi, Türkiye'deki Diyalektler, Mesket Türkçesi, İran, Güneydoğu ve Doğu Türkçesi Diyalektleri, Güney Sibirya, Batı Moğolistan, Duha, Cungarya Tuvaları, Fu-yü Kırgızcası, Dolganca, Kuzeybatı, Balkanlar, Karaimce (Karayca) vb.' başlıkları altında, Türk dünyasında keşfe çıkmaktadır.

Kitapta konu başlıklarında dile getirilen ve altı çizilen hususlar birer cümleyle şu şekilde özetlenebilir: Bir saygınlık (prestij) dili olarak Türkiye Türkçesinden etkilenen Irak

Türkçesi, söz dizimi bakımından İran Türkçesi değişiklerinden (varyant) keskin biçimde ayrılmaktadır (s. 22). Türkiye Türkçesi de bu tür araştırmalar için gelecek vadettir. Doğu Karadeniz ağızları, özellikle Trabzon ilinin kimi ağızlarında alt katman etkisinin bir sonucu olarak fonolojik, morfolojik ve sentaktik boyutlarında Rumca yapıların kopyalanması, hatta Kartvelcenin etkisi önemlidir (s. 23). Türkiye Türkçesinin değişiklerinden biri olan ve bugün Rusya'nın çeşitli eyaletlerine dağılmış durumda bulunan Mesket Türkçesindeki 'ilişkiye bağlı dil karışması özellikleri' incelenecektir (s. 24).

Farsçanın 'güçlü' etkisi altında bulunan çok sayıda Türkçe deyişkenin konuşulduğu İran da dil dokümantasyonu ve incelemesi bakımından büyük önem taşımaktadır (s. 24-25). Johanson tarafından *Güneydoğu Türkçesi* ve *Doğu Türkçesi* adlarıyla nitelenen Özbek, Çin Uyгур Özerk bölgesi de önemli araştırma alanları içindedir. Bu bölümde ilgi çekici diğer bir nokta, izole kimi diyalektlerin Eski Uyğurca ve Karahanlıca'nın özelliklerini yansıtabilecek olmasıdır (s. 27). Çalışmada, Mainz Projesi çerçevesinde mercek altına alınan Doğu Türkistan'daki Lobnor, Hotan, Eynu diyalektleri ile Batı Çin'deki Sarı Uyğurca ve Türk dünyasının en ucundaki Müslüman topluluğun dili olan Salarca ile ilgili önemli saptamalar ve bulgular geniş ölçüde yer almaktadır (s. 26-32).

Kuzeydoğu, bir başka ifadeyle Güney Sibirya'da, Türk dünyasının Müslüman coğrafyası, yerini Budist ya da resmî olarak Hristiyan Türk dilli gruplara bırakmaktadır. Eserin bu bölümünde (s. 33-41), bilim dünyasında çok az tanınan Şorca, Sayan Türkçesi, Batı Moğolistan'da konuşulan Tuvaca, Tuvacanın deyişkesi Duha, Çin'de konuşulan Cungarya Tuvacası, yine Çin'de sadece 1500 kişinin konuştuğu Fu-yü Türkçesi (Kırgızcası) ve Kuzey Buz Denizi'ne yakın bir coğrafyada 7000 kişinin konuştuğu Dolganca, hemen ardından Kuzeybatıda Çuvaşça, Nogayca, Balkanlarda Türkçe deyişkeler, Karayca ile ilgili bilgiler sunulmakta, bu deyişkeler üzerine çalışan özellikle Mainz ekibi ve bu ekip üyelerinin çalışmaları tanıtılmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde 'Dil Dokümantasyonunun Amacı, Tehlikedeki Diller, Tehlikedeki Dillerin Toplu Ölümü ve Canlandırılması, Karşılaştırmalı Çalışmalar, Tipoloji Çalışmaları, Ampirik ve Teorik Çalışmalar, Kültürel Araştırmalar, Süreklilik ve Yenileşme, Uluslararası İş Birliği, Elektronik Kaynaklar, Alan Araştırmalarında Eski ve Yeni Durum' başlıkları altında, Türkiye Türkolojisi için nispeten yeni sayılabilecek konular üzerinde ve yeni bakış açılarıyla durulmaktadır. Örneğin, hükümet dışı organizasyonlar tarafından da desteklenen *tehlikedeki diller* başka bir deyişle, 'katil diller'in zayıf dilleri yutması sorununa değinilmekte özellikle Karayca, Kırım Tatarcası, Gagauzcanın kimi deyişkeleri, Şorca, Teleütçe ve Altayca için tehlikenin büyük olduğu bildirilmektedir (s. 42). Dillerin zayıflamasının ya da yok olmasının nedeninin, sosyal işlev kaybı olduğu vurgulanmakta, dillerin ölümünün bir doğal ayıklanma olarak kabul edilmesi görüşü ile insancıl nedenlerle dillerin varlığını sürdürmesi görüşü birlikte incelenmektedir. Johanson, kıyı dillerinin varlığını sürdürmesinin, doğadaki canlı türlerinin varlıklarını sürdürmesi kadar önemli olduğu görüşündedir (s. 44). 'Canlandırma ve Hayata Dönüş' başlıklı bölümde de yok olmak üzere olan dillerle ilgili yapılabilecekler ele alınmaktadır. Toplumsal işlevini yitiren bir dile tekrar hayatıyet kazandırmanın mümkün olmadığı ifade edilerek tehlikedeki dilleri kurtarmaya yönelik Şorca, Karayca gibi kimi dillerle ilgili çalışmalardan söz edilmektedir (s.

45-47). ‘Karşılaştırmalı Çalışmalar’, ‘Tipoloji Araştırmaları’ başlıkları altında diller arasındaki çok yönlü ilişkiler ele alınmaktadır (s. 47-49).

Eserin son bölümlerinde tekrar Jarring’e dönülerek söz konusu bilim adamının alan çalışmasını yeğlemesinin nedenleri incelenmekte, hemen ardından deneysel ve kuramsal çalışmaların her ikisinin de önemli olduğu ve birbirlerini tamamladığı vurgulanmaktadır (s. 50). ‘Kültürel Araştırmalar’ bölümünde ise dil bilimsel alan araştırmalarında çok önemli bir etken olan dil-kültür ilişkisi üzerinde durulmakta (s. 51-52), ‘Süreklilik ve Yenileşme’, ‘Uluslararası İşbirliği’ bölümlerinde ise dil çalışmalarında yöntem, kuram, iş birliği, eş güdüm vb. olgulara yönelik hususlara değinilmekte, araştırmacıya neyi, niçin ve nasıl yapması gerektiği gösterilmektedir. ‘Elektronik Kaynaklar’ başlığı altında da dil malzemesinin manyetik ortamda kaydedilmesi, dillerin canlandırılmasında çoklu ortamdan ve interaktif yöntemlerden yararlanılması ve bunlarla ilgili örnekler gündeme getirilmektedir (s. 54-57). Son olarak ‘Eski ve Yeni Durum’ başlığı altında, alan araştırmalarında eski ve yeni durum karşılaştırılmakta; Gunnar Jarring’in bu keşif gezilerinde karşılaştığı güçlükler ve bu güçlüklerle karşı koymasını sağlayan kişiliği ve bilimsel nitelikleri okuyucunun bilgisine sunulmaktadır (57-59).

Kitabın sonunda Avrasya haritasında *irili ufaklı* kırka yakın Türk dil ve lehçesinin konuşulduğu bölgeler gösterilmekte (s. 60) ve geniş bir kaynakça verilmektedir (61-72).

Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler’in 2006’da genişletilmiş 2. baskısı, 2009 yılında 3. baskısı yapıldı. Kitaba “Mainz Projesi”nin Son Durumu”, ‘Projenin Aşamaları’, ‘Sonuçları’ ve ‘Çalışanlar ve İlgi Alanları’ bölümleri eklendi. Bu bölümlerde yeniden vurgulandığı gibi, tarihî ve modern kaynaklar aracılığıyla Türkiye, Irak ve ‘Yukarı’ Kafkasya’daki Oğuzca değişkeler ve bu değişkelerin Farsça ve diğer İran dilleriyle ilişkilerinin yanı sıra Oğuzca olmayan Halaçça da dâhil olmak üzere bir bütün olarak incelenmesinin amaçlandığı bildirilmekte, H. Boeschoten, C. Bulut, L. Johanson, H. Stein, F. Kırıl, S. Ağcagül vd.nin çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir. Yararlanılan malzeme yalnızca derlemeler ve Arap harfli kaynaklardan oluşmamakta, Latin harfli Osmanlıca, hatta Gürcü harfli Orta Azerice metinlerden yararlanılmaktadır (3. C, s. 25).

Johanson öncülüğünde oluşturulan bir ekibin Avrasya coğrafyasının kıyısında köşesinde kalan, hatta bir bölümü yok olma sürecine giren Türkçe değişkeleri belgelemeye, Türkçe değişkelerin kendi aralarında veya diğer bölge dilleriyle ilişkilerini anlamaya, belirlemeye yönelik çabaları, alandaki tüm kurumlar ve araştırmacılar için gerçekten önemle dikkate alınması gereken bir örnek modeldir. Diğer bir önemli nokta da, özel, yarı özel kurum ve kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin, *Avrupa Bilim Fonu, Alman Araştırma Fonu, Aleksander von Humboldt Fonu, Volkswagen Fonu, Rusya Temel Araştırmalar Fonu* gibi fonların uç bölgelerdeki küçük toplulukların tehlikedeki dillerini araştırarak *Eurotyp, Mainz Projesi, Orta Asya Dilleri Korporası* vb. bilimsel projeler için maddî kaynak tahsis etmesidir.

Sayfa sayısı bakımından az, ancak içeriği itibarıyla yoğun ve önemli verilerle dolu olan *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, büyük bir bölümü keşifler ve onların keşifleriyle ilgili bilgi sahibi olmak isteyenler ve/veya Avrasya coğrafyasında Türk dil ve diyalektleriyle ilgili keşfe çıkacaklar için yanlarında mutlak surette bulunması gereken birer harita ve pusula değerindedir.

Açıklamalar

- ¹ Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia, Stockholm, 1730.
- ² <http://www.turkiclanguages.com>
- ³ <http://www.lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak>
- ⁴ N. Demir, F. Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- ⁵ Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main 29:5. Stuttgart: Steiner, 1992.
- ⁶ Structural factors in Turkic language contacts, London: Curzon, 2001
- ⁷ Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Faktörler (Çev. N. Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.
- ⁸ *Discoveries on the Turkic linguistic map*. (Swedish Research Institute in Istanbul, Publications 5.) Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul.
- ⁹ <http://www.orient.su.se/content/1/c6/05/68/40/JarringSamling.pdf>

*bilig***2013 MAKALE ADI DİZİNİ**

KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ

(SAYILAR: 64-65-66-67)

2013 INDEX OF ARTICLES

WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN

(VOLUMES: 64-65-66-67)

- “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstabl-ı Âmirenin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, Zeynel Özlü, *Bahar/65*, s. 259-284.
“An Assessment of the Revenue and Expenditure of the Imperial Stables in the First Half of the Nineteenth Century”, *Spring/65*, pp. 259-284.
- “XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Kasabasındaki Şahıs Adı Profili”, Osman Köksal, *Bahar/65*, s. 231-246.
“The Profile of Personal Names in an Ottoman Town in the Mid 19th Century”, *Spring/65*, pp. 231-246.
- “1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı”, Yüksel Nizamoğlu, *Yaz/66*, s. 123-148.
“Hejaz Front in 1917: The Spread of the Arab Revolt and the Evacuation Process of Medina”, *Summer/66*, pp. 123-148.
- “An Evaluation of the International Children's Books about Turkey and Turks”, Ali E. Şahin, Hakan Dedeoğlu, *Autumn/67*, pp. 195-212.
“Türkiye ve Türkler Hakkında Yayımlanan Yabancı Çocuk Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Güz/67*, s. 195-212
- “Attribution in Turkish with Dependency Tree Analyses”, İlker Aydın, *Summer/66*, pp. 01-40.
“Türkçede Bağımsal Ağaç Çözümlemeleriyle Niteleme”, *Yaz/66*, s. 01-40.
- “Automated Synonym Dictionary Generation Tool for Turkish (ASDICT)”, Özlem Aktaş, Ç. Can Birant, B. Aksu, Y. Çebi, *Spring/65*, pp. 47-68.
“Türkçe için Otomatik Eşanlamlılar Sözlüğü Oluşturma Aracı (ASDICT)”, *Bahar/65*, s. 47-68.
- “Azerbaijani Elite Opinion on the Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict (1991 and 2002)”, Ceylan Tokluoğlu, *Winter/64*, pp. 317-342.
“Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü (1991 ve 2002) Azerbaycan Elit Görüşü”, *Kış/64*, s. 317-342.

- “Azerbaycan’da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Stalin ve Uygulamalarına Yaklaşım”, Refik Turan, *Güz/67*, s. 273-294.
“Approach to Stalin and His Applications in History Textbooks Used in Schools of Azerbaijan”, *Autumn/67*, pp. 273-294.
- “Bilgisayar Bir Metni Vurgulu Okuyabilir mi?”, İ. Baran Uslu, N. Demir, H. Gökhan İlk, A. Egemen Yılmaz, *Bahar/65*, s. 165-176.
“Can Computers Read a Text with Stress?”, *Spring/65*, pp. 165-176.
- “Cengiz Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel*’inde Kimlik Oluşturma Süreçleri”, Ahmet Ağır, *Bahar/65*, s. 01-22.
“Identity Formation in Cengiz Aytmatov’s *A Day Lasts Longer More Than a Hunderd Years*”, *Spring/65*, pp. 01-22.
- “Çocuk Edebiyatı ve Edebiyat Eleştirisi: Çocuk Kalbi Romanında Anlatının Biçimlenişi ve Söylemsel Niyetler”, Nermin Yazıcı, *Yaz/66*, s. 315-334.
“Children’s Literature and Literary Criticism: Narrative Style and Discursi- ve Intentions in Edmondo De Amicis’s *Heart*”, *Summer/66*, pp. 315-334.
- “Diyarbakir Voyvodası Mustafa Ağa’nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, Özlem Başarır, *Bahar/65*, s. 23-46.
“Some Thoughts on the Estate of Mustafa Aga, the Voivode of Diyarbakir”, *Spring/65*, pp. 23-46.
- “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”, Himmet n Umunç, *Yaz/66*, s. 297-314.
“The Orient and Otherness: Turkish Identity in English Travel Writings (Lady Montagu and Richard Chandler)”, *Summer/66*, pp. 297-314.
- “Economic Implications of Turkey’s Regional Integration with its Neighborhood”, Levent Aydın, M. Acar, *Summer/66*, pp. 41-60.
“Türkiye’nin Komşuları ile Bölgesel Bütünleşmesinin Ekonomik Etkileri”, *Yaz/66*, s. 41-60.
- “Edebiyatta Bediyyeler ve Bir Kasîde-i Masnû’a İncelemesi”, Sadettin Eğri, *Bahar/65*, s. 151-164.
“The ‘Bediyye’ in Literature and the Analysis of a ‘Kasîde-i Masnû’a’”, *Spring/65*, pp. 151-164.
- “Elif Şafak’ın Romanlarında Çokkültürlülük Aracı Olarak Tasavvuf”, Esra Sazyek, *Yaz/66*, s. 205-228.
“Mysticism as a Multicultural Tool in Elif Shafak’s novels”, *Summer/66*, pp. 205-228.
- “Eski Uygur Türkçesinde ‘Köñül’ Sözü”, Hacer Tokyürek, *Yaz/66*, s. 247-272.
“The ‘Köñül’ Concept in Old Uighur Turkish”, *Summer/66*, pp. 247-272.
- “General İvan K. Kişelskiy’in Balkan Slavları Hakkındaki 1863 Yılı Raporu”, Hasan Demiroğlu, *Yaz/66*, s. 61-78.

- “General Ivan K. Kishelsky’s Report on Balkan Slavs in 1863”, *Summer/66*, pp. 61-78.
- “Hazar Kağanı Yusuf’un Endülüs’e Mektubu”, Osman Karatay, Muvaffak Duranlı, *Kış/64*, s. 199-230.
- “The Replying Letter of the Khazarian Qagan Joseph to Andalusia”, *Winter/64*, pp. 199-230.
- “Is Attâr’s Fotovvatnâme in Istanbul...?”, Ömür Ceylan, *Winter/64*, pp. 71-94.
- “Attâr’ın Fütüvvetnâmesi İstanbul’da mı...?”, *Kış/64*, s. 71-94.
- “İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Sadeleştirilmiş Metin Sorunları Üzerine”, Mustafa Durmuş, *Bahar/65*, s. 135-150.
- “On Problems Related to the Use of Simplified Texts in Second/Foreign Language Teaching”, *Spring/65*, pp. 135-150.
- “İnsan Hakları: Kavramsal Bir Çözümleme”, Ömer Naci Soykan, *Yaz/66*, s. 229-246.
- “Human Rights: A conceptual Analysis”, *Summer/66*, pp. 229-246.
- “Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni”, Mustafa Aksoy, *Kış/64*, s. 23-48.
- “Lifelong Learning as a Concept and the European Union Adventure of Lifelong Learning”, *Winter/64*, pp. 23-48.
- “Kavramsal Anahtar Modeli ile Metafor ve Deyim Öğretimi”, Nihal Çalışkan, *Kış/64*, s. 95-122.
- “Teaching Metaphors and Idioms Using Conceptual Key Model”, *Winter/64*, pp. 95-122.
- “Kırsal Alevî Kültüründe Çevre, Mekân ve İnsan Etkileşimi - İki Köy Örneği” Kamuran Sami, *Güz/67*, s. 169-194.
- “The Interaction of Environment, Space and the Human Being in Rural Alevi Culture – The Case of Two Villages”, *Autumn/67*, pp. 169-194.
- “Kürt Meselesinde Şiddet Sarmalını Aşmak ve Çözüm Süreci”, Havva Kök Arslan, F. Çapan, *Güz/67*, s. 25-48.
- “Overcoming the Cycle of Violence in the Kurdish Problem and the Resolution Process”, *Autumn/67*, pp. 25-48.
- “Mahalli İdarelerin Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarındaki Düzenlenişine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, Mehmet Merdan Hekimoğlu, *Güz/67*, s. 49-72.
- “The Constitutional Provisions about Local Government in Azerbaijan and Turkey: A Comparative Perspective”, *Autumn/67*, pp. 49-72.
- “Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rollerini”, Tamara Ölçekçi, *Güz/67*, s. 111-128.
- “The Manaps and Their Role in Kirghiz History”, *Autumn/67*, pp. 111-128.

- “Medyada “Doğru” Türkçe Tartışmaları Üzerine: Betimleyici-Kuralcı Yaklaşımlar ve Ötesi”, Derya Duman, *Kış/64*, s. 151-174.
“On Non-Academic Conceptions of “Correct” Turkish in Media: Descriptive and Prescriptive Approaches and Beyond”, *Winter/64*, pp. 151-174.
- “Mimariyi “Dokumak”: Anadolu – Batı Toros Göçerlerinde Çevre - Kültür İlişkisi”, Kemal Reha Kavas, *Kış/64*, s. 231-258.
“Weaving’ Architecture: the Relation Between Nature and Culture in the Western Taurus Nomads of Anatolia”, *Winter/64*, pp. 231-258.
- “Modern Bir Öncü: Keloğlan”, Tarık Özcan, *Bahar/65*, s. 247-258.
“A Modern Protagonist: Keloğlan”, *Spring/65*, pp. 247-258.
- “Onat Kutlar’ın *İshak* ve Bilge Karasu’nun *Göçmüş Kediler Bahçesi*’ndeki Büyülü Gerçekçi Öğeler”, Aytül Özüm, *Yaz/66*, s. 179-204.
“An Analysis of the Elements of Magical Realism in Onat Kutlar’s *İshak* and Bilge Karasu’s *Göçmüş Kediler Bahçesi*”, *Summer/66*, pp. 179-204.
- “Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı”, T. Seçkin Birbudak, *Bahar/65*, s. 69-94.
“The Assassination of Mahmud Sevket Pasha in the Ottoman Press”, *Spring/65*, pp. 69-94.
- “Osmanlı Devletinde Deliliğin Tarihi: Toptaşı Örneği”, Rüya Kılıç, *Güz/67*, s. 91-110.
“The History of Madness in the Ottoman State: Toptaşı Example”, *Autumn/67*, pp. 91-110.
- “Öğrencilerin İnternet Ortamında Kullandıkları Yazılı Sohbet Dili Üzerine Bir Araştırma”, Cenk Akbıyık, A. Karadüz, S. Sadi Seferoğlu, *Kış/64*, s. 01-22.
“A Study of Students’ Use of Written Language in Online Chatting”, *Winter/64*, pp. 01-22.
- “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”, Yunus Koç, *Bahar/65*, s. 177-202.
“The Contribution of Omer Lutfi Barkan to Historical Demographic Studies and the Problems of Ottoman Demographic History in the Classical Period”, *Spring/65*, pp. 177-202.
- “Öz Liderlik (Kendinin Liderliği) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Çalışması”, Akif Tabak, Ü. Sığı, T. Türköz, *Güz/67*, s. 213-246.
“The Adaptation of the Self-Leadership Questionnaire to a Turkish Context”, *Autumn/67*, pp. 213-246.
- “Romanlar ve Taşralar: Türk Romanında Taşra Algıları Üzerine Bir Değerlendirme”, Mehmet Narlı, *Kış/64*, s. 285-316.
“Provincialism and the Novel: An Assessment of the Perception of Provincialism in the Turkish Novel”, *Winter/64*, pp. 285-316.

- “*Sahnenin Dışındakiler*’i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü”, Erol Köroğlu, *Yaz/66*, s. 93-122.
- “Completing *Sahnenin Dışındakiler*: A. H. Tanpınar and the Genre of Independence War Narratives”, *Summer/66*, pp. 93-122.
- “Satın Alma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan İçin Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi”, Turhan Korkmaz, E. İsmail Çevik, N. Kırıcı Çevik, *Kış/64*, s. 259-284.
- “The Validity of Purchasing Power Parity for Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan: Evidence from Unit Root and Co-integration Tests”, *Winter/64*, pp. 259-284.
- “Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses”, Lars Johanson, (Mainz), *Autumn/67*, pp. 73-90.
- “Türkçe Bitimsiz Öge Cümlelerde Bağlayıcıların Seçimi”, *Güz/67*, s. 73-90.
- “Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japonya’nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine”, A. Merthan Dünder, *Yaz/66*, s. 79-92.
- “On the Question of Prince Abdul Kerim Effendi’s Becoming the Emperor of Turkestan with Japan’s Support”, *Summer/66*, pp. 79-92.
- “Şiir Dili, Bağıntı ve Zayıf Sezdirimler”, Gürkan Doğan, *Kış/64*, s. 123-150.
- “Poetic Language, Relevance and Weak Implicatures”, *Winter/64*, pp. 123-150.
- “Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumlarının Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden Kaynaklanan Hukukî Meseleler”, Celâl Erdönmez, *Kış/64*, s. 175-198.
- “Legal Issues Emerging in the Tanzimat Period as a Result of the Naturalization of Some Greek Cypriots by Being Granted Greek Citizenship”, *Winter/64*, pp. 175-198.
- “Terkibin Muvazenesini Arayan Bir Aydın: Peyami Safa’nın Türk İnkılabına Muhafazakârlaşan Bakışı”, Leyla Burcu Dünder, *Bahar/65*, s. 119-134.
- “An Intellectual Searching for the Equilibrium of Synthesis: Peyami Safa’s Conservatizing Approach towards the Turkish Revolution”, *Spring/65*, pp. 119-134.
- “The Ottoman Travellers’ Perceptions of the Far East in the Early Twentieth Century”, M. Serdar Palabıyık, *Spring/65*, pp. 285-310.
- “Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Seyyahlarının Uzakdoğu’ya İlişkin Algılamaları”, *Bahar/65*, s. 285-310.
- “The Problem of Good in Kutadgu Bilig”, İsmail Taş, *Autumn/67*, pp. 247-272.
- “Kutadgu Bilig’de İyilik Problemi”, *Güz/67*, s. 247-272.
- “The Turkish Press and the Representation of the Armenian Minority during the 1965 Events”, Umut Koldaş, *Spring/65*, pp. 203-230.
- “1965 Olayları Sırasında Ermeni Azınlığın Türk Basınındaki Temsili”, *Bahar/65*, s. 203-230.

- “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”, Julian Rentsch, *Güz/67*, s. 129-168.
- “Modality and Semantic Map of Modality in Turkic Languages”, *Autumn/67*, pp. 129-168.
- “‘Türk Evi’ İdealleştirmesinde ‘Osmanlı Evi’ ve ‘Anadolu Evi’ Kavramlarının Ortaklıklarına İlişkin İşlevsel Açıklamalar”, Uğur, İ. Tuztaşı, Yüce Aşkun, *Yaz/66*, s. 273-296.
- “Functional Explanations Regarding the Common Qualities of the ‘Ottoman House’ and the ‘Anatolian House’ within the Context of the Idealization of the ‘Turkish House’”, *Summer/66*, pp. 273-296.
- “Türk İşaret Dili’nde Sınıflandırıcılar Üzerine Bir Çalışma”, Engin, Arık, *Güz/67*, s. 01-24.
- “Classifiers in Turkish Sign Language”, *Autumn/67*, pp. 01-24.
- “Yazılı İronik Metinlerin Anlamlandırılması Üzerine Bir Durum Saptaması: Köşe Yazısı Örneği”, İ. Seçkin Aydın, *Kış/64*, s. 49-70.
- “A Situation Assessment on the Comprehension of Written Ironic Texts (A Study of Newspaper Columns)”, *Winter/64*, pp. 49-70.
- “Yöntem ve Uygulama Açısından ‘Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü’”, Bülent Özkan, *Yaz/66*, s. 149-178.
- “Corpus Based Dictionary of Turkey Turkish’s Lexicon: Method and Application”, *Summer/66*, pp. 149-178.
- “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin’in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, M. Turgut Demirtepe, H. Selim Özertem, *Bahar/65*, s. 95-118.
- “China’s Soft Power Strategy vis-à-vis Increasing Threat Perceptions: Policies and Limitations”, *Spring/65*, pp. 95-118.
- Yayın Değerlendirme / Review: “Dursteler, Eric R. (2012). *İstanbul’daki Venedikliler. Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş.*”, Mehmet Aydın, *Kış/Winter/64*, s. 343-346.
- Yayın Değerlendirme/Review: “Alkan, Haluk (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan.*”, Ahmet Murat Taşer, *Yaz/Summer/66*, s. 335-338.
- Yayın Değerlendirme/Review: “Kıbrıs Ağzıyla İlgili İki Araştırma”, Vugar Sultan-zade, *Bahar/Spring/65*, s. 311-314.
- Yayın Değerlendirme/Review: “Kireççi, Mehmet Akif (2012). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği.*”, Nurettin Ceviz, *Güz/Autumn/67*, s. 295-300.
- Yayın Değerlendirme/Review: “Rachewiltz I. - Rybatzki V. (2010). *Introduction to Altaic Philology, Turkic, Mongolian, Manchu.*”, Duygu Özge Demir, *Güz/Autumn/67*, s. 301-306.
- Yayın Değerlendirme / Review: “Yıldız, Ayşe (2009). *Mustafa Çelebi Varka ve Gülşah.*”, Bilal, Güzel, *Kış/Winter/64*, s. 347-349.

*bilig***2013 YAZAR ADI DİZİNİ**

KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ

(SAYILAR: 64-65-66-67)

2013 INDEX OF AUTHORS

WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN

(VOLUMES: 64-65-66-67)

- Ağır, Ahmet, “Cengiz Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel*’inde Kimlik Oluşturma Süreçleri”, *Bahar/65*, s. 01-22.
“Identity Formation in Cengiz Aytmatov’s *A Day Lasts Longer More Than a Hunderd Years*”, *Spring/65*, pp. 01-22.
- Akbıyık, Cenk, A. Karadüz, S. Sadi Seferoğlu, “Öğrencilerin İnternet Ortamında Kullandıkları Yazılı Sohbet Dili Üzerine Bir Araştırma”, *Kış/64*, s. 01-22.
“A Study of Students’ Use of Written Language in Online Chatting”, *Winter/64*, pp. 01-22.
- Aksoy, Mustafa, “Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni”, *Kış/64*, s.23-48.
“Lifelong Learning as a Concept and the European Union Adventure of Lifelong Learning”, *Winter/64*, pp. 23-48.
- Aktaş, Özlem, Ç. Can Birant, B. Aksu, Y. Çebi, “Automated Synonym Dictionary Generation Tool for Turkish (ASDICT)”, *Spring/65*, pp. 47-68.
“Türkçe için Otomatik Eşanlamlılar Sözlüğü Oluşturma Aracı (ASDICT)”, *Bahar/65*, s. 47-68.
- Arık, Engin, “Türk İşaret Dili’nde Sınıflandırıcılar Üzerine Bir Çalışma”, *Güz/67*, s. 01-24.
“Classifiers in Turkish Sign Language”, *Autumn/67*, pp. 01-24.
- Arslan, Havva Kök, F. Çapan, “Kürt Meselesinde Şiddet Sarmalını Aşmak ve Çözüm Süreci”, *Güz/67*, s. 25-48.
“Overcoming the Cycle of Violence in the Kurdish Problem and the Resolution Process”, *Autumn/67*, pp. 25-48.
- Aydın, İ. Seçkin, “Yazılı İronik Metinlerin Anlamlandırılması Üzerine Bir Durum Saptaması: Köşe Yazısı Örneği”, *Kış/64*, s. 49-70.
“A Situation Assessment on the Comprehension of Written Ironic Texts (A Study of Newspaper Columns)”, *Winter/64*, pp. 49-70.
- Aydın, İlker, “Attribution in Turkish with Dependency Tree Analyses”, *Summer/66*, pp. 01-40.
“Türkçede Bağımsal Ağaç Çözümlemeleriyle Niteleme”, *Yaz/66*, s. 01-40.

- Aydın, Levent, M. Acar, “Economic Implications of Turkey’s Regional Integration with its Neighborhood” , *Summer/66*, pp. 41-60.
“Türkiye’nin Komşuları ile Bölgesel Bütünleşmesinin Ekonomik Etkileri”, *Yaz/66*, s. 41-60.
- Aydın, Mehmet, Yayın Değerlendirme / Review: “Dursteler, Eric R. (2012). *İstanbul’daki Venedikliler. Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş.*”, *Kış/Winter/64*, s. 343-346.
- Başarır, Özlem, “Diyarbakır Voyvodası Mustafa Ağa’nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Bahar/65*, s. 23-46.
“Some Thoughts on the Estate of Mustafa Ağa, the Voivode of Diyarbakır”, *Spring/65*, pp. 23-46.
- Birbudak, T. Seçkin, “Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı”, *Bahar/65*, s. 69-94.
“The Assassination of Mahmud Sevket Pasha in the Ottoman Press”, *Spring/65*, pp. 69-94.
- Ceviz, Nurettin, Yayın Değerlendirme/Review: “Kireççi, Mehmet Akif (2012). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği.*”, *Güz/Autumn/67*, s. 295-300.
- Ceylan, Ömür, “Is Attâr’s Fotovvatnâme in Istanbul...?”, *Winter/64*, pp. 71-94.
“Attâr’ın Fütüvvetnâmesi İstanbul’da mı...?”, *Kış/64*, s. 71-94.
- Çalışkan, Nihal, “Kavramsal Anahtar Modeli ile Metafor ve Deyim Öğretimi”, *Kış/64*, s. 95-122.
“Teaching Metaphors and Idioms Using Conceptual Key Model”, *Winter/64*, pp. 95-122.
- Demir, Duygu Özge, Yayın Değerlendirme/Review: “Rachewiltz I. - Rybatzki V. (2010). *Introduction to Altaic Philology, Turkic, Mongolian, Manchu.*”, *Güz/Autumn/67*, s. 301-306.
- Demiroğlu, Hasan, “General İvan K. Kişelskiy’in Balkan Slavları Hakkındaki 1863 Yılı Raporu”, *Yaz/66*, s. 61-78.
“General Ivan K. Kishelsky’s Report on Balkan Slavs in 1863”, *Summer/66*, pp. 61-78.
- Demirtepe, M. Turgut, H. Selim Özerterem, “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin’in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, *Bahar/65*, s. 95-118.
“China’s Soft Power Strategy vis-à-vis Increasing Threat Perceptions: Policies and Limitations”, *Spring/65*, pp. 95-118.
- Doğan, Gürkan, “Şiir Dili, Bağıntı ve Zayıf Sezdirimler”, *Kış/64*, s. 123-150.
“Poetic Language, Relevance and Weak Implicatures”, *Winter/64*, pp. 123-150.

- Duman, Derya, “Medyada “Doğru” Türkçe Tartışmaları Üzerine: Betimleyici-Kuralcı Yaklaşımlar ve Ötesi”, *Kış/64*, s. 151-174.
 “On Non-Academic Conceptions of “Correct” Turkish in Media: Descriptive and Prescriptive Approaches and Beyond”, *Winter/64*, pp. 151-174.
- Durmuş, Mustafa, “İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Sadeleştirilmiş Metin Sorunları Üzerine”, *Bahar/65*, s. 135-150.
 “On Problems Related to the Use of Simplified Texts in Second/Foreign Language Teaching”, *Spring/65*, pp. 135-150.
- Dündar, A. Merthan, “Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japonya’nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine”, *Yaz/66*, s. 79-92.
 “On the Question of Prince Abdul Kerim Effendi’s Becoming the Emperor of Turkestan with Japan’s Support”, *Summer/66*, pp. 79-92.
- Dündar, Leyla Burcu, “Terkibin Muvazenesini Arayan Bir Aydın: Peyami Safa’nın Türk İnkılabına Muhafazakârlaşan Bakışı”, *Bahar/65*, s. 119-134.
 “An Intellectual Searching for the Equilibrium of Synthesis: Peyami Safa’s Conservatizing Approach towards the Turkish Revolution”, *Spring/65*, pp. 119-134.
- Eğri, Sadettin, “Edebiyatta Bediyyeler ve Bir Kasîde-i Masnû’ya İncelemesi”, *Bahar/65*, s. 151-164.
 “The “Bediyye” in Literature and the Analysis of a ‘Kasîde-i Masnû’a’”, *Spring/65*, pp. 151-164.
- Erdönmez, Celâl, “Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumlarının Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden Kaynaklanan Hukuki Meseleler”, *Kış/64*, s. 175-198.
 “Legal Issues Emerging in the Tanzimat Period as a Result of the Naturalization of Some Greek Cypriots by Being Granted Greek Citizenship”, *Winter/64*, pp. 175-198.
- Güzel, Bilal, Yayın Değerlendirme / Review: “Yıldız, Ayşe (2009). *Mustafa Çelebi Varka ve Gülşah*.”, *Kış/Winter/64*, s. 347-349.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan, “Mahalli İdarelerin Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarındaki Düzenlenişine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Güz/67*, s. 49-72.
 “The Constitutional Provisions about Local Government in Azerbaijan and Turkey: A Comparative Perspective”, *Autumn/67*, pp. 49-72.
- Johanson, Lars (Mainz), “Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses”, *Autumn/67*, pp. 73-90.
 “Türkçe Bitimsiz Öge Cümlelerde Bağlayıcıların Seçimi”, *Güz/67*, s. 73-90.
- Karatay, Osman, Muvaffak Duranlı, “Hazar Kağanı Yusuf’un Endülü’s’e Mektubu”, *Kış/64*, s. 199-230.

- “The Replying Letter of the Khazarian Qagan Joseph to Andalusia”, *Winter/64*, pp. 199-230.
- Kavas, Kemal Reha, “Mimariyi ‘Dokumak’: Anadolu – Batı Toros Göçerlerinde Çevre - Kültür İlişkisi”, *Kış/64*, s. 231-258.
- “Weaving’ Architecture: the Relation Between Nature and Culture in the Western Taurus Nomads of Anatolia”, *Winter/64*, pp. 231-258.
- Kılıç, Rüya, “Osmanlı Devletinde Deliliğin Tarihi: Toptaşı Örneği”, *Güz/67*, s. 91-110.
- “The History of Madness in the Ottoman State: Toptaşı Example”, *Autumn/67*, pp. 91-110.
- Koç, Yunus, “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”, *Bahar/65*, s. 177-202.
- “The Contribution of Omer Lutfi Barkan to Historical Demographic Studies and the Problems of Ottoman Demographic History in the Classical Period”, *Spring/65*, pp. 177-202.
- Koldaş, Umut, “The Turkish Press and the Representation of the Armenian Minority during the 1965 Events”, *Spring/65*, pp. 203-230.
- “1965 Olayları Sırasında Ermeni Azınlığın Türk Basınındaki Temsili”, *Bahar/65*, s. 203-230.
- Korkmaz, Turhan, E. İsmail Çevik, N. Kırıcı Çevik, “Satın Alma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan İçin Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi”, *Kış/64*, s. 259-284.
- “The Validity of Purchasing Power Parity for Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan: Evidence from Unit Root and Co-integration Tests”, *Winter/64*, pp. 259-284.
- Köksal, Osman, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Kasabasındaki Şahıs Adı Profili”, *Bahar/65*, s. 231-246.
- “The Profile of Personal Names in an Ottoman Town in the Mid 19th Century”, *Spring/65*, pp. 231-246.
- Koroğlu, Erol, “*Sahnenin Dışındakiler*’i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü”, *Yaz/66*, s. 93-122.
- “Completing *Sahnenin Dışındakiler*: A. H. Tanpınar and the Genre of Independence War Narratives”, *Summer/66*, pp. 93-122.
- Narlı, Mehmet, “Romanlar ve Taşralar: Türk Romanında Taşra Algıları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kış/64*, s. 285-316.
- “Provincialism and the Novel: An Assessment of the Perception of Provincialism in the Turkish Novel”, *Winter/64*, pp. 285-316.
- Nizamoglu, Yüksel, “1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine’nin Tahliyesi Programı”, *Yaz/66*, s. 123-148.

- “Hejaz Front in 1917: The Spread of the Arab Revolt and the Evacuation Process of Medina”, *Summer/66*, pp. 123-148.
- Ölçekçi, Tamara, “Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Roller”, *Güz/67*, s. 111-128.
“The Manaps and Their Role in Kirghiz History”, *Autumn/67*, pp. 111-128.
- Özcan, Tarık, “Modern Bir Öncü: Keloğlan”, *Bahar/65*, s. 247-258.
“A Modern Protagonist: Keloğlan”, *Spring/65*, pp. 247-258.
- Özkan, Bülent, “Yöntem ve Uygulama Açısından ‘Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü’”, *Yaz/66*, s. 149-178.
“Corpus Based Dictionary of Turkey Turkish’s Lexicon: Method and Application”, *Summer/66*, pp. 149-178.
- Özlu, Zeynel, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstabl-ı Âmirenin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Bahar/65*, s. 259-284.
“An Assessment of the Revenue and Expenditure of the Imperial Stables in the First Half of the Nineteenth Century”, *Spring/65*, pp. 259-284.
- Özüm, Aytül, “Onat Kutlar’ın *İshak* ve Bilge Karasu’nun *Göçmüş Kediler Bahçesi*’ndeki Büyümlü Gerçekçi Öğeler”, *Yaz/66*, s. 179-204.
“An Analysis of the Elements of Magical Realism in Onat Kutlar’s *İshak* and Bilge Karasu’s *Göçmüş Kediler Bahçesi*”, *Summer/66*, pp. 179-204.
- Palabıyık, M. Serdar, “The Ottoman Travellers’ Perceptions of the Far East in the Early Twentieth Century”, *Spring/65*, pp. 285-310.
“Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Seyyahlarının Uzakdoğu’ya İlişkin Algılamaları”, *Bahar/65*, s. 285-310.
- Rentzsch, Julian, “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”, *Güz/67*, s. 129-168.
“Modality and Semantic Map of Modality in Turkic Languages”, *Autumn/67*, pp. 129-168.
- Sami, Kamuran, “Kırsal Alevî Kültüründe Çevre, Mekân ve İnsan Etkileşimi - İki Köy Örneği”, *Güz/67*, s. 169-194.
“The Interaction of Environment, Space and the Human Being in Rural Alevi Culture – The Case of Two Villages”, *Autumn/67*, pp. 169-194.
- Sazyek, Esra, “Elif Şafak’ın Romanlarında Çokkültürlülük Aracı Olarak Tasavvuf”, *Yaz/66*, s. 205-228.
“Mysticism as a Multicultural Tool in Elif Shafak’s novels”, *Summer/66*, pp. 205-228.
- Soykan, Ömer Naci, “İnsan Hakları: Kavramsal Bir Çözümleme”, *Yaz/66*, s. 229-246.
“Human Rights: A conceptual Analysis”, *Summer/66*, pp. 229-246.
- Sultanzade, Vugar, Yayın Değerlendirme/Review: “Kıbrıs Ağzıyla İlgili İki Araştırma”, *Bahar/Spring/65*, s. 311-314.

- Şahin, Ali E., Hakan Dedeoğlu, “An Evaluation of the International Children’s Books about Turkey and Turks”, *Autumn/67*, pp. 195-212.
 “Türkiye ve Türkler Hakkında Yayımlanan Yabancı Çocuk Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Güz/67*, s. 195-212.
- Tabak, Akif, Ü. Sıgır, T. Türköz, “Öz Liderlik (Kendinin Liderliği) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Çalışması”, *Güz/67*, s. 213-246.
 “The Adaptation of the Self-Leadership Questionnaire to a Turkish Context”, *Autumn/67*, pp. 213-246.
- Taş, İsmail, “The Problem of Good in Kutadgu Bilig”, *Autumn/67*, pp. 247-272.
 “Kutadgu Bilig’de İyilik Problemi”, *Güz/67*, s. 247-272.
- Taşer, Ahmet Murat, Yayın Değerlendirme/Review: “Alkan, Haluk (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türmenistan.*”, *Yaz/Summer/66*, s. 335-338.
- Tokluoğlu, Ceylan, “Azerbaijani Elite Opinion on the Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict (1991 and 2002)”, *Winter/64*, pp. 317-342.
 “Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü (1991 ve 2002) Azerbaycan Elit Görüşü”, *Kış/64*, s. 317-342.
- Tokyürek, Hacer, “Eski Uygur Türkçesinde “Könül” Sözü”, *Yaz/66*, s. 247-272.
 “The “Könül” Concept in Old Uighur Turkish”, *Summer/66*, pp. 247-272.
- Turan, Refik, “Azerbaycan’da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Stalin ve Uygulamalarına Yaklaşım”, *Güz/67*, s. 273-294.
 “Approach to Stalin and His Applications in History Textbooks Used in Schools of Azerbaijan”, *Autumn/67*, pp. 273-294.
- Tuztaş, Uğur, İ. Yüce Aşkun, “‘Türk Evi’ İdealleştirmesinde ‘Osmanlı Evi’ ve ‘Anadolu Evi’ Kavramlarının Ortaklıklarına İlişkin İşlevsel Açıklamalar”, *Yaz/66*, s. 273-296.
 “Functional Explanations Regarding the Common Qualities of the ‘Ottoman House’ and the ‘Anatolian House’ within the Context of the Idealization of the ‘Turkish House’”, *Summer/66*, pp. 273-296.
- Umunç, Himmet, “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”, *Yaz/66*, s. 297-314.
 “The Orient and Otherness: Turkish Identity in English Travel Writings (Lady Montagu and Richard Chandler)”, *Summer/66*, pp. 297-314.
- Uslu, İ. Baran, N. Demir, H. Gökhan İlk, A. Egemen Yılmaz, “Bilgisayar Bir Metni Vurgulu Okuyabilir mi?”, *Bahar/65*, s. 165-176.
 “Can Computers Read a Text with Stress?”, *Spring/65*, pp. 165-176.
- Yazıcı, Nermin, “Çocuk Edebiyatı ve Edebiyat Eleştirisi: Çocuk Kalbi Romanında Anlatının Biçimlenişi ve Söylemsel Niyetler”, *Yaz/66*, s. 315-334.
 “Children’s Literature and Literary Criticism: Narrative Style and Discursive Intentions in Edmondo De Amicis’s Heart”, *Summer/66*, pp. 315-334.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak ve Türk Dünyasıyla ilgili uluslararası düzeydeki bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini akademik bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazı; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olmalı veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair, yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan inceleme olmalıdır.

bilig'e gönderilecek bir makale, daha önce bir başka yerde basılmamış veya aynı anda başka bir yayın organına yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler dergiye, durum açıkça belirtilmek şartıyla gönderilebilir.

bilig, yılda dört kez yayımlanır.

bilig'de, yayına kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına* devredilmiş sayılır.

bilig'de, basılan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

bilig'e gönderilecek yazılar, aşağıdaki adrese ikisinde yazar bilgisi silinerek üç nüsha ve ayrıca elektronik olarak gönderilmelidir.

bilig'in ayrıntılı yayın ilkelerine www.yesevi.edu.tr adresinden derginin logosu tıklanarak ulaşılabılır.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuğuluoğlu Sok. No: 30

06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (312) 216 06 00 • Faks: (312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig Makale Sunum Formu

Editorial Principles

bilig aims to present the rich culture and the historical and current realities of the Turkish world within a scientific framework through the publication of scientific research of international standards about the Turkish world.

bilig publishes scholarly articles in the social sciences dealing with the historical and current problems of the Turkish world and suggesting ways of resolving them.

Submissions to ***bilig*** must be either original articles making significant contributions to studies in the field or essays of analysis evaluating previously published studies while presenting novel and worthwhile perspectives.

Submissions to ***bilig*** must not be previously published elsewhere and must not be under consideration for publication by another publishing agency. Papers presented at scientific meetings or conferences may be submitted to ***bilig*** on condition that this is explicitly stated at the time of submission.

bilig is published quarterly.

Ahmet Yesevi University Board of Trustees holds the copyright of articles accepted for publication in ***bilig***.

Authors hold the sole responsibility for the views expressed in their articles published in ***bilig***.

Submissions to ***bilig*** must be sent to the below address in three copies, two of which do not contain author information. Submissions must be sent electronically at the same time.

Detailed editorial principles of ***bilig*** can be found by visiting www.yesevi.edu.tr and clicking on the journal's icon.

Address:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşluoğlu No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig article submission form